

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İKELERİ VE İNKİLÂP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE
BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI
(1934-1950)**

**DOKTORA TEZİ
Aslı Nur SENCER**

İstanbul 2017

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN
GELİŞİMİ VE BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI
(1934-1950)**

DOKTORA TEZİ

Aslı Nur SENCER

2902070005

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Cevahir KAYAM

İstanbul 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Aslı Nur SENCER

Numarası: 2902070005

Anabilim/Bilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi

Danışman: Yrd.Doç.Dr. H.Cevahir KAYAM

Tez Savunma Tarihi : 12.07.2017

Tez Savunma Saati : 14:00

Tez Başlığı : “ DEVLETÇİLİK DÖNEMİNDE TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ VE BAKIRKÖY
BEZ FABRİKASI (1934-1950)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ /
OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR.H.CEVAHİR KAYAM (Danışman)		Kabul
2-PROF.DOÇ.DR.ZAFER TOPRAK (Koç Üniv.)		Kabul
3-PROF.DR.İŞİL ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU		Kabul
4-DOÇ.DR.CAN ERDEM (Mar. Üniv.)		Kabul
5-YRD.DOÇ.DR.ŞAMİL ÜNSAL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR.BÜLENT BAKAR (Mar. Üniv.)		
2-DOÇ.DR.SERKAN TUNA		

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “**Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950)**” adlı çalışmanın tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01 Temmuz 2017

Aslı Nur SENCER

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10157519
Yazar Adı / Soyadı	ASLI NUR SENCER
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 29966370798
Telefon	5324439796
E-Posta	aslisencer76@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950)
Tezin Tercümesi	Development of the Textile Sector in the Period of Statism and the Bakırköy Cloth Factory (1934-1950)
Konu	Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution ; Ekonomi = Economics ; Tarih = History
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2017
Sayfa	324
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. HÜSEYİN CEVAHİR KAYAM 46429363760
Dizin Terimleri	Sümerbank=Sumerbank ; Devletçilik=Etatism
Önerilen Dizin Terimleri	Tekstil Fabrikaları=Textile Factories; Pamuklu Dokuma=Cotton Weaving; I. Beş Yıllık Sanayi Planı= First Five Year Industrial Plan; Bakırköy Bez Fabrikası=Bakırköy Cloth Factory; Pamuklu Sanayi=Cotton Industry
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 21.07.2020 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

21.07.2017

İmza:.....

ÖZET

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı Devleti’nden devralınan sanayi son derece zayıftır. Temel tüketim maddeleri büyük oranda dış alım yoluyla sağlanmakta, ülke içindeki küçük üretim birimleri iç talebi karşılayamamaktadır. Sanayileşmeyi hedeflerinin ilk sırasına koyan Cumhuriyet Hükümetleri, ilk on yılda özel teşebbüs eliyle bu amaca ulaşamayınca, sanayiye Devlet eliyle kurmaya girişmişlerdir.

Sanayileşme için “devletçilik” ilkesi içinde I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Planın hazırlık ve uygulama aşamalarında, planlı kalkınmada tecrübeli ve başarılı olan Sovyet Rusya’nın önemli desteği vardır. 1934 yılında Sümerbank tarafından uygulamaya konulan I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nda en önemli yatırım alanı pamuklu dokuma sanayidir. İç üretimi hedeflenen un ve şekerle birlikte üç beyazların içinde yer alan pamuklu dokumanın yurt içinde üretiminin sağlanması için ilk etapta Kayseri, Ereğli ve Nazilli’de tekstil fabrikalarının açılması ile Devletin elindeki tek kuruluş olan Bakırköy Bez Fabrikasının genişletilmesi planlanmıştır.

Osmanlı’dan Cumhuriyet Hükümeti’ne geçen tek pamuklu fabrikası olan Bakırköy Bez Fabrikası da 1934 yılında yenilenmiş olarak hizmete açılmıştır. Fabrika 1934-1950 yıl aralığında Sümerbank teşkilatı içinde önemli bir yer edinmiş, tekstil alanında uzmanlaşmış yöneticilerle günden güne gelişmiştir. Aynı zamanda önemli bir istihdam alanı olan fabrika, işçileri için çeşitli sosyal imkanlar sunmuştur. Yıllar içinde teknolojisi yenilenmiş, hammadde olarak yerli Akala ve Klevland cinsi pamuklar kullanılmıştır. Patiska, Amerikan bezi, alaca bezler, renkli ve düz satenler, fitilli pantolonluklar, elbiselik, perdelik, döşemelik kumaşlar fabrikanın zengin ürün yelpazesinin başlıcalarını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra pamuk ipliği ve iğ şeridi üretimi de gerçekleştirilmiştir. Ürünlerini Yerli Mallar Pazarları aracılığıyla piyasaya ve Devlete satmış olan Bakırköy Bez Fabrikası, dokuma sektöründeki köklü geçmişiyle Sümerbank bünyesinde kurulan diğer pamuklu dokuma fabrikalarının kuruluşlarına önemli katkılar sağlamış, onlara örnek olmuştur.

ABSTRACT

In Turkey, in the industry which was taken over from Ottoman Empire in the first years of the Republic was extremely weak. The main consumption items were substantially outsourced and small production units in the country were unable to meet domestic demand. Republic Governments, which put industrialization at the first line of their goals, started to establish the industry by State when they did not reach their goals by a private enterprises.

For industrialization, under “statism” principle, the First Five Year Industrial Plan was prepared. In planing and implementation phases of the plan, considerable support from was taken from Soviet Russia which is experienced and successful in planned development. The most important investment area in the First Five Year Industrial Plan implemented by Sümerbank in 1934 was cotton weaving industry. In order to ensure domestic production of cotton fabric which was within three whites with flour and sugar intended for internal production; in the first stage, the opening of textile factories in Kayseri, Ereğli, and Nazilli and expansion of Bakırköy Cloth Factory, which was the only establishment of the State were projected.

Bakırköy Cloth Factory, which was the only cotton weaving factory passed from the Ottoman Empire to the Republican Government was also renovated in 1934 and opened to service. The factory acquired an important place in Sümerbank organisation between 1934-1950 and developed day-to-day by specialist managers in textile field. At the same time, the factory which was an important employment area also offered various social opportunities for its workers. Over the years, its technology was renewed domestic Akala and Kleveland cotton types were used as raw materials. Calico, American fabric, pied fabric, colorful and flat satin corded trouser fabric, dress, drapery, upholstery fabric had been the mainstays of rich product range of the factory. In addition to these, cotton yarn and spindle lumber were also produced. Bakırköy Cloth Factory which sold its products to the market and to the State through Domestic Goods Markets, had made important contributions to foundations of other cotton weaving factories established within Sümerbank and had been an example to them with its long history in the weaving sector.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
ÖNSÖZ.....	XVI
TABLolar.....	XIX
KISALTMALAR.....	XX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA

DOKUMA SANAYİ

I) TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE DOKUMA SANAYİ.....	4
II) TANZİMAT DÖNEMİNDE DOKUMADA SANAYİLEŞME HAREKETLERİ.....	13
A) Tanzimat'ın Hemen Öncesinde Dokumada Sanayileşme Çabaları...13	
B) Tanzimat Döneminde Dokuma Sanayi.....15	
C) Tanzimat Döneminde Dokuma Fabrikaları.....17	

D) Osmanlı Devleti'nin Katıldığı Uluslararası Sergiler ve İstanbul Sergisi.....	19
E) Tanzimat Döneminde Korumacılık.....	22
III) I. MEŞRUTİYET, MÜTAREKE VE I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMLERİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE TEKSTİL SANAYİNİN DURUMU.....	23
IV) OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI.....	32
A) Kuruluş Dönemi.....	32
B) Mütareke ve I. Dünya Savaşı Dönemlerinde Bakırköy Bez Fabrikası.....	37
C) Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Bakırköy Bez Fabrikası.....	38
V) CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SANAYİLEŞME ÇABALARI VE DOKUMA SANAYİNİN DURUMU.....	39
A) Özel Teşebbüs Eliyle Sanayileşmek İçin Atılan Adımlar.....	42
1. Sanayi ve Maadin Bankasının Kurulması.....	42
2. Teşvik-i Sanayi Kanununun Çıkartılması.....	43
3. 1930 Sanayi Kongresinin Toplanması.....	45
B) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dokuma Sanayinin Durumu.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK İLKESİ İÇİNDE

PAMUKLU TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

D) DEVLETÇİLİK İLKESİ, UYGULANMASI VE PAMUKLU TEKSTİL SEKTÖRÜ.....	48
A) Devletçiliğin Tanımı, Benimsenme Nedenleri ve Hayata Geçirilmesi.....	48
B) Devletçilik İlkesinin Somut Uygulaması: I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve Pamuklu Tekstil Sektörü.....	57
1. Plan Fikrinin Doğması ve Planlı Sanayileşmenin Yansımalarından Örnekler.....	57
2. Hazırlanan Plan Taslakları ve Pamuklu Dokuma Sanayi.....	63
3. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı Hazırlama Çalışmaları.....	67
a. İsmet Paşa'nın Türk Uzmanlarla Birlikte Yaptığı Sovyet Rusya ve İtalya Gezileri.....	67
b. Rus Uzman Heyetinin Anadolu'da Yaptığı İnceleme Gezisi.....	73
4. Pamuklu Sanayinin Öncelikli Olarak Kurulması.....	78
5. Sovyet Uzmanlar Tarafından Türkiye'de Tekstil Sanayinin Kurulması İçin Hazırlanan Raporlar.....	84
6. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Pamuklu Dokumanın Yeri.....	89
C) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Uygulayıcısı Sümerbank.....	99
1) Sümerbank Bünyesinde Kurulmuş Olan Pamuklu Dokuma Fabrikaları.....	102
a. Kayseri Dokuma Fabrikası.....	102
b. Ereğli Dokuma Fabrikası.....	107
c. Nazilli Dokuma Fabrikası.....	112

II) BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI İLE KURULMUŞ OLAN DOKUMA SEKTÖRÜNE SOVYET RUSYA'NIN KATKILARI.....	117
A) Kalifiye İş Gücü İçin Sovyet Rusya'ya Öğrenci Gönderilmesi	118
B) Türk Uzman ve Yöneticilerinin Sovyet Rusya'ya Yaptığı Ziyaretler	120
C) Tekstil Fabrikalarının Planlanması ve Montajında Sovyet Desteği.....	124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI (1934-1950)

I) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASININ KISA BİR TARİHÇESİ, BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI İLE GENİŞLETİLEREK AÇILMASI.....	128
A) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na Kadar Bakırköy Bez Fabrikasının Kısa Bir Tarihçesi.....	128
B) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile Bakırköy Bez Fabrikasının Genişletilerek Teknolojisinin Yenilenmesi.....	130
C) Yenilenen Bakırköy Bez Fabrikasının Açılış Töreni.....	133
II) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASININ SÜMERBANK TEŞKİLATI İÇİNDEKİ YERİ, YÖNETİCİLERİ VE YÖNETİCİLERİN DOKUMA SEKTÖRÜ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ.....	135
A) Sümerbank Teşkilatı İçinde Bakırköy Bez Fabrikası.....	136

B) Bakırköy Bez Fabrikası Yöneticileri (1934-1950).....	138
1. Ahmet Fazlı Turga.....	141
2. Mustafa Nihat Alpar.....	144
3. Ömer Alageyik.....	144
4. Şefkati Türkekul.....	146
C) Bakırköy Bez Fabrikası Yöneticilerinin Dokuma Sektörü ile İlgili Görüşleri.....	148
1. Ahmet Fazlı Turga Yazıları.....	148
2. Ömer Alageyik Yazıları.....	160
3. Şefkati Türkekul Yazıları.....	168
III) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI İŞÇİLERİ VE İŞÇİLER İÇİN OLANAKLAR (1934-1950).....	173
A) İşçi Sayıları (1934-1950).....	174
B) İşçi Giriş ve Çıkışları (1934-1950).....	176
C) İşçi Ücretleri ve Geçinme Masrafları.....	181
D) İşçiler İçin Sosyal Faaliyet ve Olanaklar.....	183
1. Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyeti Mahdudeli Kooperatif Şirketi.....	188
2. Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve Müstahdem Birikdirme ve Yardım Sandığı.....	189
IV) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASINDA TEKNOLOJİ, GENİŞLETME VE İYİLEŞTİRME ÇABALARI (1934-1950).....	191
A) Bakırköy Bez Fabrikasının Makine Durumu.....	191
B) Bakırköy Bez Fabrikasının Kömür ve Elektrik İhtiyacının Karşılanması.....	193
C) Bakırköy Bez Fabrikasında Genişleme ve İyileştirme Çabaları.....	196
D) Bakırköy Bez Fabrikasının Geçirdiği Yangınlar.....	199
V) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASINDA KULLANILAN HAMMADDE VE ÜRETİLEN DOKUMA ÇEŞİTLERİ (1934-1950).....	200
A) Fabrikanın Kullandığı Hammadde.....	200

B) Bakırköy Bez Fabrikasına Hammadde Sağlanması.....	203
C) Üretilen Dokuma Çeşitleri.....	206
VI) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASININ SÜMERBANK PAMUKLU TEKSTİL ÜRETİMİ İÇİNDEKİ YERİ (1934-1950).....	207
A) Bakırköy Bez Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi.....	208
B) Pamuklu Dokuma Üretim Programları.....	210
C) Bakırköy Bez Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi.....	214
D) Bakırköy Bez Fabrikası İğ Şeridi Üretimi.....	219
E) Bakırköy Bez Fabrikasının Satışları ve Satış Kârı (1934-1950).....	219
1. Satışlar.....	219
2. Satış Kârı.....	223
F) Bakırköy Bez Fabrikasının Sümerbankın Diğer Pamuklu Fabrikalarının Kuruluşlarına Katkıları.....	227
SONUÇ.....	230
BİBLİYOGRAFYA.....	234
EKLER.....	265
Ek 1: Bakırköy Bez Fabrikası (Üstten Görünüş).....	266
Ek 2: Başvekil İsmet Paşa Bakırköy Bez Fabrikasının Açılış Töreni İçin Geliyor (Ağustos 1934).....	267
Ek 3: Bakırköy Bez Fabrikası Müdürleri.....	268
Ek 4: Fazlı Turga'ya Ait Hizmet Vesikası.....	269
Ek 5: Fazlı Turga'ya Ait Hizmet Cetveli.....	270
Ek 6: Fazlı Turga'nın Brünn Mensucat Okulundan Aldığı Çıkış Belgesi.....	271
Ek 7: Fazlı Turga'ya Brünn Mensucat Okulundan Verilmiş Olan Transkript.....	273

Ek 8: Fazlı Turga'nın Karamürsel Mensucat ve Ticaret Anonim Şirketinde Çalıştığını Gösteren Belge.....	275
Ek 9: Fazlı Turga'ya Nazilli Basma Fabrikasının Montajında Gösterdiği Başarıdan Dolayı İki Maaş İkramiye Verileceğine Dair Sümerbank Genel Müdürlüğünden Gelen Yazı.....	276
Ek 10: Fazlı Turga'ya Nazilli Basma Fabrikasının 1951 Yılı Pamuk Alımında Gösterdiği Başarıdan Dolayın Takdirname Verileceğine Dair Yazı.....	277
Ek 11: Fazlı Turga'nın Nazilli Basma Fabrikası Müdürlüğüne İlişkin Tayin Emri.....	278
Ek 12: Fazlı Turga'nın Sümerbanktan İstifa Ettiğine Dair Yazı.....	279
Ek 13: Fazlı Turga'nın Vefatından Sonra Eşine Dul Maaşı Bağlanması İçin Sümerbank Genel Müdürlüğü Tarafından Yazılan Yazı.....	280
Ek 14: Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlerinden Mustafa Nihat Alpar'a Ait Hizmet Cetveli.....	281
Ek 15: Ömer Alageyik'e Ait Hizmet Cetveli.....	282
Ek 16: Ömer Alageyik'in Budapeşte Mensucat Okulunda Öğrenimini Tamamladığına Dair Sümerbank Genel Müdürlüğüne Yazmış Olduğu Yazı.....	288
Ek 17: Ömer Alageyik'e Budapeşte'de Sürdürdüğü Öğrenimi İçin Gerekli Olan Okul Malzemesinin Sümerbank Tarafından Sağlanmasına İlişkin Yazı.....	289
Ek 18: Ömer Alageyik'in Budapeşte Macar Kraliyet Teknik Okulundan Aldığı Diploma.....	290
Ek 19: Ömer Alageyik'in Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne Tayinine İlişkin Yazı	291

Ek 20: Ömer Alageyik'e Teftiş Sonucu Başarılı Bulunmasından Dolayı Takdirname Verilmesine İlişkin Yazı.....	292
Ek 21: Ömer Alageyik'e Başarılarından Dolayı Takdirname Verilmesine İlişkin Yazı.....	293
Ek 22: Ömer Alageyik'e Takdirname Verilmesine İlişkin Yazı.....	294
Ek 23: Bakırköy Bez Fabrikasına Ait 19.02.1943 Tarihli Teftiş Raporu.....	295
Ek 24: Şefkati Türkekul'a Ait Hizmet Cetveli.....	298
Ek 25: Şefkati Türkekul'a Ait Hizmet Vesikası.....	299
Ek 26: Şefkati Türkekul'a Ait Yüksek Mühendislik Ruhsatnamesi.....	300
Ek 27: Şefkati Türkekul'un Moskova Tekstil Enstitüsünden Aldığı Diploma.....	301
Ek 28: Şefkati Türkekul'a Moskova Tekstil Enstitüsünden Verilen Transkript.....	303
Ek 29: Şefkati Türkekul'a Moskova Tekstil Enstitüsünden Verilen Çıkış Belgesi...	304
Ek 30: Şefkati Türkekul'un Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne Atandığına Dair Yazı.....	305
Ek 31: Osman Akçam'ın Bakırköy Bez Fabrikasına Müdür Olma İsteğine İlişkin Yazı.....	306
Ek 32: Osman Akçam'ın İsteğinin Reddedildiği Cevabi Yazı.....	308
Ek 33: Bakırköy Bez Fabrikasından.....	309
Ek 34: Bakırköy Bez Fabrikasında Spor Faaliyetleri.....	319
Ek 35: Bakırköy Bez Fabrikasında Tiyatro Çalışmaları.....	321
Ek 36: Bakırköy Bez Fabrikası İşçi ve Memurlarından Oluşan Tiyatro Ekibinin Sahneleyeceği Oyunun Program Kitapçığı.....	322

ÖNSÖZ

Türkiye’de sanayileşmenin temeli I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın yapılması ve uygulanması ile atılmıştır. Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllarda, Osmanlı Devleti’nden miras kalan sınırlı sayıdaki sanayi kuruluşlarından başka fabrika bulunmamaktadır. En temel tüketim ihtiyaçları bile dışarıdan alınmaktadır.

Bu durum karşısında ilk önce özel teşebbüsü geliştirmek için bazı tedbirler alan ve kanuni düzenlemeler yapan Cumhuriyet Hükümetleri, istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Buna 1929 Dünya Büyük Ekonomik Buhranının etkileri de eklenince halkın ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan sanayiye, tıpkı Sovyet Rusya gibi, bir plan yaparak Devlet eliyle kurma yolunu seçmişlerdir. Ekonomide devletçilik ilkesi, hazırlanan I. Beş yıllık Sanayi Planı ile uygulamaya konmuştur.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla sanayinin kurulmasına en temel ihtiyaç maddeleri arasında yer alan pamuklu dokumadan başlanmıştır. İşe Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e geçen Bakırköy Bez Fabrikası’nın yenilenmesiyle başlanmıştır. Tez konusu olarak, Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950)’nin seçilmesinin ana nedeni devletçi sanayi uygulamasının pamuklu dokumayla ve Bakırköy Bez Fabrikasının yenilenmesiyle başlatılmış olmasıdır.

Kurulan diğer pamuklu dokuma fabrikalarına da öncü olma görevini üstlenmiş olan Bakırköy Bez Fabrikası, adeta Türk pamuklu sanayileşmesinin bir lokomotifidir. Bakırköy Bez Fabrikası emek tarihi açısından Dr. Görkem AKGÖZ tarafından Amsterdam Üniversitesinde yapılmış olan “Many Voices of a Turkish State Factory Working at Bakırköy Cloth Factory, 1932-1950” başlıklı tezle incelenmiş olmasına rağmen, kuruluşun dokuma sektörü içindeki yerini ortaya koyan bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma 1934-1950 yılları arasında devletçiliğin pamuklu dokuma alanında uygulandığı ve uygulama içinde Bakırköy Bez Fabrikasının yerini anlatmaktadır.

Tezin hazırlanışı sırasında ilk bölüm için ikinci el kaynaklardan yararlanılmıştır. İkinci bölümü oluşturan devletçilik ilkesi içinde tekstil sektörünün gelişimi ikinci el kaynakların yanı sıra, gazeteler, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde ve bu arşivin içinde özel bir bölümde yer alan Sümer Holding Arşivindeki belgelerden faydalanılarak yazılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını hazırlama çalışmalarını özellikle Cumhuriyet Gazetesinin gün gün takip ettiği saptanmıştır. Bu nedenle Başbakan İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya ve İtalya gezileri, Sovyet uzmanların Anadolu'da yaptıkları inceleme gezisi, Sümerbank uzman ve stajyerlerinin yurt dışında yaptıkları eğitimlerin anlatıldığı kısımlarda ağırlıklı olarak Cumhuriyet Gazetesinden faydalanılmıştır.

Üçüncü bölüm olan Bakırköy Bez Fabrikasının anlatıldığı kısım ise Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi, gazeteler, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivindeki belgeler ve ikinci el kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Ancak çalışma sırasında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi binası içinde özel bir bölümde bulunan Sümer Holding Arşivi içindeki Bakırköy Bez Fabrikası Arşivinin sadece kişisel dosyalardan ibaret olduğu, bu dosyaların da koliler içinde tasnif edilmeden muhafaza edildiği görülmüştür. Fabrikanın özelleşmesinden sonra fabrika evrakının imha edildiği öğrenilmiştir. Bu sebeple sınırlı bilgiler edinilmekle birlikte özellikle Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası Arşivinde, Bakırköy Bez Fabrikası'nın yöneticilerinin bilgilerine ulaşılmış olması, çalışmayı oldukça özgün bir hale getirmiştir.

Tezin konusu ve kapsamı tez danışmanım İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Cevahir KAYAM'ın çok değerli katkılarıyla belirlenmiştir. Tez ile ilgili kaynaklara ulaşmada, kaynakların nasıl ve nerede kullanılacaklarına, tezin planlanmasına, dilinin nasıl olması gerektiğine yapmış olduğu yönlendirmeler ve sabrı için değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Cevahir KAYAM'a sonsuz teşekkür ederim.

Bununla beraber, doktora tez izleme komitesinde beni yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Işıl ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU'na ve Yrd. Doç. Dr. Şamil ÜNSAL'a değerli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Tezin yazımı sırasında en önemli olan kaynaklara ulaşmaktır. Özellikle Bakırköy Bez Fabrikası ile ilgili arşiv belgelerine ulaşmamda değerli yardımlarını

gördüğüm Sümer Holding A.Ş. Genel Müdürlüğü Mevzuat ve Arşiv Müdürü Adnan DEMİR'e ve Başbakanlık Devlet Arşivi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Hem evde hem de kütüphanelerdeki çalışmalarım sırasında en büyük destekçim ve tezin yazımının her aşamasında yanımda olan sevgili annem, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Emekli Müdürü Ayten ŞAN'a sonsuz teşekkürler. Kitaplara ulaşmamda kolaylık sağlayan Kütüphaneci Özlem ŞAN'a, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Milli Kütüphane çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Babası, Bakırköy Bez Fabrikası Muhasebe Müdürü Hulki TUNA'dan kalan bilgi ve belgeleri benimle paylaşan ve Bakırköy Bez Fabrikası çalışanlarından Ahmet AYGÖL'ün oğlu Ergin AYGÖL'e ulaşmamı sağlayan Sanat Tarihçisi Turgay TUNA'ya çok teşekkür ederim.

Çalışmanın süresi ile ilgili anlayışından dolayı Maltepe Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Şahin KARASAR'a, desteği için Maltepe Üniversitesi Sağlık Kültür ve spor Dairesi Başkanı Şükran SABAH'a, yardımları için çok değerli çalışma arkadaşım Goncagül BALKİ YILDIZ'a teşekkürü bir borç bilirim.

TABLolar

Tablo 1.1: 1913-1915 Yıllarında Üretilen Tekstil ürün Çeşit ve Miktarları

Tablo 1.2: 1913 Yılı Pamuklu Dokuma İthalat Miktarları

Tablo 1.3: Bakırköy Bez Fabrikasının Kuruluşunda Kullanılan Makineler

Tablo 1.4: 1921 Sanayi Sayımına Göre Sanayi Kolları

Tablo 2.1: I. Beş Yıllık Sanayi Planına Göre Kurulacak Pamuklu Dokuma Fabrikaları

Tablo 2.2: Pamuklu Fabrikalar, Faaliyet Başlangıç Tarihleri, İğ ve Tezgâh Sayıları

Tablo 2.3: Kurulacak Pamuklu Fabrikaların Tesis Sermayeleri

Tablo 2.4: Kurulacak Olan Pamuklu Dokuma Fabrikalarında Kullanılacak Olan

Pamuk Miktar ve Cinsleri

Tablo 2.5: Sümerbanka İntikal Eden Fabrikalar ve Sermaye Miktarları

Tablo 2.6: Sümerbank ve Kayseri Dokuma Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi

(1936-1950)

Tablo 2.7: Sümerbank ve Kayseri Dokuma Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi

(1936-1950)

Tablo 2.8: Sümerbank ve Ereğli Dokuma Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi

(1936-1950)

Tablo 2.9: Sümerbank ve Ereğli Dokuma Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi (1936-1950)

Tablo 2.10: Sümerbank ve Nazilli Dokuma Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi

(1937-1950)

Tablo 2.11: Sümerbank ve Nazilli Dokuma Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi

(1937-1950)

Tablo 3.1: Bakırköy Bez Fabrikası İşçi Sayısı (1934-1950)

Tablo 3.2: Bakırköy Bez Fabrikası İşçi Giriş ve Çıkış Oranları (1939-1950)

Tablo 3.3: Bakırköy Bez Fabrikası Aylık Ortalama İşçi Kazançları ile Geçinme

Masraflarının Seyri (1939-1947)

Tablo 3.4: Bakırköy Bez Fabrikasının Kullandığı Kömür Miktarı (1939-1950)

Tablo 3.5: Bakırköy Bez Fabrikasının Kullandığı Hammadde Miktarı (1934-1950)

Tablo 3.6: Sümerbank ve Bakırköy Bez Fabrikası Satış Kârı (1934-1950)

Tablo 3.7: Sümerbank ve Bakırköy Bez Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretim Miktarı

(1934-1950)

Tablo 3.8: Sümerbank ve Bakırköy Bez Fabrikası Pamuk İpliği Üretim Miktarı

(1934-1950)

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser.

a.g.m.: Adı geçen makale.

BCA: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.

Bkz: Bakınız.

C: Cilt.

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası.

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

TTK: Türk Tarih Kurumu.

s.: Sayfa.

Yay.: Yayınları.

GİRİŞ

Giyinme, insanların beslenmeden sonra gelen en temel ihtiyacı olduğundan, mensucat üretiminin toplumlarda çok önemli bir yeri olmuştur. Ekonomisinin temeli tarıma dayalı olan Osmanlı İmparatorluğu'nda da mensucat, gıdadan sonra üretilen en önemli üründür. Kuruluşundan itibaren devletin pek çok bölgesinde pamuklu, yünlü ve ipekli tekstil, geleneksel olarak el tezgâhlarında üretilmiştir. Ancak bu üretim şekli zamanla yetersiz kalmış, halkın dokuma ihtiyacı karşılanamaz hale gelmiştir. Öte yandan, İngiltere'de başlayan Sanayi Devrimiyle, fabrikalarda üretilmeye başlayan dokumalar, zamanla Osmanlı pazarını istila etmiştir. Bu durum tezgâhlarda yapılan geleneksel el üretimine darbe indirmiş, Osmanlı sadece hammadde ihraç eden bir ülke durumuna gelmiştir.

Osmanlı devlet adamlarını bazı önlemler alma yoluna gitmişler, dokumanın ülke içindeki fabrikalarda üretilmesi için adımlar atılmıştır. Başlayan sanayileşme çabaları Tanzimat Dönemi'nde hız kazanmış, Islah-ı Sanayi Komisyonu, Sanayi Meclisi gibi oluşumlarla birlikte, fabrikalar açılmıştır. Bir Sanayi Okulunun da açılmış olduğu bu dönemde, çoğu Devlet eliyle açılan fabrikaların önemli bir bölümü mensucat alanındadır.

Açılan fabrikalar da iç tüketimi karşılamada yetersiz kalmış, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki savaşlar ülke sanayisini son derece olumsuz etkilemiştir. 1913-1915 Sanayi Sayımı Osmanlı Devleti'nde dokuma sanayinin gıdadan sonra gelen en önemli sanayi dalı olduğunu göstermekle birlikte, zayıf durumunu da gözler önüne sermektedir.

Cumhuriyet, uzun savaş yıllarından sonra kurulduğunda her alanda olduğu gibi dokumada da yetersiz bir sanayi üretimi devralmıştır. Aynı zamanda kişinin toplumsal statüsünü de belirleyen giyim standardı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında oldukça düşüktür ve Avrupa'dan eski elbise ithal edilmesi oldukça önemli bir iş alanıdır. İnsanların büyük bir kısmının elbiseleri yamalıdır. Bu nedenlerle, Cumhuriyet yönetimleri, halkın temel giyim maddesi olan pamuklu dokuma ihtiyacının iç üretimle

karşılanmasını, un ve şekerin yanı sıra üçüncü beyaz olarak öncelikli hedefleri arasına almışlardır.¹

Ulusal sanayinin özel teşebbüs eliyle kurulması için yapılan çalışmalarla istenilen sonuç elde edilememiş, 1929 Dünya İktisat Buhranı'nın olumsuz etkileri tüketim mallarının dış ülkelerden ihracı oldukça zorlaşmıştır. Bu durumda hükümet özellikle temel tüketim mallarının ülke içinde üretimi için ulusal sanayiye Devlet eliyle devletçilik ilkesi içinde kurma yoluna gitmiştir.

Dünya ekonomileri ekonomik krizin olumsuz etkisi altındayken, planlarla sanayileşen ve ekonomik buhrandan etkilenmeyen Sovyet Rusya, Türk devlet adamları tarafından dikkatle izlenmiştir. Sovyet sanayisini yerinde inceleyen Türk devlet adamları bir sanayi planının hazırlanması için Sovyet Rusya'dan uzmanlardan oluşan heyeti Türkiye'ye davet etmişlerdir. Anadolu'da bir inceleme gezisi yapan Sovyet uzmanlar, fabrikaların kurulması için hazırlamış oldukları taslak planı 1932 yılında Türk Hükümeti'ne sunmuşlardır. Türk uzmanlar tarafından son şekli verilen ve Bakanlar Kurulu'nda kabul edilen plan, "I. Beş Yıllık Sanayi Planı" adıyla 1934 yılında uygulamaya konmuştur. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda en önemli yatırım alanı dokuma sanayi, öncelikli olarak da pamuklu dokumadır.

Devletçilik Döneminde Tekstil Sektörünün Gelişimi ve Bakırköy Bez Fabrikası (1934-1950) başlığını taşıyan çalışma, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan pamuklu dokuma sanayinin temelini teşkil eden Bakırköy Bez Fabrikasını ele almaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemdeki sanayileşme çabaları ve dokuma sanayine değinilmiş, Bakırköy Bez Fabrikasının Osmanlı Devleti döneminde kuruluşu ve Cumhuriyet'in ilanına kadar olan durumu anlatılmıştır.

İkinci bölümde, devletçilik ilkesine geçişin nedenleri, plan fikrinin ortaya çıkması ve basına yansımaları, taslak planlar ve bu planlarda dokuma sanayinin yeri, sanayi planının hazırlık çalışmaları ele alınmıştır. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlama çalışmaları anlatılırken, Başvekil İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya ve İtalya gezileri, Sovyet uzman heyetinin Türkiye'ye davet edilmesi ve Anadolu'da yapmış olduğu inceleme gezisi ayrıntılarıyla gözler önüne serilmiştir. I. Beş Yıllık Sanayi

¹ İlhan Tekeli-Selim İkin, **İktisadi Politika ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, 1 c, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 311.

Planı içinde dokumanın yeri ortaya konmuştur. Bu çerçevede planı uygulama görevini üstlenen Sümerbank ve kurulan ilk pamuklu dokuma fabrikaları olan Kayseri, Ereğli ve Nazilli hakkında bilgiler verilmiştir. Türkiye pamuklu tekstil sanayinin kurulmasında Sovyet Rusya'nın katkılarına değinilmiştir.

Türkiye'de I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı ana yatırım alanı olan pamuklu dokuma fabrikalarının ilki olan Bakırköy Bez Fabrikası bu çalışmanın ana konusudur. 1934 yılında genişletilmesi, açılış töreni, Sümerbank teşkilatı içindeki yeri ortaya konmuştur. Farika hakkındaki bilgilere Başbakanlık Devlet Cumhuriyet Arşivi Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, Sümerbank Murakabe Heyeti Raporları, dönemin gazeteleri, fabrikanın yönetim kurulu raporları, uzmanların yazmış oldukları raporlardan ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi içerisinde bulunan Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası Arşivinde sadece fabrikada çalışan işçi ve memurların özlük dosyaları bulunmaktadır. Bu dosyalar, koliler içinde tasnif edilmeden bırakıldığı için, çalışma sırasında oldukça güçlük çekilmiştir. Fabrikanın kurucu Müdürü olan Ahmet Fazlı Turga'nın dosyasında bulunan belgelerden, kendisinden sonra kimin müdür olduğu tespit edilmiş, aynı yöntem kullanılarak 1934-1950 yılları arasında yöneticilik yapmış olan kişiler tespit edilmiştir. Bununla beraber her dosyada yer alan belge sayısının aynı olmadığı gözlemlenmiştir. Bundan dolayı sadece dosyalarda bulunan belgeler incelenebilmiş, bazı dosyalarda son derece az belgenin olduğu belirlenmiştir. Genel olarak koli ve dosyalara numara verilmiş olmasına karşın, numarası olmayan koli ve dosyaların da olduğu görülmüştür.

Bakırköy Bez Fabrikasının İstanbul'da bulunduğu arazi üzerinde bulunan özel şirket ziyaret edilmiştir. Şirket yetkilileri, burayı ilk aldıklarında fabrikaya ait idare binasının olduğunu ve burada bulunan fabrikaya ait olan resmi yazışmaların yetkililer tarafından alınarak, götürüldüğünü ifade etmişlerdir. Konu, Ankara'da bulunan Başbakanlık Devlet Arşivinde araştırılmış ancak söz konusu evrakların burada bulunmadığı anlaşılmıştır. Bakırköy Bez Fabrikası'nın fotoğrafları babası Bakırköy Bez Fabrikasında Muhasebe Müdürlüğü yapmış olan Turgay Tuna ve yine babası fabrikanın İplik Ustası olan Ergin Aygöl'ün arşivlerinden elde edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ VE CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA DOKUMA SANAYİ

D) TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE DOKUMA SANAYİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi genel olarak tarıma dayanmaktaydı. Tarımsal üretim, geçimlerine veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bazı asker ve memurlara tahsis edilmiş topraklar olan “tımar” sistemi içinde gerçekleştirilmiştir.² Tarım dışı üretimin büyük bir bölümü ise genel olarak, kırsal alanlarda hane halkının kendi ihtiyaçlarını karşılaması için yapılmıştır. Buralarda yaşayanlar, giyim eşyası ve tarım aleti gibi ihtiyaçlarını kendi üretimleriyle karşılamışlardır. Pazar için üretimin XVI. yüzyılda yaygınlaşması üzerine Anadolu'da yaşamakta olan köylüler ürettikleri malları pazarda satmaya ve gereksinimlerinin bir kısmını pazardan almaya başlamışlardır.³

Şehirlerde ise, esnaf tarafından yapılan üretim hacmi, halkın %80'i kırsal alanlarda yaşadığı için oldukça düşük kalmaktadır. Üretim tarım kaynaklı olduğundan, üretim sistemi deri işlemeciliği, ipekli ve yünlü dokumacılık gibi hayvancılıkla ve pamuklu dokumacılık gibi tarımla yakın ilişki içindedir. Hammaddesini tarım

² Ömer Lütfü Barkan, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980, s. 874. Tımar Sisteminin ayrıntıları için Bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, 1 c, İstanbul, TTK Basımevi, 1947; Sencer Divitçioğlu, **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010; Nicoara Beldiceanu, **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, Ankara, Teori Yayınları, 1985.

³ Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 159-160.

ürünlerinin oluşturduğu üretim şekli şehirlerde elde, küçük zanaatlar şeklinde yapılmaktadır.⁴

Osmanlı'nın ev tipi sanayisi "Lonca" adı verilen esnaf teşkilatının denetimindedir. Loncalar tarafından üretilecek olan malın özellikleri belirlenmiş, satışı belli esaslara bağlanmış, çalışan ve işveren arasındaki sorunlar çözümlenmiştir. Loncalar fiyat kontrolü ve vergilendirme görevlerini de üstlenmişlerdir.⁵ Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün sanayi ve ticaret faaliyetleri gedik usulüne tabidir. Gedik, sanayi ve ticaret dallarına giren işlerden birini yapabilmek yetkisine sahip olmak demektir. Gedik sahibi olmadan bir iş yeri açmak mümkün değildir, bu bir tür esnaf tekelidir.⁶ Şartları, kanun niteliğindeki Padişah fermanları ve mahkeme kararları ile belirlenen gedik usulü, Tanzimat'ın ilanından sonra eski önemini yitirmiş, zamanla tamamen kaldırılmıştır.⁷

Genellikle az kişi istihdam eden küçük işletmeler şeklindeki Osmanlı sanayisinin en önemli kolu, Osmanlı topraklarının pamuk yetiştirmeye elverişli olması ve 11. yüzyıldan beri Anadolu'da en yaygın zanaat olmasından dolayı dokumacılıktır.⁸ Dokumacılığın en önemli kolları pamuklu, ipekli ve yünlü kumaş üreticiliğidir. Dokuma üretiminin yanı sıra, Osmanlı'da deri ile madeni eşya da yapılmaktadır. XV ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı tarım dışı üretimde iyi bir noktadadır.⁹ Dokuma ile birlikte başka mallar da üretilmesine karşın sanayi öncesi ekonomilerin çoğunda tekstil, üretimi en iyi belgelenmiş sektördür.¹⁰

Osmanlı'da özellikle pamuklu dokuma gerek üretim gerekse ticaret boyutu ile ekonominin, hububattan sonra en önemli sektörünü oluşturmuştur. Pamuklu dokumanın ve pamuk-ipek karışımı kumaşların Osmanlı toplumunun giyim kuşamında oldukça geniş bir kullanım alanı vardır. Kullanılan eşyalar arasında sarık

⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s. 256.

⁵ Tabakoğlu, **a.e.**; Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyılında İmalat Sanayi", **Osmanlı 3 İktisat**, Ankara, TTK Basımevi, 1999, s. 239.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, 6 c, Ankara, TTK Basımevi, 1983, s. 239.

⁷ Ahmet Giz, "Eski Türk Sanayiinde Gedik Usulü", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 32, (15 Ekim 1968), s. 15-17.

⁸ Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 7.

⁹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 40.

¹⁰ Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, 2 c, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 562.

ve kadın başlıklarında kullanılan tül-tülbent olmak üzere, şalvar, kaftan, iç çamaşırı, yorgan, mendil, yağlıklar ile hamam peştamalı, havlu, yastık, minderlerden, duvar ve kapı askı perdelerine kadar çok çeşitli eşya pamuklu bez ve kumaşlardan yapılmaktadır. Bu büyük talep ülke içinde köy ve kentlerde çok çeşitli ve yaygın bir el dokuma sanayi ile karşılanmıştır.¹¹

Pamuklu dokuma üretimi Osmanlı İmparatorluğu'nun daha ilk dönemlerinden başlayarak Bursa, Alaşehir, Adana gibi illerde gelişmiştir. İpek sanayisinin yanı sıra pamuklu dokumada da önemli bir yere sahip olan Bursa'nın çeşitli pamuklu dokumaları, İstanbul'un basmaları, diba, kemha, alaca ve kadifeleri, Malatya ve Diyarbakır'ın bezleri hem yurt içi hem de yurt dışında alıcı bulmuşlardır. Diğer taraftan İskenderiye ve Kıbrıs'ın pamuklu tülbentleri, İstanbul'un patiskaları, Urfa'nın basmaları, Mardin, Musul ve Bağdat'ın pamuklu bezleri ülke çapında ünlüdür.¹² Pamuklu üreten merkezlerden bazıları bir pamuklu türünde veya pamukludan yapılan ürünlerde uzmanlaşmıştır. Örneğin Tire'nin ipliği çok ünlüydü ve günümüzde bile bu ince pamuk ipliği *tire* sözcüğü ile isimlendirilmektedir. Merzifon çadır yapımında, Menemen astarlık pamuklularda, Gelibolu ve Bergama yelken bezinde Konya ve Karaman *bogasi* denilen kaliteli pamuklularıyla ün kazanmıştır.¹³ Denizli ili de Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükselme dönemlerinde pamuklu bez ve kumaşların üretiminde önemli bir yere sahip olmuş, hatta bu kumaşların bazı Akdeniz ülkelerine dışsatımı yapılmıştır.¹⁴ 18. yüzyılın ilk 60-70 yılında canlı bir gelişme gösteren pamuklu dokuma sektörü daha sonra bir azalma eğilimine girmiş, örneğin Bursa'nın pamuklu dokuma üretimi 1769-1797 arasında %60-70'leri bulan bir gelir kaybına uğramıştır.¹⁵

XVI. yüzyılda Avrupa'da ve özellikle İtalyan kentlerinde dokumacılığın gelişmesiyle Anadolu pamuğu önemli bir ihraç maddesi durumuna gelmiş, örneğin Venedik'e yapılan ihracatta tahıldan sonra ikinci sırayı pamuk almıştır. Bu durum yerli

¹¹ Halil İnalçık, **Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 79.

¹² **Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii**, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, 1958, s. 5.

¹³ Emre Dölen, **Tekstil Tarihi: Dünyada ve Türkiye'de Tekstil Teknolojisinin ve Sanayiinin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 1992, s. 375.

¹⁴ Tanju Demir, "18. Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayii", **Toplumsal Tarih**, C:12, No:71, Kasım 1999, s. 57.

¹⁵ Bruce MacGowan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, 2 c, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 827.

dokumacıları zor duruma düşürmüş ve hammadde sıkıntısı çekmelerine neden olmuştur. Bunun üzerine hükümet bazı önlemler alarak pamuk ve pamuk ipliğini, ihracı yasak mallar arasına almış, ancak yasak kaçakçılığın artmasına yol açmıştır. Pamuk, Osmanlı topraklarından yasa dışı yollarla çıkmaya başlayınca, pamuk ve pamuklu ürünlerin dışsatımı tekrar serbest bırakılmıştır.¹⁶

Pamuklu dokumanın yanı sıra XV ve XVI. yüzyıllarda İstanbul'da güçlü bir keten dokuma sanayi kurulmuş, Ege Bölgesi ile Kastamonu yöresinde de İstanbul'daki kadar olmamakla beraber keten sanayi oldukça gelişmiştir.¹⁷

Pamuklu dokuma ve ketenle birlikte yünlü dokuma da Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önemli bir yere sahip olmuştur. Yünlü dokuma alanında özellikle Ankara'nın tiftikten (keçi kılından) yapılan *sof* adındaki kumaşları gerek renk çeşitleri gerekse desen incelikleri ile bütün dünyada tanınmıştır.¹⁸ 16. yüzyıl sonlarında, genellikle evlerde kurulmuş olan toplam 612 tezgâhta Ankara sofü üretilmiş, iç gereksinime yetmesi için sofün dışarıya satılması zaman zaman devlet tarafından yasaklanmıştır. Buna karşın, Venedikli, Leh (Polonyalı), İngiliz ve Hollandalı tüccarlar Ankara'da yerleşerek veya ajanlar bulundurarak büyük miktarlardaki sof ipliğini ve sof kumaşını ülkelerine göndermişlerdir. Önceleri hammadde ve yarı mamulün Ankara dışına çıkmasına izin verilmeyip sadece kumaş satışı serbest bırakılmış, ancak 17. yüzyıl ortalarından itibaren bu kural çiğnenmeye başlanmıştır. Ankara'da imal edilen sof kumaşlar 18. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa'ya ihraç edilmiş, Ankara keçisi 1830'lara kadar dünyanın hiçbir yerinde yetişmediğinden Ankara'da sof sanayisi oldukça gelişmiştir.¹⁹ Ankara ve Beypazarı'nda dokunan sof kumaşlar özellikle İngiliz tüccarların da çok önem verdikleri ve büyük miktarlarda ülkelerine götürdükleri önemli bir dışsatım maddesi olmuştur. Bununla birlikte Venedik ve Fransa da sof alan ülkeler arasında yer almışlardır. Osmanlı tüccarları da Ankara sof' unu satmak için Dubrovnik ve İtalya'ya

¹⁶ Dölen, a.g.e., s. 376.

¹⁷ Necdet Sevinç, **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, Hamle Yayınevi, [t.y], s. 179.

¹⁸ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559**, 2 c, Ankara, TTK Basımevi, 1971, s. 177.

¹⁹ Zeki Tez, **Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2008, s. 62.

kadar gitmişlerdir.²⁰ Ankara'nın yanı sıra, Malatya, Mardin, İstanbul, Bursa, Tosya, Kalecik, Ayaş, Sivrihisar da önemli yünlü dokuma merkezleri arasındadır.²¹

Ordu ve donamanın ihtiyacının karşılanması için Selanik'te de bir yünlü dokuma endüstrisi kurulmuştur. 15. yüzyıl sonlarında İspanya'daki engizisyonca kaçan Sefardik Musevileri, Selanik'e yerleşerek yünlü üretimini canlandırmışlardır. Üretimin büyük bir bölümü yeniçerilere giysi yapılması için İstanbul'a gönderilmiş, iç talebin karşılanmasından sonra üretilen çuha Balkanlar'a hatta Tuna'nın kuzeyindeki alanlara ihraç edilmiştir.²²

15. yüzyılda Osmanlı pazarını Hint pamukluları doldurmaya başlamıştır. İlk Hint pamukluları 1479 yılında Bursa'ya gelmiş, zamanla Osmanlı toplumunda lüks Hint pamuklularına olan talep artmıştır.²³ Ancak Hint pamuklularının istilasını, Osmanlı pamuklu sanayini çöküşe götürememiştir. Türk ustaları bazı çeşitlerde Hint mallarını taklit ederek Doğulu rakiplerine karşı başarılı olmuşlardır. Özellikle *bogasi* adı verilen bezde Osmanlı üreticiler hem emek hem de hammadde bakımından Hintli meslektaşlarıyla rekabet edecek düzeydedir.²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIV. yüzyıldan itibaren ipekli dokuma üreticiliği de gelişmeye başlamış, XV. yüzyılda daha da ilerleyerek, XVI. yüzyılda en ileri düzeyine ulaşmıştır. İpekli üretiminin en gelişmiş olduğu merkez Bursa'dır.²⁵ Bursa ipek üretiminin yanı sıra çok çeşitli kumaşların dokunduğu bir tekstil üretim merkezidir. Elvan renk, Bursa alacası, nefti, mavi bez, nakışlı kadife yastık, çeşitli ipek Bursa keseleri, peştemalları, çeşitli renklerde kemha denilen havsız kadife ile serenak, nakışlı serenak, kutni denilen pamuklu ipek kumaş Bursa'da üretilen kumaşlar arasındadır. Bunlarla beraber Bursa'da dokunan lâl kadife dünyaca ünlüdür.²⁶ Bursa'da üretilen ipekliler Osmanlı'nın yabancı ülkelere sattığı dokuma ürünlerinin başında gelmiştir. Özellikle Venedikli ve Dubrovnikli ve Floransalı tüccarlar Bursa

²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar**, 3 c, Ankara, TTK Basımevi, 1977, s. 577-580.

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: İstanbul'un Fethinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar**, 2 c, Ankara, TTK Yayınevi, 1983, s. 682.

²² Pamuk, **a.g.e.**, s. 61.

²³ Dölen, **a.g.e.**, s. 379.

²⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, (1979-1980 Özel Sayısı), s. 1.

²⁵ Fahri Dalsar, **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1960, s. 26.

²⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar**, s. 581.

ipeklilerine oldukça yoğun ilgi göstermekte ve önemli oranlarda alım gerçekleştirmekteydiler.²⁷ Bu ülkelerin yanı sıra Fransa, Osmanlı'dan çok önemli oranda ipek almış, onun kadar olmasa da İngiltere'de Osmanlı'dan ipekli alan ülkeler arasında yer almıştır.²⁸ 1500 yılı dolaylarında Bursa ipek sanayinde bin tezgâh çalışmakta ve toplam üretimin 20 ila 22.000 balya olduğu tahmin edilmektedir.²⁹

Bursa şehri, özellikle 1550-1650 yılları arasında ipek sanayi ve ticaretinin Orta Doğu'daki en önemli merkezidir.³⁰ Bununla beraber 1550 tarihinden itibaren ipekli dokumacılık Bursa'nın dışına da yayılmaya başlamış, İstanbul'da ipekli kumaş dokuyan pek çok tezgâh açılmıştır. Ayrıca Devlet, sadece saraya iyi kalitede kumaş dokuması için İstanbul'da ipekli bir kumaş atölyesi kurduştur. İpek dokumacılığında kendisine rakip şehirler olsa da İstanbul'da kurulan atölyelerin hammaddeleri Bursa'dan getirilmiş, böylece Bursa ipek alanındaki önemini korumaya devam etmiştir.³¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bursa ve İstanbul şehirlerinin yanı sıra, Erzincan, Tokat, Amasya, Mardin, Maraş, Konya, Bilecik, Denizli, Alayşehir, Aydos ve Göynük Anadolu'daki önemli ipekli üretim merkezleridir. Anadolu dışındaki merkezler ise, Halep, Şam, Kahire ve Sakız olarak sıralanabilir. Osmanlı'daki ipekli dokumacılığı büyük ölçüde İran'dan gelen kervanların taşıdığı ham ipekle beslenmiştir.³² Osmanlı İmparatorluğu ile İran ilişkileri Yavuz Sultan Selim döneminde gerginleşmiş ve Osmanlı Padişahı İran'dan her türlü ipek ithalatına ambargo koyarak, İranlı tüccarların Osmanlı'ya ham ipek satmalarını yasaklamıştır. Bu durum Osmanlı ipek üretiminin gerilemesine yol açmış, Bursa'daki ipekli dokuma tezgâhlarının dörtte üçü faaliyetlerine son vermek zorunda kalmış, büyük dokumacıların pek çoğu da borçları yüzünden iflas etmişlerdir.³³ Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş, Yavuz Sultan

²⁷ Dalsar, **a.g.e.**, s. 142.

²⁸ Serap Yılmaz, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış ve Fransa ile İpek Kumaş Ticareti", (X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım), Ankara, TTK Basımevi, 1993, s. 1656.

²⁹ Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, 1 c, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000, s. 280.

³⁰ Murat Çizakça, "Fiyat Tarihi ve Bursa İpek Sanayii: Osmanlı Sanayiinin Çöküşü Üzerinde Bir İnceleme 1550-1650", **Toplum ve Bilim**, No:11, (Güz 1980), s. 89.

³¹ Dalsar, **a.g.e.**, s. 58-59.

³² Yılmaz, **a.g.m.**, s. 1651.

³³ İnalçık, **a.g.e.**, s. 281-282.

Selim'den sonra tahta geçen Kanuni Sultan Süleyman bu yasağı kaldırmış ve ipekçilik zamanla eski haline dönmüştür.³⁴

17. yüzyılda tüm tekstil üretim dallarında olduğu gibi ipekçilikte de bir gerileme dönemine girilmiştir. Osmanlı'dakine göre daha az maliyetle dokunan İtalyan ve Fransız ipekli kumaşları Osmanlı pazarında satılmaya başlamıştır. Özellikle Venedik kumaşlarına olan ilgi oldukça büyüktür. Bunun karşısında yerli dokumacılar yabancı kumaşlarının taklitlerini üreterek ayakta kalmaya çalışmışlardır. Ancak bu üretimden fazla bir başarı elde edilememiş bu durum Osmanlı'da kozacılığın gelişmesine neden olmuştur. 17. ve 18. yüzyıllarda ipekli dokumacılık yerini ipek kozacılığına bırakmıştır.³⁵

1838 yılında Bursa'da Avrupa'dakilere benzeyen buharlı mancınıklı bir fabrika açılmış, bunu diğerleri de izlemiştir. Böylece, durgunlaşan ipekçilik yeniden bir canlanma evresine girmiş, 1856 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamındaki fabrikaların sayısı 85'e, modern mancınık sayısı da 8.000'e yükselmiştir. Ancak bu çabalar ipekli kumaş üretiminde eski parlak günlere dönmeye yetmemiş, 1830 tarihinden itibaren Türk ipeklilerine olan rağbet azalmıştır.³⁶ Bununla birlikte, Bursa'da 1847 ile 1868 yılları arasında özel girişimciler tarafından 21 tane buharla çalışan ibrişim fabrikası kurulmuştur. Ham pamuğun yetiştiği yerlere yakın oldukları için İstanbul, Selanik, Adana ve Lübnan da mekanize olmuş üretimin toplandığı ibrişim imal eden bölgelerdir.³⁷

19. yüzyılda Osmanlı pazarı başta İngiliz ürünleri olmak üzere Avrupalı devletlerin ürettiği tekstil ürünlerinin istilasına uğramıştır. Bunun en önemli nedenleri İngiltere'nin gerçekleştirmiş olduğu Sanayi Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu ile 1838 yılında imzalamış olduğu ticaret anlaşmasıdır. Sanayi Devrimi İngiltere'de gerçekleşmiş ve devrimin itici gücü pamuklu tekstil dalı olmuştur. 1760'lı yıllardan itibaren pamuklu tekstil dalında basit el aletlerine dayanan üretim, yerini buhar gücüne dayanan makinelere bırakmış, buhar gücünü kullanan makinelerin, önce iplik eğirme daha sonra da kumaş dokuma aşamalarında kullanılması bu teknolojik atılımın en

³⁴ Dalsar, a.g.e., s. 133.

³⁵ A.e., s. 306-309.

³⁶ A.e., s. 410-419.

³⁷ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bir Bakış İslahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, 2 c, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 1013-1014.

önemli unsurunu meydana getirmiştir. Bu aşamadan sonra üretim, makinelerle ücretli işçilerin çalıştığı fabrikalarda yapılmaya başlanmış bu sayede pek çok kişiye iş imkânı sağlanmıştır.³⁸

Sanayi Devrimini tamamlayan İngiltere’de tekstil sanayinin çok hızlı gelişmesi, İngiltere’yi yeni pazar ve hammadde sorunlarıyla karşı karşıya getirmiştir. Avrupa ülkeleri özellikle kendi sanayilerini korumak için İngiliz mallarına karşı önlemler alarak gümrük duvarını yükseltmişlerdir. Yeni bir pazar arayışına giren İngiltere, gözünü aldığı %3 oranındaki gümrük düzeyini koruyabileceğini düşündüğü Osmanlı topraklarına dikmiştir.³⁹ İngiltere’nin ihtiyacı olan pamuk, yün, ipek, tiftik ve çeşitli maddelere sahip olması, Batı mallarını tüketebilecek bir toplum, sanayisinin Batı sanayisi ile rekabet edecek güçte olmayışı, Osmanlı İmparatorluğu’nu İngiltere için cazip kılan etmenler olmuştur. Bunlarla beraber, Osmanlı Devleti’nin başta İstanbul olmak üzere, İzmir, Selanik, Trabzon, Samsun, Beyrut gibi geniş hinterlanda sahip olan limanları bulunmaktadır. İngilizler bu limanlardan yararlanarak en ucuz ulaşım yolu olan deniz yolunu kullanabileceklerdir. Bununla beraber, İngiltere’nin yapacağı ticarete, Osmanlı tebaası olan Rum ve Ermenilerden yararlanarak, onları kendi hesabına çalıştıracak olması, bu ülke için Osmanlı’yı cazip hale getiren bir başka noktadır.⁴⁰

Nihayet İngiltere Osmanlı İmparatorluğu’yla 18 Ağustos 1838 tarihinde bir ticaret anlaşması imzalamış ve Osmanlı toprakları üzerinde son derece elverişli ticari haklar elde etmiştir. Bu anlaşma ile bundan önceki anlaşmalarda olan ihraç yasakları, her çeşit tekel sistemi ile satın alınan malın bir yerden bir yere nakli için tekel sistemi kaldırılmış, İngiliz tüccarlar yerli tüccarlarla eşit haklara sahip olmuştur. İngilizlerin getirdiği ya da götürdüğü mallar ithalatta %5, ihracatta %12 olarak belirlenen gümrük vergisi bir kez ödendikten sonra iç gümrüklerle vergilendirilmeyecektir. Bunlarla beraber, İngiliz tüccarlar diğer ülkelerden getirilen malların da serbestçe ticaretini yapma hak ve ayrıcalığına sahip olacaklardır.⁴¹ Anlaşmanın altıncı maddesi de İngilizlere verilen ayrıcalıklara uluslararası bir nitelik kazandırarak diğer Avrupa

³⁸ Pamuk, **a.g.e.**, s. 192.

³⁹ Dölen, **a.g.e.**, s. 387.

⁴⁰ Önsoy, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁴¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 196.

devletlerinin de 1838 anlaşmasının sağladığı ayrıcalıklardan faydalanmalarını sağlamıştır.⁴²

İmzalanmış olan anlaşma geleneksel Osmanlı sanayisini tam olarak yıkmasa da Osmanlı topraklarını başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler için açık bir pazar haline getirdiği ortadadır. Bu durum İngiltere'den ithal edilen pamuk ipliği ve pamuklu kumaş rakamlarından anlaşılmaktadır. 1820 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na çoğu İngiltere'den olmak üzere ithal edilen pamuk ipliği ve pamuklu kumaş miktarı yılda ortalama 150 ton, 1822 yılında ise 450 tondur. Bu miktar 1840 ve 1842 yıllarında sırasıyla 2650 ve 4100 tona çıkmış, 1840 ve 42'yi izleyen otuz yılda ise, iplik ve kumaş ithalatı yaklaşık dört kat daha artarak sırasıyla yılda 7750 ve 17300 tona ulaşmıştır. 1870'li yılların başında İmparatorluğun pamuklu dokuma tüketiminin yüzde sekseninden fazlası ithal mallarla karşılanmaktadır.⁴³ Osmanlı'ya İngiltere'den en fazla ithal edilen Londra'da üretilen çuhadır. Bu kumaş türünün ithali yıllar içinde artarak devam etmiştir.⁴⁴

Sanayi Devrimi için çok önemli olan dokumacılık Osmanlı İmparatorluğu'nun da fabrikalaşmaya başladığı en önemli sanayi dalıdır. Tarım temeline dayanan bir ekonomiden, sanayi ve ticaret temeline dayalı ekonomiye geçişi sağlayan Sanayi Devrimi, ilk kez 1750-1850 yıl aralığında İngiltere'de ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Sanayi Devrimi denilince akla her şeyden önce pamuklu tekstil dalı gelmektedir. 1760'lardan başlayan bir dizi teknik yenilik sayesinde, pamuklu tekstil dalında basit el aletlerine dayanan üretim süreci yerini buhar gücüne dayanan makinelerin kullanıldığı, ücretli işçilerin çalıştıkları fabrika sistemine bırakmaya başlamıştır.⁴⁶ İplik yapma ve dokuma alanında makine icat etme çabaları daha 1730'larda başlamış, 1733'te John Kay uçan mekiği icat etmiş, bu gelişmenin iplik talebini arttırmasıyla iplik yapımında da teknolojik buluşlar gerçekleşmiştir. 1764'te James Hargreaves'in icat ettiği çirkik, iplik işçisinin önemini önemli ölçüde arttırmıştır. 1769'da Richard Arkwright su gücüyle çalışan pamuk ipliği tezgahının patentini almış, ağır ve pahalı olan bu makine

⁴² Necdet Kurdakul, **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981, s. 30

⁴³ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 138.

⁴⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar**, s. 576.

⁴⁵ Dölen, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁶ Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 84.

sayesinde fabrika sistemine geçilmiştir.⁴⁷ Nihayet, 1792’de Amerika Birleşik Devletleri’nde Eli Whitney’in otomatik pamuk temizleme makinesini icadıyla, “*pamukla buharın evlenmesi*” sonucu ilk fabrikalaşma pamuklu dokuma alanında doğmuştur.⁴⁸ Osmanlı Devleti’nde de ilk fabrikalaşma hareketleri pamuklu dokumacılık alanında başlamış, Tanzimat’tan sonra bu alandaki fabrikalaşma daha yoğun ve hızlı bir hal almıştır.

II) TANZİMAT DÖNEMİNDE DOKUMADA SANAYİLEŞME HAREKETLERİ

Osmanlı geleneksel üretim sisteminin yetersiz kalışı, en önemli üretim dalı olan tekstilin bile zaman içinde gerilemesi, yerli dokumaların yerini ülke dışından alınan iplik, kumaş ve giyim eşyalarının almasıyla birlikte ordu ile sarayın artan ihtiyaçları, Osmanlı Devlet adamlarını ülke içinde sanayi kuruluşları kurmaya teşvik etmiştir. En temel tüketim maddesi olmasından dolayı ilk fabrikalar tekstil özellikle de pamuklu dokuma alanında kurulmuş, daha önce de girişimler olmakla birlikte Tanzimat döneminde özellikle dokuma sanayinin kurulmasına oldukça önem verilmiştir. Ancak Tanzimat’tan önce belli bir düzene dayanmamakla birlikte sanayileşme girişimlerinin olduğu unutulmamalıdır.

A) Tanzimat’ın Hemen Öncesinde Dokumada Sanayileşme Çabaları

Mevcut toprak sistemi sermaye birikime olanak vermediğinden Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk büyük sanayi kuruluşları devlet tarafından kurulmuştur. Sanayinin el emeğine dayandığı o dönemde devletin sanayi kuruluşları kurma amacı

⁴⁷ Tefvik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul, Acar Yayıncılık, 1991, s. 118.

⁴⁸ Sabahattin Zaim, “Mensucat Sanayinin Türk Sanayi Hayatındaki Yeri ve Ehemmiyeti”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, C:XXV, No:289, s. 19.

çoğunlukla askeri gereksinimler ve sarayın ihtiyaçları olduğundan bu kuruluşların meydana getirilmesinde kâr amaçlanmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk sanayi tesisi savaş silahlarını üretmek amacıyla II. Beyazıt zamanında kurulan (1505) Tophane'dir. Tophane, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yeniden inşa edilerek, yabancı ülkelerden getirilen ustalardan bu kuruluşta faydalanılmıştır.⁴⁹

16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı pazarı Avrupa'nın modern fabrikalarında üretilmiş ürünlerinin istilasına uğramaya başlamış özellikle kumaş ithali artmıştır. Kumaşın yerli üretimini sağlamak için bu yüzyılın ortalarında *Kâhane-i Amire*" ya da "*Kerhane-i Hassa*" adlı dokuma atölyeleri kurulmuştur. Bununla beraber, III. Ahmet zamanında Avrupa'dan yünlü kumaş ithalini durdurmak isteyen Sadrazam Rami Mehmet Paşa, Selanikli dokumacıların bilgi ve deneyimlerinden yararlanarak 1703 yılında İstanbul'da bir yünlü dokuma fabrikası kurdurtur. Devlete ait bu fabrikada yünlü kumaş üretimine başlanılmış ancak bu kuruluş sadece dört yıl sonra kapanmıştır.⁵⁰ Osmanlı parasının yurt içinde kalması için bazı tedbirler alınması gerektiğini düşünen III. Selim ise, 1805 yılında İstanbul'da bir çuha ve kâğıt fabrikası açtırmıştır.⁵¹ Osmanlı'da kurulan ilk fabrikalardan biri de Defterdar (Feshane) Fabrikası olmuştur. 1826'da II. Mahmut tarafından Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu askerlerinin zorunlu olarak fes giymesine karar verilmiştir. Askerin fes ihtiyacı bir süre Tunus'tan karşılandıktan sonra 1835 yılında Kadırğa'da Hazine-i Hassa'ya ait konakta bir fes imalathanesi kurulur. Bir süre ilkel bir teknolojiyle çalışan imalathane, 1839'da Abdülmecid'in çıkardığı bir fermanla Haliç'te II. Selim'in kız kardeşi Hatice Sultan'ın oturduğu sarayın feriyeye kısmına taşınır. Bu imalathanede ilk önceleri sadece fes üretilmiş ise de daha sonradan aba ve halı tezgâhları da getirilmiş ve dokumacılığa başlanmıştır. Çevirici gücün organik olduğu kuruluşta ilk önceleri dönen dolaplar kullanılmış, bu dolapları çevirmek için imalathanede kırk kadar katır beslenmiştir. Tanzimat sanayileşmesi içinde teknolojisi yenilenerek bir dokuma fabrikasına dönüştürülmüştür.⁵²

⁴⁹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 117.

⁵⁰ Tez, **a.g.e.**, s. 78.

⁵¹ Adnan Giz, "İstanbul'da İlk Sınai Tesislerinin Kuruluş Yılı 1805", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:23, (15 Ocak 1968), s. 26.

⁵² Metin Kunt, Sina Akşin, Suraiya Faroqi, v.d., **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, 3 c., İstanbul, Cem Yayınları, 2005, s. 238.

Ancak, tüm fabrikalaşma çabaları Osmanlı'da gelişmiş bir sanayinin oluşmasını sağlayamamıştır. Hollanda ve İngiltere'nin sağladığı daha ucuz mallar karşısında Osmanlı ekonomisi, yünlü kumaş ve sof, madenler ve özellikle gümüş madeni üretiminde rekabet gücünü tamamen kaybetmiştir. Kapitülasyon rejimi altındaki İmparatorluk'ta, yerli sanayiye iyileştirmek ve korumak amacını güden herhangi bir politika uygulanmamıştır. 1630'lara doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi diğer Akdeniz ülkelerinde de özellikle İspanya ve İtalya'da ekonomik olarak düşüş gözlenmiştir. Osmanlı'daki ekonomik düşüşün temel nedeni Batı'nın ucuz ürünleri için açık bir pazar haline gelmesiyle beraber asıl olarak, modern imalat sistemine geçemeyerek geleneksel yöntemlere bağlı kalmakta diretmesidir.⁵³

B) Tanzimat Döneminde Dokuma Sanayi

Tanzimat dönemine değin Osmanlı ekonomisi eski gücünü epey yitirmiştir. Yabancı rekabetine dayanamayan Osmanlı sanayi dağılma sürecine girmiş, bu gerileme önceleri İmparatorluğun Avrupa topraklarında, büyük şehirlerde ve ticaret merkezlerinde ortaya çıkmıştır. Yabancı rekabetine de Osmanlı sanayinin dokuma sektörü özellikle de pamuklu kolu maruz kalmıştır. Bunu yünlü ve ipekli dokuma endüstrileri izlemiştir.⁵⁴ Bundan dolayı, Tanzimat döneminde ekonomik hayatta bazı yeni düzenlemeler yapılmış, el üretimine dayanan sanayi şeklinin devamına imkân olmadığı, ülkedeki üretim faaliyetlerinin tamamen durmaması için modern bir üretim şeklinin kurulması gerektiği anlaşılmıştır. Bu amaçla hem eski sanayinin modernleştirilmesine çalışılırken, diğer taraftan da yeni ve modern fabrikaların kurulmasına çalışılmıştır. Bu dönemdeki fabrikalaşma genellikle devlet tarafından meydana getirilmekle birlikte, özel teşebbüs tarafından da kurulan fabrikalar bulunmaktadır.⁵⁵

Tanzimat döneminin devlet adamları ekonomik kalkınmayı ve sanayileşmeyi sağlayacak birtakım bürokratik kuruluşlar oluşturmaya başlamışlar, ilk iş olarak 1838

⁵³ İnalçık, a.g.e., s. 424.

⁵⁴ Rifat Önsoy, "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 255.

⁵⁵ Ömer Celal Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", **Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 434.

yılında Hariciye Nezaretine bağlı Ziraat ve Sanayi Meclisini kurmuşlardır. Bu meclisin görevi ülkenin doğal kaynaklarının yanı sıra, tarım, sanayi ve ticaretin gelişmesi için ön çalışmalar yaparak, yerli ve yabancı uzmanlardan oluşacak bir kurulun hazırlayacağı raporu hükümete sunmak olarak belirlenmiştir. Bu kurul çalışmaya başladıktan kısa bir süre sonra Umur-u Ticaret ve Ziraat Nezaretine bağlanmış ve giderek önemini yitirmiştir.⁵⁶

Tanzimat döneminde kurulan bir başka kuruluş da Islah-ı Sanayi Komisyonudur. Sözü edilen dönemde gedik ve lonca sistemlerinin önemini kaybetmeye başlamasıyla ortaya çıkan boşluğu dolduracağı ve esnaf ile sanayicilerin zor durumda kalmasını önleyeceği düşünülen Islah-ı Sanayi Komisyonunun kuruluş amacı, İstanbul sanayicilerinin kalkınmasını sağladıktan sonra, uygulanan tedbirleri ülkenin her tarafına yaymak olarak ifade edilmiştir. 1864-66 yılları arasında çalışmaya başlayan, daha sonra bir duraklama evresi geçirerek 1868 yılında tekrar faaliyete geçen ve 1873 yılında dağılan Komisyon, işyerlerinin şirketler halinde birleştirilmesini, birleşen şirketlere sermaye sağlanmasını ve sanayi mallarının dayanıklı yapılmasını kararlaştırmıştır.⁵⁷ Komisyonun kararıyla beş altı yıl içinde, Simkeşhane ve Kolbtancı Esnafı Şirketi, Saraç Esnafı Şirketi, Kumaşçı Esnafı Şirketi, Dökmeci Esnafı Şirketi, Demirci Esnafı Şirketi ve Tabak Esnafı Şirketleri kurulmuş ve bu şirketlerin bazılarına Hazine i Hassa'dan sermaye sağlanmıştır. Ancak komisyonun faaliyetlerine son vermesinin ardından küçük sanatların devlet tarafından korunması da sona ermiştir.⁵⁸

Yeni fabrikaların açılmasıyla buralarda çalışacak nitelikli elemanlara ihtiyaç duyulmuş, Tanzimat yöneticileri bu sorunun çözümünü bir sanayi okulunun açılmasında bulmuşlardır. Okulun açılması için 1848 yılında Zeytinburnu'nda bir bina yapılmışsa da burada eğitime başlanılamamıştır.⁵⁹ Okulun kuruluş hazırlıkları için zamanın büyük memurlarından on altı kişilik bir komisyon kurulmuş, yapılan hazırlıklardan sonra, 1868 yılı güzünde Sultanahmet'teki Kılıçhane binası ile etrafındaki arsalara inşa edilen binalarda öğretime başlamıştır.⁶⁰

⁵⁶ Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, s. 39.

⁵⁷ Adnan Giz, "Islahı Sanayi Komisyonu" **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:33, (15 Kasım 1968), s. 17-19.

⁵⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-İslahat Fermanı Devri (1861-1876)**, 7 c., Ankara, TTK Basımevi, 1995, s. 257.

⁵⁹ Dölen, **a.g.e.**, s. 421.

⁶⁰ Adnan Giz, "İstanbul'da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:35, (15 Ocak 1969), s. 20-21.

C) Tanzimat Döneminde Dokuma Fabrikaları

Tanzimat döneminde Osmanlı'daki fabrikalaşma hareketinin en önemli bölümü dokumacılık alanında olmuştur. Ordunun artan çuha gereksiniminin karşılanması için 1830'lu yıllarda Edirne'ye 132 km uzaklıkta bulunan İslimye'de bir çuha fabrikası kurulmuştur.⁶¹ Osmanlı Hükümeti, Cilasko adlı yabancı ustabaşına İslimye Fabrikası için tezgâh, çark ve aletler satın aldırarak, Belçika'dan uzmanlar getirtilmiş, İslimye Fabrikasında kullanılmak üzere Merinos yapağısı elde etmek için Rumeli'nin bazı bölgelerinde İspanya koyunu üretilmiştir.⁶² Koyun yetiştirme işinden beklenen verimi elde edemeyen İslimye Çuha Fabrikası 1853 yılında koyunlarını Feshane Fabrikasına satmış, fabrika 1877'de kaybedilen topraklarla Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının dışında kalmıştır.⁶³

Fabrikalaşma hareketi devam etmiş, Serasker Rıza Paşa'nın öncülüğünde 1843 yılında Hereke Köyü'nün İzmit Körfezi sahilinde 50 pamuklu ve 25 tane ipekli dokuma tezgâhı ile Ohannes ve Bogos Dadyan kardeşler tarafından, Hereke Fabrikası kurulmuştur. Kardeşler, önceleri fabrikayı kendi hesaplarına çalıştırmışlar ancak, 1845'de Padişah Abdülmecid adına fabrika üzerindeki haklarından vazgeçmişler ve fabrika Hazine-i Hassa Nezaretinin yönetimine geçmiştir. 1850'de ipekli kadife ve mobilyalık bölümlerinin kurulduğu fabrikanın pamuklu dokuma tezgâhları Bakırköy Fabrikasına taşınmış ve fabrika 1891'de halı üretimine geçmiştir. 1918 yılında genişletilerek yünlü dokuma kısmının 52 tezgâha çıkarıldığı fabrika, Osmanlı'dan Cumhuriyet hükümetine geçmiş ve 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına bağlanmıştır.⁶⁴

Dönemin devlet eliyle kurulmuş diğer önemli dokuma tesislerinde biri de İzmit Çuha Fabrikası'dır. 1839-1842'de ordunun kumaş ve fes ihtiyacını karşılamak için kurulan İzmit Çuha Fabrikası, başlangıçta yünlü ve askeri kumaşlar daha sonraları yatak çarşafı, havlu çorap ve eldiven üretmeye başlamıştır. İşçi kapasitesi 200 olan

⁶¹ Dölen, a.g.e., s. 403.

⁶² Adnan Giz, "İslimye Çuha Fabrikası", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, No:27, (15 Mayıs 1968), s. 16.

⁶³ Dölen, a.g.e., s. 404.

⁶⁴ Kunt, Akşin, Faroghi, v.d., a.g.e., s. 239.

fabrikanın 1860'lı yılların başındaki üretimi 72.000 metre kumaş ve 60.000 adet fes civarındadır.⁶⁵

Tanzimat Dönemi'nde açılan yeni fabrikaların yanı sıra, teknolojisi yenilenenler de olmuştur. II. Mahmut döneminde kurulmuş olan ve 1843 yılından itibaren dokumacılığa başlamış olan Feshane Fabrikasına 1854 yılında bir buhar kazanı kurulmuş, Belçika'dan getirilen tarak ve vargel makineleri ile dokuma tezgâhları monte edilmiştir. 1866'da çıkan bir yangında tamamen yok olan fabrika, iki yıl sonra yeniden inşa edilerek bu kez daha modern makinelerle donatılmıştır. 1876'da Harbiye Nezaretine bağlanmış, 1894 ve 1916 yıllarında iki kez yenilenerek, ülkedeki dokuma fabrikalarının en büyüğü haline gelmiştir.⁶⁶

Tanzimat Dönemi'nde aynı zamanda buhardan enerji sağlayan makine ve araçlar da ilk kez kullanılmıştır. 1833-1839 yılları arasında İstanbul tersanelerinde, top ve tüfek imal eden askeri tesislerde buhar enerjisi kullanılmaya başlanmış, bunu geliştirmek için Avrupa'dan özellikle de İngiltere'den yeni makineler ve bunları kullanacak veya nasıl kullanıldıklarını öğretecek mühendis ve teknisyenler getirilmiştir. Sultan Abdülaziz devrinde İstanbul ve diğer illerde buharla işleyen makinelerin olduğu sanayi tesisleri artmıştır.⁶⁷

Kurulan fabrikaların yanı sıra bugünkü sanayi sitelerine benzeyen kuruluşlardan ikisi Tanzimat döneminde İstanbul'da kurulmuş olan Zeytinburnu ve Bakırköy Sanayi kompleksleridir. Zeytinburnu tesislerinde demir ürünleri merkezi bulunmakta, hemen yanındaki binada ise yünlü ve pamuklu kumaşlar dokunmaktadır. Burada üretilen mallar, halkın ihtiyacını karşılamak üzere iç pazarlarda satılmıştır. Bu fabrikalarda çalışan Türk ve yabancı işçiler sanayi kompleksine ait olan tesislerde barınmış, Zeytinburnu tesislerinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetişmesi için burada bir de sanayi okulu kurulmuştur. Yine aynı tarihlerde Bakırköy civarında inşa edilmiş olan Bakırköy sanayi kompleksinde de iplik bükme atölyesi, yünlü ve pamuklu dokuma fabrikaları, iki ocaklı ve bir fırınlı demir atölyeleri ve bir tersane bulunmaktadır.⁶⁸

⁶⁵ Dölen, **a.g.e.**, s. 413.

⁶⁶ Eldem, **a.g.e.**, s. 120.

⁶⁷ Adnan Giz, "Türkiye'de İlk Buhar Makineleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:57, (15 Kasım 1970), s. 7.

⁶⁸ Önsoy, **a.g.e.**, s. 52-53.

Tanzimat Dönemi'nde devletçi sanayileşmenin yanı sıra özel ve genellikle yabancı sermayedarlar tarafından çeşitli fabrikalar kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitülasyonlar ve hammaddenin bol oluşu özel girişimciler için oldukça uygundur. Bununla birlikte ücretler düşük, sürüm alanı da oldukça geniştir. Özel teşebbüslere ait fabrikaların en fazla yer aldığı alan ipek ipliği imalatı olmuştur. 1845 yılında Bursa'da Falkeisen isminde bir İsviçreli buhar motoruyla işleyen bir fabrika kurmuştur. 1855 yılında Bursa'da Fransız fabrikaları tarzında 8-10 iplik fabrikası bulunmaktadır. Bu tarihte Lübnan'da da özel kişilere ait iplik fabrikaları çoğalmış, burada 1852 yılında beşi Fransızlara, ikisi İngilizlere, ikisi de yerli kişilere ait olmak üzere dokuz iplik fabrikası bulunmaktadır.⁶⁹ Hariciye Teşrifatçısı (protokol müdürü) ve Galata-Beyoğlu Belediye Reisi Kamil Bey'in 1854 yılında Serviburnu'nda bir bez fabrikası kurduğu ve Müslüman tüccarlardan Ömer Efendi'nin ortaklarıyla beraber bir hasır fabrikası açtığı da görülmektedir.⁷⁰ Batı düşüncesinin yanında, Batı tekniğinin de alınarak Basmahane, Hereke gibi büyük tesislerin ülkeye kazandırıldığı Tanzimat Dönemi'nde, çoğu devlet eliyle 160 civarında fabrika kurulmuştur.⁷¹

Osmanlı Devleti üretilen bu ürünlerin tanıtımı için birçok faaliyete de katılmıştır.

D) Osmanlı Devleti'nin Katıldığı Uluslararası Sergiler ve İstanbul Sergisi

Osmanlı İmparatorluğu sanayileşme hareketinin ürünlerini özellikle de dokumalarını tanıtmak amacıyla 1850 yılından itibaren çeşitli uluslararası sergilere katılmıştır. Özellikle Napolyon Savaşları'ndan sonra başta İngiltere olmak üzere artan üretime hammadde ve pazar bulmak bir sorun haline gelmiş, bunun ilk şartının da ürünlerin tanıtılması olduğu düşünülmüştür. Ürünleri tanıtmak için en iyi yöntem, açılacak olan uluslararası sergilere katılmaktır. İlk uluslararası sergi sanayileşmenin öncü ülkesi olan İngiltere'nin girişimiyle 1851'de Londra'da açılmış, bu sergiye

⁶⁹ Ömer Celal Sarc, **a.g.m.**, s. 437-438.

⁷⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s. 232.

⁷¹ Adnan Giz, "Tanzimat'ın Sanayimiz Üzerindeki Yıkıcı Etkileri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:29, (15 Temmuz 1968), s. 15.

Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Felemenk ülkeleri, İspanya, Portekiz, Prusya, Zollverein Devleti, Rusya ve Hindistan'ın yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu da katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sergiye katılmaktaki amacı ülke topraklarının verimliliğini göstermek, Osmanlı halkının tarım, sanayi ve sanat alanlarındaki yeteneğini kanıtlamak, Padişah'ın ülkenin gelişmesi için olan çabalarını ortaya koymaktır. Bununla birlikte Tanzimat'tan sonra gelişen Osmanlı-İngiliz dostluğunun da Osmanlı'nın katılım kararındaki rolü büyüktür.⁷²

1851 Londra Sergisi'nde Osmanlı İmparatorluğu yerli üreticilerin emeği olan pek çok ürün sergilemiş, bunlar arasında kösele, meşin, güderi gibi maddelerin yanı sıra, kesici aletler, bağ-bahçe aletleri de bulunmuştur. Bunlarla beraber sergilenen ürünlerin önemli bir kısmını dokuma ürünleri oluşturmuştur. Bunlar arasında şal, sof, şayak, miska, (bir çeşit dokuma), kadife, aba, kebe, kilim, halı, hamam takımları, ipekli ve pamuklu alaca, kutnu, pamuklu ve ipekli gömleklik kumaş, peşkir, peştamal, el havluları, sofrası bezi, giyim eşyaları, çeşitli iplikler gibi ürünler yer almıştır.⁷³ Altı ay açık kalan sergide Osmanlı'nın sergilemiş olduğu pek çok ürün madalya ve mansiyona layık görülmüş, ödüle layık bulunanlar arasında Arnavut kesimi, elbiseler, ipek ve keten kumaşlar, Bursa ipekli dokumaları gibi tekstil ürünleri de yer almıştır.⁷⁴

İkinci uluslararası sergi, 1853 yılında Newyork'ta açılmış ancak mesafe uzak olduğundan Osmanlı İmparatorluğu bu sergiye katılmamıştır. Kırım Savaşı'na rastlamasına rağmen 1856 yılında Paris'te açılmış olan üçüncü sergiye Osmanlı Devleti katılmış, Feshane, Basmahane, Hereke, Tophane Fabrikaları gibi fabrikalarda üretilen başta çeşitli dokumalar olmak üzere cam, porselen, ayakkabı, tüfek gibi ürünlerini sergilemiştir.⁷⁵ Bu sergideki Osmanlı ürünleri de ödüle layık bulunmuş, 27 madalya ve 20 mansiyon kazanılmıştır.⁷⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nun yurt dışında katıldığı bir başka sergi de Londra II. Uluslararası Sergisi'dir. Bu sergiye götürülen ürünler arasında ipek, kadife, yünlü ve

⁷² Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umum-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)", **Bellekten**, C:XLVLL, No:185, (Ocak 1983), s. 195.

⁷³ Adnan Giz, "Dünya Sergilerinde Türk Mamulleri", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:18, (15 Ağustos 1967), s. 11-13.

⁷⁴ Önsoy, **a.g.m.**, s. 195-197.

⁷⁵ Mithat Sertoğlu, **Türkiye'de Sanayileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul, İstanbul Gazetesi Yayını, s. 87-88.

⁷⁶ Önsoy, **a.g.m.**, s. 202.

karışık kumaşlar ile giyim eşyaları önemli bir yere sahiptir.⁷⁷ Bu sergide Osmanlı İmparatorluğu ağırlığını tekstilin oluşturduğu ürünleriyle 83 madalya, 44 mansiyon kazanmıştır.⁷⁸

Uluslararası sergilere katıldıktan sonra, Tanzimat devlet adamlarının ekonomik kalkınma için düşündükleri hamleler arasında ülkede üretilen malların kalite, çeşit ve fiyatlarını görerek, üreticinin sorunlarını tespit etmek, başarılı olanları ödüllendirmek amacıyla İstanbul'da bir serginin açılması fikri de yer almıştır.⁷⁹ Serginin açılması için hazırlıklara başlanmış, bir sergi komitesi oluşturularak, başına Mustafa Fazıl Paşa getirilmiştir. Sergi mekânı olarak Sultanahmet'te bir sergi binasının inşa edilmesi uygun bulunarak, Osmanlı sanayici ve esnafının Batı'daki sanayi gelişmenin sebeplerini anlayabilmeleri için, Avrupa'dan gönderilecek yeni icat olunmuş makine ve aletlerin Sergi yakınında yapılacak özel bir alanda sergilenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca, vilayet ve kazalara yollanan bir genelge ile serginin önemi anlatılarak, sergiye katılımı teşvik etmek için Devlet memurlarına gerekli emirler verilmiş ve sergiye katılanlara her türlü kolaylığın gösterileceği belirtilmiştir.⁸⁰ Sergi binasının inşasına Aralık 1862'de başlanmış, sergide yer alacak olan ürün çeşitleri ve sergide uyulması gereken kurallar ayrıntılı olarak belirlenmiştir.⁸¹

27 Şubat 1863 Cuma günü Padişah tarafından açılan İstanbul Sergisi'nde yer alan ürünlerin en önemli kalemi tekstil olmuş, önemli bir kısmını, devlet fabrikaları olan İzmit Fabrika-i Hümayunu ve Feshane Fabrika-i Hümayununda üretilen mallar oluşturmuştur. Bu ürünler arasında gömleklik ve kadın elbisesi yapımında kullanılan desenli alacalar, masa örtüsü ve perdelik kumaşlar bulunmaktadır. Diğerleri ise, yünlü ve pamuklu çoraplar, eldivenler ve *Amerikan* denilen dokumalardır. Adı geçen fabrikaların ürünlerinden başka, Lübnan malı renkli ipekten yapılmış işlemeli kuşaklar, tütün keseleri, yastıklar, Halep, Bağdat, Beyrut gibi İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde üretilmiş olan kumaşlar ve bu kumaşlardan yapılmış olan çeşitli dokuma ürünleri ve halılardır. Bunlarla beraber, müzik aletleri, yabancı ülkelerden gönderilmiş olan makine ve silahlar sergilenen eşyalar arasında yer almıştır.⁸²

⁷⁷ Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 67-68.

⁷⁸ Önsoy, *a.g.m.*, s. 204-205.

⁷⁹ Giz, *a.g.m.*, s. 208.

⁸⁰ Adnan Giz, "1863 İstanbul Sergisi", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, No:28, (15 Haziran 1968), s. 24.

⁸¹ **Bu kuralların ayrıntıları için Bkz.:** Giz, *a.g.m.*, s. 24-25.

⁸² Önsoy, *a.g.m.*, 210-235.

Osmanlı İmparatorluğu'nun düzenlemiş olduğu İstanbul Sergisi, Avrupa'da da ilgi uyandırmış, bazı gazeteler muhabirlerini göndermişlerdir. Bu sergiyi 170 Viyanalı da ülkelerinden gelerek gezmiş, ayrıca harman ve değirmen makineleri gibi ağır makinelerin çalışması ve teşhiri sağlanmıştır. Temmuz ayının son haftasında kapanan 1863 İstanbul Sergisi'nden beş ayda 450 bin kuruş hâsılat elde edilmiştir. Ancak bu gelir, sergi için yapılan hazırlık masrafinin sadece beşte birini karşılamaya yetmiştir.⁸³

E) Tanzimat Döneminde Korumacılık

Fabrikalaşma ve üretilen ürünlerin tanıtılması gibi faaliyetlerle beraber, Tanzimat Dönemi aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'nin yerli sanayiye korumacı önlemler almaya çalıştığı bir dönem olarak da karşımıza çıkar. Osmanlı, üretimini dış rekabetten korumak amacıyla ithal gümrüğünü 1860'lı yıllarda yükseltmiştir. 1838 Ticaret Anlaşması'ndan sonra Batılı devletlerle yapılmış olan ticaret anlaşmalarının devletin çıkarlarına aykırı olduğu düşüncesi, 1860'lı yılların başında ortaya atılınca, 1861'den itibaren bu devletlerle yeni ticaret anlaşmaları yapma yoluna gidilmiştir. Bu anlaşmaların ilki 1861 yılında Fransa ile yapılmış ve diğer devletlere de uygulanmıştır. Anlaşmaya göre, kapitülasyonlar sürmekle beraber, daha önce %5 olarak belirlenmiş olan ithal gümrüğü %8'e çıkarılmış, %12 olan ihraç gümrüğünün de önce %8'e, daha sonra da kademeli olarak %1'e indirilmiştir.⁸⁴

Sanayiye geliştirmek için harcanan onca çabaya rağmen, Tanzimat, halkın ihtiyaçlarını değiştirerek yerli sanayi üzerinde yıkıcı bir etki yapmıştır. Batı adetlerinin etkisiyle yurt içinde üretilen mallara olan talep azalmış, bu durum yerli sanayiye olumsuz etkilemiş, ev tipi sanayinin yerine geçecek modern bir sanayi yaratılamamıştır. Devlet ve özel kişilerin tesis açma çabaları verimli olmamış, önemli eserler bırakılamamıştır.⁸⁵ Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Hammadde ve ara malların kolayca taşınmasını sağlayacak ulaşım şebekesinin olmayışı, haberleşme

⁸³ Giz, a.g.m., s. 25.

⁸⁴ Rifat Önsoy, "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 260.

⁸⁵ Sarc, a.g.m., s. 439.

tesislerinin yokluğu, sanayi kuruluşlarının sermaye ihtiyaçlarını karşılayacak kredi müesseseleri ile enerji ihtiyacını karşılayacak alt yapı tesisleri ve mamullerin satılacağı pazarların bulunmayışı, sebeplerden bazılarıdır. Bunlarla birlikte, sanayi tesislerinin kurulması ve işletilmesi için belli seviyede teknoloji, bilgi birikimi ve işletmecilik hizmetlerinin olmayışı Tanzimatçıların başlattığı sanayileşme hareketinin hedefine ulaşmamasının diğer nedenleri olarak sayılabilir.⁸⁶ Devlet fabrikalarının kurulması ve işletilmesinde, esnaf arasında şirketlerin kurulmasında, iktisadi önlemlerin alınmasındaki bilgisizlik ve gerçekleştirilmesi imkânsız hedeflerin peşinde koşulması da Tanzimat sanayileşmesini başarısız yapan nedenler arasında görülmelidir. Dönemin başında sanayi mallarının çoğunu kendi üreten Osmanlı, devrin sonunda ihtiyaç olunan malların tamamına yakınına dışarıdan alır hale gelmiştir. Buna rağmen Tanzimat sanayileşme hareketi siyasi ve toplumsal bazı kurallarda ve alışkanlıklarda yarattığı değişiklikler ve arta kalan sanayi tesisleriyle Cumhuriyet dönemi sanayileşmesinin hazırlayıcısı sayılmaktadır.⁸⁷

III) II. MEŞRUTİYET, MÜTAREKE VE I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMLERİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE TEKSTİL SANAYİNİN DURUMU

Tanzimat Dönemi'ndeki tüm çalışmalara rağmen, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı'da tam olarak modern anlamda bir sanayi kurulamamış, ekonomik yapı ana hatlarıyla tarıma dayanmaya devam etmiştir. Ülkenin ihtiyaçları küçük el sanatları ve evde yapılan üretimlerle karşılanmaktadır. Ancak bu tarzdaki üretimlerin, Batı'nın gelişmiş sanayisi karşısında varlıklarını uzun süre koruyamayacakları açıktır.⁸⁸ II. Meşrutiyet döneminde yeni sanayi kuruluşlarının açılması düşünülmüş ancak, tüm çabalara rağmen yabancı rekabeti karşısında yeni sanayi işletmeleri kurma girişimleri genellikle başarısız olmuştur. Bununla birlikte, 1908 yılında sonra sanayide gelişme olmuş, ödenmiş sermayeleri 173

⁸⁶ Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 127.

⁸⁷ Sarc, *a.g.m.*, s. 439-440.

⁸⁸ Eldem, *a.g.e.*, s. 111.

milyon kuruşu bulan milli sanayi şirketlerinin sermayesinin, 79 milyon kuruşu bu dönemde sağlanmıştır.⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi gelişmeyi güçlendirmeye yönelik politikalar İttihat ve Terakki hükümetiyle beraber güçlenmiş, 1913 yılında bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Ancak, iç pazardaki olanakların genişlemesine ve Sanayiye Teşvik Kanunu'na rağmen Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde sermaye birikimi sınırlı kalmıştır. Ortaya çıkan işletmelerin çoğu yabancılar veya onların koruduğu gayrimüslimler tarafından kurulmuştur.⁹⁰

Sayıları yeterli olmasa da Meşrutiyet döneminde, daha önceden var olan Devlet fabrikalarının yanı sıra özel girişimciler tarafından da fabrikalar açılmıştır. Bu fabrikalar ağırlıklı olarak mensucat alanındadır. Fabrikalar ve açılma tarihleri şöyledir: Karamürsel Çuha ve Şayak Fabrikası (1892), Bılaklar Yün Fabrikası (1901), Hamza Zadel ve Şürekası İplik ve Şayak Fabrikası-Uşak (1901), Bıçakzade Biraderler ve Mehmet Zeki Kumpanyası İplik Fabrikası-Uşak (1905). İkinci Meşrutiyet'ten sonra açılanlar ise şunlardır: Beyköy Şark Halı Şirketi-Bandırma (1909), Bılaklar Yün Fabrikası-İzmir (1910), Kozineri Lui İplik Fabrikası-İzmir (1910), Nümuei Terakki Komandit Şirketi-Bursa (1910), Uhuvveti Osmaniye A.Ş.-Yedikule, İstanbul (1910), f. Osmanlı Aba Fabrikası-İzmir (1911).⁹¹

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sanayileşme seviyesi somut olarak 1913-1915 sanayi sayımında görülmektedir. 1913-1915 yıllarına ilişkin olarak Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından İstanbul ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerine gidilerek bir sanayi sayımı yapılmış, bununla birlikte diğer vilayet ve livalara, ortalama en az 10 işçi çalıştıran sanayi kuruluşlarına dağıtılmak üzere basılı soru kâğıtları gönderilmiştir. Bu sayımda sanayi kolları gıda, toprak, deri, ağaç, dokuma, kırtasiye, kimya, imalat olmak üzere başlıca sekiz gruba ayrılmıştır.⁹²

Sanayi Sayımında incelenen büyük (asli) kuruluşların sayısı 1913 yılı için 252, 1915 yılı için 264 olmuştur. Bunların yanı sıra 1913'te 17, 1915'te 8 daha küçük (tali)

⁸⁹ A.e., s. 45.

⁹⁰ Tezel, a.g.e., s. 74.

⁹¹ Eldem, a.g.e., s. 132.

⁹² Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1971, s. 2-5.

müessese kayıt altına alınmıştır. Böylece sanayi kuruluşlarının sayısı adı geçen yıllarda 269 ve 282'ye ulaşmıştır. Sayımın yapıldığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda 73 asli ve tali kuruluşun bulunduğu dokuma sanayi, işletme sayısı bakımından gıda sanayinden sonra ikinci sırada yer almaktadır.⁹³

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri en önemli üretim kolu olan dokumacılık, 1913- 1915 sanayi sayımında yünlü iplik ve yün dokumacılığı, pamuk ipliği üretimi ve pamuk dokumacılığı, ham ipek üretimi, ipek dokumacılığı, sair dokuma üretimi olarak beş guruba ayrılmıştır.⁹⁴ Dokuma alanının birinci kolu olan yün iplik üretimi ve yün dokumacılığı konusunda 12 büyük (asli) ve 1 daha küçük (tali) kuruluş sayılmıştır.⁹⁵

1913- 1915 yılı itibariyle kuruluşların 2'si İstanbul'da, 3'ü Uşak'ta, birer tanesi de İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Bursa'da bulunmaktadır. Bu kuruluşların 4'ü anonim şirket, 4'ü özel kişiler, 2'si hükümet, 2'si komandit şirketlerin elinde bulunmakta ve her kuruluşun muharrik güce sahip olduğu görülmektedir.⁹⁶

Dokuma fabrikaları çeşitli ürünler üreterek halkın dokumaya olan ihtiyacını belli ölçülerde de olsa karşılamaya çalışmışlardır. Aşağıdaki tabloda, 1913-1915 yılları arasındaki tekstil ürün çeşitleri ve miktarları gösterilmiştir:

Tablo 1.1: 1913-1915 Yıllarında Üretilen Tekstil Ürün Çeşitleri ve Miktarları

Ürün Çeşidi	1913			1915		
	Miktarı		Değeri (T.L.)	Miktarı		Değeri (T.L.)
Şayak ve Aba	1.388.304	m	36.707.600	1.833.971		49.517.217
Kilim	168.525	adet	2.527.875	174.374	m	4.359.350
Battaniye	36.743	adet	2.020.865	28.441	adet	1.848.665
Yün İpliği	1.675.064	kg	27.638.556	33.336	adet	600.048
Toplam			66.894.896		kg	56.325.280

⁹³ A.e., s. 11.

⁹⁴ A.e., s. 129.

⁹⁵ Bu kuruluşların isimleri ve buldukları yerler için bkz. a.e., s. 139.

⁹⁶ A.e., s. 140.

Tablo 1.1’de görüldüğü gibi, 1915’te yün imal eden ve askeri idare tarafından çalıştırılan 6 kuruluş ve Hereke Fabrikasında 1.833.971 metre aba ile şayak, 174.374 kilim, 28.411 battaniye yapılmıştır. Hamzazadeler ve Bursa Fabrikalarında 33.336 kg yün bükülmüştür. 1913’te ise, 1.388.304 metre aba ve şayak, 168.525 adet kilim, 36.743 adet battaniye yapılmış, iplik fabrikaları ise, 1.675.064 kilo iplik yapmışlardır.

O dönemdeki yünlü üretimi ülke içinde tüketilen %41.3’ünü karşılamakta ve bu üretimin %50’si Devlet fabrikalarında gerçekleştirilmektedir. Bu sanayi dalı ülke tüketiminin tamamını karşılamak için yeterli olmadığından yün kumaşların oldukça önemli bir miktarı dış ülkelerden ithal edilmektedir. 146.2 milyon kuruş olan toplam yün ithalatının %24.4’ü İngiltere’den, %23.6’sı Almanya’dan, %21.3’ü Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’ndan, %15.5’i Fransa’dan yapılmış, yün ipliklerinin ise %71 gibi oldukça yüksek bir miktarı İngiltere’den alınmış, bu ülkeyi %15 ile Avusturya ve Macaristan izlemiştir.⁹⁷

Dokumacılık sanayi kolunun pamuk ipliği üretimi ve pamuk dokumacılığı kısmında ise sayıma katılan beş kuruluş şunlardır:⁹⁸

1. İzmir Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi, İzmir, Halkapınar,
2. Şark İplik ve Mensucat Sanayii Anonim Şirketi, İzmir, Halkapınar,
3. Ali Fikri ve Şürekası, Manisa,
4. Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası, İstanbul, Makriköy,
5. Yün ve Pamuk İpliği, Akmişe ve Saireye Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi, İstanbul, Yedikule.

Pamuk ve pamuk ipliği üreten kuruluşların 2’si İzmir’de, 2’si İstanbul’da biri de Manisa’da bulunmaktadır. Manisa’daki fabrikanın muharrik gücü bulunmamakta, diğerlerinin muharrik gücü bulunmaktadır.

1913 itibariyle sayımı yapılabilen dokuma fabrikalarından sadece 3 tanesinde çalışan işçi miktarları tespit edilebilmiştir. Buna göre, Makriköy, Manisa ve Yedikule Fabrikalarında, 4’ü memur, 4’ü de ustabaşı olmak üzere toplam 604 işçi çalıştırılmıştır ve bu çalışanların %50’sini kadın ve çocuklar oluşturmaktadır. 1915’te ise, 4 fabrikada

⁹⁷ A.e., s. 143-144.

⁹⁸ A.e., s. 146.

24'ü memur, 13 ustabaşı olmak üzere 1.227 kişi çalıştırılmıştır. İşçilerin %55.5'i kadın, %14.3'ü çocuktur. Bunlarla birlikte Makriköy Fabrikasında 270 asker çalıştırılmıştır.⁹⁹

Bu yıllarda çalışır durumda olan 4 kuruluş, 3.618.520 metre dokuma (ağırlıklı olarak kaput bezi) ve 1.176.942 kilogram pamuk ipliği imal etmişlerdir. Bu üretimin değeri dokuma için 7.960.744, iplik için ise 14.188.250 kuruş olup, toplam olarak 22.148.994 kuruş değerindedir.¹⁰⁰

1913 yılında tekstil sektöründe yurt içinde üretilen ham pamuk miktarı 150.000 balya olmakla birlikte, bu üretimin ancak 28.000 balyası yerli fabrikalar tarafından işlenebilmektedir. Bu da üretilen pamuğun sadece %18.6'sı demektir. Devlet geriye kalan pamuğu hammadde olarak ihraç etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, ürettiği ham pamuğun 1913 yılında 120.567.617 kuruş değerindeki 23.479.359 kilogramını ihraç etmiştir ki, bu 117.000 balya pamuk demektir. Diğer yandan aynı yıl 133.329.082 kuruş değerinde 12.865.515 kg pamuk ipliği ithal edilmiştir. Yani hammadde olarak ihraç edilen pamuk, iplik olarak ithal edilmektedir. Osmanlı'nın pamuk ihracatı, bütün dünya pamuk üretiminin ancak %1'ini karşılamakla birlikte, ülke içinde tüketilen ipliği miktar olarak ülke içinde üretmeye yeterlidir. 1913'te Osmanlı'ya iplik satan başlıca ülkeler İngiltere (%32), İtalya (%28), Hindistan (%21), Avusturya-Macaristan (%11) olarak sıralanmaktadır. Yapılan iplik ihracatı ise, 1.402.081 kuruş ve 129.753 kg olarak oldukça düşük miktardadır. 1915 yılındaki pamuk ipliği imalatı ise 68.661.717 kuruş değerindedir ve yerli tüketimin %20,6'sını karşılamaktadır.¹⁰¹

1913 yılında hammadde ihracatçısı durumunda olan Osmanlı İmparatorluğu, kendi iç ihtiyacını büyük ölçüde dışarıdan pamuklu dokuma olarak karşılamıştır. Aşağıdaki tabloda 1913 yılında ithal edilen pamuklu dokuma çeşitleri ve miktarları yer almaktadır:

⁹⁹ A.e., s. 147.

¹⁰⁰ A.e., s. 148.

¹⁰¹ A.e., s. 149-150.

Tablo 1.2: 1913 Yılı Pamuklu Dokuma İthalat Miktarları

Kasarsız Pamuk Dokuma	16.913.544 kg.	170.243.915 krş.
Kasarlı Pamuk Dokuma	4.538.698 kg.	67.466.235 krş.
Boyalı veya Basma Pamuk Dokuma	25.266.903 kg.	421.021.918 krş.
Toplam	46.719.145 kg.	658.732.068 krş.

Kaynak: Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayii 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikî**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, s. 150.

Tablo 1.2’de görüldüğü gibi Osmanlı Devleti önemli miktarda boyalı veya basma pamuklu dokuma ithal etmekte, ikinci sırada kasarsız dokumalar, en son sırada ise kasarlı dokumalar yer almaktadır.

Osmanlı’daki pamuklu tüketimi 830.013.346 kuruşluktur ve yerli üretim bunun sadece %9.5’ini karşılamaktadır. Dokuma ihtiyacının %50’si İngiltere’den, geri kalanı ise, İtalya ve Avusturya- Macaristan’dan alınmaktadır. Buna karşılık ihracat ithalatın %1’ine bile ulaşamamaktadır. İhraç edilen pamuklu dokuma ürünlerinin başında, Irak’ta üretilen 4.7 milyon kuruş değerindeki boyalı dokumalar gelmektedir.¹⁰²

Pamuklu dokuma üreten kuruluşların yanı sıra, 1913-1915 sanayi sayımında, ham ipek fabrikaları da ayrı bir kol olarak yer almış ve çoğunluğu gayri Müslim özel girişimcilere, iki tanesi Hazine-i Hassaya ait olan, toplam 41 fabrika tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra Bursa’da evlerde ayakla işletilen 111 mancınık bulunmaktadır. Bu evlerde 1913’te 127, 1925’te 90 mancınığın çalıştığı anlaşılmaktadır.¹⁰³

Tamamı muharrik güç ile işleyen ham ipek fabrikalarında 1913 yılında toplam olarak 3648, 1915 yılında 2316 memur, usta ve işçi çalıştırılmıştır. Bunların ancak %5’i erkek olup, geriye kalanı küçük kız ve kadınlardan oluşmaktadır. 1915 yılında çalışan sayısında %36.52 gibi bir azalma olması dikkati çekmektedir.¹⁰⁴

Bu dönemde fabrikalarda işlenen kozanın miktarı 1913’te 21.159.500 kuruş değerinde ve 1.398.513 kilo, 1915’te ise 6.479.300 kuruş değerinde ve 725.997 kg ağırlığındadır. Osmanlı Hükümeti üretilen kozanın önemli bir kısmını ihraç etmektedir. Genel miktarın %63,3’ü Fransa’ya, %36,5’i İtalya’ya yapılmıştır. Koza

¹⁰² A.e., s. 150-151.

¹⁰³Bu fabrikaların isimleri ve buldukları yerler için Bkz.: a.e., s. 153-154.

¹⁰⁴ A.e., s. 155.

ithalatı ihracata oranla oldukça az miktarda kalmıştır. 603.521 kuruş değerindeki 20.673 kg'lık kozanın başlıca geldiği ülkeler, Bulgaristan (%26,9), Yunanistan (%26,2)'dir. Ham ipek ihracatı ise, 147.343.326 kuruş değerinde ve 1.181.336 kg'dır. Ham ipek ithalatı ise, 13.396.327 kuruş değerinde ve 196.654 kilodur.¹⁰⁵

1913-1915 Sanayi Sayımında ipekli dokuma üreten fabrikalar da sayılmış ve altı kuruluşun olduğu saptanmıştır.¹⁰⁶ Bursa'da çok eski tarihlere dayanan ipekli kumaş üreticiliği genel olarak evdeki tezgâhlarda yapılmaktadır. 1917 yılına gelindiğinde bu şekilde çalışan 1400 kadar tezgâhın olduğu saptanmıştır. Bu sanayide muharrir güç kullanan fabrikaların hemen hepsi Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulmuşlardır. Fabrikaların sadece biri Devlete ait olup, 1'i bir anonim şirketin, diğer 4'ü ise özel kişilerin elindedir. 1913 yılında bu fabrikaların hepsi çalışmasına rağmen, 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'ndan dolayı ipek sanayisi büyük bir buhrana uğramış, sadece Korucuyan Mihran ve Hereke Fabrika-i Hümayunu çalışabilmiştir. 1916'da söz konusu bunalımın ortadan kalkmasıyla kuruluşların hepsi çalışmışlarsa da 1917'de ipeğin değerinin çok yükselmesi nedeniyle üretimlerini sınırlamak zorunda kalmışlardır.¹⁰⁷

1913 yılında kayıtlarına ulaşılabilen dört fabrikada 25'i memur, 16'sı ustabaşı, (%63'ü kadın) 765 işçi olmak üzere toplam 806 kişi, 1915 yılında da çalışmaya devam etmiş olan iki fabrikada 20'si memur, 94'ü ustabaşı, 43'ü kadın 333 işçi olmak üzere toplam 367 kişi çalışmıştır.¹⁰⁸

Bursa'daki ipekli kumaş üreten kuruluşlarda genellikle krep döşen, krapori, ponje adı verilen kumaşlar üretilmekte, krep, bürümcek, süre gibi iplikli kumaşlar ev tezgâhlarında yapılmaktadır. Hereke'de ise, büyük oranda ipekli döşemelik olmak üzere krep döşen ve tafta dokunmaktadır. 1913 yılında ipekli kumaş üreten fabrikaların üretim değeri 1.103.068 kuruş ve 1915 yılında ise 514.845 kuruş olarak gerçekleşmiştir. Bütün Osmanlı'da ipekli dokuma ithalatının 42.722.902 kuruş, ihracatın ise, 12.168.260 kuruş olduğu görülmektedir. Ne yazık ki bir zamanlar çok

¹⁰⁵ A.e., s. 158.

¹⁰⁶ Bu fabrikaların isimleri için Bkz.: a.e., s. 159.

¹⁰⁷ A.e., s. 160.

¹⁰⁸ A.e., s. 162.

ileri düzeyde olan ipekli kumaş üretimi bu sanayi sayımının kapsadığı yıllarda iç tüketimin ancak %4.5'ini karşılamaktadır.¹⁰⁹

1915 yılında çalışır durumda olan dört ipekli dokuma fabrikasında, 7 memur, 6 ustabaşı, 82 işçi olmak üzere toplam 95 kişi; 1913'te ise mevcut olan 8 fabrikada 14 memur, 8 ustabaşı, 275 işçi olmak üzere toplam 297 kişi çalışmıştır. Ortalama çalışan sayısında 1915 yılında 1913'e nazaran %27.2 oranında bir azalma olmuştur.¹¹⁰

Dokumacılığın sayımı yapılmış son şubesi olan "sair dokumacılıkta" 9'u asıl, 2'si küçük olmak üzere toplam 11 kuruluş sayılmıştır. Bu kuruluşlarda her tür şerit, balık ağı, yün-pamuk şal, çeşitli maddeden kaytan, perde saçak ve püskülleri, ip-halat gibi ürünler üretilmiştir. 1915 yılında çalışır durumda olan dört fabrikada 7 memur, 6 ustabaşı, 82 işçi olmak üzere toplam 95 kişi; 1913'te ise 8 fabrikada 14 memur, 8 ustabaşı, 275 işçi olmak üzere toplam 297 kişi çalışmıştır. Ortalama çalışan sayısında 1915 yılında 1913'e oranla %27.2 oranında bir azalma olmuştur.¹¹¹

Sair dokuma kolunda 1913 yılında şeritçi, kaytancı ve düğmeci eşyası adı altında 22.025.288 kuruş değerinde ithalat, 296.173 kuruş değerinde ihracat görülmektedir. 14.103.970 kuruş değerindeki ülke için tüketimin %2.2'si yerli üreticiler tarafından karşılanmaktadır. İthalatın %32.2'si Avusturya-Macaristan; %19.9'u Fransa; %17'si Almanya; %9.7'si İtalya ve %7.2'si Bulgaristan'dan gelmektedir.¹¹²

Halat, urgan, sicim gibi ürünler de ise, 10.188.341 kuruş değerinde ithalat, 1.234.423 kuruş değerinde ihracat görülmektedir. İthal ürünlerin büyük bir kısmı İtalya, İngiltere, Avusturya-Macaristan'dan gelmektedir. Ağ imalatı ülke ihtiyacını karşılayacak durumdadır ve bu üründe 32.348 kuruşluk az miktarda bir ithalat söz konusudur. Bu ürün ithalat değerinin 11 katı kadar ihraç edilmektedir.¹¹³

Çorap ve triko ürünlerine geldiğimizde bu ürünlerin 68.567.653 kuruş değerinde ithal edildiği dikkati çekmektedir. Bu ürünlerin yerli imalatı 2.726.214 kuruş değerindedir ki, bu oran iç talebin ancak %5.4'ünü karşılayabilmektedir. İthalatta bulunan başlıca ülkeler, Almanya, İngiltere ve Avusturya-Macaristan'dır. İhracatta

¹⁰⁹ A.e., s. 161.

¹¹⁰ A.e., s. 164.

¹¹¹ A.e., s. 163-164.

¹¹² A.e., s. 165.

¹¹³ A.e., s. 165.

bulunulan başlıca ülkeler ise, Yunanistan, Amerika ve Bulgaristan'dır. Bu dönemdeki fes imalatı ise az miktarda yalnızca Hereke Fabrikası'nda yapılmakta ülke ihtiyacı ise, %80'i başta Avusturya olmak üzere, 18.633.983 kuruş değerindeki ithalatla sağlanmaktadır.¹¹⁴

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı'nın en önde gelen ve fabrikalaşmanın en yoğun olduğu tekstil endüstrisinde önemli oranda gerilemeler olmuş, yerli üretim iç talebi karşılayamaz hale gelmiş ve ihtiyaç olunan ürünler dışalım yoluyla sağlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dışsatımını genellikle hammadde olarak yaptığı göze çarpmaktadır. Bu dönemde İmparatorluk gıda sanayinde %39.2, toprak sanayinde %57.2, debağat sanayinde %64.1, tahta sanayinde %42.2, kimya sanayinde %85.7 ve tekstil sanayinde %76.5 oranında dışarıya bağımlıdır.¹¹⁵ Görüldüğü gibi, Birinci Dünya Savaşı öncesinde dokuma sektörü dışalımında, %76.5'lik oranıyla en başta gelmektedir ve yerli üretim miktarı iç talebi karşılamaktan oldukça uzaktır. Buna rağmen anlatılan dönemde en fazla işçinin istihdam edildiği alan dokumacılık olmuştur. 1913 yılında dokuma sektöründe bulunan 70 kuruluştan 61 tanesi faaldir ve bu kuruluşlarda 7667 kişi çalışmaktadır. 1915 yılında ise dokuma sektöründe 73 kuruluştan sadece 36'sı faal olmasına rağmen, bu kuruluşlarda çalışanların sayısı 6660'tır. Dokuma alanındaki toplam üretim miktarı 1913 yılında 100.3 milyon kuruş olmasına rağmen 1915 yılında bu rakamın 90.8 kuruşa düştüğü görülmektedir.¹¹⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı sanayisi üzerindeki ilk etkisi olumlu olmuş, dış rekabetten kurtulan kuruluşlar faaliyet alanlarını genişleterek, yeni üretim şekilleri denemişlerdir. Maliyet önemini yitirmiş ancak buna karşın işçilik ve hammadde önem kazanmıştır. Osmanlı'nın dokuma fabrikaları bir süre için tam kapasite çalışmışlar, ancak daha sonra işçi ve hammadde sıkıntısı ile karşı karşıya kalmışlardır.¹¹⁷ Gelişmesindeki yavaşlamaya rağmen savaş yıllarında dokuma sektörü sadece kadın işçilerin çalışabilmelerinden dolayı, tütün işçiliği ile beraber faaliyetlerine devam eden imalat kolları arasında yer almayı başarmıştır. Elbise, çamaşır, gömlek ve bunlara benzeyen eşyaların imalatı, birkaç büyük sanayi kuruluşu dışında genel olarak evlerde

¹¹⁴ A.e., s. 166.

¹¹⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 10.

¹¹⁶ A.e., s. 76.

¹¹⁷ A.e., s. 75.

yapılmış, ücretler parça başına ödenmiştir. Öyle ki bu imalat şekliyle üretilen ürünler yurt dışına dahi ihraç edilmişlerdir.¹¹⁸ Dönemin başka bir imalatı da halıcılık olmuş, yabancı sermaye tarafından kurulan The Oriental Carpets adlı şirket, Anadolu’da dokumanın yoğun olduğu yerlerde bürolar açmış, şirketin etki alanına giren yörelerdeki tezgâhlarda adeta bir fabrikayı andıran tek tip ve aynı motiflerde halılar dokunmaya başlamıştır. O dönemde Anadolu’da halı dokuyan 60.000 kişinin olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁹

Osmanlı’da devlete ait olan sınırlı sayıdaki dokuma fabrikaları savaş ve mütareke dönemlerinde de üretimlerine devam etmişler, Bakırköy Bez Fabrikası da Levazımât-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası adı altında faaliyetlerine devam etmiş, Feshane, Karamürsel, Hereke, Zeytinburnu Tekstil Fabrikaları ile birlikte Cumhuriyet’e intikal eden fabrikalar arasında yer almıştır. Az sayıdaki dokuma fabrikaları Cumhuriyet Hükümeti’nin devletçilik dönemi içindeki dokuma endüstrisinin temelini oluşturmuştur.

IV) OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİNDE BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI

A) Kuruluş Dönemi

Bakırköy Bez Fabrikası pek çok kaynağa göre 1850 yılında Barutçubaşı Ohannes tarafından Makrıköy (Bakırköy)’de *Basmahane* adıyla kurulmuştur.¹²⁰ Ancak fabrikanın 1840 yılında kurulduğuna dair bilgilere de rastlanılmıştır.¹²¹ L’Echo De L’Orient gazetesinde verilmiş bir habere göre ise, Sultan Abdülmecit 6 Eylül 1848 tarihinde yanında Sadrazam Fethi Paşa, Topçu Kumandanı Niyazi Paşa ve Baruthane

¹¹⁸ A.e., s. 79-80.

¹¹⁹ Vedat Eldem, *Millî Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-i Umumiye*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971, s. 46.

¹²⁰ Dölen, a.g.e., s. 419; Nafiz Çatak, “Pamuklu Sanayii”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, No: 97, (Mart 1974), s. 23-24; Ömer Alageyik, “Türkiye’de Mensucat Sanayiinin Tarihçesi”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, No:16, (15 Haziran 1967), s. 9; Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 119; Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 52; Tez, a.g.e., s. 81.

¹²¹ *Bakırköy Rehberi*, İstanbul, Bakırköy Belediyesi Yayını, 1987, s. 47.

Muhafız Taburu Kumandanı Selim Bey ile birlikte önce Zeytinburnu'nda bulunan demir fabrikasını, daha sonra da Makriköy (Bakırköy) Basmahanesini ziyaret etmiştir. Basmahane'de İngiliz Mühendisler Mr. Dulton, Mr, John Hagues ve William Fisher'in yaptıkları buharla işleyen yeni makineyi gören Padişah, bu çalışmadan dolayı Dadyan Bey'i, Fabrika Müdürü Hayrabet'i, İngiliz mühendisleri ve işçileri tebrik etmiştir.¹²² Gazetenin bu haberine göre fabrikanın açılma tarihi 1850'den önce olmalıdır. Ancak genel kanı fabrikanın 1850 yılında kurulmuş olduğudur.

Bakırköy Bez Fabrikası binasının mimarisi, mimarlık tarihine Dolmabahçe Sarayı'nın da mimarı olarak geçen Garabed Amira Balyan'a aittir. Garabed Amira Balyan, Osmanlı'nın çok ünlü mimar ailesi Balyanlara mensuptur. Bakırköy Bez Fabrikası'nın yanı sıra, Cemile ve Münire Sultan Sarayları, Hereke Fabrikası, Beykoz Deri Fabrikası, Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi gibi pek çok önemli yapının da mimarıdır.¹²³

Fabrikanın kurulmuş olduğu dönem, Abdülmecit'in padişahlık dönemine rastlamaktadır. Ancak bir rivayete göre ise, bu fabrika Barutçubaşı Kirkor adında bir Ermeni tarafından Sultan Mahmut zamanında Bakırköy'de kurulmuştur. Bir ilkbahar sabahı Lalası ile hava almak için Bakırköy yakınlarındaki Veliefendi Çayırına giden Sultan Mahmut büyük bir bina göreyerek Lala'sından bu binanın ne olduğunu öğrenmesini ister. Binaya giden Lala, buranın Kirkor'a ait bir mensucat fabrikası olduğu öğrenir ve bunu Sultan Mahmut'a anlatır. Sultan Mahmut Kirkor'un hemen yanına gelmesini emreder ve bu binayı kimin için yaptığını sorar. Bu soru karşısında korku ve heyecana kapılan Kirkor, bu fabrikayı Sultan Mahmut için yaptığını söyler. Bu cevabı çok beğenen Padişah fabrikayı Devlet bünyesine alır ve Kirkor'a bir incirlik, bir çiftlik ve Yeniköy sirtlarını bağışlar.¹²⁴ Bu olayın geçtiği yıl 1833 olarak belirtildiğine göre, fabrikanın kuruluşu bu tarihten daha eski olmalıdır. Ancak bu bilgiye başka kaynaklarda rastlanılmamıştır.

¹²² Turgay Tuna, **Ayastefenos'tan Yeşilköy'e**, İstanbul, Borusan Holding Yayını, 2002, s. 378.

¹²³ Afife Batur, "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Etkin Bir İsim: Balyanlar", **Batılılaşan İstanbul'un Ermeni Mimarları**, İstanbul, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2010, s. 44; Pars Tuğlacı, **Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Yayınları, 1981, s. 230; Afife Batur, "Balyan Ailesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 39.

¹²⁴ Tefik Pars Pire Mehmetoğlu, "Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası ve Eski Basmahane", **Yarım Ay**, C:II, No:38, 1939, s. 25.

Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası, (o zamanki adıyla Basmahane) Hereke Fabrikasının pamuklu kısmı için İngiltere’den alınan ancak daha sonra Bakırköy Bez Fabrikası’na nakledilmesi uygun görülen makinelerle kurulmuştur.¹²⁵ Hereke Fabrikasından nakledilerek, Bakırköy Bez Fabrikasının kuruluşunda kullanılan makineler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1.3: Bakırköy Bez Fabrikasının Kuruluşunda Kullanılan Makineler

ALET İSMİ	İNGİLİZ LİRASI	KURUŞ	ADET
Hava yakıcı çarh	28	2.970	1
Kasar dolapları	110	12.100	5
Mengene	26	2.860	1 çift
Saç havuz	73	8.030	1
Boya ezici aletler	264	29.640	-
Bez kurutmak için aletler ve bez saracak aletler	147	16170	1+1=2
Müstakil silindir çarkın çarkları	171	18.810	2
Basma çarkı	334	36.740	1
Bakırdan buhar kabı	13	1.430	1
Demirden buhar kabı	180	19.800	18
Bez dürücü aletler	80	8.800	1
Bakır hadde	40	4.400	1 çift
Buhar kazanı	164	18.40	1
TOPLAM	1.882	201.410	

Kaynak: Abdülkadir Buluş, “Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 226.

Tablo 1.3’e bakıldığında en fazla demirden buhar kaplarının alındığı görülmektedir. Bundan sonra ikinci sırada kasar dolapları yer almaktadır. Bunları sırasıyla 2 adet müstakil silindir çarkın çarkları, 2 adet bez kurutmak ve sarmak için

¹²⁵ Abdülkadir Buluş, “Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s. 226.

alet, bir çift bakır hadde ve bir çift mengene izlemektedir. Fabrika üretim hayatına 1 adet hava yakıcı çarh, 1 adet saç havuz, 1 adet basma çarkı, 1 adet bakırdan buhar kabı, 1 adet bakırdan buhar kazanıyla başlamıştır. En pahalı aletin basma çarkı olduğu dikkati çekmektedir. Bakırköy Basmahanesinin kuruluşunda kullanılan bütün teknik aletlere toplam olarak 1882 İngiliz lirası ödenmiştir.

Basmahane, Osmanlı'nın ilk inorganik enerji ile çalıştırılan fabrikasıdır.¹²⁶ Kuruluşunda üç katlı kâgir bir binadan ibaret olan Bakırköy Bez Fabrikasında bakır klişelere çıkarılmış ıstampalarla resimler ve şekiller basılarak bir tür *emprime* üretildiğinden, fabrikaya “Basmahane” denilmiştir.¹²⁷ Yapılan bu üretim fabrikanın ilk yıllarında el tezgâhlarında gerçekleştirilmiş ve kumaşların üzerine İngiltere'den getirilmiş desenler basılmıştır. Ancak ilerleyen yıllarda kumaşlara Türk ve Arap motifleri işlenerek daha özgün bir hale gelmeleri sağlanmıştır. Ne yazık ki fabrika, basma tekniğiyle şekiller yerleştirilerek üretilen bezin üretim maliyetine dayanamamış ve 1850'lerin ortasında bu şekil üretimden vazgeçilerek düz bez üretimine ağırlık verilmiştir. Yabancı ustaların da çalıştığı fabrika, ilk yıllarında günde 100 topun üzerinde bez üretmiştir.¹²⁸

Basmahanede üretilen ürünler çok beğenildiğinden, bu fabrikanın saraya üretim yapmasının daha yerinde olacağını düşünen Sultan Abdülmecid, fabrikayı “Basmahane-i Amire” olarak Hazine-i Hassa bünyesine katmıştır.¹²⁹ Fabrikanın Hazine-i Hassa bünyesine katıldığı yıl 1860'tır ve bu katılımda Avrupa malları karşısındaki rekabet etme zorluğu da etkili olmuştur.¹³⁰

Hazine -i Hassaya devredildikten sonra fabrikaya ilk tayin edilen müdür olan Hademe-i Hassa Yüzbaşlarından Hurşit Ağa, fabrikayı geliştirmiştir. İlk iş olarak fabrika arazisini 5400 dönüme çıkarmış, fabrikayı ağaçlandırmış, etrafını yüksek duvarlarla çevirmiş ve su ihtiyacının karşılanması için bir havuz yaptırmıştır. Bunların yanı sıra bir tek bina olarak devraldığı fabrikaya pek çok bina ilave ettiren Hurşit Ağa,

¹²⁶ Kunt, Akşin, Faroqi, **a.g.e.**, s. 238.

¹²⁷ Sedat Saip Altuğ, “Sümerbank Bakırköy Sanayii Müessesesi Yüz Yaşında”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No:4, (Ocak 1951), s. 30.

¹²⁸ Sümeyra Yarış, **İstanbul'un 100 Sanayi Kuruluşu**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2012, s. 51.

¹²⁹ Altuğ, **a.g.m.**, s. 30.

¹³⁰ Yarış, **a.g.e.**, s. 51.

bekâr işçilerin kalması için koğuşlar ve bir de cami yaptırmıştır. Hurşit Ağa'yı fabrikanın ikinci kurucusu olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.¹³¹

Basmahane 1867 yılında Harbiye Nezareti Levazımat-ı Askeriye Dairesine devredilmiş ve sadece ordunun ihtiyacı olan askeri tip bez ve kumaşlar dokunmuştur.¹³² 1894 yılında meydana gelen bir depremde fabrika büyük hasar görmüş, fabrika bacası yıkılmış, duvarlarda çatlaklar oluşmuş, çalışamaz hale gelmiştir. Depremde hasar görmesinden sonra fabrika binasının yıkılmasını önerenler olsa da o zamanki fabrika Müdürü Şükrü Bey'in karşı çıkması ve ısrarı üzerine fabrikanın tamiri yoluna gidilmiş ve Ekim 1898'de fabrika tekrar çalışmaya başlamıştır.¹³³

Bakırköy Basmahanesinde 1900 yılında bir el tezgâhı kısmı açılmış, bu tezgâhta Bursa havluları, peştamallar, yemek peçeteleri, sofrâ örtüleri, bürümcük peşkirler, sedir örtüleri, perdelik bezler üretilmiştir. O tarihlerde perşembe günleri sabahtan başlayarak, fabrikanın bahçe kapısı yanında bulunan tek katlı binalarda fabrikanın ürünleri sergilenerek satışa sunulmuş, Ramazan aylarında da Beyazıt Camii'nin avlusunda sergiler açılarak fabrika ürünlerinin satışı sağlanmıştır.¹³⁴

1908 Meşrutiyet'inden sonra Basmahane yönetiminde değışiklikler olmuş, on altı yıl fabrikada kesintisiz müdürlük yapmış olan Şükrü Paşa'nın yerine Mustafa Şevki Bey atanmıştır. Çok geçmeden patlak veren Birinci Dünya Savaşı sırasında da fabrika çalışmalarına devam etmiş, deri hammaddesinin yokluğu nedeniyle bezden yapılmasına başlanan palaska kayışı, tüfek kayışı gibi malzemeler üretilmiştir. Fabrikada ilk defa kadın işçilerin çalışmaya başlaması ve ekip usulünün uygulanması da Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Savaş sonlarına doğru fabrikaya müdür olan Binbaşı Ali Rıza Bey, verim artışının işçinin karnının doymasına bağlı olduğunu düşünerek, kişisel girişimleriyle işçilere kaliteli yemek vermenin yollarını aramış, fabrikada günde üç koyun kesilerek kepçesi kırk paraya yemek verilmiştir. Bu şekilde savaşın işçiler üzerinde yarattığı yokluk ve ümitsizlik havasının azaltılmasına çalışılmıştır.¹³⁵ Yine Birinci Dünya Savaşı sırasında, ilk önce el tezgâhı ile çalışan daha

¹³¹ Altuğ, a.g.m., s. 30.

¹³² Alageyik, a.g.m., s. 9.

¹³³ Altuğ, a.g.m., s. 31.

¹³⁴ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuklu Mensucat Sanayii" **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:2,(Şubat 1949), s. 29.

¹³⁵ Altuğ, a.g.m., s. 31.

sonra da fabrikanın ustabaşılığını yürüten Bursalı Nasuh Bilal Efendi, nazari mensucat bilgisi olmamasına rağmen, jakarla-şaft arası el tezgâhlarında orduya dört katlı kolan ve tüfek kayışı üretmiştir. Bilal Efendi'nin el değmeden sadece makine ile üretilen av fişeklikleri de ünlüdür.¹³⁶

B) Mütareke ve I. Dünya Savaşı Dönemlerinde Bakırköy Bez Fabrikası

1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Bakırköy Bez Fabrikasına Fransız ordusunun Tunuslu süvari alayı yerleşmiş, bununla birlikte bir buçuk yıl devam eden işgal boyunca fabrika üretimine devam etmiştir. Bu günlerin en acı hatırası ise, fabrikanın idare binasının yanması olmuştur. Emekli Miralay Hulusi Bey, Kaymakam Şemsettin Bey mütareke yıllarından, Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede görev yapmış müdürler arasındadır.¹³⁷

Mütareke döneminde Nazım Paşa'nın Müdürlüğü sırasında, işçi ve memurların maaşları ödenememiş, bunun yerine kendilerine bez ve iplik verilmiştir. Nazım Paşa, fabrikanın kapanmaması için piyasada satılabilecek bezden eşyalar imal ettirmiş, Beyazıt Camii'nin avlusuna da bir sergi açtırmıştır. Daha sonra açılacak Yerli Mallar Pazarlarının ilk örneği sayılabilecek bu sergide Askeri Fabrikaların işçi ve idarecileri kendilerine verilen malları değiş tokuş etmişler, örneğin bez ve iplik vererek makarna, kuskus, tarım aleti gibi maddeler almışlardır.¹³⁸

1913-1915 Sanayi Sayımında tespit edilen beş pamuklu sanayi kuruluşu arasında, o zamanki adı Levazımat-ı Umumiye-i Askeriye Bez Fabrikası olan Bakırköy Bez Fabrikası da bulunmaktadır. Sanayi Sayımı sonuçlarına göre pamuklu kuruluşlarının en eskisi olan Bakırköy Bez Fabrikası'na o tarihlerde gerekli olan iplik, Yedikule Fabrikası'ndan getirilmektedir.¹³⁹ Üretim miktarı, içinde bulunan makine sayısı, çalışan işçi sayısı gibi veriler, diğer fabrikalarla birlikte toplam olarak ifade edilmiştir. Bundan dolayı Bakırköy Bez Fabrikasının kendi rakamları ne yazık ki Sanayi Sayımında ayrıca belirtilmemiştir. Bununla birlikte, Bakırköy Bez

¹³⁶ Fazlı Turga, **a.g.m.**, s. 29.

¹³⁷ Altuğ, **a.g.m.**, s. 31.

¹³⁸ "Bakırköy Bez Fabrikası", **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1933, s. 6

¹³⁹ Ökçün, **a.g.e.**, s. 146-147.

Fabrikasında Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1915 yılında, 270 askerin diğer sivil işçilerle birlikte çalışıyor olması, fabrika ile ilgili dikkat çekici bir bilgidir.¹⁴⁰

C) Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Bakırköy Bez Fabrikası

1921 yılında Harbiye Nezareti Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesine geçen Bakırköy Bez Fabrikası 1923 yılında bir süreliğine kapanmıştır.¹⁴¹ Yapılan onarım ve yenilenmenin ardından, 15 Eylül 1924 tarihinde yeniden işletmeye açılmıştır. Yenileme yapılmadan önce günde on saat çalışarak 1000 metre bez dokuyabilen fabrika, yenilemeden sonra günde 2000 metre bez dokuma kapasitesine sahip olmuştur.¹⁴² Fabrika bu yenilemeden önce yılda 370.000 metre bez dokumakta iken, yenilenmeden sonra yıllık bez üretimi 600.000 metreye ulaşmıştır.¹⁴³ Fabrika 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına devredilmiştir. Rasyonel boyacılığın temelini oluşturan “yiger” usulü boyacılık ilk defa Bakırköy Bez Fabrikasında 1927 yılında uygulanmaya başlamış, ilk defa “patiska” ve “basma” yine bu fabrikada üretilmiştir.¹⁴⁴ Önceleri buharlı makinelerle çalışan Bakırköy Bez Fabrikasında 1927 yılı aynı zamanda ilk defa elektriğin kullanıldığı yıldır.¹⁴⁵

Bakırköy Bez Fabrikası 1932 yılında Sanayi Ofisi'ne geçmiş, beş ay gibi kısa bir süre bu kuruluşa bağlı olarak çalıştıktan sonra, 1933 yılında Sümerbank'a 3200 iğ, 60 dokuma tezgâhı ve 369 işçi ile devredilmiştir.¹⁴⁶

Daha çok liberal ekonomi politikası yürütülerek, özel sektörün desteklenmesiyle sanayileşme çabalarının sürdüğü 1922-1932 döneminde tekstil sektörü, var olandan farklı çok önemli bir gelişme gösterememiştir. Başta tekstil olmak üzere devletçilik uygulamasıyla birlikte sanayileşme alanında önemli adımlar atılacak, ilk yapılacak işlerden biri de Osmanlı'dan kalan sayılı işletmelerden olan Bakırköy Bez Fabrikasının yenilenmesi olacaktır. Ancak bundan önce, özel teşebbüs eliyle

¹⁴⁰ A.e. s. 147.

¹⁴¹ “Bakırköy Bez Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1933, s. 6.

¹⁴² Ömer Alageyik, “Bakırköy Bez Fabrikasının Kısa Bir Tarihçesi”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:I, No:2, (Ağustos 1948), s. 18.

¹⁴³ Reşat Ekrem Koçu, “Bakırköy Bez Fabrikası”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C:IV, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 1960, s. 1904.

¹⁴⁴ “Bakırköy Bez Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1933, s. 6.

¹⁴⁵ **Bakırköy Rehberi**, İstanbul, İki Nokta Araştırma Basım Yayın Organizasyonu, 1987, s. 47.

¹⁴⁶ Alageyik, **a.g.m.**, s. 18.

sanayileşmenin sağlanması için gerekli olan yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılacaktır.

V) CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SANAYİLEŞME ÇABALARI VE DOKUMA SANAYİNİN DURUMU

Siyasi bir bütünlüğün olmadığı Millî Mücadele döneminde İstanbul ve Anadolu Hükümetleri özel bir iktisat politikası üretmemişler, sadece daha önceki dönemlerde belirlenmiş olan gelirleri toplamakla yetinmişlerdir.¹⁴⁷ Kurtuluş Savaşı sonunda kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan adeta enkaz halinde bir ülke devralmıştır. Sanayi faaliyetleri büyük ölçüde durmuş, sanayi tesisleri ise ilkel ve harap bir şekildedir. Askeri ve siyasi zaferi Lozan Antlaşması ile tasdik edilmesine rağmen ülkede, sanayileşmeyi gerçekleştirebilecek nitelikte ve nicelikte eleman olmadığı gibi bunların yetişmeleri için okullar da bulunmamaktadır.¹⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde bulunan yetersiz sayıdaki sanayi kuruluşlarının büyük bir kısmı hem devletin bu kuruluşları idare edememesi, hem de kapitülasyonlar nedeniyle zaman içinde kapanmış, sadece Feshane Fabrikası, Hereke Mensucat Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası gibi birkaç sanayi kuruluşu yeni Türk Devleti'ne intikal etmiştir. Ancak bu kuruluşlar da çağın teknolojilerine ayak uyduramamış, yenilenmeye ihtiyaçları olan fabrikalardır.¹⁴⁹

Bu durumda sanayileşme için sıfırdan başlamak gerektiğinin farkında olan ve sanayileşmeye oldukça önem veren yeni Türk Hükümeti, daha Kurtuluş Savaşı sırasında, ülkenin sanayi durumunu ortaya çıkarmak amacıyla somut adımlar atmıştır. Bu kapsamda İktisat Bakanlığı tarafından 1921 yılında bir sanayi sayımı yapılmıştır. Sayımın sonuçları işgal altında bulunan İstanbul, İzmir, Adana gibi önemli illeri kapsamadığı için, sınırlı olmuştur. Ancak buna rağmen, ülkenin o sırada sahip olduğu

¹⁴⁷ Ulaş Kıpıl-Özgür Uyanık, **Türkiye Millî İktisat Tarihi (Devletçilik)**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2001, s. 40.

¹⁴⁸ Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi Dersleri**, İstanbul, Kutulmuş Matbaası, 1970, s. 285-286.

¹⁴⁹ **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, (t.y.), s. 69.

sanayi kuruluşları hakkında bir fikir vermesi açısından önemlidir. Aşağıdaki tabloda 1921 Sanayi Sayımına göre sanayi kolları görülmektedir:

Tablo 1.4: 1921 Sanayi Sayımına Göre Sanayi Kolları

Sanayi Dalı	Kuruluş Sayısı	% Dağılım	İşçi Sayısı 1000 kişi	% Dağılım
Tekstil-elbise	20.057	61	35.3	46
Deri Ürünleri	5.347	16	18.0	24
Madeni Eşya	3.273	10	8.0	10
Ağaç Ürünleri	2.067	6	6.0	8
Gıda-Tütün	1.273	4	4.5	6
Tuğla-Toprak	704	2	3.6	5
Kimya	337	1	0.8	1
TOPLAM	33.058	100	76.2	100

Kaynak: Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemimin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1994, s. 106.

Tablo 1.4'te görüleceği gibi, bu sayıma göre 1920'li yılların başında Türkiye'deki en önemli sanayi kolu dokuma sanayidir. Dokuma sanayinin toplam sanayi içindeki payı %46 gibi yüksek bir rakamdır ve 35.000 işçi bu sanayi dalında çalışmaktadır. Bunu sırasıyla deri, maden, ağaç, gıda, tuğla-toprak ve kimya sanayileri takip etmektedir. Toplam 33.058 sanayi kuruluşunun, %20.057'si yine en önemli sanayi kolu olan dokumacılıkta yer almaktadır.

1921 Sanayi sayımı sonuçları incelendiğinde, en önemli sanayi kolu olan tekstil sanayinin bezcilik, dokumacılık, halı ve kilimcilik, kıl dokumacılığı, kendir ve urgan üretimi, şak ve aba, şal, ipekçilik, ipek mensucatu, kuşak, alaca ve peştamal, keten ve kumaş olmak üzere toplam on iki kola ayrılmış olduğu görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, bütün sektörlerdeki toplam iş yeri varlığının %61'i sadece tekstil sektöründe bulunmaktadır. Tekstil alanında istihdam edilen işçinin genele oranı ise, %46 gibi oldukça yüksek bir miktardır.¹⁵⁰ 1921 yılı itibariyle Türkiye'deki sanayi kuruluşları oldukça sınırlıdır. En önemli kolu dokuma sanayi oluşturmakta, demir-çelik gibi ağır sanayi ise bulunmamaktadır.

¹⁵⁰ Abdulkadir İlgen, **1921 Türkiye Sanayi Sayımları**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008, s. 79.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından sonra ülkenin ekonomik ve sanayileşme politikasını belirlemek üzere 17 Şubat-4 Mart tarihleri arasında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi bu dönemin en önemli iktisat hareketi ve sanayileşme alanında atılan ilk adım olmuştur. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan İzmir İktisat Kongresi Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu konuşmayla açılmıştır. İktisadi kalkınmanın önemine dikkat çeken Mustafa Kemal, çiftçi, işçi, tüccar ve sanayici gruplarının birbirlerine olan ihtiyaçlarından söz etmiş ve işçi sınıfının zengin olması gerektiğini “... *Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır...*” sözleriyle dile getirmiştir.¹⁵¹

İzmir İktisat Kongresi'ne çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi olmak üzere, ekonominin çeşitli sektörlerine mensup 1135 üye katılmıştır.¹⁵² Kongrede Türkiye'nin kredi meseleleri, üretimim tanzimi ve arttırılması, gümrük meseleleri, vergiler ve ulaştırma işleri gibi konular ele alınmıştır. “Misak-ı İktisadi” adı altında ve oy birliği ile alınan kararlar arasında sanayi sektörünü ilgilendiren konular “Sanayi Grubunun İktisat Esasları” olarak kabul edilmiştir.¹⁵³

Kongrede kabul edilmiş olan Sanayi Grubunun İktisat Esasları arasında, ithal mallara ağır gümrükler getirilmesi ve yerli sanayi için yurtdışından gelecek olan hammaddenin gümrük resminden muaf olması ilk sırada yer almıştır. Bunlarla birlikte, sanayi için gerekli olan makine ve teçhizatın gümrükten muaf olması, devlet tarafından sanayi kuruluşlarının kurulması için beş dönüme kadar ücretsiz arsa verilmesi, sanayiye kredi sağlamak için bir bankanın kurulması; sanayi okulları ve usta kurslarının açılması, her livada bir sanayi odasının açılması gibi esaslar da yer almıştır.¹⁵⁴ Kongre, sanayileşme alanında takip edilecek olan politikayı “özel sektöre öncelik verilmesi ve özel sektörün gücünün veya sermayesinin yetmediği yerlerde devletin göreve başlaması ve böyle alanlara devletin yatırım yapması” olarak tespit etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵¹ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler- Belgeler- Yorumlar**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971, s. 55-256.

¹⁵² Ökçün, **a.g.e.** s. 387.

¹⁵³ Zeytinoglu, **a.g.e.**, s. 286.

¹⁵⁴ Ökçün, **a.g.e.**, s. 426-429; A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi** Ankara, TTK Basımevi, 1989, s. 48-50.

¹⁵⁵ Zeytinoglu, **a.g.e.**, s. 286-287.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilanını izleyen 1923-1931 yılları arası, özel teşebbüse hareket serbestliğinin tanındığı ve devlet müdahalesinin en aza indirgenmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Devlet sadece rekabet şartlarını sağlamak ve eşitlemek için çalışmıştır.¹⁵⁶ Bununla birlikte, özel sektörün gücünün yetmediği alanlara devletin yatırım yapma kararının alınmış olmasıyla, devlet eliyle sanayileşmeye sıcak bakılmaya başlandığı gerçeği göz ardı edilmemelidir.

A) Özel Teşebbüs Eliyle Sanayileşmek İçin Atılan Adımlar

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen iktisadi esaslar, 1929 Dünya Ekonomik Buhranına kadar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Sanayileşme alanında Devlet, özel teşebbüse öncelik tanımış ve sanayileşme için birtakım kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu konuda atılan en önemli adımlar arasında 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması ve 1927 yılında Sanayiye Teşvik Kanunu'nun çıkarılması sayılabilir.

1. Sanayi ve Maadin Bankasının Kurulması: Sanayileşme alanında gelişmenin sağlanması için 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış olan kararlar doğrultusundaki ilk ve en önemli yasal girişim 19 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 633 sayılı yasa ile Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının kurulması olmuştur.¹⁵⁷ Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluş amacı özel sektöre kredi sağlamak, özel sektörle ortaklıklar kurmak, maden imtiyazı alarak işletmek, devlete ait olan sanayi kuruluşlarını geçici olarak işletmek ve bunları zamanla özel kesime devretmektir.¹⁵⁸ 1923 yılı itibariyle devlet tarafından işletilen fabrikalar bağlı buldukları birimler bakımından ikiye ayrılır. Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü emrinde bulunanlar, silah, mühimmat ve askeri vasıtalar yapan fabrikalar, Levazım Fabrikalar ki bunlar, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Feshane Mensucat Fabrikası ve Bakırköy Bez Fabrikasıdır. Maliye

¹⁵⁶ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1974, s. 17.

¹⁵⁷ Kemalettin Apak-Cevat Aydınelli-Mehmet Akın, **Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1952, s. 22.

¹⁵⁸ Haldun Derin, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1940, s. 83; Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 44.

Bakanlığı emrindeki fabrikalar ise, Hereke Mensucat Fabrikası, Adana Bez Fabrikası ve Yıldız Çini Fabrikasıdır.¹⁵⁹

Sanayi ve Maadin Bankası kurulduktan sonra kuruluş kanunu gereği ilk önce işletmek ve daha sonra özel sektöre devretmek üzere, Bakırköy Bez Fabrikası ile birlikte Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikasını devralmıştır.¹⁶⁰ O zamana kadar Devlet tarafından idare edilmiş ve teknik açıdan çağının gerisinde kalmış olan bu fabrikalar, zamanının tekniğiyle ıslah edilmiş ve gerekli ilaveler yapılarak üretim güçleri arttırılmıştır. Bu şekilde fabrikalar piyasa için üretim yapar hale gelmişlerdir. Bankaya devredildikten sonra, piyasa satışlarının genel satışlara oranı, Hereke Fabrikasında %90'a, Feshane Fabrikasında %53'e, Bakırköy Bez Fabrikasında ise %55'e yükselmiştir.¹⁶¹

1932 yılına kadar faaliyette bulunmuş olan banka, elinde bulunan fabrikaları özel kesime devretmemiş, bununla birlikte 17 özel sermayeli girişime ortak olmuştur.¹⁶² Ancak Sanayi ve Maadin Bankası zaten sınırlı olan sermayesini, bir taraftan devraldığı fabrikaları modern bir hale getirmek, diğer taraftan da özel teşebbüsün sermayesine katılmak ve kredi açmak şeklinde harcadığı için kredi verme görevini beklenen şekilde yerine getirememiştir. Bunun üzerine devletin işletmecilik faaliyetleri ve sanayiye kredi sağlama işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği düşünülmüştür. Banka, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası olarak ikiye ayrılmıştır. Ancak bir süre sonra bu iki kuruluş da lağvedilmiş, sanayinin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek için Sümerbank kurulmuştur.¹⁶³

2. Teşvik-i Sanayi Kanununun Çıkarılması: Osmanlı Devleti'nin 1913 yılında çıkarmış olduğu Teşvik –i Sanayi Kanunu, kapsamı genişletilerek 1927 yılında tekrar yürürlüğe konmuştur. Bu kanuna göre teşviklerden yararlanacak olan girişimlerin kullandıkları beygir gücü, çalışan sayısı ve yıllık çalışma süresi ölçütlerine göre dört

¹⁵⁹ Apak-Aydıneli-Akın, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁶⁰ Neşet Halil, "T.B.M.M.'inde İktisadi Mevzuat", **Ülkü Halkevleri Mecmuası**, C:II, No: 9, (Ekim 1933), s. 228.

¹⁶¹ Apak-Aydıneli-Akın, **a.g.e.**, s. 25.

¹⁶² Boratav, **a.g.e.**, s. 116.

¹⁶³ Apak-Aydıneli-Akın, **a.g.e.**, s. 61.

guruba ayrılmaktadır. Özel girişimciliğin desteklenmesini amaç edinmiş olan kanunda yer alan önlem ve bağışıklıkların en önemlileri şöyle sıralanabilir:

- a. Ticaret Vekâletince uygun görülen kuruluşlara 10 hektara kadar karşılıksız arazi verilmesi,
- b. Kazanç ve gümrük vergileri ve harçlardan bağışık olma,
- c. Telefon ve telgraf haberleşme bağlantılarının ve motor gücünün hükümet tarafından karşılıksız olarak sağlanması,
- d. Özel girişimin kuruluşu sırasında yurtdışından sağlanan araç ve gereçlerin devletin elindeki demir ve deniz yollarında %30 indirimli olarak taşınması,
- e. Kamu kesiminin (belediyeler de dahil) ve bu kanundan yararlanan kuruluşların, ihtiyaçlarına göre alacakları her türlü mal, teşvik gören girişim tarafından ülke içinde üretiliyor ve gerekli özelliklere sahipse, fiyatı dışarıdan gelenden %10 fazla dahi olsa alınma zorunluluğu,
- f. Bazı kamusal tekell maddelerinin teşvik gören kuruluşlara indirimli olarak satılması.¹⁶⁴

Ancak bu yasanın tam olarak amacına ulaştığını söylemek oldukça zordur. 1923 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan kuruluşların sayısı 342 iken, 1927 yılında kanunun yenilenmesi ile birlikte bu rakam 470'e ulaşmış, 1932 yılında da 1473'e yükselmiştir. Kanunda 1933 yılında bazı değişiklikler yapılmış, bunun sonucu olarak 1938 yılına kadar bu kanundan yararlanan kuruluşların sayısında yıldan yıla düşüşler olmuştur.¹⁶⁵ Bu yasa kendisinden beklenenleri sağlayamadığı gibi, binası bile kendine ait olmaya gecekondur tipi kuruluşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylelikle küçük sanayi niteliği taşıyan, sermaye bakımından yeterli olmayan, rasyonel harcamalar yapamayan, uzun dönemde kalıcı olacağından şüphe duyulan bir tüketim malları sanayisinin temelleri atılmış, bu durum Türkiye'de özel girişimle anlamlı bir sanayileşmenin olamayacağına ilişkin görüşlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 44-45; Derin, a.g.e., s. 81-83.

¹⁶⁵ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Derin, a.g.e., s. 84-87.

¹⁶⁶ Tunç Tayanç, **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1973, s. 76.

3. 1930 Sanayi Kongresinin Toplanması: Kuruluş amacı halkı tasarruf düşüncesine yöneltme ve ithal mallarından yerli üretime geçişi sağlamak olan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından, 1930 yılında bir sanayi kongresi toplanmıştır.¹⁶⁷ 22 Nisan 1930 tarihinde açılan kongrenin açılışında İktisat Vekili Şakir Bey (Kesebir) kongrenin toplanma amacını “... *kongrenin başlıca amacı milli sanayimizin teessüs ve inkişaf çarelerini aramak ve göstermek olacaktır*” şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁸ İktisat Vekili’nden sonra konuşan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Genel Sekreteri Rahmi (Köken) Bey ise, kongrenin toplanmasının başlıca iki amacı olduğunu, bunlardan birinin bir sanayi programı geliştirmek, ikincisinin de sanayicilerin ticaret kesiminden ayrı olarak örgütlenmelerine öncülük etmek olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁹

Kongreye iş adamları ve teknisyenler katılmıştır. Kongre sektör esasına göre örgütlenmiş ve çalışmaya başladığında biri genel sanayi siyaseti hakkında, diğerleri ise sektörler üzerinde olan 17 ihtisas encümeni seçilmiştir. Her encümenin hazırladığı raporlar genel kurulda konuşularak kabul edilmiştir. Kongreye katılanlar, mensucat, gıda, deri, orman, taş ve toprak, kimya, maden ürünleri sanayileri konusunda raporlar sunmuşlardır. Ayrıca sanayinin görece olarak geliştiği yerler olan Bursa, Eskişehir, Edremit, Ayvalık, Uşak, Isparta, Elazığ, Kastamonu, Denizli, Balıkesir, Zonguldak, Ankara, Gaziantep ve İzmir’den, bu yörelerdeki sanayinin durumu ve sorunları hakkında Vilayet Raporları istenmiştir.¹⁷⁰

Sanayi Kongresi’nde halıcılığın himaye edilmesi, dokumacılığın kooperatifleştirilmesi, asgari on beş yıllık bir sanayi programının yapılması, sanayinin nasyonalize edilmesi için incelenmesi, sanayi kanununun düzeltilmesi, imtiyazlı şirketlere ait demiryollarında da indirimli tarifenin uygulaması gibi temenni kararları onaylanmıştır.¹⁷¹

1930 Sanayi Kongresi’nde özel sektör eliyle sanayileşmek isteğini esas alan bir anlayış benimsenmiştir. Önce bir sanayi planı hazırlanacak, daha sonra ise bu planı gerçekleştirmek için girişimcilerin bu plana uymalarını sağlayacak bir mekanizma

¹⁶⁷ Orhan Türkdöğen, **Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün-Bugün-Yarın**, Ankara, Töre Devlet Yayınevi, 1981, s. 461.

¹⁶⁸ “Sanayi Kongresi Açıldı”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1930, s. 3.

¹⁶⁹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 122.

¹⁷⁰ **A.e.**, s. 122.

¹⁷¹ “Sanayi Kongresi”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1930, s. 3.

devreye sokulacaktır. Bu kongrede devletçilik üzerine hiçbir tartışma yapılmamıştır. Bu da devletin özel girişim yoluyla sanayileşmenin sağlanacağına olan inancın hala devam ettiğinin bir göstergesidir.¹⁷²

Bunlarla birlikte bu dönemin bir diğer önemli hareketi de ülkenin yerli sanayi ve üretimini yabancı ülkelerin rekabetinden koruyabilmek için, himayeci yeni bir Gümrük Kanunu'nun hazırlanması ve 1929 yılında yürürlüğe konmasıdır.¹⁷³ Çünkü Lozan Antlaşması'nın Ek Ticaret Sözleşmesi bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasalarının kaldırılmasını ve yenilerinin konmamasını, gümrük tarifelerinin ise beş yıl değiştirilmemesi esasını getirmiştir. Uygulanması kabul edilen tarife, tarımsal tüketim mallarına %30-40 oranında vergi koyan, sanayiye korumak gibi bir amaç edinmeyen, 1916 Osmanlı gümrük tarifesi olmuştur.¹⁷⁴ Bu zorunluluğun 6 Ağustos 1929 tarihinde son bulması üzerine, Türkiye gümrük bağımsızlığına kavuşmuş ve Hükümet himaye esasına dayanan ve çeşitli mallar için farklı vergi miktarlarının alınmasına imkân veren 1929 tarihli, yeni gümrük tarife kanunu meclisten geçerek yayınlanmıştır. Böylece sanayi faaliyetlerinin geliştirilmesinin yolu açılmıştır.¹⁷⁵ Ancak sanayileşme alanında istenilen sonuçlar sanayileşme faaliyetlerinin devlet eline alınmasından sonra olacaktır.

B) Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dokuma Sanayinin Durumu

İzmir İktisat Kongresi'nde alınmış olan karar gereği özel teşebbüs eliyle sanayileşmek için çalışmalara devam edilirken, var olan sanayinin durumunu ortaya koymak amacıyla 1927 yılı Aralık ayında Belçikalı uzman Camille Jacquart tarafından yönetilen bir sanayi sayımı yapılmış ve sonuçlar 1928 yılında İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından açıklanmıştır.¹⁷⁶ 1927 Sanayi Sayımına göre, Türkiye'de bulunan 65.245 işletmenin %43.59'u tarım, %23.88'i dokuma, %22.61'i maden sanayi ve makine yapım onarımı gruplarından oluşmaktadır. Toplam 256.855 çalışanın

¹⁷² Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 123-124.

¹⁷³ Zeytinoglu, a.g.e., s. 287.

¹⁷⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, s. 44.

¹⁷⁵ Zeytinoglu, a.g.e., s. 288.

¹⁷⁶ A.e., s. 287.

%40.01' i tarım, %18.70'i dokuma sanayinde toplanmıştır. İşletmelerin %35.74'ü tek kişilik, %35.76'sı ise 2-3 kişiliktir. Beş kişiden fazla işçi çalıştıran işletmelerin %8.94, yüz kişiden fazla çalıştıranların oranı ise sadece % 0.23 dolayındadır. Toplam sanayi işletmelerin yalnızca %4.28'i çevirici güç kullanmaktadır. Toplam üretimin %65'i tarım, %18'i dokuma sanayinden sağlanmaktadır.¹⁷⁷

Verilere bakılarak çıkarılan sonuç, 1927 yılı itibariyle sanayinin tarım ürünleri işleme, dokuma ve madencilik alanında yoğunlaştığı, niteliksel olarak ise sanayileşmenin ilk aşamasında olduğudur. Sanayi üretimi çevirici güç bakımından büyük ölçüde organik enerjiye dayanmaktadır ve iş yeri başına çalışan kişi ortalaması oldukça düşüktür. En önemlisi sanayi üretimi iç talebi karşılamaktan oldukça uzaktır.¹⁷⁸

Özel teşebbüs eliyle sanayileşme için yapılan çabalar ümit edilen sonucu verememiştir. Beklenen sanayileşme devletçilik ilkesinin hayata geçirileceği I. Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanmasıyla sağlanacaktır.

¹⁷⁷ Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Gelişiminin 50 Yılı, s. 151.

¹⁷⁸ Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi, Ankara, Verso Yayıncılık, 1990, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

DEVLETÇİLİK İLKESİ İÇİNDE PAMUKLU TEKSTİL SEKTÖRÜNÜN GELİŞİMİ

D) DEVLETÇİLİK İLKESİ, UYGULANMASI VE PAMUKLU TEKSTİL SEKTÖRÜ

A) Devletçiliğin Tanımı, Benimsenme Nedenleri ve Hayata Geçirilmesi

Devletçilik kavramı iktisat tarihi literatüründe hayli tartışmalı bir kavramdır. Bir tanıma göre Türk devletçiliği, en geniş anlamı ile bir yandan Cumhuriyet'e Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalmış olan eksikleri karşılamak üzere diğer taraftan tedricen iktisadi milliyetçiliğe doğru sürüklenmekte olan Türk iktisadına dinamik bir hamle yapmak amacıyla devlet tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak icra edilen teşri ve idari tasarrufların genelidir.¹⁷⁹ Bir başka tanıma göre ise devletçilik, 1932-1939 yılları arasında Türk ekonomisinde artan devlet müdahalesinin ortaya çıkma şekillerinin en genel anlamdaki nitelendirilmesidir.¹⁸⁰ Devletçilik aynı zamanda devletin faaliyet alanına girmeyen konulara kamu yararı için karışması ve müdahale etmesi anlamına da gelir. Devlet böyle bir müdahalede bulunurken klasik devlet teşkilatı ile birlikte, idari alanlara teknik hizmet için yeni kuruluşlar da kurar. Daha dar anlamda ise devletin ekonomik alanda yapmış olduğu doğrudan işleri ifade eden bir sistemdir.¹⁸¹ Bir diğer tanıma göre devletçilik, politik iktidarın ekonomiye doğrudan doğruya müdahale ederek üretim, dağıtım, paylaşım ve tüketimi düzenlemesidir.¹⁸²

¹⁷⁹ Haldun Derin, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁸⁰ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, Savaş Yayınevi, 1982, s. 95.

¹⁸¹ Hamza Eroğlu, "Türkiye'de Devletçilik ve Sağladığı Yararlar", *Atatürk Döneminin Sosyo Ekonomik Sorunları Semineri*", Ankara, 1982, s. 14.

¹⁸² Feridun Ergin, *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, y.y. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979, s. 15.

Devletçilik bürokrasiye dayanan müdahaleci bir sistem olarak da tanımlanmıştır.¹⁸³ Bununla birlikte devletçilik milli ekonominin kurulması, kalkınmanın dengeli bir şekilde başlaması için, özel teşebbüsün imkân ve kapasitesinin yetmediği veya az kâr getiren işleri devletin görmesidir.¹⁸⁴ Atatürk ise Türk devletçiliğinin liberalizmden başka ve kendine özgü bir sistem olduğunu ifade ederek: “...Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdanberi sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme dilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas almak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir”¹⁸⁵ demiştir.

Türkiye devletçilik ilkesini en belirgin olarak ekonomik alanda özel sektör tarafından yapılamayan sanayileşmeyi gerçekleştirerek uygulamıştır. Devletin iktisadi alanda girişimci olarak yer alması, bir bakıma şartların gerektirdiği zorunlukların doğal bir sonucudur.

Türkiye ekonomisinde devletçilik ilkesinin benimsenmesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Ülkede sermaye biriminin olmayışı, yetişmiş uzmanların ve bilgi birikiminin son derece az olması, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı gibi etmenler ilk akla gelenlerdir. Bu nedenlerin önem dereceleri birbirinden farklı olmakla birlikte, bir araya geldiklerinde ortaya çıkan sonuç, ülkede mevcut sistemle istenilen sanayi gelişmenin sağlanamamış oluşudur. Bu durum “devletçilik” adlı yeni bir ekonomik modelin benimsenmesine yol açmıştır.

Türkiye’de 1923-1932 yılları arasında özel teşebbüs, tüm himaye ve teşviklere rağmen bir gelişme gösterememiş, milli bir sanayi kurulamamıştır. Özel girişimcilerin elinde birikmiş sermaye yoktur. Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti’nden harap bir

¹⁸³ Ahmet Hamdi, **İktisadi Devletçilik**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931, s. 51.

¹⁸⁴ Reşat Aktan, **Türkiye İktisadi**, Ankara, Sevinç Matbaası, (t.y.), s. 51.

¹⁸⁵ Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, s. 15.

ülke devralmıştır. Fakir düşmüş olan ülkede altyapı tesisleri yetersiz, ulaşım güçlüklerle gerçekleştirilmekte, bankacılık, dış ticaret ve demiryolları yabancıların elindedir. Ülkedeki küçük çaplı sanayi ve ticari teşebbüsler de Müslüman olmayan azınlıkların elindedir.¹⁸⁶ Bu koşullardan geldikleri için sermayenin birikmesi pek yavaş bir şekilde olmuş, ülkenin politik, sosyal ve ekonomik şartları sermaye birikimini teşvik edecek özellikte olmadığı gibi, milli gelir seviyesi vatandaşların tasarruf yapamayacakları kadar düşüktür. Bununla birlikte, Türkler iş hayatlarında daha çok kamu yönetimi, askerlik ve çiftçiliği tercih ettiklerinden iktisadi faaliyetlere fazla ilgi duymamışlar ve alanı azınlıklara bırakmayı tercih etmişlerdir.¹⁸⁷ Bu durumun sonucu olarak ellerinde sermayeleri olmayan özel girişimciler sanayi kurmada son derece yetersiz kalmışlardır.

Sanayi faaliyetlerinin az oluşu iş edinmeme, deneyim sahibi olmama sonucunu ortaya çıkarmıştır. Teknik bilgi ve deneyime sahip nitelikli işçi ve teknisyenlerin olmaması milli sanayiın yaratılmasında büyük güçlük doğurmuştur.¹⁸⁸ Devletçiliğe geçişin bir diğer nedeni de Osmanlı Devlet adamlarından alınmış bir miras olmasıdır. Osmanlı-Türk toplumsal yapısında yöneticiler, kendilerini ülke ekonomisinin düzenlenmesi konusunda yetkili ve sorumlu görmüşlerdir. Genç Cumhuriyet yönünden de bu gelenek yeni bir devlet ve ekonomi kurma görevi ile özdeşleşmiştir.¹⁸⁹ Hatta ekonomik bir plan yapılması fikri ortaya ilk kez Meclis-i Mebusan'da 1910 bütçe görüşmeleri sırasında ortaya atılmış, bundan esinlenmiş olan Cumhuriyet'in kurucuları devlet öncülüğünde bir sanayileşmeyi çok daha önceden kafalarında tasarlamışlardır.¹⁹⁰ Bütün bunlara 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkileri de eklenince, ülkenin ekonomik durumu oldukça sıkıntılı bir döneme girmiştir.

Devletçiliğe geçişin en önemli nedeninin, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye'ye olan olumsuz etkilerinin olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. 1929'da New York Borsası'nın çökmesiyle başlayan kriz, kısa sürede hem Avrupa'yı hem de hammadde tarım ürünü ihracatçısı olan geri kalmış ülkeleri etkisi altına almıştır.¹⁹¹

¹⁸⁶ Hamza Eroğlu, "Atatürk ve Devletçilik", **Bellekten**, C:XLIX, No: 194, 1985, s. 361.

¹⁸⁷ Aktan, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁸⁸ DüNDAR Sağlam, **Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Sanem Matbaası, t.y. s. 80.

¹⁸⁹ Emre Kongar, "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", **Türkiye'de Devletçilik**, (der: Nevin Coşar), İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1995, s. 226.

¹⁹⁰ Ali Nejat Ölçen, **Kemalizmin Ekonomisi**, Ankara, Güldiken Yayınları, 2000, s. 175-176.

¹⁹¹ Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) Ekonomi Politik Açısından Bir İrdeleme**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 43.

Dünyada yaşanan bu gelişmeler, kısa sürede Türkiye ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Buhranın ilk belirtisi, Türk parasının hızla değer kaybetmesi olmuş, özellikle Mayıs 1929'dan sonra Türk parası İngiliz Sterlinine karşı değer kaybetmiştir.¹⁹² 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkisiyle Türk parasının değerinin düşmesine hızlı olarak artan dış ticaret, daha genel olarak ödemeler açığı neden olmuştur. Türkiye buhranı adeta dış ticaret yoluyla ithal etmiş, o yıla kadar ortalama 50 milyon TL olan dış ticaret açığı, birden 100 milyon TL'ye yükselmiştir. Bunun üzerine hükümet ithalatı önemli oranda kısıtlama yoluna gitmiş, bu durum ithalatın yapısında önemli değişikliklere neden olmuştur. Dönüşümün gözlemlendiği en önemli alan pamuklu dokuma olmuş, ithalat içinde her türlü mamul ve yarı mamul dokumanın payı 1929 yılında %32.25 ile birinci sırada yer alırken, bu pay 1934 yılında %28.96'ya gerilemiştir. Bu düşüşe rağmen dokuma ithalatındaki önemini korumaya devam etmiş, ancak ithal edilen dokuma ve yarı mamul olan ipliklerin payına bakıldığında, dokumanın ithalat içindeki payının düştüğü, ipliğin payının ise arttığı görülmektedir.¹⁹³

Zincirleme olarak, Türkiye'deki tarım ürünlerine ihracat talebi azalmış, tarımsal ürünlerin genel fiyat düzeyi düşmüş, tarımsal ürün üreten köylüler ürünlerini yok pahasına satmaya başlamışlar, endüstride pazar sorunu başlamış, buğday rekoltesi %35 oranında azalmıştır.¹⁹⁴ Ayrıca buhran, dışsatımının büyük bölümü tarımsal ürünlerden oluşan Türkiye'nin ihracat gelirlerinin hızla düşmesine yol açmıştır. 1929 dışsatımı, 1924 yılı dışsatımının oldukça altında gerçekleşmiş; dış ticaret açığı ise 49 milyon dolar ile 1923-1930 döneminin en yüksek düzeyine ulaşmıştır.¹⁹⁵

Ayrıca Dünya Buhranı Türkiye'de çözüm bekleyen en önemli sorunun sermaye birikimi olduğunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır. 1920'li yılların ekonomisi üretim açısından çok zayıf kaldığı için, ülkeye ekonomik krizleri aşacak büyüklükte bir sermaye birikiminin gerekli olduğu anlaşılmıştır.¹⁹⁶ 1923-1931 yılları arasında milli bağımsızlığa saygı göstermesi şartıyla yabancı sermayenin teşvik edileceği devlet

¹⁹² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *a.g.e.*, s. 78-79.

¹⁹³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 33-35.

¹⁹⁴ İlker Parasız, *1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi Dünyada ve Ülkemizdeki Etkileri*, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2011, s. 124.

¹⁹⁵ Akın İlkin, "Atatürk Döneminde Sanayi Politikası", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayını, 1982, s. 100.

¹⁹⁶ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 92.

adamları tarafından çoğu kez söylenmiş ancak, ülkeye önemli bir katkı sağlayacak yabancı yatırım gerçekleşmemiştir. Aynı dönemde zaten durumu pek iyi olmayan yerli sermaye de yabancı sermaye ile girdiği iş birliğinde adeta bir paravan görevi gördüğünden, kendisine olan güveni yitirmiştir.¹⁹⁷ Ayrıca 1929 yılında Lozan'ın kısıtlayıcı ekonomik hükümlerinin sona ermesiyle gümrük vergilerinin arttırılması yoluna gidilmiştir. Ancak ekonomik buhranla birlikte dış ticareti kontrol altına alarak daraltma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Satın alma gücü her kesimde azalmış, ekonomideki normal vergi kapasitesi düşmüştür.¹⁹⁸

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte bütün kapitalist ülkeler iktisat politikalarında yüksek korunma, otarşi, güdümlü dış ticaret politikalarının benimsenmesi gibi devlet müdahalesinin arttırılmasına yönelik önemli değişiklikler yapmışlardır.¹⁹⁹ Buhranın dünya kapitalist sistemini temelinden sarsması, Türkiye'de de liberal ekonomi politikalarına olan güvenin kaybolmasına yol açmış, kapitalizmin ihraç ettiği bir felaket olarak algılanmıştır. Resmi çevrelerde geniş ölçüde yaygınlaşan bu yorumlar zamanla iç iktisat politikalarına da yansımıştır.²⁰⁰ İyice ağırlaşan iktisadi güçlükler ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının belediye seçimlerinde beklenenin üzerinde bir başarı göstermesi, siyasi liderleri ülke sorunları üzerinde yeniden düşünmeye sevk etmiş, fırkanın kapatılmasından sonra bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, sorunun ekonomik olduğunu tespit etmiştir.²⁰¹ 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, devlet kesiminde bulunan kadrolar tarafından da önemli bir fırsat olarak algılanmış, buhranı aşacak nitelikteki sermaye birikiminin ancak sanayileşme ile sağlanacağını farkına varan yöneticiler, sanayileşmeyi, aynı zamanda Cumhuriyet rejimini güvence altına alabilmenin yolu olarak görmüşlerdir.²⁰² Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi tablodan dolayı, pek çok görüşe göre devletçilik uygulamasına, zamanın iç ve dış koşulları gereği zorunluluktan geçilmiştir ve o zaman için tek çıkar yol budur.²⁰³ Yeni Türk devletinde kalkınma, var ya da yok olma sorunu olarak ele

¹⁹⁷ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, s. 138.

¹⁹⁸ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932**, c 1, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, s. XLV.

¹⁹⁹ Oya Silier, "1930'larda Devletçilik ve Dış Ticaret", **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, No:6, 1978, s. 100.

²⁰⁰ Boratav, **a.g.e.**, s. 139.

²⁰¹ Boratav, **a.g.e.** s. 136.

²⁰² Kuruç, **a.g.e.**, 1988, s. XXXVIII.

²⁰³ Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, s. 99; Bilge Aloba Köksal-A. Rasih İlkin, **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1973, s. 6; **Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı**, İstanbul, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, t.y. s. 81; Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, s. 139; Halil Dirimtekin, **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1987, s.

alındığından, hızlıca kalkınabilmek için, yöneticiler devletçiliğe yönelmişlerdir.²⁰⁴ Hatta Şevket Süreyya devletçilik ilkesi için, “*bizim irademize rağmen teşekkül eden objektif bir fikir ve madde hareketinin ta kendisidir.*”²⁰⁵ Eğer Atatürk Türkiye’si devletçi olmasaydı, aç, çıplak ve ulaştırmazsız kalırdı”²⁰⁶ demiştir. Başbakan İsmet Paşa ise bu zorunluluğu “... *İktisatta devletçiliği bir inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziyemet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk*”²⁰⁷ şeklinde ifade etmiştir.

Ekonomik bunalım, sermaye yetersizliği gibi nedenlerin ülke içindeki etkileri, devletin ekonomiyi harekete geçirmesini ve bu hareketin en az gelişmiş kesim olduğu olan sanayi alanında olmasını zorunlu kılmıştır. Ekonomik ve toplumsal gelişme sanayileşme ile eş anlamlı olarak görülmektedir. Yönetici kesim bu nedenle ekonomik bağımsızlığın sağlanabilmesi için sanayileşmenin gerekli olduğunu düşünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşü sanayileşmemiş olmasına bağlanmakta ve kazanılan siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla tamamlanması öngörülmektedir. Şekerini ve dokumasını dışarıdan alan bir ülke bağımsız sayılamaz. Özetlemek gerekirse tarihsel ve geleneksel etmenlere ek olarak 1930’ların başında ülke içi ekonomik ve toplumsal koşullar kamu yatırımları ile sanayi üretiminin arttırılmasını zorunlu kılmıştır.²⁰⁸

Bu gelişmeler devletçiliğin zeminini hazırlarken, devletçilikten ilk kez Başbakan İsmet Paşa 30.08.1930 tarihinde Sivas demiryolunun açılış törenindeki konuşmasında söz etmiş ve şunları söylemiştir:”...*Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fitri temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhatap tutar.*

69; Aktan, **a.g.e.**, s. 51; Sağlam, **a.g.e.**, s. 83; Yakup Kepenek, **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Savaş Yayınları, 1984, s. 62; Fehmi Akın, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. 209; Mehmet E. Palamut, “Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:196, (Haziran 1982), s. 24; Oya Silier, “1930’larda Devletçilik ve Dış Ticaret”, İstanbul: **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, No:6, 1978, s. 100; Falih Rifki Atay, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004, s. 491.

²⁰⁴ Hamza Eroğlu, **a.g.m**, s. 14.

²⁰⁵ Şevket Süreyya, “Programlı Devletçilik”, **Kadro**, No:34, (Ekim 1934), s. 8.

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir, “Artık Devletçilik Yetmez”, **Cogito**, (Güz 1994), s. 231.

²⁰⁷ İsmet İnönü “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, No:22, (Teşrinievvel 1933), s. 4-6.

²⁰⁸ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004, s. 62.

Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metalibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarın faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?”²⁰⁹

Devletçilik, ekonomik ilke olarak ilk kez Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931 yılında yapılan Üçüncü Kurultayında parti programına alınmış ve resmi bir iktisat politikası olmuştur.²¹⁰ Parti programında Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Devletçi, Laik ve İnkılâpçı olduğu belirtilmiştir.²¹¹ Partinin Devletçilik anlayışı ise 1931 programında şu şekilde tanımlanmıştır: “*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde-bilhassa iktisadi sahada- devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.*”²¹² Cumhuriyet Halk Fırkasının Dördüncü Büyük Kurultayında ise devletçilik ilkesi, sadece partinin ekonomik vasfı olarak kalmayıp, devlet ilkesi haline getirilmiştir. Kurultayda bir konuşma yapan Genel Sekreter Recep Peker, liberal sistemin başarıya ulaşma yollarını kapadığını belirterek, devletçilik bir parti vasfı olarak kalmamalı, devletin vasıfları arasında yerini almalıdır, demiştir.²¹³ 1935 programında “*Devletin esas kuramı, Türkiye ulusçu, halkçı, devletçi, layık, devrimci bir cumhuriyettir*” denilerek, devletçilik de bir devlet ilkesi haline getirilmiştir.²¹⁴ Devlet ilkesi olarak devletçilik ise “*özel kınav ve çalışma esas olmakla beraber, imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa eriştirmek için, genel ve yüksek asıgların gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti filiğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır.*”²¹⁵ Bu tanımın ardından daha önceki parti programından farklı olarak 1935 programında devletin fiilen ekonomide nasıl yer alacağına açıklık getirilmiş ve “*Devletin ekonomi işleri ile ilgisi filiğ surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin filiğ olarak, hangi ekonomi işleri yapacağını belirtmesi, ulusun genel ve yüksek asıglarına bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin*

²⁰⁹ **Aydın Tarihi**, Haziran-Eylül, C:22-23, No: 75-78, Ankara, Hariciye Vekâleti Matbaası, 1930, s. 6541; **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları 1920-1933**, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 314-315.

²¹⁰ Serkan Tuna, **Türkiye’de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)**, İstanbul, Derlem Yayınları, 2009, s. 98.

²¹¹ **CHF Programı**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s. 9.

²¹² **A.e.**, s. 11-12.

²¹³ **CHF Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 46.

²¹⁴ **CHP Programı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 5.

²¹⁵ **A.e.**, s. 6.

filiğ olarak, kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer özel bir girişim elinde bulunuyorsa, onun alınması, her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişimin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödeme şekli gösterilecektir. Bu zarar aranırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz” olarak açıklanmıştır.²¹⁶ Cumhuriyet Halk Fırkasının 1939 programında da devletçilik partinin vasıfları arasında sayılmış, devletin iktisadi hayata nasıl katılacağına tanımı yine aynı şekilde yapılmış, özel sektörün zararının devlet tarafından karşılandığı durumlarda gelecekte olacak muhtemel kârın hesaba katılmayacağı belirtilmiştir.²¹⁷ Böylece 1931 Cumhuriyet Halk Partisi programında çok sade bir şekilde yapılmış olan devletçilik tanımı 1935 ve 1939 programlarında çok daha açıklayıcı bir şekilde yer almış, özel sektöre öncelik verilirken devletin hangi durumlarda kamu yararı gerekçesiyle ekonominin bizzat içinde olacağı açıklanmıştır. Önce parti programlarında yer alan devletçilik 5 Şubat 1937 tarihinde, 3115 sayılı yasayla Anayasa’ya girerek, artık Anayasal bir ilke haline gelmiştir.²¹⁸

1930’ların sanayileşme hareketinde, iki ilke temel alınmıştır: Birincisi kurulacak olan sanayi ithalata olan bağımlılığı azaltmalıdır, ikincisi ise, bu hareket kısa sürede ağır sanayiye yönelerek ekonomik gücün ülke savunmasında ana destek olmasını sağlamalıdır. Bu ilkelerden yola çıkan sanayileşme hareketi, hammaddeleri yurt içinde olan sanayileri öncelikli olarak kurmak ve iç pazarın bütünlüğü sağlamak gibi ciddi hedeflere yönelmiştir.²¹⁹

Devletçiliğin hayata geçirilmesi ile ilgili yasal düzenlemelere ivedilikle başlanmış, bununla beraber devletçi sanayileşmenin kurumsal dayanakları da oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak Devlet Sanayi Ofisi ve onun tamamlayıcısı olarak da Sanayi Kredi Bankasının kurulması yoluna gidilmiştir. Ancak her iki kuruluş da çok uzun ömürlü olmamışlardır.

Devletçiliğin hayata geçirilmesi için atılan önemli adımlardan biri Devlet Sanayi Ofisinin kurulmasıdır. Devlet Sanayi Ofisi, 3 Temmuz 1932 tarihli Kuruluş Kanununa göre, Devlet teşebbüsü şeklinde kurulacak olan sanayi kuruluşlarının doğrudan veya dolaylı olarak kurmak ve Sanayi ve Maadin Bankası tarafından idare

²¹⁶ A.e., s. 6-7.

²¹⁷ **CHP Programı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, s. 7.

²¹⁸ Boratav, **a.g.e.**, s. 191.

²¹⁹ Kuruç, **a.g.e.**, s. XXXIX.

edilmekte olanların her türlü işlerinden sorumlu olmak üzere oluşturulmuştur. Aynı kanun, Sanayi ve Maadin Bankası bünyesinde bulunan fabrikaları, genel sanayi kuruluşlarında bulunan Devlet iştirak hisselerini, Ofisin idaresinde bulunan taşınır ve taşınmaz mallar arasında saymıştır. Devlet Sanayi Ofisinin görevleri, İktisat Vekaleti tarafından teklif edilmiş ve Bakanlar Kurulu tarafından kurulmasına izin verilmiş fabrikaların kuruluşuna katılmak, özel kanunlarla kurulanlar dışında kalan tüm fabrikaları idari, mali ve teknik bakımlardan yönetmek, devlet ortaklıklarını idare etmek, İktisat Vekâleti tarafından gerekli görülen denetim ve incelemeleri yapmak ve devlet işletmelerinin projelerini hazırlamak olarak belirlenmiştir.²²⁰ Devlet Sanayi Ofisi kısa bir süre sonra görevlerini Sümerbanka devredecektir.

Devletçilik ilkesinin uygulanması için kurulmuş olan bir kuruluş Sanayi ve Kredi Bankasıdır. Sanayi Kredi Bankası'nın kurulmasına ilişkin yasa tasarısı 1932 yılında İktisat Vekâleti tarafından hazırlanarak, TBMM'ye sunulmuştur. Bu kanun teklifinde Sanayi ve Maadin Bankasının 19 Nisan 1925 tarihi ve 633 sayılı kanunla kendisine verilmiş olan görevleri başaramadığı ve ülke sanayisinin kredi ihtiyacını karşılayamadığı belirtilmiştir. Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasının kurulması ile ilgili kanuna göre Sanayi ve Kredi Bankası'nın görevleri, ülke içinde eşdeğeri bulunmayan sanayi inşaatı malzemesi üzerine kredi açmak, sanayi işletme kredileri açmak, milli sanayiye hammadde sağlanmasına aracılık etmek, sanayi işletmelerine kuruluş, makine ve malzeme için kredi vermek bankanın görevleri arasındadır.²²¹

Başlıca görevi sanayiye kredi vermek olan Sanayi Kredi Bankası çok kısa ömürlü olmuş, 1933 yılında bu kuruluşun görevleri de tıpkı Devlet Sanayi Ofisi gibi I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamak için kurulmuş olan Sümerbanka geçmiştir.

²²⁰ **Düştur**, 3. Tertip, Cilt: 13, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1932, s. 1199-1201.

²²¹ **A.e.**, s. 1216-1219.

B) Devletçilik İlkesinin Somut Uygulaması: I. Beş Yıllık Sanayi Planı ve Pamuklu Tekstil Sektörü

Türkiye’de Devletçilik somut olarak I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile hayata geçirilmiştir. 1933-1937 yılları arasında uygulanması öngörülen planla, devletin sanayi kesiminde doğrudan doğruya beş yıl içinde gerçekleştirmeyi düşündüğü yatırımlar bir programa bağlanmıştır. Planın temel amacı, hammaddesi ülke içinde üretilen veya üretilecek durumda olan sanayiye Türkiye’de kurmaktır. Bunlar arasında öncelikli olarak dokuma, kâğıt, toprak, demir-çelik sanayileri üzerlerinde özellikle durulan sektörlerdir. Planı gerçekleştirme görevi Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası lağvedilerek yerlerine 1933 yılında kurulmuş olan Sümerbanka verilmiştir. Planın madencilik ve enerji ile ilgili hedeflerini hayata geçirmek için de Etibank kurulmuştur.²²² Plan fikrinin basında yer alarak tartışılması, çeşitli plan hazırlama çalışmaları, Sovyet Uzmanların ülkeye davet edilerek sanayi tesislerinin yerlerinin tespit edilmesi, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı öncesi yapılmış olan hazırlıklardır.

1) Plan Fikrinin Doğması ve Planlı Sanayileşmenin Yansımalarından Örnekler

Kapitalist devletlerin sistemlerini derinden sarsan büyük buhranın devam ettiği yıllarda Sovyetler Birliği planlı bir ekonomi sayesinde buhranın dışında kalmış, 1929 yılından itibaren de hızlı bir ekonomik gelişim süreci içine girmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri yakın ilişki içinde olunan olan Sovyetler Birliği’nin buhran yıllarındaki ekonomik başarıları, Türk devlet adamlarının da planlı ve kısmen otarşik bir iktisat politikasına sempati duymalarına yol açmıştır.²²³ Sovyet Rusya’nın başarılı plan deneyimi Türkiye’nin planlı sanayileşmeye yönelmesinde çok güçlü bir esin kaynağı olmuştur.

1931 yılında toplanan CHF III. Büyük Kurultayında devletçiliğin devletin resmi ilkelerinden biri haline getirilmesiyle iktisat tartışmaları bu çerçevede

²²² Sağlam, a.g.e., s. 81.

²²³ Boratav, a.g.e., s. 139.

yürütülmeye başlanmış, çeşitli kesimlerce devletçiliğin nasıl uygulanacağı konusunda farklı fikirler geliştirilmiştir. Devletin sanayi alanında yapacağı dolaylı ya da dolaysız tüm girişimlerin bir plan içerisinde yapılacağı, farklı devletçilik anlayışlarının en önemli uzlaşma noktasını oluşturmuştur.

Bir planın hayata geçirebilmesi için yapılan işlerden ilki, planlı kalkınmanın en başarılı örneğini sergilemiş olan Sovyet Rusya'nın ziyaret edilmesidir. Bu gezinin yapılması dikkati Türkiye'de de planlı kalkınmanın yapılıp yapılamayacağına yöneltmiştir. 1930'lu yılların başlarında basında ekonomik programla ilgili pek çok yazı yazılmıştır. Bu yazıların, Başvekil İsmet Paşa'nın planlı ekonomi sayesinde hızlı bir kalkınma içinde olan Sovyet Rusya'ya gittiği 1932 ile planın uygulamaya konulduğu 1934 yılında daha yoğun bir şekilde yayımlandıkları görülmektedir.

İsmet Paşa'nın Sovyetlerde bulunan sanayi tesislerini yerinde incelemek amacıyla Türk uzmanlarla birlikte yapmış olduğu geziye Türk gazeteciler de katılmışlar, edindikleri izlenimleri yazılarıyla okuyucularla paylaşarak, planlı sanayileşmeye dikkati çekmişlerdir. Türk Heyeti ile birlikte geziye katılmış olan gazeteci Vâlâ Nureddin Bey yazmış olduğu yazıda, Sovyet Rusya'nın dünyaya parmak ısırtan meşhur beş senelik planı uyguladığını, elliye yakın yeni şehir kuran Rusların Çarlık dönemindeki durumu fersah fersah geçtiklerini vurgulamıştır.²²⁴ Gazeteci Burhan Asaf, ise 1918'den sonra "adeta bir vebalı gibi aforoz edilen" Rusya'nın, planlı ekonomi ile kalkınmaya başlamasıyla birlikte Batı için ilginç bir yer olduğunu belirtmiş, plan ve planlı üretim gibi Bolşeviklikten alınmış kavramların Batıların ağzında alışılmış sözler haline geldiğini vurgulamıştır. İsmet Paşa'nın bu ziyaretini savaş sonrasının en şayanı kayıt olaylarından biri olarak nitelendirmiştir. Yazara göre bu gezi bir memleket ve bir milletin diğer bir memleket ve milleti ziyaretidir.²²⁵

11 Mayıs 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanmış bir yazıda gezide bulunan gazeteciler Mahmut, Falih Rıfkı, Va-Nü ve Selim Ragıp Beylerin izlenimleri yer almıştır. Mahmut Bey'e göre, Rusya'da muazzam bir sanayi, kültür faaliyeti ve çalışma sistemi vardır. Bu faaliyet şubelerinde başarılı eserlerin sayısı oldukça fazladır. Bu başarıların sırrı ise asla meçhul değildir. Onun için eğer biz, her şeyden önce kendimize bir memleket programı uygulayabilirsek, bu programı hayata

²²⁴ Vâ-Nü, "Rusya Seyahatinin İlk Mektubu", **Akşam**, 25 Nisan 1932, s. 3.

²²⁵ Burhan Asaf, "Rusya Seyahati", **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Nisan 1932, s. 2.

geçirmek için Rusya'nın deneyimlerinden, metotlarından ve toplumu yetiştirmek için yöntemlerinden yararlanabiliriz. Falih Rıfki Bey'e göre de Türkiye yeni ekonomisi için yeni usuller bularak uygulayan Moskova'nın tecrübelerinden faydalanmalıdır. Gazeteciler, Va-Nü ve Salim Ragıp Beyler de benzer görüşler ileri sürerek kalkınma ve sanayileşme için Türk- Sovyet iş birliğini ve ekonomik plan yapılmasını destekleyen görüşler ileri sürmüşlerdir.²²⁶

Sovyet gezisine katılan gazetecilerden olan Selim Ragıp, Rusya'nın muazzam bir ekonomik inkılap yaptığını belirterek, yüz altmış milyonluk nüfusu yabancı ülkelere muhtaç olmadan yaşatmalarının sırrının plan olduğunun altını çizmektedir. Rusya'da planlı kalkınma ile yapılanlar hakkında bilgi veren yazara göre Türkiye'nin pek çok işte başarılı olamamasının nedeni bir planın olmayışıdır. Ragıp'a göre plan "*hayat faaliyeti için elzem bir iş bütçesidir.*"²²⁷

Gazeteci Yunus Nadi Bey de Başvekil ile beraber Rusya'ya gitmiş ve seyahatin hemen ardından bir dizi makale ile okuyucularına Rusya hakkında bilgiler vermiştir. Bu yazılarında sosyal hayata olduğundan daha çok Rusya'nın ekonomik kalkınması konusuna değinen yazar, Türkiye'nin ekonomi ve kalkınma açısından Rusya'yı örnek almasının gerekliliğine değinmiştir.²²⁸ Yunus Nadi, makalesinde Rusya'nın planlama sayesinde sanayileşmede ne kadar başarılı olduğunu anlatmıştır.²²⁹ Ülkemizin hem tarım hem de sanayi ülkesi olması gerektiğini savunan Vedat Nedim, milli sanayimizin anarşik evresinden kurtulması ve kurallı bir devreye girmesi için özel teşebbüse de yer veren bir sanayi planına ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Yazar, ayrıntılı bir planı özel teşebbüsü zararlı tecrübelerden kurtaracak ve milli sanayimizin kurulmasını sağlayacak tek yol olarak görmektedir.²³⁰

Falih Rıfki Bey ise, programı olmayan bir rejimin zihin kargaşalığından kurtulamayacağını iddia etmiş, fertçi ve liberal iktisat sisteminin öldüğünü belirterek, "*plansızlık israf ve anarşi demektir*" şeklinde görüşlerini ifade etmiştir.²³¹ Diğer bir yazısında ise Sanayi Programının ana hatlarını açıklamıştır. Buna göre, programın

²²⁶ "Matbuat Erkânının Rusya İntibaları", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1932, s. 3.

²²⁷ Selim Ragıp, "Sovyet Rusya Bugün Vardığı Seviyeyi Plana Borçludur", **Son Posta**, 14 Mayıs 1932, s. 6.

²²⁸ Yunus Nadi, "Rusya Tarafından Bize Açılan Kredi Meselesi", **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1932, s. 1-4.

²²⁹ Yunus Nadi, "Beş Senelik Plan", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1932, s.1-2.

²³⁰ Vedat Nedim, "Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım", **Kadro**, No:6, (Haziran 1932), s. 13-18.

²³¹ Falih Rıfki, "Moskova-Roma'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1932, s. 2.

birinci esası milli sanayimizle ülke ihtiyacını karşılamak, ikinci esası ise istikrardır. Program demek istikrar demektir. Sanayi programının ana hatlarını değiştirmemek, devletin en önemli prensibi olmalıdır. Program yapılırken ülkenin ihtiyaçları ve bu ihtiyaçları karşılayacak olan sanayinin hangileri olacağı her açıdan araştırılacaktır. Yaşamaları çok büyük oranda himayeye bağlı olan sanayi memleketin savunması gibi büyük yararlar olmadıkça himaye edilmeyecektir. En çok himayeye layık olan sanayi ise ham maddesi ülke içinde yetişen ve sürümü çok olan sanayidir.²³²

Milli sanayimizi kurmak için devlet mi fert mi sorusuna yanıt arayan Siirt Mebusu Mahmut Bey, milli ihtiyaçlarımızın zorunlu kıldığı sanayi dallarını meydana getirmek bir hedef ve bir programdır diyerek, bunu gerçekleştirmek için hiçbir engelin olmadığını altını çizmiştir. Sanayiye kurmada devlet ve fert ayrımı yapmanın büyük bir hata olacağını söyleyerek, bunun bir sanayi programı ile mümkün olacağını altını çizmiş, “aksi istikamete gitmek bile bile milli kuvvetleri uyusukluğa götürmek olur” ifadesini kullanmıştır.²³³ İsmail Hüsrev, milli kurtuluş devletinin iktisat politikasının ancak bir plan çerçevesinde olacağını savunmuştur. Yunus Nadi Bey de Cumhuriyet Gazetesi’ndeki “Cihan Buhranı Önünde Türkiye” adlı makalesinde, Türkiye’nin ekonomik anlamda kalkınması için bir programa ihtiyaç duyulduğunu vurgulamıştır.²³⁴

İktisat Vekili Celal Bayar’ın 9 Ocak 1934 tarihinde son şeklini alan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili basına bilgi vermesinden sonra, çeşitli gazete ve dergilerde, planın Türkiye için anlamına ilişkin yazıların yoğunlaştığı görülmektedir. Gazeteci Necmettin Sadık, yazısında Türkiye’deki sanayileşmenin Avrupa’dan çok farklı olduğunu belirterek ekonomik koşulların oldukça değişmiş olduğuna değinmiş ve yapılmış olan sanayi programının ülkenin büyük bir mutluluğu olduğunu söylemiştir.²³⁵ Sanayi programının planlı iktisat sisteminin temeli olduğunu belirten İsmail Hakkı, ortaya çıkan ekonomik tablo karşısında iç talebi karşılamak için sanayileşmenin gereğini vurgulamış ve sanayi programının Türkiye’de genel olarak

²³² “Programda İstikrar Sanayiye Himayesinde Hangi Prensipler Tatbik Edilecektir”, **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1933, s. 4.

²³³ Siirt Mebusu Mahmut, “Milli Sanayimizi Kurmak İçin Devlet Mi Fert Mi?”, **Milliyet**, 4 Nisan 1933, s. 1.

²³⁴ Yunus Nadi, “Cihan Buhranı Önünde Türkiye”, **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1933, s. 1.

²³⁵ Necmettin Sadık, “Sanayi Devletin Yapması Niçin Zaruridir?”, **Akşam**, 9 Kânunusani 1934, s. 1.

memnuniyetle karşılanacağını belirtmiş, “*sanayileşmemiz iktisadi istiklal davasıdır*” sözlerini eklemiştir.²³⁶

Gazeteci Ahmet Şükrü, iktisadi programın başka ülkelerden kopya olmadığını ve belli bir doktrine saplanmadığı belirtmiş, gerçekçi bir kafanın eseri olduğunu vurgulamıştır. Planlı bir sanayileşmenin ne kadar doğru ve yerinde olacağını “*sanayi programı, ülkenin bünyesini çok iyi anlayan doktorlar tarafından ihtiyaca göre yazılmış bir reçetedir*” sözleriyle anlatmıştır.²³⁷ Ahmet Şükrü bir başka yazısında ise Beş Yıllık Sanayi Programı’nın Cumhuriyet’in ekonomik alanda giriştiği en önemli teşebbüs olduğuna değinmiş, plan ile Türkiye’deki işçilerin çalışma saat ve mesai ücretlerinin de düzenlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Planın sanayi ile birlikte tarıma da olumlu etkileri olacağını vurgulamıştır.²³⁸

Gazeteci Falih Rıfki, yeni Türkiye siyasi, fikri ve içtimai kurtuluş davasını tespit etti diyerek, sanayi planının milli sermayenin oluşmasındaki rolünü vurgulamış ve “*Kurtuluş yolu, milli say’ın rasyonelleştirilmesinde ve teşkilatlandırılmasında ve bütün iktisadi faaliyetlerin sevk ve idaresi başına geçirilmesindedir*”²³⁹ ifadelerine yer vermiştir.

Mehmet Asım da iktisat bunalımı olmasaydı dahi kendimize bir sanayi programı yapmamız gerektiğine dikkat çekmiştir. Sanayi planında kendisini memnun eden en önemli unsurun ülkenin sahip olduğu maddi ve manevi kaynaklar dikkate alınarak yapılmış olduğunu söylemiş ve başarılı olacağına emin olduğunun altını çizmiştir.²⁴⁰

Sanayi programına değinenlerden biri de Zeki Mesut’tur. Mesut, devlet hayatının hem milli hem de uluslararası cephelerine ait olan birtakım önlemlerin alınması gerektiğinin altını çizmiştir. İktisadi programın Türkiye’nin iktisadi tedbirlerine etkisini, “*Türk enerjisi irade ve hareketinde serbestisini kazandıktan sonra Türk topraklarında ne var ne yok bunu herhalde öğrenecek ve öğrenince de bulduğu hazneleri milletin maişet ve refah seviyesini yükseltmek için işletecektir. İsbetli her program için bu zaruri keşif ameliyesidir. Beynelmilel hayatın yarınki inkişaf şeklini*

²³⁶ İsmail Hakkı, “Sanayi Programı İktisat Sisteminin Temelidir”, **Yeni Asır**, 12 Kânunusani 1934, s. 2.

²³⁷ Ahmet Şükrü, “Kendimize Ait Bir Program”, **Milliyet**, 13 Kânunusani 1934, s. 1.

²³⁸ Ahmet Şükrü, “Sanayi Hayatında İşçi ve Köylü”, **Milliyet**, 17 Kânunusani 1934, s. 1.

²³⁹ Falih Rıfki, “İktisadi Program”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Kânunusani 1934, s. 2.

²⁴⁰ Mehmet Asım, “Sanayileşme Siyaseti”, **Vakit**, 14 Kânunusani 1934, s. 2.

bilmiyoruz. Onun için her millet, her şeyden evvel, kendi hayat kaynaklarına dayanarak, kendi iktisadi kuvvetlerine güvenerek istikbal için hazırlanmak mecburiyetindedir. İktisadi hayatımızın en büyük teminatı şu esastadır: Türk sayı, Türk sermayesi, Türk enerjisi ile Türk topraklarının mahsullerini, haznelerini Türk milletinin refah ve serveti için kıymetlendirmek ve işlemektir. İktisadi programımız bu umdenin takibine ait bir plandır”²⁴¹ şeklinde ifade etmiştir.

İsmail Hüsrev ise Beş Senelik Sanayi Programını iktisat politikasına vereceği yön ve iktisat sistemine getireceği yeni unsurlar açısından ele almıştır. Hüsrev, “*Beş senelik sanayi programı iktisat politikanın bir dönüm noktasıdır, iktisadi kurtuluşun bir inkılapçı hamlesidir. Program ülkeyi bir bütün olarak kalkındırmayı amaçlamaktadır. Bu sanayi programı ile iktisat politikası, kişisel hedeften bütüncü hedefe geçmektedir*” ifadesine yer vermiştir.²⁴² Şevket Süreyya da devletçilik ilkesinin uygulanması için planı bir zorunluluk olarak görmüş, “*devletçilik ilkesini programlaştırmak ve milli hayatımızın bütün şubelerine kemalile hâkim kılmak günümüzün geciktirilemez bir zaruretidir*” demiştir.²⁴³

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, planlı sanayileşme basında oldukça geniş yer bulmuştur. Dikkati çeken nokta, ileri sürülen görüşlerin hemen hepsinde planın devletçilik ilkesinin hayata geçirilmesi ve ekonomik kalkınma için olmazsa olmaz görülmesidir. Türkiye’nin ekonomik alanda başarılı olamamasının ana nedeni bir planın yokluğudur. Hükümetin bir sanayi planı hazırlatmış olması çok olumlu olarak karşılanmış ve plan ekonomik bağımsızlığın tek yolu olarak gösterilmiştir. Bunlarla birlikte, bir sanayi planının yapılması fikrinin iyice yerleşmesi, somut adımların atılmasının zeminini hazırlamıştır.

²⁴¹ Zeki Mesut, “Beş Senelik Plan”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Kânunusani 1934, s. 3.

²⁴² İsmail Hüsrev, “Beş Senelik Programın Manası”, **Kadro**, No:27, (Mart 1934), s. 26-29.

²⁴³ Şevket Süreyya, “Programlı Devletçilik”, **Kadro**, No: 34, (Ekim 1934), s. 5-13.

2) Hazırlanan Plan Taslakları ve Pamuklu Dokuma Sanayi

Her ne kadar plan hakkında yazıların yazılması İsmet Paşa'nın Rusya seyahatinin hemen sonrasında ve planın uygulamaya konduğu 1934 yılında yoğunlaşmaya başlamışsa da plan hazırlama çalışmaları daha önceye dayanmaktadır. İlk olarak, 1929 yılında Türkiye'nin İktisadi Programının hazırlanması gündeme gelmiş, bu işi İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Bey başkanlığında kurulan bir komisyon yükümlenmiştir. Ancak komisyonun bu denli büyük bir projeyi tamamlaması zor olduğundan, 1929 yılının Aralık ayından itibaren işi İktisat Vekili Şakir (Kesebir) ile beraber İktisat Vekâleti üstlenmiştir.²⁴⁴

Bu plan sanayi alanında, özel sektöre dayalı bir sanayinin gelişmesini ve Türkiye'deki ticaretin yeniden canlandırılmasını öngörmüştür. Ancak gelişim bunun aksine olmuş ve Türkiye'de devletçiliğe geçilmiştir. Bununla birlikte bu planda önerilmiş olan pek çok proje I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer almıştır. Türkiye'de Osmanlı'dan beri en önemli sanayi kolu olan dokuma endüstrisi Şakir Kesebir'in hazırlamış olduğu planda da önemli bir yer tutmuştur. İpekli ve yünlü mensucat sanayilerinin geliştirilmesi için yapılması gerekenler anlatılmış bunlarla birlikte pamuklu dokuma sanayi de ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Pamuk ve pamuklu ürünlerin ithalatı ile ilgili rakamlar verilmiş, en fazla ithal edilen ürünlerin pamuk ve pamuklular olduğu belirtilerek, pamuklu ihtiyacının mümkün olduğu kadar yurt içinde üretilmesinin yararlı olacağı belirtilmiştir. Çalışan pamuklu fabrikalarının Avrupa ve Japon Fabrikalarıyla rekabet etmeleri için büyütülmeleri gerektiği önemle vurgulanmıştır. Faaliyette olan iplik ve mensucat fabrikalarında 72.944 iş bulunmasına rağmen, yenilenmelerinden sonra iş sayısının 422.353'e çıkacağı vurgulanmış, bununla da iplik ve mensucat üretim kapasitesi 4.000.000 kiloya yakın olan mevcut fabrikaların 22.000.000 kiloyu geçen üretim kapasitesine kavuşacakları belirtilmiştir. Pamuk ve iplik mensucat sanayindeki bu gelişmenin yaklaşık 15 yılda olacağını altı çizilmiştir. Bunun için gerekli olan sermayenin yurt içinden sağlanmasının ve yabancı sermayenin de bu alanda faal olmasının zor olduğu anlatılmış sermayenin hükümet tarafından doğrudan doğruya veya milli bankalar

²⁴⁴ Tekeli – İlkin, a.g.e., s. 99.

kanalıyla sağlanması önerilmiştir. Pamuklu sanayinin gelişmesi için, işletmelere kredi sağlanması, belirli bir süre içinde ülke içinde fabrikalar açılması, fabrikalar yapılırken geçecek zaman içinde yurt dışındaki fabrikalarda uzman, işçi ve ustabaşı yetiştirilmesi öngörülmüştür.²⁴⁵

Birebir uygulanmamakla birlikte, Şakir Kesebir tarafından hazırlanmış olan iktisadi programda yer alan, selüloz, kâğıt, şişe ve cam, demir çelik fabrikalarının kurulmaları, Bakırköy Bez Fabrikasının tevsii, kimya sanayi, sünger ve gülyacı fabrikalarının kurulması gibi önerilerin I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile hayata geçirilmiştir. Bu bakımından bu plan önem taşımaktadır.

1930 yılında Hükümet tarafından da bir İktisadi Program hazırlanmıştır. Bu programın sanayi ile ilgili maddelerine bakıldığında önceliğin dokuma sanayine verildiği dikkati çekmektedir. Programın 43. maddesi pamuklu mensucatı ülke içinde karşılamak için 10-15 yıllık bir programa ihtiyaç olduğunu, bu yapılırken mutlaka Devletin yardım etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yünlü kumaşlarda da var olan cins ve örneklerin geliştirilmesi gereğinin altı çizilmiştir. Programa göre, dokuma sanayinde hammaddesi yurt içinde yetişen ürünlerin ıslahı öncelikli olarak sağlanmalı, ihtiyaç olması halinde hammaddenin yurt dışından alınmasından da çekinilmemelidir. Dokuma sanayinin gelişmesinin ilk tesisat masraflarına, bilgiye ve uzman işçiye bağlı olduğu belirtilmiştir.²⁴⁶

Öte yandan hükümet tarafından hazırlanacak iktisadi kanunlar hakkında görüş bildirmek ve var olan iktisadi kanunlar hakkındaki değişiklik tekliflerini gerekçeleriyle hükümete sunmak, ekonomik ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak, iktisat akımlarının Türkiye'ye etkilerini inceleme görevleriyle 25 Haziran 1927'de kurulmuş olan Âli İktisat Meclisi de bir iktisadi program yapmıştır.²⁴⁷ Kurulacak olan milli sanayi için görüşü sorulan Âli İktisat Meclisi, ilk önce program hazırlarken hangi esaslara uyacağını açıklamıştır. Programın tanzimi işinin bir uygulama meselesi olduğunu belirten Meclise göre, ham maddesi ülke içinde yetişen sanayi, programda birinci sırayı almalıdır ve en yüksek şekilde himaye edilmelidir. Himaye bu ölçüte göre azalmalı veya çoğalmalıdır. Meclise göre milli sanayinin çok fazla himaye edilmesi

²⁴⁵ Bu raporun tamamı için bkz: İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, Ek: I.

²⁴⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 569.

²⁴⁷ Boratav, **a.g.e.**, s. 124-125.

doğru değildir, himayenin derecesi her sanayi dalının maliyet fiyatının iyice hesaplanmasından sonra ortaya çıkmalıdır.²⁴⁸

Çalışmalarını on beş günde tamamlayan Âli İktisat Meclisinin raporunda sanayinin gelişmesi ile ilgili genel olarak, sanayinin gelişmesinin esasları ve himaye meselesi ve şekilleri, sanayi teşvik kanunu, kredi meselesi, nakliye tarifeleri, sanayi tedrisatı gibi konular yer almıştır.²⁴⁹

Sanayileşmenin bir sanayi programı çerçevesinde gerçekleştirilmesi Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal Paşa tarafından da bizzat düşünülmüştür. Mustafa Kemal Paşa ekonomik sıkıntıların artması üzerine yanında Dâhiliye Vekili Şükrü (Kaya), Milletvekilleri Kılıç Ali, Salih (Bozok), Falih Rıfkı (Atay), Recep Zühtü, Reşit Galip, Ruşen Eşref (Ünaydın), Memduh Şevket Beyler, Liman Şirketi'nden Ahmet Hamdi (Başar) gibi uzmanlarla 17 Kasım 1930-6 Ocak 1931 tarihleri arasında bir yurt gezisine çıkmıştır.²⁵⁰ Bu gezi sırasında Mustafa Kemal Paşa köylü ve esnafı oldukça zora sokan etmenlerin tarım ürünlerindeki aşırı fiyat düşüşleri, ağır vergiler, işlerin azalması gibi unsurlar olduğunu anlamıştır. Buhrandan etkilenen köylüler vergi ve borçlarını ödeyemedikleri için tarla, ev gibi mallarını satmışlar, durumlarını bu yolla da düzeltmeyince tefecilerden borç alarak daha da zor duruma düşmüşlerdir.²⁵¹ Mustafa Kemal Paşa, ekonomik sıkıntının ne kadar derin olduğunu Genel Sekreter Hasan Rıza Soyak'a "*Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum. Görüyorsun ya her gittiğimiz yerde mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi ve manevi perişanlık içinde. Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu*" sözleriyle ifade etmiştir.²⁵²

Yurt gezisi sırasında ekonomik sıkıntıların boyutunu daha net anlayan Mustafa Kemal Paşa, geziye çıkmadan önce de bazı sıkıntıların farkına varmış olduğundan, özellikle ekonomik işlerde fikrini bildirmek için o sıralarda Liman Şirketi Müdürlüğü'nü sürdürmekte olan Ahmet Hamdi (Başar) Bey'in de geziye katılmasını ve edindiği izlenimlerle bir ekonomik program hazırlamasını istemiştir. Ahmet Hamdi, dört ana bölümden oluşan ekonomik programında, ekonomik buhran, iktisadi

²⁴⁸ "Milli Sanayi İçin Mutlaka Programa İhtiyaç Var!", **Cumhuriyet**, 24 Kânunusani 1933, s. 1-5.

²⁴⁹ "Âli İktisat Meclisi Raporlarını Hazırladı", **Cumhuriyet**, 27 Kânunusani 1933, s. 4.

²⁵⁰ Ertuğrul Zekai Ökte, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, 1 c, 1922-1931, İstanbul, Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yayını, 2000, s. 651.

²⁵¹ Boratav, **a.g.e.**, s. 142.

²⁵² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 389.

devletçiliğin bir planla hayata geçirilmesi, ithalat, ihracat, kredi meselesi, işçi sendikaları, para politikası gibi konularda önerilerde bulunmuş, sanayileşme alanında ise devletin fabrikalar kurarak büyük sanayiye elinde bulundurması önerisini getirmiştir. Ahmet Hamdi (Başar) Bey'in açılacak olan fabrikaların hangi sanayi dalında olacağı veya yerleri konusunda somut bir öneri getirmediği gözlemlenmiştir.²⁵³

Taslak Sanayi Planları hazırlanmakla birlikte, uygulamaya konulan Sanayi Planı, Sovyet uzmanların Türkiye'de kurulacak olan fabrikaların yerlerini inceleyerek yazdıkları rapora istinaden hazırlanmıştır. Bu geziye yardımcı olması için Sovyet uzmanların gelişi öncesinde İktisat Vekâleti tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre, uzmanlar heyetine keten, kendir, şekerlik, klor ve sair kimya uzmanlarının da ilave edilmesi; bir madenci veya izabe mühendisi, enerji kaynaklarını araştırma uzmanı, bir zirai pamuk uzmanının katılması; inceleme seyahatinin İstanbul, Ankara, Eskişehir, Nazilli ve Aydın bölgelerinde olması; pamuklarımızdan incelenmek üzere bir miktar Rusya'ya gönderilmesi; İktisat ve Nafia Bakanlıklarından su ve benzeri enerji merkezlerinin kaynakları, işletme sözleşmeleri, elektrik fiyatları, tren mesafe durumları ve haritalara ait bilgilerin istenmesi karara bağlanmıştır.²⁵⁴

Birçok plan taslağı yapılmış olmasına rağmen, uygulamaya geçirilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sovyetlerden gelen uzmanların yaptıkları inceleme gezisinden sonra son şeklini almıştır. Sovyet uzmanlar, yaptıkları geziden sonra sanayi tesislerinin kurulması uygun olan yerler ve gerekçelerini içeren bir rapor hazırlamışlardır. Bu rapor sanayi planının temelini oluşturmuştur. Ama öncesinde Başbakan İsmet Paşa Sovyet Rusya'ya giderek, gelişmiş Rus sanayisini yerinde inceleyecektir.

²⁵³ Ahmet Hamdi (Başar) Bey'den bir ekonomik program yapması istenmiş, büyük bir hevesle programı hazırlayan Ahmet Hamdi (Başar) Bey, bazı yanlış anlaşılmalardan dolayı hazırlamış olduğu programı Cumhurbaşkanı'na bizzat sunma imkânını elde edememiştir. Daha sonra kendisinden hazırlamış olduğu iktisadi programı, CHP Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey'e göndermesi istenmiştir. Bu gezinin ayrıntıları için Bkz.: Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, İstanbul, Tan Matbaası, 1945.

²⁵⁴ "Türkiye Sanayi Planı Hazırlandı", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1932, s. 3.

3) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planını Hazırlama Çalışmaları

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, uzun bir hazırlık aşamasının ardından hazırlanmıştır. Bu adımların ilkini Başbakan İsmet Paşa'nın Rusya ve İtalya gezileri oluşturacak daha sonra da Türkiye'ye davet edilen Rus uzmanlar heyeti hangi sanayinin nerelerde kurulacağını içeren bir raporu Türk Hükümeti'ne sunacaklardır.

a) İsmet Paşa'nın Türk Uzmanlarla Birlikte Yaptığı Sovyet Rusya ve İtalya Gezileri

Programlı sanayileşme konusunu bir süreden beri düşünmekte ve planlı Rus kalkınmasını izlemekte olan Başbakan İsmet Paşa 24 Nisan 1932 tarihinde beraberinde kalabalık bir heyetle Sovyet Rusya'ya hareket etmiştir.²⁵⁵ İsmet Paşa ile birlikte giden heyette, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras), Afyon Mebusu Ali, Recep, Yunus Nadi, Ruşen Eşref (Ünaydın), Mahmut, Hakkı Tarık, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Yozgat Mebusu Tahsin, Himaye-i Etfal Reisi Dr. Fuat, İstanbul Mebusu Cemil, Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Reisi İhsan, Gazeteciler Selim Ragıp ve Ziya Beyler gibi isimlerin yanı sıra, I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili olarak Uşak Şeker Fabrikası Müdürü Remzi, Sanayi Umum Müdürü Şerif, Kumaş Fabrikası Müdürü Şeref Turgut Beyler bulunmuşlardır.²⁵⁶

Heyet, ilk önce Odesa'ya gelmiş, burada Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, Sovyet Rusya Halk Komiserleri Meclisi Başkanı Molotof ve diğer yetkililer tarafından karşılanmışlardır.²⁵⁷ Türk Heyeti, Odesa'da bulunduğu süre içinde buradaki imalathaneleri ziyaret etmiş, heyetteki Türk gazeteciler de Rus Gazeteciler

²⁵⁵ "Başvekilimiz Dün Rusya'ya Hareket Etti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 25 Nisan 1932, s. 1.

²⁵⁶ "Başvekilimizin Rusya Seyahati", **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1932, s. 4.

²⁵⁷ "Başvekilimiz Odesa'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Nisan 1932, s. 1-2.

Cemiyeti'ne giderek incelemelerde bulunmuşlar, burada kendilerine bir de çay ziyafeti verilmiştir. İsmet Paşa ve beraberindeki heyet 27 Nisan'da Odesa'dan Moskova'ya hareket etmiş ve 28 Nisan 1932 sabahı geldikleri Moskova'da, Halk Komiserleri Meclisi Başkanı M. Molotof, Hariciye Komiseri M. Litvinof ve Hariciye Komiserliği Koleji azaları tarafından karşılanmışlardır.²⁵⁸ Başbakan İsmet Paşa burada Rus Tas Ajansına verdiği demeçte, “memleketim bir köylü ekseriyetinden müteşekkildir. Türkiye yarının iktisadi esasını bunların ihtiyaç ve arzularına mülhem olarak bina edecektir”²⁵⁹ diyerek kurulmak istenen sanayinin hem halkın temel tüketim mallarını üreteceği hem de fiyatlarının düşük olacağını sinyalini vermiştir.

Heyet, Moskova'da Sovyet üretim tarzının yerinde incelenmek için burada bulunan fabrika ve tesisleri gezmiştir. İsmet Paşa Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey, beraberindekilerle birlikte Amo Fabrikasıyla, kusine bilyaları imal eden fabrikayı ziyaret etmiş, Heyet Amo Fabrikasındaki mesai şekli hakkında bilgi almış, otomobil üretimi için izlenen evreleri inceleyerek, üretilmiş olan iki kamyonun imalathaneden depoya nasıl sevk edildiğini gözlemlemişlerdir.²⁶⁰

Daha sonra M. Molotof tarafından Türk Heyeti şerefine bir ziyafet verilmiştir. Molotof burada yapmış olduğu konuşmada, Türk Heyeti'nin Sovyetlerin içtimai teşkilatının bütün şubelerini tanıyıp öğrenmeleriyle ekonomi, kültür, ilim ve fen alanlarında Türk ve Sovyet müesseseleriyle doğrudan ilişki kurmalarının önemine değinmiştir.²⁶¹

Diğer yandan Türk Sanayi Grubu Şerif Bey'in Başkanlığında, Sıhhati Umumiye Halk Komiserliği'ne ait pek çok kuruluştaki incelemelerde bulunmuşlar, aynı kuruluş tarafından kendileri için verilen ziyafete katılmışlardır.²⁶² Bununla birlikte Şerif Bey'in Başkanlık ettiği sanayi komisyonu Ağır ve Hafif Sanayi Vekâletlerini de pek çok sanayi kuruluşu ile beraber ziyaret etmiş, buralarda Türk Heyeti'ne yardım ve birlikte çalışma sözü verilmiştir.²⁶³

²⁵⁸ “İsmet Paşa Heyeti Dün Moskova'ya Hareket Etti”, **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1932, s. 1.

²⁵⁹ “Başvekil Hz. Sovyet Reiscumhur ve Başvekili ile Görüştü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Nisan 1932, s. 1.

²⁶⁰ “Moskova'da Mühim Temaslar ve Mülâkatlar”, **Cumhuriyet**, 30 Nisan 1932, s. 1.

²⁶¹ “Başvekil Hz. Sovyet Reiscumhur ve Başvekili ile Görüştü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Nisan 1932, s. 3.

²⁶² “Türk Başvekilinin Moskova'da Üçüncü Günü”, **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1932, s. 6.

²⁶³ “Moskova'da 1 Mayıs Bayramı”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1932, s. 3.

İsmet Paşa ve beraberindekiler Moskova'da 1 Mayıs şenliklerine katılmışlar ve İnkılâp Müzesi'ni ziyaret etmişlerdir. Akşam Türk misafirleri şerefine Moskova Büyük Tiyatrosunda bir konser düzenlenmiş, daha sonra M. Litvinof tarafından kendileri şerefine bir ziyafet verilmiştir.²⁶⁴ Bununla birlikte, 2 Mayıs gecesi de Türk Konsoloslugu'nda İsmet Paşa tarafından Rus devlet adamları şerefine bir davet verilmiş, ziyafetten sonra Moskova Büyük Tiyatrosu sanatçılarının sahnelediği oyun izlenmiştir.²⁶⁵

Türk Heyeti, daha sonra Odesa yoluyla 5 Mayıs 1932 tarihinde Leningrat'a geçmiştir. Burada yapılan ziyaretlerin de büyük bölümünü sanayi kuruluşları oluşturmuştur. Burada Türk heyeti üçe ayrılmış, aralarında Şevket Turgut, Kâmil İbrahim Beylerin bulunduğu sanayi grubu petrol enstitüsünü ziyaret ederken, Remzi Bey şeker üretimine ait enstitüsü ile şeker tröstünü ziyaret etmiştir. Daha sonra adı geçen kişiler birlikte ağır sanayi komiserliğine gitmişler ve orada sanayi üretiminin mihaniki şekilde ıslah edilmesi konusunda Komiserliğin Dış İlişkiler Dairesi Şefi M. Bitker ile görüşmüşlerdir.²⁶⁶

6 Mayıs 1932 sabahı bazı Türk uzmanlar ve Türk gazetecilerden oluşan grup Karasnaia Zaria imalathanesini ziyaret etmiş, telefon aletlerinin üretimi hakkında bilgi almışlardır. Orada kendilerine telefon cihazlarından biri hediye edilmiştir.²⁶⁷ Daha sonra İsmet Paşa ve beraberinde Türk uzmanların bir kısmı Lenin Ziraat Akademisi'ni de ziyaret etmişler, Akademi üyelerinden V. Vavilov'un akademinin tarihçesi hakkındaki konuşmasını dinledikten sonra çeşitli ülkelerden getirilmiş olan ürünlerin sergilendiği tarım ürünleri sergisini gezmişlerdir. Öğleden sonra ise Türk Heyeti tribün imal eden Elektrosila Fabrikasını gezmiştir.²⁶⁸ Bununla birlikte Türk heyetinin gezmiş olduğu fabrikalar arasında Stalin Otomobil fabrikası da yer almıştır.²⁶⁹ Rusya'yı ziyaret eden Türk heyeti önemli fabrikalardaki üretimi yerinde inceleme ve bilgi edinme fırsatını bulmuştur.

²⁶⁴ "İsmet Pş. Dün 1 Mayıs Şenliklerinde Bulundu", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Mayıs 1932, s. 1-4.

²⁶⁵ "Moskova Sefaretimizde Büyük Bir Kabul Resmi", **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Mayıs 1932, s. 1.

²⁶⁶ "İsmet Pş. Hz. Leningra'da Gitti", **Hâkimiyet-i Milliye**, 5 Mayıs 1932, s. 1; "Başvekilimizin Seyahati", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1932, s. 4.

²⁶⁷ "İsmet Pş. Hz. Leningrat'ta", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Mayıs 1932, s. 1.

²⁶⁸ "İsmet Paşa'nın Seyahati", **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1932, s. 4.

²⁶⁹ Alâettin Cemil, "Rusya Mektupları", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1932, s. 4.

Bu gezinin en önemli ekonomik katkısı, Rusya'nın Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açması olmuştur. İki ülke arasında yapılan anlaşmaya göre, kredinin geri ödemesinden faiz alınmayacak, borç 20 yıl vade ile para değil, mal olarak ödenecektir.²⁷⁰ İlaveten Sovyet Hükümeti Türkiye'ye hediye olarak on traktör, iki kamyon, bir otobüs vermiş, Kızılordu da Türk ordusuna iki büyük, dört küçük tank hediye etmiştir.²⁷¹

İsmet Paşa ve Türk Heyeti, dönüş için önce trenle Moskova'dan Sıvastopol'a hareket etmişler, hareket öncesinde Rus devlet adamları tarafından törenle uğurlanmışlardır.²⁷² Sıvastopol'a ulaşan Türk Heyetine Rus Karadeniz komutanı tarafından bir ziyafet verilmiş, daha sonra Gruzia Vapuru ile hareket edilmiştir. Rus Karadeniz filosuna mensup bir drednot, üç kruvazör, üç torpido, altı avcı motoru açık denize kadar gemiye eşlik etmiştir.²⁷³ 10 Mayıs 1932 tarihinde İstanbul'a gelen İsmet Paşa,²⁷⁴ İstanbul'da bir gece kaldıktan sonra 11 Mayıs 1932 gecesi trenle Ankara'ya hareket etmiştir.²⁷⁵

İsmet Paşa ile birlikte Sovyetler Birliği'ne giden uzmanların bir kısmı incelemelerine devam etmek için orada kalmışlar, hemen Türkiye'ye dönmemişlerdir. Recep ve Ali Bey'in Başkanlık ettiği Türk heyeti, planlama çalışmalarında yararlanmak için 7 Mayıs 1932 günü Sovyet Rusya'nın İktisadi Devlet Planlamaları Komisyonu'nu ziyaret etmişlerdir. Türk misafirlere burada planlı olan Sovyet ekonomisinin ana ilkeleri hakkında bilgi verilmiş, heyet buradan ayrıldıktan sonra Lenin, Marks ve Engels Enstitülerini ziyaret etmiştir. Ayrıca sanayicilerden oluşan başka bir heyet de Lubetzi Ziraat Makineleri Fabrikasını gezmiştir.²⁷⁶

Türkiye'de planlama ve Sovyet iş birliğini destekleyen yayınlar sürerken, Rusya'da kalmış olan Türk heyeti de incelemelerine devam etmiştir. Ziraatçı Tahsin Bey, hayvanat ve suni sebze yetiştirme enstitüsünü ile çiftliğini, tavukçuluk enstitüsü ve fabrikasını incelemiş, İstanbul Mebusu Alaettin Cemil Bey Kolkuz Ziraat Müesseselerini, okullarını, istihlak kooperatiflerini, akademi ve enstitülerini,

²⁷⁰ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 246-247.

²⁷¹ "Ruslarla Yaptığımız İtilâf", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1932, s. 3.

²⁷² "İsmet Pş. Hz. Dönüyor", **Akşam**, 8 Mayıs 1932, s. 2.

²⁷³ "Türk-Rus Münasebatı Bir Kat Daha Kuvvetlenecek", **Akşam**, 10 Mayıs 1932, s. 1.

²⁷⁴ "İsmet Paşa Dün Rusya'dan Avdet Etti", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1932, s. 1.

²⁷⁵ "İsmet Paşa Ankara'ya Vasil Oldu", **Akşam**, 12 Mayıs 1932, s. 1.

²⁷⁶ "Başvekilimiz ve Refakatindeki Zevatin Bir Kısmı Yarın Şehrimize Avdet Ediyorlar", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1932, s. 3.

bankaları, kooperatif lokantalarını gezerek izlenimlerini not etmiştir. Uşak Şeker fabrikası Müdürü Remzi Bey, şeker enstitüsünü, şeker tröstünü, pancar haşerat mücadele enstitüsünü, Himayeietfal Cemiyeti Başkanı Fuat Bey Çocuk Sağlığı Merkez Enstitüsünü, bakımevlerini ve dispanserleri, Talim Terbiye Dairesi Başkanı İhsan Bey de okulları, işçi fakültesini ve çocuk tiyatrosunu gezmiştir.²⁷⁷

Türk heyetinden Rusya'da kalan kişiler bir süre daha incelemelerine devam etmişlerdir. Bu incelemeler sırasında Sovyet uzmanlar ve yetkililer tarafından oldukça samimi bir şekilde ağırlanmışlardır. Örneğin heyetten Tahsin Bey tayyare enstitüsünde verilen ziyafetten çıkarken otomobiline omuzlarda taşınarak götürülmüştür. Alattin Bey ise, Moskova civarında bulunan Artisan Kooperatifini gezmiş, yüzlerce kişinin katılımıyla verilmiş olan ziyafette hazır bulunmuştur.²⁷⁸

Moskova'da kalmış olan Türk Heyetinde yer alan Büyük Millet Meclisi üyelerinden Kırklareli Milletvekili ve Himayeietfal Cemiyeti Başkanı Dr. Fuat, İstanbul Milletvekili Alaettin Cemil, Kastamonu Milletvekili Tahsin, Talim ve Terbiye Reisi İhsan, Uşak Şeker Fabrikası Müdürü İhsan ve Şevket Turgut Bey'ler Moskova civarındaki çeşitli sanayi, iktisadi, bilimsel ve kültürel Sovyet kuruluşlarında yaptıkları incelemeyi tamamlayarak, 20 Mayıs 1932'de Moskova'dan Harkov, Rostov, Don, Salsk, Vladikavkas, Tiflis ve Batum yolu ile Türkiye'ye gelmek üzere hareket etmişlerdir. Heyet 22 Mayıs 1932'de Harkof'a ulaşmış, burada traktör fabrikası, sanayi sarayı, stadyum ve kooperatif merkezini ziyaret etmiştir. Daha sonra Rostov'a gelen Türk uzmanlar burada da ziraat makineleri fabrikasında incelemelerde bulunmuştur.²⁷⁹ Daha sonra Viladikafkas, Tiflis ve Batum şehirlerine uğrayan Türk Heyeti 2 Haziran 1932 tarihinde Türkiye'ye dönmüştür. Uğradıkları her şehirde büyük fabrikalarda incelemeler yapan heyetten Kastamonu Mebusu Tahsin Bey ziyaret ettikleri fabrikalar hakkında gazetecilere bilgiler vermiş, hem de neden bu güzergâhı izledikleri ve gördükleri konusunda şunları söylemiştir: *"Bu tariki (yolu) bilhassa büyük devlet çiftliklerini, dünyada sayılı ziraat makineleri fabrikalarını görmek için ihtiyar ettik. Harkof'ta bu büyük fabrikalardan senede 300.000 traktör yapan bir fabrikayı, Rastov'da traktör biçer ve harman makineleri ve pulluk ve sair alat yapan ve senede yüz bin imalatı olan muazzam Stalin Fabrika'sını bütün teferruatına kadar gördük.*

²⁷⁷ "Türk Ordusundan Kızıl Orduya Selam Götürünüz", **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1932, s. 2.

²⁷⁸ "Rusya'da Kalan Heyetimiz", **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1932, s. 1.

²⁷⁹ "Rusya'da Kalan Mühassıslarımız", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1932, s. 3.

Hele dünyanın ve Rusya'nın en büyük devlet çiftliği bulunan gene Rastov yakınındaki Gigant havalisindeki zeriyaat görülecek şeylerdir. Bu çiftlik 155 bin hektardır. 14 idareye ayrılmıştır, bin talebelik ziraat fakültesi ve ziraat mektebi vardır. Arazi bakir, kuvve-i nebatiyesi mükemmel olan bu siyah topraklarda bilhassa hububat ziraatına ehemmiyet verilmiştir. Saatlerce buğday tarlalarını geçtik. Bu havalide dört bin traktör işliyor. Seyahatimizin en heyecanlı kısmı Gürcistan'ın askeri yoluna isabet eden meşhur Kazık Dağları olmuştur. Bu dağlarda 2800 metredeki karlı geçitlerden geçtik ve saatlerce bin metre derinliğindeki uçurumların yanından otomobilimiz koştı. Hülasa yedi sekiz saat içinde muhtelif mevsimler yaşadık.”²⁸⁰

Heyette bulunan Sanayi Umum Müdürü Şerif ve İktisat Müşavirlerinden Kamil Bey'ler ülkeye alınacak olan makineleri incelemek için Rusya'da kalmışlardır.²⁸¹

İsmet Paşa'nın ziyareti sırasında Sovyet Hükümeti tarafından hediye edilen tarım aletlerinin bir kısmı 10 Haziran 1932'de Türkiye'ye getirilmiştir. Bu aletleri getiren Leningrat Vapuru ile Rus makine mühendisleri de Türkiye'ye gelmiştir. Daha önce de 9 Haziran tarihinde İstanbul'a Franc Merink vapuru ile 5 Rus uzman gelmiştir. Uzmanlar arasında Leningrat ve Moskova Fen Enstitüsü Müdürü Uladislav Vago da bulunmaktadır. Heyet tarım alet ve makinelerini teslim etmek üzere gelmiştir. Heyetin içinde Ziraat Komiserliği Makine ve Traktör Şubesi Şefi Andre Pavlof, Ziraat Komiserliği memurlarından Kondakof, Makine Enstitüsü fen memurlarından Dimitri Kalyof ve Aleksî Şerakof da bulunmaktadır.²⁸²

Sovyet Rusya ile birlikte Türkiye İtalya'daki gelişmeleri de yakından takip etmiştir. İtalya'da özellikle şehircilik, parti taşra teşkilatı, propaganda örgütü gibi unsurlar Türkiye'nin ilgisini çekmiştir.²⁸³ Sovyet gezisinden kısa bir süre sonra Başbakan İsmet Paşa, aralarında Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in de bulunduğu kalabalık bir uzman heyetiyle birlikte 22 Mayıs 1932 tarihinde, bu kez de İtalya'yı ziyaret etmiştir.²⁸⁴ Kral ve Başbakan Musolini tarafından kabul edilmiş olan Başbakan İsmet Paşa ve beraberindekiler İtalya'da çok güzel ağırlanmışlar, İtalyan Ziraat Bakanlığı Müsteşarlığı, Piemonte Yetiştirme Yurdu, Pontine Bataklıkları,

²⁸⁰ “Mütehassıslar Geldi”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1932, s. 1.

²⁸¹ “Mütehassıslar Geldi”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1932, s. 1-2.

²⁸² “Rusya'dan Gelen Ziraat ve Fen Mütehassısları”, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1932, s. 1-2.

²⁸³ Selim İlkin, “Birinci Sanayi Planı'nın Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının Rolü”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 264.

²⁸⁴ “Başvekil Hz. İtalya'da” **Akşam**, 23 Mayıs 1932, s. 1.

Litonya Karargâhı, Roma'daki kışlalar, Roma'daki Uluslararası Ziraat Enstitüsü, Beden Terbiyesi Akademisi gibi yerleri ziyaret etmişlerdir. Bununla birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey de (Peker) İtalyan Faşist Partisi Sekreteri'ni ziyaret etmiştir. Bu gezinin Türkiye açısından en önemli ekonomik sonucu İtalya'nın Türkiye'ye yaklaşık 30 milyon liralık bir kredi açmasıdır. Bu kredinin üçte birinin nakit olarak ödenmesi, üçte birinin makine ithali için kullanılması diğer üçte birinin ise İtalya'ya olan borçların ödenmesi için kullanılması kararlaştırılmıştır. İtalya tarafından Türkiye'ye verilen kredinin kullanımının bu şekilde belirlenmiş olması başbakan İsmet Paşa'yı son derece memnun etmiş, İsmet Paşa İtalya gezisinden dönerken Pilsna Vapuru'nda bu konuda *"İtalya ile aramızda 300 milyon liralık bir ikrazın esasları takarrür etmiştir. Bu ikrazın bir kısmından aynen nakit olarak, bir kısmından İtalya'ya olan borçlarımızın tediyesi için ve bir kısmından İtalya'ya yapacağımız siparişler için istifade olunacaktır. Tesisatımızı kurmak ve iktisadi bünyemizi takviye etmek için bu muamele çok faydalı yeni bir imkân ve amildir"* demiştir. İsmet Paşa ve beraberindekiler 2 Haziran 1932 tarihinde İstanbul'a gelmişlerdir. Bir gece İstanbul'da kalarak çeşitli ziyaretlerde bulunan İsmet Paşa, 3 Haziran'da akşam treni ile Ankara'ya hareket etmiştir.²⁸⁵

Türk Heyeti İtalya'da daha çok askeri kışla, müze, yetimhane gibi yerleri gezmiş ve tarımla ilgili kuruluşlarda incelemelerde bulunmuştur. Bu durum, gezinin İtalya'daki sanayi tesislerini incelemekten çok, kurulmak istenilen sanayi tesisleri için bir kaynak arayışı nedeniyle yapıldığı izlenimini vermektedir.

b) Sovyet Uzman Heyetinin Anadolu'da Yaptığı İnceleme Gezisi

İsmet Paşa'nın Sovyet Rusya gezisinin hemen ardından Sovyet uzmanlardan ilk önce mensucat sanayi ile ilgili olanlar 1932 Ağustos'unda gelmişler ve kurulacak olan fabrikaların yerlerini belirlemek için Anadolu'da bir inceleme gezisine çıkmışlardır. Çeşitli gruplara ayrılmış olarak yapmış oldukları bu gezide uzmanlar İzmir, Adana yöresi gibi önemli pamuk yetiştirme alanlarıyla, ev dokumacılığının gelişmiş olduğu

²⁸⁵ İsmet Paşa'nın İtalya gezisi ile ilgili olarak Bkz.: **Cumhuriyet**, 23-24-25-26-27-28-29-30 Mayıs ve 1-2-3-4 Haziran 1932; **Son Posta**, 23-25-26-27-28-30 Mayıs ve 1-2-3 Haziran 1932.

Sarayköy, Denizli, Burdur, Isparta gibi yerleşim yerlerine gitmişlerdir. Bununla birlikte yeni fabrikaların kurulacağı yerler olarak düşünülen Eskişehir, Konya, Malatya, Nazilli, Kayseri, Ereğli, Afyonkarahisar, Tire ve Ödemiş yörelerini de gezmişlerdir. Türk uzmanların da katıldığı inceleme gezisinde Sovyet uzmanlar hem ev dokumacılığını yerinde incelemişler hem de fabrika kurulması düşünülen yerlerin hammadde, enerji, ulaşım, işgücü koşullarını araştırmışlardır. Uzmanların bir bölümü 6 Ekim 1932 tarihinde ülkesine dönmüş geriye kalanlar ise incelemelerine devam etmek üzere Türkiye’de kalmışlardır. Bu uzmanlar incelemelerinin tamamlamalarının ardından 1932 Kasım başında Rusya’ya dönmüşlerdir. Sovyet uzmanlar gezide edindikleri izlenimlere dayanarak Türk Sanayi’nin kurulması için hazırlamış oldukları raporları hükümete sunmuşlardır.

Zırıyani Vapuru ile 12 Ağustos 1932’ tarihinde Türkiye’ye gelen heyetin Başkanlığını Rusya’da fabrika projeleri yapan tröstün müdürü Prof. Orlof yapmıştır. Heyette, İktisat Enstitüsü Müdürü ve Kızıl Profesörler Enstitüsü Profesörü Kavalovski, pamuk kumaşları uzmanı mühendis Manzurin, kumaş boyası uzmanı kimyager Klagolin, fabrikalar su tesisatı uzmanı ve mimari enstitüsü müdürü Prof. Samgin, hidroteknik istasyonları uzmanı maden mühendisi Troyenski, enerji uzmanı Prof. Volinski, mimari enstitü profesörü Nikolayef, inşaat mühendisi Mark bulunmaktadır. Rus uzman heyeti, Sovyet Sefiri Suriç, İktisat Müşaviri Kâmil Bey, Hereke Fabrikası Müdürü Şevket Turgut Bey, Rus Ticareti Dış Temsilcisi Bankoviç, Rus General Konsolosu Svilink ve Tas Ajansı muhabirleri tarafından karşılanmış ve hükümet adına Beyoğlu’nda bir otelde misafir edilmişlerdir.²⁸⁶

Rus Heyetinin Başkanı Prof. Orlof kaldıkları Kontinental Otel’de Türkiye’de yapacakları incelemelerin amacı ile ilgili olarak bir demeç vermiş ve *“biz burada fabrikaların teessüsü için müsait şartları aramak üzere sarf edilecek mesaiye iştirak edeceğiz”*²⁸⁷ demiştir. Başbakan İsmet Paşa Prof. Orlof’u *“muktedir bir uzman olduğu kadar, itimat telkin eden şerefli bir insan”*²⁸⁸ olarak tanımlamaktadır.

Heyet daha sonra Ankara’ya gitmiş, İktisat, Ziraat ve Maliye Vekâleti temsilcileri tarafından çok samimi bir şekilde karşılanmıştır. Sovyet Heyeti, İktisat

²⁸⁶ “Rus Mütihazası Heyeti Dün Geldi”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1932, s. 2; “Sovyet Mütihazası Geldi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Ağustos 1932, s. 1; İlkin, **a.g.m.**, s. 270.

²⁸⁷ “Şehrimize Gelen Rus Heyeti Ne Yapacak?”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos, 1932, s. 2.

²⁸⁸ İsmet İnönü, **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s. 275.

Bakanı Mustafa Şerif Bey tarafından kabul edilmiş ve seyahat güzergâhı kararlaştırılmıştır. Heyet'in önce Eskişehir'e giderek ikiye ayrılması, birinci grubun Eskişehir, Konya, Malatya dolaylarında büyük pamuklu mensucat fabrikalarının kurulması hakkında ve Sarayköy, Isparta, Burdur, Malatya, Arapkir, Kemalpaşa, Kastamonu çevresinde ev sanayinin ıslahı için yapılacak santraller hakkında incelemelerde bulunması öngörülmüştür.²⁸⁹ Sovyet uzmanlara pamuklu mensucat ile ilgili yapılmış olan hazırlık çalışmaları hakkında bilgi de verilmiştir. Buna göre, Türkiye Eskişehir veya Konya'da, 32.000 iğli ve 900 tezgâhlı, boya ıslah kısımlarının bulunduğu 1700 işçinin çalışacağı bir mensucat fabrikasının kurulmasını; Kayseri veya Malatya'da bunun gibi diğer bir fabrikanın kurulmasını, Sarayköy veya Denizli'de 18.000 iğli ve 500 dokuma tezgâhlı, boya ve ıslah kısımlarına sahip bir santral fabrikasının kurulmasını istemektedir.²⁹⁰

Heyete refakat edecek Türk uzmanlar arasında, İktisat Vekâleti Müşavirlerinden Kâmil İbrahim, Feshane Mensucat Fabrikası Müdürü Şevket Turgut Bey, Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı (Turga) Bey, Mühendis Kudret Hakkı Beyler bulunmaktadır. Türkiye'den altı uzmana ve heyet başkanına yirmi, diğer beş uzmana da on dolar yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁹¹ Bununla birlikte heyette Rusça bilmeyen Türk uzmanlar için çeviri yapmak üzere Hikmet Bey görevlendirilmiştir.²⁹²

Program gereği ilk olarak Eskişehir'e gelen Rus Heyeti burada olası fabrika yerlerini gezerek, doğal enerji kaynaklarını incelemiştir.²⁹³ Bu sırada Sanayi Genel Müdürü Şerif Bey Eskişehir'e gitmiş, programda olmamasına rağmen, heyetten muharrik güç uzmanı Valniski, jeolog Torcyanski ve kömür uzmanı Mühendis Cemil Zühtü Beyler ile birlikte, 26 Ağustos akşamı Pegirmisaz linyit madenini incelemek üzere Kütahya'ya hareket etmişlerdir. Rus uzmanlardan bazıları Aydın ve civarında incelemelerde bulduktan sonra Nazilli'ye geçmişlerdir.²⁹⁴

²⁸⁹ "Rus Mütihazsıslar Ankara'da", **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1932, s. 3; "Rus Heyeti", **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1932, s. 3.

²⁹⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Türkiye Pamuk Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütihazsısları Tarafından Verilen Raporlar", **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, E s. 115; İlkin, **a.g.m.**, s. 283.

²⁹¹ **BCA**, Fon Kodu: 30 18 1 2, Kutu No: 30, Dosya No: 57, Sıra No: 8.

²⁹² **BCA**, Fon Kodu: 30 18 1 2, Kutu No: 30, Dosya No: 60, Sıra No: 3.

²⁹³ "Rus Tetkik Heyeti Eskişehir'de", **Cumhuriyet**, 23 Ağustos 1932, s. 3.

²⁹⁴ "Rus Heyetinin Tetkikati", **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1932, s. 2.

Heyetin bir bölümü daha sonra İzmir'e giderek burada da incelemelerde bulunmuştur. İktisat Vekâleti Fen Müşaviri Kâmil İbrahim Bey'in Başkanlığında İzmir'de bulunanlar Prof. Orlof, Elyaf Uzmanı Mazolin, Kimya Sanayi Uzmanı Gogolof, İktisatçı Kovalevski, Ethem Bey, Feshane Fabrikası Müdürü Şevket Turgut Bey, Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Bey, Adana Pamuk İstasyonu Müdürü Kemal Bey'lerdir. Heyet, İzmir'de Ticaret ve Sanayi Odası'nı ziyaret etmiş, burada pamuk durumu hakkında bilgi almıştır. Daha sonra da İzmir'de bulunan pamuklu mensucat fabrikaları ziyaret edilmiştir.²⁹⁵

Sanayi Genel Müdürü Şerif Bey ile birlikte, Fabrika Mimarı Nikolayef, İnşaatçı Mark, Muharik Güç Uzmanı Volneski, Jeolog Trovanski, Su ve Kanalizasyon Uzmanı Sankin, Maden Mühendisi Cemal Bey, Sanayi Müfettişi Kudret Hakkı Bey ve Mühendis Akçura Beylerden oluşan ikinci uzman grubu Eskişehir'de incelemelerine devam etmiştir.²⁹⁶ Rus ve Türk uzmanlardan bazıları 5 Eylül 1932'de İstanbul'a dönmüştür.²⁹⁷

Anadolu'da kalan Rus uzmanlar heyeti, kendi aralarında ikiye ayrılarak Konya Sarayköy ve Nazilli'de eş zamanlı incelemelerde bulunmuşlardır. Heyet, daha sonra Konya'da birleşerek, otomobille Silile, Meram ve Dere'ye gitmiş, buralardaki su kaynaklarını ve su enerjisini incelemişlerdir. Pamuk uzmanlarından yedi kişi de 6 Eylül sabahı trenle Adana'ya hareket etmiştir.²⁹⁸ Adana'ya gelen Türk ve Sovyet uzmanlar heyeti, Valiliği, Belediyeyi, Halk Fırkasını, Ziraat Okulunu ve bazı fabrikaları ziyaret etmiştir. Heyet 9 Eylül sabahı Tarsus ve Mersin'e giderek incelemelerde bulunduktan sonra tekrar Adana'ya dönmüştür.²⁹⁹

İnceleme gezisinde bulunan Rus uzmanlara gittikleri yerlerde oldukça misafirperver davranılmış, Sarayköy ve Nazilli'deki incelemelerini bitirdikten sonra Konya'da toplanan heyete 11 Eylül akşamı Belediye tarafından elli kişilik bir ziyafet verilmiştir.³⁰⁰

²⁹⁵ "Mütehassıslar İzmir'de", **Hâkimiyet-i Milliye**, 28 Ağustos 1932, s. 1.

²⁹⁶ "Rus Heyeti Dolaşıyor", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1932, s. 6.

²⁹⁷ "Rus Heyeti Konya'da", **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1932, s. 3.

²⁹⁸ "Rus Mütehassısların Konya'daki Tetkikatı", **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1932, s. 4.

²⁹⁹ "Sovyet Mütehassıslarının Adana'daki Ziyaretleri", **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1932, s. 3.

³⁰⁰ "Rus Mütehassısları", **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1932, s. 4.

Rus ve Türk uzmanlar Ereğli, Adana ve Kayseri’de de ayrıntılı incelemelerde bulunmuşlardır. Konya Mebusu Musa Kazım Bey, Bölge Ticaret ve Sanayi Müdürü Zeki Bey, uzman heyetten Cemal, Zühtü, Hikmet Beylerle, M. Sankin ve Tiryaninski 9 Eylül Cuma geç saatlerde Ereğli’ye gelmişlerdir. Uzmanlar 12 Eylül akşamı ekspresle Adana’ya hareket etmişler, Adana’ya gelen Türk-Rus uzmanlar elektrik fabrikası, mezbaha ile pamuk tarlalarını gezmişlerdir. Heyet daha sonra ikiye ayrılmış, bir kısmı Malatya’ya bir kısmı da Kayseri’ye hareket etmiştir. Heyetten Kayseri’ye gelenler, incelemelerde bulunmak üzere Bünyan kazasına geçerek, sırasıyla Bünyan, Sarımsaklı, Köykubat ve Gedizler mevkiindeki arazi ve suları incelemişlerdir. Heyetin bir bölümü 12 Eylül tarihli trenle Ankara’ya hareket ederken,³⁰¹ Adana’dan Malatya’ya gelen uzmanlar ise, Malatya’da sanayi hakkında incelemelerde bulunmuştur.³⁰²

Türk ve Rus uzmanlardan oluşan heyetin bir bölümü su enerji kaynaklarını incelemek üzere 18 Eylül tarihinde Konya Ereğli’ye gitmiştir. Uzmanlar burada Ereğli’ye on altı kilometre uzaklıkta bulunan su kaynağında on altı saat süren ölçümler sonucunda 2000 beygirlik su gücü olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca mevki olarak çok basit bir işçilik gücüyle bu kaynaktan yararlanılabileceğini de anlamışlardır. Ayrıca Ereğli Belediye’sinde düzenlenen bir nebatat sergisinde kasabaya ait yerli dokuma halılar ve ürünlerini görme imkânı bulmuşlardır. Özellikle pancar, patates, keten, kenevir, mısır, fasulye, ayçiçeği, buğday, arpa ve benzeri ürünler heyet üyeleri tarafından teker teker dikkatlice incelenmiş, yöre toprağının verimliliği heyettekilerin hayret ve takdirlerini toplamıştır.³⁰³ 18 Eylül’de Sivas’a gelen Türk ve Rus uzmanlardan oluşan 12 kişilik inceleme heyeti 19 Eylül’de Sivas’tan Kayseri’ye hareket etmiş ve birkaç gün burada kalarak incelemelerde bulunmuştur.³⁰⁴

Rus uzmanlardan Prof. Orlof, M. Nikolo Kovalevski, M. Arkadiyegoloni ve M. Serj Masarin 1 Ekim 1932 akşamı İstanbul’a gelmişler, daha sonra Ankara’ya giderek, incelemeleri sonucu hazırlamış oldukları ilk projeyi Türk yetkililere teslim etmişlerdir.³⁰⁵ Prof. Orlof ve uzmanlardan bazıları 6 Ekim 1932 tarihinde ülkelerine

³⁰¹ “Rus Heyetinin Seyahati”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1932, s. 4.

³⁰² “Rus Heyeti Malatya’da”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1932, s. 4.

³⁰³ “Sanayi Sahaları”, **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1932, s. 6.

³⁰⁴ “Rus Sanayi Müttehassısları Kayseri’de”, **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1932, s. 5.

³⁰⁵ “Rus Heyeti’nin Bir Kısmı İstanbul’a Geldi”, **Cumhuriyet**, 2 Teşrinievvel 1932, s. 1-5.

dönmek üzere Türkiye’den ayrılmışlardır.³⁰⁶ Bazı uzmanlar çalışmalarına devam etmek için Türkiye’de kalmışlar, ülkelerine 1932 yılı Kasım ayı başında dönmüşlerdir.³⁰⁷

Rus heyeti Anadolu’da inceleme yaptığı sırada pek çok şehrin ileri gelenleri ve halkı kendi illerine fabrika kurulması ümidine kapılmışlar ve hatta bunun için çaba sarf etmişlerdir. Örneğin, Son Posta Gazetesi’ne demeç veren Kütahya Ticaret Odası Başkanı ve Belediye Başkan Vekili Gayyas Bey Rus Heyetinin, Sanayi Müdürü Şerif Bey’in nezaretinde şehirlerine geldiğini, incelemelerinin ardından, heyetin Kütahya’ya pek çok fabrika yapılabileceğini söyleyerek şehirden ayrıldığını belirtmiştir.³⁰⁸ Denizli halkının da şeker fabrikalarından birinin Denizli’de kurulmasını istediğine dair bir yazı yayımlanmıştır. Denizli’de pamuk, hububat yetiştiği, enerji kaynaklarına sahip olduğu vurgulanmış, burada yetişen pancarların çok şeker içerdiğine dikkat çekilerek, Denizli’nin bir şeker fabrikası kurulması için çok uygun bir yer olduğu anlatılmıştır.³⁰⁹

Hükümetin mensucat fabrikaları kuracak olması Nazilli’de de büyük ilgi uyandırmış, oluşturulan heyet Ankara’ya giderek fabrikalardan birinin Nazilli’de kurulması için yetkililerle görüşmüştür.³¹⁰

İnceleme gezisi sonucunda Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanmış olan Türkiye’de sanayinin kurulmasına ilişkin raporlar, İktisat Vekâleti uzmanlarının yapmış oldukları çalışmalar sonucu bir sanayi planı içinde büyük ölçüde yer almışlardır.³¹¹ Planla kurulmak istenilen ana sanayi pamuklu dokuma sanayidir.

4) Pamuklu Sanayinin Öncelikli Olarak Kurulması

Türkiye’de öncelikli olarak mensucat özellikle de pamuklu sanayinin kurulması düşünülmüş, Sovyet uzman heyeti Anadolu’da yapmış olduğu inceleme

³⁰⁶ “Rus Heyeti Dün Gitti”, **Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1932, s. 5.

³⁰⁷ “Rus Heyetinin Tetkikati”, **Cumhuriyet**, 2 Teşrinisani 1932, s. 4.

³⁰⁸ “Bugünkü Kütahya Sovyet Mütihazları Burada Fabrika Kurulabileceğini Söylüyorlar”, **Son Posta**, 14 Eylül 1932, s. 4.

³⁰⁹ “Suyu Bol Kasaba: Denizli- Denizli Halkı Şeker Fabrikalarından Birinin Orada Tesisini İstiyor”, **Akşam**, 17 Ağustos 1932, s. 6.

³¹⁰ R. Öz, “Nazilli Halkının Temennisi”, **Son Posta**, 20 Haziran 1932, s. 4.

³¹¹ ilkin, **a.g.m.**, s. 281.

gezisinde ağırlıklı olarak pamuklu sanayinin nerede kurulacağı üzerinde çalışmışlardır.

Bunun nedeni halkın ihtiyacı ülke içi üretimle karşılanamadığı için dokumanın ithal edilen maddeler arasında ilk sırayı almasıdır. 1930-1934 yılları arasındaki ithalat rakamları da bu durumu doğrulamaktadır. Pamuklu dokuma, 1930 yılında 14.043.000 kg olan ithal dokumanın %53.44'ünü oluşturmuştur. 1931 yılında 17.320.000 kg olan ithal dokumanın %62.40'ını, 1932 yılında 13.600.000 kg olan ithal dokumanın %59.99'unu, 1933 yılında 13.068.000 kg olan ithal dokumanın %56.78'ini ve 1934 yılında 11.199.000 kilo olan ithal dokumanın %48.53'ünü oluşturmuştur.³¹² İthal edilen tekstil ürünlerinin içinde pamuklu dokumanın oldukça büyük bir yere sahip olması, en çok dövizin de pamuklu dokumaya harcandığının bir göstergesidir. Bu konuya dikkati çeken Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa daha 9 Ocak 1931 tarihinde Başbakanlığa bir yazı yazarak en fazla paranın pamuklu mensucata verildiğini belirterek, bunu bir milli seferberlik saymış ve pamuklu dokuma sanayinin bir an önce kurulmasını istemiştir.³¹³

Milli bir pamuklu sanayi hükümet yetkililerinin sanayileşme hareketindeki isteği ve amacını oluşturmuştur. Başbakan İsmet Paşa, 30 Ağustos 1930'da demiryolunun Sivas'a gelişi nedeniyle düzenlenen törende halkın temel yiyecek maddesi olan ekmele dokumayı eş değer tutan bir konuşma yaparak, "...dokuma sanayini de böyle himaye etmek kararındayız. Mahsullerimizi ot fiatine çıkarmak ve dokuma olarak ateş pahasına gömlek olarak giymek, kurtulmaya çalıştığımız bir beladır. Bu Anadolu halkı kendi ekmeğini yer, kendi dokumasından gömleğini şalvarını giyer ve bu dermanlı ve mazbut kıyafetiyle dünyanın dört köşesinde kuvvetiyle anılırdı. İnce pamuk bezi dokumalarımızı öldürdü. Beyaz makine unu ekmeğimizi tahrip edinceye kadar ilerledi. Güç hal ile yetiştik. Ekmeği kurtardığımız gibi gömleği de kurtarmağa çalışacağız"³¹⁴ demiştir. Yine İsmet Paşa, 12 Aralık 1932'de Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası'nın açılışı sırasında dokumanın yerli üretiminin bir an önce sağlanmasının önemine dikkat çekerek şunları söylemiştir: "...Elimizde olan iktisadi teşebbüsler yani memlekette dokumacılığı bir an evvel tesis

³¹² "Türkiye'de Pamuklu ve Yünlü Sanayii", **Sümerbank Üç Aylık Bülten**, No:1, (Ocak- Mart 1935), s. 7.

³¹³ **BCA**, Fon Kodu: 30 10 0 0, Kutu No: 160, Dosya No: 126, Sıra No: 14.

³¹⁴ **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları 1920-1933**, Ankara, Ankara Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 320.

etmek, kolay ve en lazim sanatları süratle meydana getirmek fikirleri bizim için bir tasavvur değil, bugün elde takip ettiğimiz teşebbüslerdir. Ümit ederiz ki gelecek seneki içtima günleri sanayi nokta-i nazarından gelecek seneye kadar yeni müspet neler yapılmış olduğunu ifade etmek için bize çok fırsat verecektir.”³¹⁵

Başbakan İsmet Paşa'nın mensucat fabrikalarının kurulması isteğinin ana nedenlerinden biri de fakir halka ucuz elbise giydirmektir. İsmet Paşa, 22 Kasım 1933'te Feshane Fabrikasını ziyareti sırasında pamuklu sanayini kurma konusundaki kararlılığını bir kez daha dile getirmiş, “... pamuklu ve yünlü mensucat meselesini kati surette halle karar verdik. Birkaç sene içinde memleketin bütün pamuklu ve yünlü ihtiyacı memleket fabrikaları tarafından temin edilmeli, bu malları hariçten celbektikten kurtulmalıyız” demiştir. Fakir halka ucuz elbise giydirme isteğini ise “... ucuz çok ucuz elbise isterim. Fakir tabakalar çıplak kalmamalı, ucuz giyinmelidir. En fakir halk için en ucuz kumaş tipleri bulmak lazımdır”³¹⁶ sözleriyle dile getirmiştir.

Bu doğrultuda Sovyet uzman heyetinden ağırlıklı olarak pamuklu dokuma fabrikaların kurulacakları yerlerin tespiti istenmiştir. Nitekim İsmet Paşa'nın Türkiye'ye dönüşünden sonra Rusya'da kalarak incelemelerine devam eden ve Temmuz başında Türkiye'ye dönen Sanayi Genel Müdür Şerif Bey vermiş olduğu demeçte bu durumu şu sözlerle doğrulamıştır: “... bizde teessüs etmekte olan sanayi esasen hükümetimizin malum ve muayyen olan programına istinat etmektedir. Buna göre bir sanayi ofisi teşkil edileceği ve halen faaliyette bulunan fabrikaların bu ofise devredilerek memleketin çok istihlak ettiği malumatı sinaiyenin ehven ve bol surette istihsal edilmesine çalışacağını biliyorsunuz. Bu maksat malum olduktan sonra yeniden tesis edilecek olan sanayi şubelerinin nelerden ibaret olduğu da kendiliğinden meydana çıkar. Bunlar şimdilik pamuk mensucat sanayidir. Rusya'dan yakında bazı mütehassıs profesörler gelecektir. Bunlar memleketimizde tesis edilecek olan pamuk mensucat sanayinin nerelerde tesisi icap ettiğini tetkik edeceklerdir.”³¹⁷

İktisat Vekâleti de yeni kurulacak olan fabrikalar hakkında ön çalışmalar yaparken, pamuklu kombinalarının kuruluşuna öncelikli olarak yer vermiştir. Bakanlık

³¹⁵ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, 2 c, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s. 309.

³¹⁶ “Pamuk ve Yünlü Mensucat İhtiyacımızı Kendimiz Temin Edeceğiz”, **Akşam**, 22 Teşrinisani 1933, s. 1.

³¹⁷ “Yeni Tesis Edilecek Fabrikalar”, **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1932, s.2.

tarafından kararlaştırılmış olan esasların son şeklini Rus uzman heyetinin inceleme gezisinden sonra alacağını belirten Sanayi Genel Müdürü Şerif Bey, kurulması düşünülen fabrikaları basına şu şekilde açıklamıştır:³¹⁸

1. *Vekâletçe yapılan tetkikat neticesinde Konya, Kayseri ve Eskişehir mıntıklarından ikisinde iki büyük mensucat fabrikası kurulacaktır.*
2. *Ayrıca Sarayköy-Bordur-Malatya, Kastamonu mıntıklarından üçünde de santral fabrikalar tesis ve inşa edilecektir. (Santral fabrikalar, yerli sanayiye ıslaha hadim fabrikalar demektir.)*
3. *İstanbul'da bir tülbent fabrikası kurulacaktır.*

Rus Heyeti Hükümetin isteği doğrultusunda Anadolu gezisinde dokuma sanayine öncelik vermiştir. Başkan Prof. Orlof da Anadolu'da yaptıkları incelemenin başlıca amacının pamuklu mensucat sanayini kurmak olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Buralarda pamuk ve keten ziraat ve mensucatu işleri meşgul olduk. Bu arada Aydın, Nazilli, Adana, Mersin ve Tarsus'taki pamuk tarlalarını gezdik. Bu arada mevcut suları, kömür madenlerini, yerli sanayiye tetkik ettik. Müşahedatımıza göre memleketinizde pamuk ziraati eski usullerle yapılmaktadır. Mevcut pamuklar tesis edilecek fabrikalar için elverişli değildir. Çünkü bu pamuklar çok kısa ipliklidir. Kurulacak fabrikalar için uzun iplikli pamuk lazımdır. Eski usulle yetişen yerli pamuk fidanları ancak 8-10 koza pamuk verdiği asri usullerle yetiştirilen Amerika pamukları 130-140 koza pamuk vermektedir. Bunun için her şeyden önce pamuk ziraatını ıslah etmek lazımdır. Geçtiğimiz ve dolaştığımız her yerde, vilayetlerde, kasabalarda, köylerde mahalli hükümet ve belediye erkânıyla, halk tarafından çok hararetle karşılandık. Mesaimiz etrafında büyük alaka gördük. Mersin Valisi Türkiye'nin her tarafını fabrika bacalarıyla süslenmiş olarak görmek istediğini söyledi. Kayseri Valisi bizimle o kadar yakından ilgilendi ki, otelde bile bizimle beraber kaldı. Bütün ağızlarda fabrika ve makine kelimelerini daima ve sık sık duyuyorduk. Bu Türk halkının terakki ve medeniyete, asri sanayiye olan sonsuz aşkını çok güzel ifade ediyordu. Türk mühendis arkadaşlarımızla dolaştığımız yerlerde daima kolaylık gördük. Halk hükümet temsilcilerinin bize karşı gösterdikleri mihmännüvazlıkla, yardımla adeta rekabet ediyordu. Anadolu'yu çok uyanmış gördük, köyleriniz

³¹⁸ “Memleketimizde Kurulacak Fabrikalar”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Ağustos 1932, s. 1.

makinesiz ve sanayi teçhizatından mahrumdur. Memleketinizde asri ziraat usulleri tatbik edilir ve yavaş yavaş her tarafta fabrikalar kurulursa, bundan halk ve hükümet azami şekilde fayda görecektir. Pamuk ve keten zeriyanız bilhassa terakkiye muhtaçtır. Tetkikatımız neticesinde istihsalatı göz önünde bulundurarak üç yerde fabrika inşaatını münasip gördük. Bu fabrikalardan biri Nazilli'de, biri Kayseri'de açılacaktır. Fabrikada renkli iplikler, boyalı iplikten mensucat yapılacaktır. Kayseri'deki fabrikada da kaput bezleri imal olunacaktır. Basma imal edilecek olan üçüncü fabrikanın yeri henüz tayin edilmemiştir. Bu fabrikaların makineleri kâmilen Rusya'dan getirilecektir. Bu üç fabrikanın bugünkü istihlata kâfi geleceğini zannediyorum. İleride lüzum hasıl oldukça başka başka fabrikalar ve tesisat vücuda getirilecektir.”³¹⁹

Prof. Orlof inceleme gezisini bitirdikten sonra 6 Ekim 1932'de Türkiye'den ayrılmadan önce yine pamuklu dokuma sektörünün öncelikli kurulacağını içeren açıklamalarda bulunmuştur:

“İftihar ederek söylemek isterim ki Türk mühendisleri her cihetten mesleklerinin ehli, uzman ve kıymetli insanlardır. Bizimle beraber çalışan Türk mühendislerinin zekâ, kabiliyet, ihtisas ve enerji itibariyle bizden ve Avrupalı diğer mühendislerden hiçbir farkları olmadığını memnuniyetle gördüm. Bize çok kıymetli yardımlarda bulundular. Böyle olduğu halde Avrupa'dan mühendis getirmenize akıl erdiremedim. Anadolu'da yaptığımız tetkikat neticesinde nerelerde ne gibi fabrikalar inşası lazım geldiğini gayet etraflı bir şekilde tetkik ederek kararlarımızı verdik ve iptidai projemizi hazırladık. Rusya'da bu fabrikalara ait tatbikat projesini ve bu meyanda ilk olarak Kayseri'de inşa edilecek fabrikanın projelerini hazırlayacağız. Projelerimiz tamamlandıktan sonra tekrar memleketinize gelerek çalışacağız. Türkiye'de keten ve kenevir mahsulü çok iyidir. Eğer bu mahsulün ziraat ve ıslahına ehemmiyet verilirse ihracat yapmak da kabildir. Türkiye'de yetişen pamukların evsafını ve bunlarla neler yapmak kabil olabileceğini tespit ettik. Her halde pamuk ziraatı de ıslah edildiği taktirde memleketimiz bu mahsulden çok istifade edecektir.”³²⁰

Pamuklu dokuma sanayini kurmanın, hükümetin isteği olduğu kadar aynı zamanda halkın da beklentisi olduğu görülmüştür. Bir gazetenin, konunun gündemde olduğu

³¹⁹“Rus Heyeti”, **Cumhuriyet**, 2 Teşrinievvel 1932, s. 5.

³²⁰ “Rus Heyeti Dün Gitti”, **Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1932, s. 4.

günlerde değişik yaş gruplarından insanlara yönelmiş olduğu “Hangi Fabrikalara Muhtacız?” sorusuna verilen yanıtlar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Soruyu yanıtlayanlardan Erenköy’den 73 yaşındaki Mukadder Bey, “*Bizim en ziyade dokuma fabrikalarına ihtiyacımız vardır. Halkımızı yerli kumaştan elbise giymeye mecbur ettiğimizi farz etseniz bütün mensucat fabrikalarımız seferber edildiği takdirde İstanbul halkını giydirecek kumaş yetiştiremeyiz. Kumaş için harice verdiğimiz para çok muazzamdır*” demektedir. Kumkapı’dan 23 yaşındaki Ali Bey, yeni fabrikalar kurarken ithalatı azaltmanın en fazla dikkate alınması gerektiğini belirterek, bunun başında da mensucatin geldiğini anlatmıştır. Enin Nurettin Mahallesi’nden İhsan Bey, konu ile ilgili kanuni düzenleme yapılmasını istemiş, “*Bize bir giyinme kanunu lazımdır. Halkımız yerli kumaş giymeye mecbur edilmelidir. Fakat bugün miktarı kâfi fabrikalarımız olmadığı için buna imkân yoktur. Evvela mensucat fabrikaları yapmalıyız. Ondan sonra da mesela her Türk’ü beş sene içinde yerli malı giymeye mecbur eden bir kanun hazırlamalıyız*” sözlerini sarf etmiştir. Sultanahmet’ten Necmettin Bey ise ilk önce bir şapka fabrikası kurulmasını önermiştir.³²¹ 34 yaşındaki Neşet Bey İzmir’de bir mensucat fabrikası kurulmasını önermiş, Babıaliali’den Recai Bey, “*memleketimize en lüzumlu olan fabrika mensucat fabrikasıdır. Eğer biz Türkiye’nin bütün giyeceğini kendimiz temin edersek senede harice verdiğimiz milyonlarca lira dâhilde kalmış olur*” demiştir. 85 yaşındaki Ahmet Bey de pamuklu ve yünlü kumaşlar için dış ülkelere çok para verildiğini vurgulayarak, mensucat fabrikalarının bir an önce kurulmasını istemiştir.³²²

Tüm bu gelişmeler ışığında Sovyet uzmanlar tarafından Türkiye’de kurulacak olan sanayi ile ilgili hazırlanmış olan raporların ana konusu, pamuklu dokuma fabrikaları olmuştur.

³²¹ “Hangi Fabrikalara Muhtacız”, **Son Posta**, 15 Ağustos 1932, s. 3.

³²² “İzmir’de Kurulacak Fabrikalar”, **Son Posta**, 26 Ağustos 1932, s. 2.

5) Sovyet Uzmanlar Tarafından Türkiye’de Pamuklu Tekstil Sanayinin Kurulması İçin Hazırlanan Raporlar

Türkiye’de inceleme gezisi yapmış olan Sovyet uzmanlar edindikleri izlenimler doğrultusunda bir rapor hazırlayarak İktisat Bakanlığı’na sunmuşlardır. Bu rapor “Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mühendisleri Tarafından Verilen Raporlar” başlığını taşımaktadır.³²³ Prof. Orlof tarafından hazırlanan tekstil sanayinin kurulması için olan “Pamuk Sanayi Hakkında İktisadi Rapor” da sözü edilen raporun içinde yer almaktadır.

Prof. Orlof, Başbakan İsmet Paşa’ya hitaben yazdığı raporunda Türk Hükümeti’nin teklifi üzerine Türkiye’nin pamuk bölgeleri, ev dokumacılığının geliştiği yerler ve mensucat fabrikalarının olduğu yerlerde bir seyahat gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu seyahatin amacının üretilen pamuk cinsleri, pamukçuluk derecesi ve ev dokumacılığının durumu hakkında bilgi toplamak ve kurulacak olan fabrikaların yerlerini belirlemek olarak açıklanmıştır.

Topladıkları bilgileri değerlendirirken gözettikleri en önemli noktanın Türkiye’yi pamuklu ithal etmekten kurtarmak için milli fabrikaların kurulması olduğunu anlatan Prof. Orlof, meseleyi hammadde, ev dokumacılığı ve yeni fabrikaların kurulması olarak üçe ayırarak ele aldıklarını belirtmiştir.

Raporun hammadde kısmında Türkiye’deki uygun olan iklime rağmen pamuk yetiştiriciliğinin yeterli derece gelişmediğinin altı çizilmiştir. Pamuklu kumaş ihtiyacının 27.5 milyon kilogram tahmin edildiğinden bunun için 34 milyon kilogram veya 170.000 balya pamuğa ihtiyaç olduğu anlatılmıştır. Hâlbuki 1932 yılında ülkenin pamuk üretimi ancak 57.000 balyada kalmıştır ki, bu da yaklaşık olarak ülkenin genel ihtiyacının %30’unu karşılamaktadır. 1933 yılında da beklenen pamuk miktarı

³²³ **Türkiye’de Pamuk, Keten, Kendir, Kimya Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mühendisleri Tarafından Verilen Raporlar**, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1933. (Aktaran: İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, s. E 97- E 299.)

100.000 balyadan fazla değildir, bu rakam da yurt içi ihtiyacın yaklaşık olarak %60'ı demektir.

Raporda 1896 yılından beri istatistiklere bakıldığında Türkiye’de değişen bir pamuk üretimi olduğu vurgulanmış, tohumların ve tarım yönteminin ıslah edilmesiyle yerli pamuk üretiminin, şimdiye kadar elde edilmiş olan en yüksek miktarın üzerine çıkacağına dikkat çekilmiştir. Adana’da yetişen pamuğun derecesinin düşük olduğu ve bu pamuktan sadece 14 numara iplik üretilebileceği anlatılmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de diğer yerlerde üretilen pamukların da yalnız düşük numaralı iplik üretimine uygun olduğu saptanmıştır. Ayrıca ziyaret edilen İzmir, Adana, Mersin, Nazilli’deki pamuk tarlalarının ihmal edilmiş ve yabancı otlarla dolu oldukları vurgulanmıştır. Doğu illerindeki pamuk üretimine dikkati çeken Prof. Orlof burada üretilen pamuk miktarının, Malatya’da 500.000 kilogram, Elazığ’da ise 300.000 kilogramdan fazla olduğunu anlatmıştır.

Rus heyetinin tespitlerine göre, 1932 yılında Malatya’da bulunan pamuk tarlalarında elyafly sarı pamuk, elyafly yerli pamuk, koyu kırmızı aksamly havi kozalı iane tipi pamuk, Amerikan tohumlarından “Ekspres” cinsi pamuk yetiştirilmiştir. Fırat ve kollarının geçtiği yerlerdeki tarlalarda pamuk yetiştirilebilir, ancak bu tarlalarda pamuk değil hububat yetiştirildiği tespit edilmiştir. Malatya’da pamuk yetiştirmek için uygun 200.000 dönüm arazi bulunmaktadır. Malatya pamuk yetiştirmek için bir merkez ve hatta doğu illeri için bir sanayi merkezi olabilir. Bununla birlikte Adana ve Mersin Bölgeleri ile Menderes Ovası’nda pamuk yetiştirilebilir. Fakat bunun yapılabilmesi için büyük bir çaba gerekmektedir.

Raporda, Türkiye’de pamuk yetiştiriciliği yapılan 36 yılda üretilen pamuk elyafın aynı miktarda kaldığı, yani üretiminde bir artış sağlanamadığı belirtilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye’de iplik üretimi için gerekli olan en iyi elyaf türünün tespiti Prof. Orlof ve ekibi tarafından yapılamamıştır. Ele alınan 36 yıllık dönemde, yılda bir kez mahsul veren yerli tohumların ekimine devam edilmiş, yılda üç kez ürün veren Amerikan tohumu ekimine geçilememiştir. Türkiye’de Amerikan pamuk tohumunun kullanılmasında üretim açısından son derece yarar vardır. Adana’da yapılan pamuk

ekimi denemeleri uzun elyafli Amerikan ve Mısır tohumları ile yapılan üretimin son derece başarılı olduğunu göstermiştir.³²⁴

Türkiye’de 1933 yılında kumaş ihtiyacının 27.550.000 kilo olduğu tahmin edilmiştir ve bu ihtiyacın 2.000.000 kilogramı Türkiye’deki fabrikalardan, 5.550.000 kilogramı ev dokumacılığından, 20.000.000 kilogramı da yabancı ülkelerden satın alınarak karşılanmıştır. Ev dokumacılarının 2.550.000 kilogram ithal iplik kullanmalarıyla, Türkiye’nin yapmış olduğu kumaş ve iplik ithalatı ortalama olarak 22.550.000 kilograma ulaşmaktadır. Ülke içinde bulunan iplik ve mensucat fabrikaları ihtiyacın sadece %7.2’sini karşılamaktadırlar. Ev dokumacılığı da iplik ve kumaş ihtiyacının %20’sini karşılamaktadır. Kumaş ihtiyacını karşılayan başlıca kaynak ithalat olup, ülke ihtiyacının %72’sini oluşturmaktadır.³²⁵ Rus heyetinin tespitlerinde I. Beş Yıllık Sanayi Planı’ndan önce ülke içindeki iplik ve kumaş ihtiyacını karşılamada, yerli fabrikaların payının en az olduğu açıkça ortaya konmaktadır. Ev dokumacılığı fabrikalara oranla oldukça yüksektir.

Rus uzmanlar Türkiye’de yerli iplik ve kumaş ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yere sahip olan ev dokumacılığını da incelemişlerdir. Buna göre ev dokumacılığı 24 saat içinde 900 kilogram üretim yapan ve toplam 6700 el tezgâhına sahip Buldan, Kadıköy, Denizli, Burdur ve yaklaşık 4800 dokuma tezgâhına sahip olan Malatya, İsmet Paşa, Kemaliye, Arapkir’de gelişmiştir. Birinci gruptaki (Buldan, Kadıköy, Denizli, Burdur) ev dokuma merkezlerinde üretilen kumaşlar oldukça çeşitlidir. Malatya ve Elâzığ yöresinde dokunan kumaşlar ise oldukça kabadır. Ev dokumacıları yerli fabrikaların ipliğinden başka, 2.550.000 kilogram ithal iplik kullanmaktadırlar ve çile halinde aldıkları iplikleri, kendileri açarak yumak ve makara haline getirirler. İplik, dokuma tezgâhına 12 kilo olarak yumak halinde gelir. Atkı ipliği de elle masuralara sarılır. El dokumacısının dokuma kabiliyeti yaklaşık olarak saatte 0.11 kilogramdır. Karşılaştırma yapıldığında bir dokumacının mihaniki tezgâhta üreteceği miktar ortalama olarak saatte 0.55 kilogramdır. Eğer dokumacı iki tezgâhta çalışacak olursa elde dokuduğuna oranla yaklaşık olarak 10 kat daha fazla üretebilir. Eğer tezgâhlar otomatikse bu kez el dokumacısından 75-100 kat fazla üretim yapılabilir. Bunun için Türkiye’de otomatik tezgâhlara sahip fabrikaların yapılması piyasaya ev dokumacılığından daha kaliteli ve daha ucuz maliyete sahip kumaşların

³²⁴ Prof. Orlof, a.g.e., s. E. 101.

³²⁵ Prof. Orlof, a.g.e., s. E 102.

sürülmesini sağlayacaktır. Bundan dolayı da dokumacının işi hayli kolaylaşmış ve kazancı artmış olacaktır. Ev dokumacıları yerli fabrikaların ipliğinden başka 2.550.000 kilogram dış ülkelerden ithal edilen iplik kullanmaktadırlar.

Raporda daha sonra kurulacak pamuklu fabrikalar hakkında görüşler yer almıştır. Uzmanlara göre, iplik ve kumaş ithalatının önlenmesi için Türkiye’de 170.000 iş ve 4000 otomatik pamuklu dokuma tezgâhı için 3 adet pamuklu dokuma fabrikasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bununla birlikte ev dokumacılarının fabrikalarda yapılacak olan üretimle rekabet edemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Ev dokumacılığı için gerekli olan ipliği üretmek üzere, Türk Hükümeti tarafından kurulması düşünülen santral iplik fabrikaları Rus uzmanlar tarafından kesinlikle uygun görülmemiştir. Santral iplik fabrikalarının kurulması ile ev dokumacılığında kullanılan ithal iplik miktarının %2.8’e kadar ineceği gerçeği kabul edilmekle birlikte, bu fabrikaların kurulmalarındaki sakıncalara da uzun uzadıya dikkat çekilmiştir.

Buna göre, Türkiye’deki kumaş ihtiyacının %72’sinin ithalatla karşılandığı için, ev dokumacıları için iplik üretecek santral fabrikalar yerine, öncelikli olarak mensucat fabrikaları kurmak daha kârlıdır. Bununla birlikte Rus uzmanlar iplik üretecek santral iplik fabrikaları kurmanın zorluklarına da dikkat çekmişlerdir. Ev üreticileri için değişik genişlikte ve numaralarda iplik gereklidir. Ancak kurulması düşünülen santral iplik fabrikalarının bu derece çeşitli ipliği üretmesi mümkün değildir. Santral iplik fabrikalarında üretilen iplikleri Hükümet standart bir hale getirmelidir. Bunun için ise uzun bir zaman gereklidir. Aynı zamanda, iplikleri standardize etmek, uzman mensucat mühendisleri için bir hayli güç bir görevdir. Bu tip fabrikalar kurmanın bir başka zorluğu da ipliğin ev üreticilerine ulaştırılmasındaki güçlüktür. Şöyle ki, fabrikanın bir makarası 35/45 kilogram ağırlığındaki iplikleri evlere ulaştırması olanaksızdır. Çünkü ev dokumacıları genellikle yolları kötü, uzak, dağlar arası köylerde yaşarlar. Bu iplikleri kamyonlarla sevk etmek gerekir ki, bu boşa masraf olduğu gibi kumaşların maliyetini de yükseltir. İpliklerin sarıldığı makaraların da kullanıldıktan sonra boş olarak fabrikaya geri getirilmesi ve gerektiğinde tamir edilmesi gereklidir. Genellikle dokumacılar evlerinin üst katlarında çalıştılarından, bir kişinin kaldıramayacağı kadar ağır olan iplik makaralarını tezgâhların bulunduğu yere çıkarmak gereklidir ve bu iş dokumacılar için oldukça zordur. Ayrıca makaradaki iplik bitince yenisiyle değiştirilmeleri ve ev dokumacılarının da bu yeni iş tarzına alışmaları gerekmektedir. Kâğıt masuralara sarılı atkı ipliklerinin kullanılması da yine

makinelerde değişikliği gerektirmektedir. Ancak, makinelerle yapılacak olan değişiklik makinelerin ağırlaşmasına neden olacağından ev dokumacısının mekik atma işini çok yorucu bir hale getirecektir. Ev dokumacıları 12 numaraya kadar iplik kullanırlar. Oysa iki cins pamuktan ve dört değişik numaradan fazla iplik üreten fabrikaların kurulması kârlı değildir. Çünkü bu fabrikaların masrafı çok olacak, idare ve işletmesinde de güçlükler ortaya çıkacaktır. Bütün bu sebeplerden dolayı ev sanayisi için gerekli olan ipliği üretmek üzere santral iplik fabrikalarının kurulması Rus uzmanlar tarafından tavsiye edilmemiştir.

Rus uzmanlar tarafından kurulacak fabrikalar için gerekli olan enerji kaynaklarının incelemesi de yapılmıştır. Uzmanlar ilk önce fabrikaların kurulacağı yerlere aday olan Eskişehir, Nazilli, Kayseri gibi yerlerdeki kömür madeni durumunu tespit etmeye çalışmışlardır. Nazilli, Kütahya, Kavaç'taki kömür madenleri sanayi kuruluşları için gerekli yakıtın sağlanması için uygun bulunmuştur. Anadolu'da az miktarda olan kömür madenlerinin dağınık olduğuna dikkat çekilerek, sanayi tesislerinin kömür madenlerine yakın olan yerlerde kurulması tavsiye edilmiştir. Var olan kömür madenlerinin ya hiç işletilmediği ya da ilkel yöntemlerle işletildiği anlatılmış, demir yollarının geliştirilmesi ve yeni sanayi kuruluşlarının yapılmasıyla kömür madenlerinin daha iyi işletileceği belirtilmiştir. Rus uzmanlar kömürden sonra su enerjisi için uygun kaynakların olup olmadığını da belirlemeye çalışmışlardır. Denizli, Konya, Kayseri, Ereğli, Sivas gibi merkezlerde pınar ve şelalelerden yararlanılabileceği ifade edilmiş, özellikle Kayseri ve Ereğli'deki su kaynakları tavsiye edilmiştir. Ancak uzmanlara göre su enerjisi Türkiye'de sanayinin gelişmesinin temeli olamaz. Bunun için hem su hem de kömürün bir arada olduğ u yerleri fabrikaların kurulması için tercih etmek gereklidir. Çünkü fabrikaların enerji kaynağı tamamen elektrik olsa bile, imalat teknolojisi gereği buhar üreten bir tesisata da mutlaka ihtiyaç vardır.³²⁶

Prof. Orlof sadece pamuk sanayi hakkında yazmış olduğ u raporun son kısmında tespit ve önerilerde bulunmuştur. Yapılan tespitlere göre, iklim müsait olmasına rağmen Türkiye'de pamuk üretimi çok düşüktür. Pamuklu mensucat ithalatını önlemek için Türk Hükümeti tarafından kurulması tasarlanan fabrikaların inşası yüksek nitelikli hammaddenin yetiştirilmesine bağlıdır. Yapılan denemeler

³²⁶ Prof. Orlof, a.g.e., s. E 107-108-109.

Türkiye’de iyi cins pamuğun yetiştirilebileceğini göstermektedir. Bu tespitlerden sonra önerilere geçilmiş, ilk olarak Hükümetin pamuk cinslerini ıslah edecek tedbirler alması gerektiğinin altı çizilmiştir. Pamukçuluğun düzenlenmesi ve geliştirilmesi için “Türkiye Pamuk Cemiyeti” gibi bir kuruluş kurulmalıdır. Bu cemiyet pamuk üretimine uygun arazilerin tespiti, toprağın ve tohumların ıslahı, hasat zamanında işçi sağlanması, alet, edevat, kimyevi gübre sağlanması gibi işlerle uğraşmalıdır.³²⁷

Orlof, yeni kurulacak olan fabrikalarla ilgili de önerilerde bulunmuştur. Uzmanlara göre, Türkiye’de 170.000 iğ ve 4000 dokuma tezgâhlı, iplik, dokuma ve ıslah bölümlerinden oluşan üç adet tekstil fabrikası kurulması zorunludur. Yeni yapılacak olan fabrikalar en son teknolojiye göre inşa edilmeli, her fabrika büyük sürümlü iplik ve kumaş cinslerinin asgari sayısı üzerine çalışmalıdır. Yeni fabrikalarda Türkiye’nin gereksinimi olan kumaşlar üçe ayrılmalı ve kumaş tipleri en aza indirilmelidir. İlk önce kaba kumaş üreten fabrikalar kurulmalı, bu fabrikalarda iplik de üretilmeli ve ev dokumacılığının ihtiyacı olan iplik buradan sağlanmalıdır. Kurulacak olan fabrikaların işçi ihtiyacı ilk olarak ev dokumacıları arasından karşılanmalıdır. Ev dokumacıları arasında da kooperatifler kurulmalıdır. Devlet tarafından yeni kömür madenleri aranmalıdır. Bünyan ve Ereğli’de su enerjisinden de yararlanılabilir. Yeni fabrikaların yapılması için seçilen yerler genellikle sağlam temelli ve düz zeminlidir. Buralarda aynı zamanda inşaat malzemesi de bulunmaktadır.³²⁸

6) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında Pamuklu Dokumanın Yeri

Rus uzmanların hazırladıkları raporlar ışığında İktisat Vekâleti tarafından Sanayi Planı’na son şekli verilmiş ve Bakanlar Kurulu’na gönderilmiştir. Bakanlar Kurulu Başvekil İsmet Paşa’nın Başkanlığında 16 Aralık 1933 günü toplanarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nı görüşmeye başlamıştır.³²⁹ Bakanlar Kurulu, iktisadi programı beşer senede uygulanmak üzere ağır ve ince sanayi olarak ikiye ayırmıştır.

³²⁷ Prof. Orlof, a.g.e., s. E 109-110.

³²⁸ Prof Orlof, a.g.e., s. E 111-112.

³²⁹ “Heyeti Vekile Dün İktisadi Programı Müzakereye Başladı”, **Cumhuriyet**, 17 Kânunuevvel 1933, s. 1.

Buna göre ilk beş yılda pamuklu mensucat, demir, kömür, kâğıt, cam, şişe kok, kendir-kenevir ve kükürt fabrikaları açılacak, nehir kenarlarında bazı önemli elektrik santralleri kurulacak; buralarda üretilecek olan elektrik muharrik güç olarak kullanılacaktır.³³⁰

Bakanlar Kurulu, İktisadi Programın ana hatları üzerindeki görüşmelerini 7 Ocak 1934 tarihinde bitirmiştir.³³¹ İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey 8 Ocak 1934'te Sanayi Planı hakkında açıklamalarda bulunmak üzere gazetecileri kabul ederek, sanayileşme programı hazırlanırken ülke ihtiyaçlarının esas alındığını söylemiş, kurulacak olan sanayinin ağırlıklı olarak dokuma üzerine olacağını belirtmiştir. Kayseri'de kurulması kararlaştırılmış olan dokuma fabrikasının planlarının bittiğine işaret eden İktisat Vekili, hemen inşaata başlanarak 1935 yılı kışından önce makinelerin kurulmaya başlanmış olacağını ve 1935'te bütün inşaatın bitirileceğini söylemiştir. Bundan başka Nazilli'de de bir dokuma kombinasyonunun kurulacağını anlatmıştır. Nazilli Dokuma Fabrikasının daha ince mal üreteceğini anlatan Celal (Bayar) Bey, yeri henüz kesinleşmemiş olan bir üçüncü pamuklu dokuma fabrikasının da 1937'de tamamlanacağını belirtmiştir. Konuşmasında Bakırköy Bez Fabrikasına da değinmiş, fabrikanın yenilenmesine başladığını, 1934 yılı Haziran ayında bu yenileme işleminin biteceğini, böylece 10.000 olan iş sayısının 16.500'e çıkacağını ifade etmiştir. Konya Ereğlisi'nde de diğer bir dokuma fabrikasının kurulmasının düşünüldüğünü yeri kesin belirlendikten sonra 1935'te biteceğini belirtmiştir.³³² Çalışmalar tamamlandıktan sonra, I. Beş Yıllık Sanayi Planı, Bakanlar Kurulu tezkeresi ile 17 Nisan 1934 tarihinde uygulamaya konulması için Sümerbanka gönderilmiştir.³³³

I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın amaçları; yerel ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sanayi üretim birimlerinin kurulması, özellikle dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayine) öncelik verilmesi, sanayi işletmelerinin kuruluş yerlerinin hammadde ve işgücü kaynaklarına yakın olması olarak sıralanabilir. Kurulması tasarlanan sanayi dokuma (pamuk, kendir, yün), maden işleme (demir-çelik, bakır, kükürt), kâğıt, kimya (yapay

³³⁰ "Sanayi Programımız", **Cumhuriyet**, 28 Kânunuevvel 1933, s. 1.

³³¹ "İktisadi Programın Esasları", **Cumhuriyet**, 8 Kânunusani 1934, s. 1.

³³² "İktisat Vekili, İktisadi Program Esaslarını İzah Etti", **Cumhuriyet**, 9 Kânunusani 1934, s. 1.

³³³ İlhan Tekeli-Selim ilkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, s. 184.

ipek, gülyağı, fosforik asit, süperfosfat), taş-toprak (cam, çimento) olmak üzere beş ana gruba ayrılmıştır.³³⁴ Toplam yatırımın %5'inin İş Bankası geri kalanının ise Sümerbank tarafından yapılması öngörülmüştür.³³⁵

Diğer sanayi dallarına da yer vermekle birlikte, I. Beş Yıllık Sanayi Programının ana hedefini dokuma sanayinin kurulması oluşturmuştur. Bu yüzden Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla öncelikli olarak toplumun temel tüketim maddesi olan pamuklu dokumanın yurt içinde üretilmesi hedeflenmiş ve fabrikalarının açılması öngörülmüştür. Plan içinde dokuma sanayinin yeri ve önemi, çeşitli zamanlarda devlet adamlarının yapmış oldukları konuşmalarda ve TBMM'de de dile getirilmiştir.

TBMM'de 18 Mayıs 1933 tarihinde yapılan İktisat Vekâleti Bütçesi görüşmeleri sırasında Denizli Mebusu Aslan Bey, İktisat Vekiline konuyla ilgili sorular yöneltmiştir. Aslan Bey, kurulacak olan pamuklu fabrikalarının yerlerini ve bu yerlerin hangi ölçütlerle belirlendiğini, dokuma kombinalarının faaliyete geçmelerinin özellikle el tezgâhlarında ürettiklerini satan kişileri nasıl etkileyeceğini sormuştur. İktisat Vekili Mahmut Celal Bey cevaben yaptığı konuşmada, “...pamuklu sanayiye memlekette vücuda getirmek istiyoruz ve bunun için çalışıyoruz. Öteden beri siyasetimizin çok dostane bir surette yürütüldüğü Ruslarla beraber bu sanayii vücuda getirmek karar ve azmindeyiz. Ruslarla beraber Moskova'da çalışmak üzere gönderdiğimiz heyeti fenniye, meseleyi takip etmektedir” diyerek kurulacak olan sanayide pamuklu dokumaya verilen önemi vurgulamış, fabrikaların yerlerinin kesin olarak belli olmadığını ancak bu konuda İktisat Vekâlet'inin uzman heyetine güvenilmesini istemiştir.³³⁶

Mensucatın yurt içinde üretimi ile ilgili olarak, Başvekil İsmet Paşa (İnönü) 21 Kasım 1933 tarihinde Feshane Mensucat Fabrikasına yaptığı ziyaret sırasında “pamuklu ve yünlü mensucat meselesini hallederek, birkaç yıl içinde memleketin bütün pamuklu ve yünlü ihtiyacı memleket fabrikaları tarafında temin edilmelidir” demiştir. Yine onunla birlikte aynı fabrikayı ziyaret etmekte olan İktisat Vekili Mahmut Celal (Bayar) Bey de “yünlü mensucat itibariyle ordunun ihtiyacı tamamen dahilden temin edilmiştir. Piyasaya da pek çok mal veriyoruz. Hedefe varmak için pek az bir gayrete

³³⁴ Kepenek-Yentürk, a.g.e., s. 68.

³³⁵ Boratav, a.g.e., s. 155.

³³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 15, İçtima: 2, 53. İnikat, (18.5.1933), s. 171.

ihtiyaç vardır. Bu sahada gayemiz tahakkuk etmiş gibidir. Çok geçmeden memleketin yünlü kumaş ihtiyacını kâmilten yerli fabrikalar temin edecektir”³³⁷ sözleriyle konunun önemine değinmiştir.

Yine Kayseri Mensucat Fabrikasının temel atma töreninde bir konuşma yapan Başbakan İsmet Paşa, sanayi programının muhtelif mevzularından biri olarak dokumacılığı ele aldıklarını belirterek, *“programın muhtelif mevzularından biri olarak dokumacılığı ele aldık. Ümit ediyoruz ki dokuma sanayimiz için tasavvur ettiğimiz tedbirleri tahakkuk ettirince memlekette dokuma ihtiyacı esastan tamamille halledilmiş olacaktır. Dokuma sanayi bizim inkişafımız için büyük bir mevzudur. Her memleket az çok büyük sanayiye bundan başlamıştır denilebilir. Fakat bizim dokuma sanayinde elde edeceğimiz neticeler dokumacılığa yarayan yerli maddeleri aynı zamanda yetiştiren zirai şeraite malik olduğumuz için iki misli istifade temin edecektir”³³⁸ demiş, dokuma sanayinin ülkedeki sanayileşme atılımı için çok önemli olduğunun altını çizmiştir.*

Temel atma töreninden yaklaşık bir buçuk yıl sonra fabrikayı bir törenle hizmete açan İktisat Vekili Celal (Bayar) ise konuşmasında dokumanın dışarıdan en çok miktarda alınan ürün olduğuna dikkati çekmiş ve bu sorunun birkaç yıl içinde çözüleceğini belirten şu sözleri söylemiştir: *“Endüstrileşme programımızda pamuklu kısmı önemli bir yer tutmaktadır. Memleketimizin ulusal geliri 1.200.000.000 hesap edilmektedir. Bu rakamda dokuma 50.000.000 liralık yer almaktadır. İstatistiklerimiz tetkik edilirse görülür ki Türkiye’ye ithal olunan yabancı maddelerin başında kabarık rakam olarak dokuma gelir. ... Bu fabrikanın açılması münasebetiyle münhasıran pamuklu kısımlardan bahsediyorum. Diğerlerine temas etmeyeceğim. Yalnız şekerde olduğu gibi pamuklu meselesinin de birkaç yıl içinde halledilmiş olacağını söylemekle bahtiyarım.”³³⁹*

Ereğli Bez Fabrikasının açılış töreninde Başvekil Celal Bayar yine dokuma ihtiyacının yurt içi üretimle karşılanmasına verilen önemi şu sözlerle ifade etmiştir: *“Üç beyazdan un ve şeker %100 Türkleşti, pamuklu da fikrimce Ereğli ve ondan evvel başladığımız fabrikalarla %70 karşılanmış olacaktır. Nazilli’nin kuruluşu bunu*

³³⁷ “Başvekilimiz Sümerbank Fabrikalarında”, **Cumhuriyet**, 22 Teşrinisani 1933, s. 5.

³³⁸ “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1934, s. 6.

³³⁹ “Kayseri Fabrikası Açıldı”, **Ulus**, 17 Eylül 1935, s. 5.

%90'a, Malatya'nın kuruluşlu da %100'e çıkaracaktır. Pamuklu davası değeri ve deyimini bakımından kendi kendimize yeterlik dileklerimiz en başındadır... ”³⁴⁰

Verilen önem doğrultusunda, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın en büyük bölümünü dokuma sanayinin oluşturması kaçınılmazdır. Planın, “Mensucat Sanayii” başlığını taşıyan ilk bölümünde, yurt dışına giden paranın en önemli kısmının pamuklu dokuma için harcandığının altı çizilmiş, hammaddesi yurt içinde yetişen bu sanayinin ilkel düzeyde de olsa Türkiye’de çok eski bir tarihinin olduğu vurgulanmıştır. Türk halkı için dokuma sanayinin çok alışılmış bir iş olduğu belirtilerek, dış ülkelerde çok gelişmiş sanayinin getirdiği düşük ücretlerle yapılan ihracata rağmen Türkiye’de de mensucat sanayinin kar sağlayacak şekilde geliştirilmesine imkân olduğu anlatılmıştır. Bu sebeplerle pamuklu mensucat sanayisine I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın ilk sıranın verildiği vurgulanmıştır. Planın dokuma endüstrisindeki amacının, ülke ihtiyacının %80'inin kurulacak olan beş fabrika ile sağlanması olarak açıklanmıştır.³⁴¹

Kurulması düşünülen mensucat sanayi ile her çeşit dokumanın üretilmeyeceği, açık olarak plan metninde yer almıştır. Buna göre, 1932 yılının pamuklu mensucat ithalat değeri olan 1.650.000 liralık kısım programa alınmamıştır. İlk etapta üretilmeyecek olan kumaş çeşitleri, mül, memerşahi, salaşpur, tül, kanavalar, yüz grama kadar boyalı ve stampalı mensucat, her çeşit kadife ve pelüşlar olarak sıralanmıştır.³⁴²

Plana göre öncelikli olarak pamuklu mensucat sanayinin kurulması tasarlanmış, pamuklu fabrikaların kuruluşları için gerekli olan sermaye miktarları ve ne kadar üretim yapacakları tespit edilmiştir. Kurulacak pamuklu dokuma fabrikaları ve ne kadar mensucat ve iplik üretecekleri aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

³⁴⁰ “Un ve Şeker Gibi Pamuklu da %100 Türkleşecek”, **Cumhuriyet**, 24 Teşrinisani 1934, s. 6.

³⁴¹ **Raporlar Kısım I Sınai Tesisat ve İşletme**, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 24. (Aktaran, Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, Ek: I)

³⁴² **Raporlar**, s. 24. (Aktaran, Afetinan...)

Tablo 2.1: I. Beş Yıllık Sanayi Planına Göre Kurulacak Pamuklu Dokuma Fabrikaları

Fabrika	Mensucat Metre	İplik Kilo
Bakırköy Tevsii	7.500.000	-
Ekstra Kombina (yeni)	7.000.000	578.000
Kayseri Kombinasi	30.000.000	-
Nazilli	17.500.000	1.772.000
III. Kombina	21.000.000	-

Kaynak: **Raporlar Kısım I Sınai Tesiat ve İşletme**, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 25. (Aktaran: Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, Ek I.)

Tablo 2.1'de görüleceği gibi, halkın temel ihtiyacı olan pamuklu dokumanın yurt içi üretimle karşılanabilmesi için öncelikli olarak Bakırköy Bez Fabrikasının yenilenmesine yer verilmiş, daha sonra yeni bir ekstra kombinanın yapılacağı planda yer almıştır. Bunlardan sonra Kayseri'de ve Nazilli'de olmak üzere iki yeni pamuklu fabrikasının yeri kesin olarak belirlenmiş, bunlara ek olarak da yeri kesin olarak belirlenmemiş olan üçüncü yeni bir pamuklu dokuma fabrikasını yapımı planda yer almıştır. Bu pamuklu fabrikalarda ne kadar üretim yapılacağı da miktar olarak öngörülmüştür. Yeni kuruluşlardan en büyük ve en fazla üretim yapacak olan fabrika Kayseri Mensucat Fabrikası olarak planlanmış, henüz adı belli olmayan fabrikanın üretimde ikinci sırayı, Nazilli Pamuklu Dokuma Fabrikasının ise üretim miktarı olarak üçüncü sırada yer alacağı tasarlanmıştır.

Planda yer alan yeni pamuklu kombinalarının kurulmaları ve Bakırköy Bez Fabrikasının yenilenmesiyle 15.000.000 metre pamuklu mensucat ve 403.000 kilo iplik imal edilmesi öngörülmektedir.³⁴³

Planla, yapılması öngörülen pamuklu dokuma fabrikalarının faaliyete başlayacakları tarih, sahip olacakları iş ve tezgâh adetleri belirlenmiştir. Aşağıdaki tabloda bu bilgiler yer almaktadır:

³⁴³ **Raporlar**, s. 25. (Aktaran: Afetinan)

Tablo 2.2: Pamuklu Fabrikalar, Faaliyet Başlangıç Tarihleri, İğ ve Tezgâh Sayıları

Fabrika	Faaliyete Başlayacağı Tarih	İğ Sayısı	Tezgâh Sayısı
Bakırköy Fabrikası	1934	10.000	300
Ekstra Kombina	1935	16.500	300
Kayseri Fabrikası	1935	33000	1050
Nazilli Fabrikası	1936	29500	650
III. Kombina	1937	29000	1000

Kaynak: **Raporlar Kısım I Sınai Tesisat ve İşletme**, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 26. (Aktaran: Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, Ek: I)

Tablo 2.2'den de anlaşılacağı gibi, kurulması düşünülen pamuklu kombinalarının işletmeye açılacakları tarih, sahip olacakları iğ ve tezgâh sayıları da belirlenmiştir. Buna göre, yenilenmesi ve büyütülmesi öngörülen Bakırköy Bez Fabrikası 1934 yılında, 10.000 iğ ve 300 tezgâhla faaliyete başlayacaktır. Ekstra yeni kombina 1935 yılında 16.500 iğ ve 300 adet tezgâhla, Kayseri Kombinası, 1935 yılında 33.000 iğ ve 1050 tezgâhla, Nazilli Kombinası 1936 yılında 29.500 iğ ve 650 tezgâhla, III. Kombina ise 1937 yılında 29.000 iğ ve 1000 adet tezgâhla faaliyete başlayacaktır. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre en büyük pamuklu dokuma fabrikasının Kayseri'de açılması öngörülmüştür. Pamuklu fabrikaları kuruluşları için gerekli olan sermaye miktarları belirlenmiştir. Aşağıda yer alan tabloda kurulacak olan pamuklu fabrikaları ve kuruluşları için gerekli olan sermaye miktarları gösterilmektedir:

Tablo 2.3: Kurulacak Pamuklu Fabrikaların Tesis Sermayeleri

Fabrika Adı	Makine ve Tesisat (T.L.)	İnşaat (T.L.)	İşletme Sermayesi (T.L.)	Toplam (T.L.)
Bakırköy Fabrikası	625.000	325.000	200.000	1.150.000
Ekstra Kombina	1.188.000	585.000	660.000	2.433.000
Kayseri Fabrikası	2.970.000	1.172.000	1.320.000	5.462.000
Nazilli Fabrikası	2.320.000	1.048.000	1.180.000	4.548.000
III. Fabrika	2.755.000	1.030.000	1.160.000	4.945.000
Toplam	9.858.000	4.160.000	4.520.000	18.538.000

Kaynak: **Raporlar Kısım I Sınai Tesisat ve İşletme**, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 26. (Aktaran: Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, Ek: I.)

Tablo 2.3'e göre, kurulacak olan pamuklu fabrikalarına makine ve tesisat inşaat ve işletme giderleri için ne kadar sermaye ayrılacağı I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın düzenlediği bir diğer unsurdur. Bakırköy Fabrikasının makine ve tesisatı için 625.000, inşaatı için 325.000, işletmesi için 200.000 olmak üzere toplam 1.150.000 liralık sermaye ayrılmıştır. Plana göre bu dört adet değişik büyüklüklerde pamuklu dokuma fabrikası kurulması düşünülmüştür. Buna göre, "Ekstra Kombina" olarak adlandırılmış olan pamuklu mensucat fabrikasının makine ve tesisatı için 1.188.000, inşaatı için 585.000, işletmesi için 660.000 olmak üzere toplam 2.433.000 liralık bir sermaye öngörülmüştür. Kayseri Dokuma Fabrikasının makine ve tesisatı için 2.970.000, inşaatı için 1.172.000, işletmesi için 1.320.000 olmak üzere toplam 5.462.000 liralık bir sermaye ayrılmıştır. Nazilli Dokuma Fabrikasının makine ve tesisatı için 2.320.000, inşaatı için 1.048.000, işletme sermayesi için 1.180.000 olmak üzere toplam 4.548.000 liralık bir sermayeye ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir. III. Kombina için ise makine ve tesisatı için 2.755.000, inşaatı için 1.030.000, işletme sermayesi için 1.160.000 olmak üzere 4.945.000 lira sermaye ayrılmıştır. Kurulması

düşünülen pamuklu bez tekstil fabrikaları için ayrılmış olan toplam sermaye 18.538.000 lira olup, en fazla pay 5.462.000 lirayla en büyük kombina olan Kayseri Fabrikasına ayrılmıştır.

Sümerbank bünyesinde oluşturulacak olan pamuklu dokuma fabrikalarının, ne kadar pamuk kullanacakları ve bunların cinsleri de belirlenmiştir ve aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2.4: Kurulacak Pamuklu Dokuma Fabrikalarında Kullanılacak Olan Pamuk Miktar ve Cinsleri

Fabrikanın İsmi	Pamuk Miktarı (kilo)	Pamuk Elyafı (milimetre)	Pamuğun Cinsi
Bakırköy Genişleme	750.000	25/27	Kısmen İzmir kısmen Cleveland
Ekstra Kombina	1.150.000	28/30	Cleveland
	200.000	18/22	Adana yerli
Kayseri	1.600.000	18/22	Adana yerli
	3.900.000	24/26	İzmir veya Cleveland
Nazilli	2.200.000	24/26	İzmir veya Cleveland
	1.000.000	25/27	Cleveland
III. Kombina	1.350.000	28/30	Cleveland
	1.600.000	25/26	İzmir
	110.000	22/24	İane
	150.000	18/20	Adana yerli
TOPLAM	14.010.000		

Kaynak: **Raporlar Kısım I Sınai Tesisat ve İşletme**, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 27. (Aktaran: Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, Ankara, TTK Basımevi, 1972, Ek: I.)

Tablo 2.4'te görüldüğü gibi, kurulacak olan pamuklu dokuma tesislerinin pamuk ihtiyacı Bakırköy Fabrikası için 750.000 kilo, Ekstra Kombina için 1.350.000 kilo, Kayseri Kombinası için 5.500.000 kilo, Nazilli Kombinası için 3.200.000 kilo, kurulması düşünülen III. Kombina için 3.210.000 kilo olmak üzere toplam 14.010.000 kilo olarak öngörülmüştür. Bu da toplam 65.000 balya pamuk yapmaktadır. Kurulacak

fabrikalarda işlenecek olan pamuklar ağırlıklı olarak İzmir, Adana ve Cleveland pamukları olacaktır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yeni kurulacak olan devlet fabrikalarının özel fabrikalarla birlikte 120.000 balya pamuğa ihtiyaç duyacağı, planda adı Ekstra Kombina olarak geçen kombinanın açılması düşünülen yerin Konya Ereğli olduğu belirtilmiş, III Kombina olarak adı geçen tesisin ise, nerede yapılacağına teknik etütlerden sonra belli olacağı vurgulanmıştır. Pamuklu dokuma ile birlikte planda kendir ve kamgarn sanayinin kurulması da öngörülmüştür.³⁴⁴ Böylelikle I. Beş yıllık Sanayi Planı'nın pamuklu dokuma kısmı tamamlanmıştır.

Kurulacak sanayi dalları ile birlikte planda, elektrifikasyon meselesi ve enerji teşkilatı; altın ve petrol arama işleri ve teşkilatı; jeoloji tedrisatı ve jeologlar yetiştirilmesi, teknik öğretim işlerinin de yapılması kararlaştırılmıştır. Elektrifikasyon işlerinin kurulacak olan Elektrik Etüt İdaresi, altın, petrol arama işlerinin de Maden Arama Umum Müdürlüğü tarafından yapılması, teknik öğretimin ise Maarif Vekâleti tarafından yerine getirilmesi öngörülmüştür.³⁴⁵

İş Bankası ve Sümerbank tarafından kurulacak olan tesisler için 44.000.000 lirayı bulan yatırım hacmi sanayi kolları arasında paylaştırılmıştır. Buna göre pamuklu sanayi için 18.583.000 lira, kendir sanayi için 1.700.000 lira, kamgarn (yün) sanayi için 1.560.000 lira, demir sanayi için 10.000.000 lira, bakır sanayi için 550.000 lira, kükürt sanayi için 150.000 lira, selüloz sanayi için 1.025.000 lira, suni ipek sanayi için 490.000 lira, porselen sanayi için 800.000 lira, kimya sanayi için 2.360.000 lira ayrılmıştır. Bununla birlikte İş Bankasına sömük sanayi için 1.000.000 lira, şişe ve cam sanayi için 1.250.000 lira kükürt sanayi için 150.000 lira ayrılmıştır.³⁴⁶

Toplam 39.573.000 TL'lik yatırım hacminde en büyük payı 18.538.000 TL ile pamuklu dokuma alırken onu, 1.700.000 ile kendir, 1.560.000 ile yün sanayi takip etmektedir. Tekstil sektörü 21.798.000 lira ile işlem hacminin en büyük bölümünü oluşturmuştur. Ancak yukarıdaki rakamlar yeterli olmayınca işlem hacmi ilk önce 65 daha sonra da 100 milyona çıkarılmıştır. Planın finansmanının Sovyetler Birliği'nden alınan kredi ve bütçeden ayrılacak olan 6 milyon lira ile karşılanması

³⁴⁴ Raporlar Kısım I Sınai Tesisat ve İşletme, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 27-28.

³⁴⁵ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam 1884-1938, 1 c, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s. 414.

³⁴⁶ A.e., s. 414-415.

kararlaştırılmıştır. Bütçenin yapılması ve dış kredi kullanımını da Sümerbank üstlenmiştir.³⁴⁷

Dönem süresince sanayi üretimi önemli gelişme göstermiş, temel tüketim mallarının yerli üretimi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Sanayi alanındaki en önemli gelişme dokuma sanayinde sağlanmıştır. 1930'ların sonunda yerli üretim iç talebin %80'ini karşılayacak düzeye gelmiştir.³⁴⁸

1933 yılında Başvekil İsmet Paşa'nın mensucat sanayi ile ilgili üzerinde durduğu konulardan biri de halka özellikle de fakir halka ucuz elbise giydirilmesidir. İsmet Paşa bu konuya dikkat çekince, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey, Feshane, Bakırköy ve Beykoz Fabrikaları Müdürlerini davet ederek bu konuda bir toplantı yapmış ve gerekli tedbirler saptanmış ve Sümerbank Fabrikalarında ucuz elbise imal etmek için çalışmalar başlamıştır. Feshane Fabrikası'nda yapılan ucuz elbise denemeleri iyi sonuçlar vermiş ve elbise bedellerinin beş buçuk lirayı geçmemesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hayata geçirmek üzere Sümerbank kurulmuştur.

C) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Uygulayıcısı: Sümerbank

Temel görevi I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hayata geçirmek olan Sümerbankın kuruluşuna dair kanun İktisat Vekâleti tarafından hazırlanmıştır. Bu kanunun gerekçesinde, Sümerbank'ın kuruluşunun asıl nedeni olarak Sanayi Kredi bankası ve Devlet Sanayi Ofisinin özel kesim tarafından benimsenmemiş olmaları gösterilmiştir. Sümerbank ile sanayicilik ve bankacılık birleştirilecek, Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi'ne son verilecektir. Banka, özel kesime kaynak yaratarak destek

³⁴⁷ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 68.

³⁴⁸ Kepenek-Yentürk, **a.g.e.**, s. 74.

³⁴⁹ "Halka Ucuz Elbise", **Cumhuriyet**, 23 Teşrinisani 1933, s. 2; "Beş Liraya Bir Elbise", **Cumhuriyet**, 29 Teşrinisani 1933, s. 2.

olan bir model olarak önerilmiş, bir bakıma Sanayi ve Maadin Bankasının daha aktif hali olarak düşünölmüştür.³⁵⁰

3 Haziran 1933 tarihli Sümerbank Kanunu, bankanın görevlerini şu şekilde belirlemiştir:

1. Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi kuruluşlarındaki Devlet iştirak hisselerini ticaret kanun hükümlerine göre idare etmek,
2. Devlet sermayesi ile yapılacak bütün sanayi kuruluşlarının etüt ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare etmek,
3. Kurulmaları ve büyümeleri ülke için ekonomik olarak verimli olan sanayi işlerine sermayesinin elverdiği ölçüde ortak olmak ve yardım etmek,
4. Ülkede kendi fabrikalarına gerekli olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, sanayi mühendis ve uzmanlarını yetiştirmek için memleketteki yüksekokullarda öğrenci okutmak, bu amaçla İktisat Bakanlığı tarafından açılacak olan okullara yardım etmek, yabancı ülkelere öğrenci ve stajyerler göndermek,
5. Sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve genel bankacılık işlerini yapmak,
6. Milli sanayinin gelişmesi için gerekli olan tedbirleri almak ve bu konuda İktisat Bakanlığı tarafından bankaya verilecek olan konular hakkında görüş bildirmek.³⁵¹

Görüldüğü gibi Sümerbank Kanunu, bankaya öncelikli olarak sanayi ile ilgili görevler vermiş, bankanın alanına giren sanayi işlerini ise önemlerine göre şu şekilde sıralamıştır.

- a. Hammaddeleri ülke içinde yetişen ve henüz üretim miktarı tüketimi karşılamayan sanayi,
- b. Ham ihracat mallarını işlenmiş veya kısmen işlenmiş hale koyarak kıymetlendiren ve sürümünü kolaylaştıran sanayi,
- c. Ülke içinde büyük ölçüde tüketilen malların, hammaddeleri henüz ülke içinde yetiştirilmemekle birlikte, kurulması halinde hammaddesinin de ülke içine yetiştirilmesi mümkün olan sanayiler,

³⁵⁰ Bilsay Kuruç, a.g.e., s. 66.

³⁵¹ **Düster**, 3. Tertip, C: 14, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s. 1291-1292.

- d. Hammaddeleri ülke içinde olmadığı gibi yetiştirilmesi de mümkün olmayan fakat üretim aşamalarının ülkeye sağlayacağı faydalar çok önemli miktara erişecek sanayi.³⁵²

Bankanın en önemli görevlerini sanayi alanı olarak belirleyen Sümerbank Kanunu, Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankalarını da kaldırarak, bu kuruluşların bütün alacak ve varlıklarını Sümerbank'a devretmiştir. Aynı kanun Sümerbankın sermayesini 20 milyon lira olarak belirlemiş ve ilk sermayesinin Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankasından devralacağı bütün hak ve menfaatler; Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı ortaklık hisseleri; Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaların eldeki sermayeleri ve birikmiş amortismanları; Türkiye Sanayi Kredi Bankasından devralacağı sabit ve var olan sermayesi olarak belirtmiştir.³⁵³ Sümerbanka geçen fabrikaların döner ve sabit sermayeleri aşağıda yer alan tabloda gösterilmektedir:

Tablo 2.5: Sümerbanka İntikal Eden Fabrikalar ve Sermaye Miktarları

Fabrikanın Adı	Sabit Sermaye (T.L.)	Döner Sermaye (T.L.)	Toplam (T.L.)
Bakırköy Bez Fabrikası	320.681	150.000	470.681
Defterdar (Feshane) Fabrikası	897.118	–	897.118
Hereke Fabrikası	855.866	500.000	1.355.866
Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası	1.739.311	1.016.563	2.755.874
Uşak Şeker Fabrikası	2.092.579	943.674	3.036.253
Tosya Çeltik Fabrikası	85.580	14.876	100.456

Kaynak: Zafer Toprak, **Sümer Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 31.

³⁵² A.e., s. 1292.

³⁵³ A.e.,s. 1292.

Tablo 2.5’te görüldüğü gibi, Sümerbankın kuruluşundan sonra Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı fabrikalar, Bakırköy Bez, Defterdar, Beykoz Deri, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik Fabrikalarıyla, Unkapanı’nda bir değirmendir. Fabrikaların toplam sermaye miktarlarına bakıldığında 3.036.253 Lira ile Uşak Şeker Fabrikası başı çekmektedir. İkinci sırada döner sermayesi Uşak Şeker Fabrikasından daha fazla olan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası yer almaktadır. Feshane Fabrikasının sabit sermayesi 897.118 lira ile Hereke’den fazla olmasına rağmen döner sermaye geliri de eklendiğinde Hereke Fabrikası toplam sermaye açısından üçüncü sıradadır. Hiç döner sermayesi olmayan Defterdar Fabrikası dördüncü sırada yer alırken, onu 470.681 lira sermaye miktarı ile Bakırköy Bez Fabrikası izlemektedir. Fabrikalar içinde en az sermayeye sahip olanın Tosya Çeltik Fabrikası olduğu görülmektedir.

Sümerbank, Türkiye’de devlet eliyle sanayileşmenin hayata geçirilmesini üstlenmiştir. Sümerbank’ın sanayi yatırımlarında ve devletçilikteki merkezi rolü birkaç yıl içinde önem kazanmış, 1933’ün Sümerbank çekirdeği, 1938’de devletin ekonomideki girişim çerçevesini ortaya koyan İktisadi Devlet Teşekküllerini yaratacak şekilde büyümüştür.³⁵⁴ Sümerbank I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nı uygulama işine dokuma fabrikalarını kurarak başlamıştır.

1) Sümerbank Bünyesinde Kurulmuş Olan Pamuklu Dokuma Fabrikaları

Sümerbankın bünyesinde ilk olarak Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın en büyük pamuklu dokuma fabrikası olan Kayseri Dokuma Fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikayı Ereğli ve Nazilli pamuklu dokuma fabrikalarının kuruluşu izlemiştir.

a) Kayseri Dokuma Fabrikası

Başbakan İsmet Paşa (İnönü) tarafından 20 Mayıs 1934 tarihinde milletvekillerinin de katıldığı bir törenle temeli atılan Kayseri Dokuma Fabrikası,³⁵⁵ 16 Eylül 1935 tarihinde İktisat Vekili Celal Bayar tarafından görkemli bir törenle

³⁵⁴ Kuruç, a.g.e., s. 68.

³⁵⁵ “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1934, s. 1.

açılmıştır. Açılış törenine Celal Bayar'ın yanı sıra Tüze Bakanı Şükrü Saracoğlu, Sağlık Bakanı, milletvekilleri, hükümet yetkilileri, Sovyetlerden gelen heyet, gazeteciler ve davetliler katılmışlardır.³⁵⁶ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kombine olarak kurulmasını öngördüğü ilk pamuklu tesisi olan Kayseri Mensucat Fabrikası, Sovyet kredisiyle kurulmuş ve makineleri Sovyetler Birliği'nden getirilmiştir. İnşası ve montajı, bir yıl dört ay gibi kısa bir sürede tamamlanmış olan fabrika, kurulduğu sırada 32.520 işçi, 1028 dokuma tezgâhına sahiptir. Fabrikanın üretim kapasitesi ise, 6750 çalışma saati üzerinden 63.722 ton iplik ve 162.000 metre bezdir. Fabrika çevirici gücünü 4500 kw gücündeki kendi buhar tribünlerinden elde etmektedir. Fabrika üretimine ortalama 2500 erkek ve 400 kadın işçi ile başlamıştır.³⁵⁷

Kayseri Kombinası 4.500.000 liraya mal olmuş ve 352.000 kilometrekarelik bir alan üzerine kurulmuştur. Fabrikada spor faaliyetlerin çok önem verilmiş, çalışanların yararlanmaları için futbol, tenis, boks, eskrim, atletizm sahaları ve jimnastik meydanı, yüzme havuzu ve atlı spor için mainalı bir koşu yeri yapılmıştır.³⁵⁸

Kayseri Dokuma Fabrikasında fabrikanın değerlendiremediği ve ihraç malı olarak kullandığı pamuk döküntülerini işlemek ve iplik üretmek için Romanya'dan 612 işlik telef tesisat getirilmiş ve Ekim 1943'ten itibaren faaliyete geçirilmiştir. Bu birimin günde 22.5 saatlik çalışma esası üzerinden yıllık üretim kapasitesi 540 ton ipliktir. Bu iplikler halıcılık sektöründe rağbet görmüş, ayrıca fabrikada pazen, perdelik ve mobilyalık gibi kalın dokuma üretiminde kullanılmıştır.³⁵⁹ Ayrıca, fabrikada üretilen bütün bezlerin boya ve terbiye işlemlerinin tamamı fabrikanın boya ve apre dairesinde yapılmıştır. Bu daire ayrıca yılda 20.000.000 metre fason imalatı da yapmıştır. Fabrikanın 1937 yılında ürettiği imalat çeşitleri şerting, karmandol, diyagonal, dril, kazalına, şevyottan olarak sayılabilir, bu çeşitler yıllar içinde artış göstermiştir. Fabrikanın hammadde ihtiyacı Çukurova Bölgesi'nden sağlanmış, yılda ortalama 4.000.000 kilo civarında pamuk kullanmıştır.³⁶⁰

³⁵⁶ "Kayseri Fabrikası Açıldı", **Ulus**, 17 Eylül 1935, s. 1.

³⁵⁷ Zafer Toprak, **Sümer Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 38.

³⁵⁸ Abidin Daver, "Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1935, s. 7.

³⁵⁹ Toprak, **a.g.e.**, s. 39

³⁶⁰ **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, C:1, No:1, (Temmuz 1961), s. 31.

Aşağıdaki tabloda Kayseri Dokuma Fabrikasının, 1936-1950 yılları arasında üretmiş olduğu pamuklu dokuma miktarları ve Sümerbank pamuklu fabrikaları toplam pamuklu dokuma üretimi içindeki payı yer almaktadır:

Tablo 2.6: Sümerbank ve Kayseri Dokuma Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi (1936-1950)

Yıllar	Kayseri Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi (Metre)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikaları Pamuklu Dokuma Üretimi (Metre)**	Kayseri Fabrikası Üretiminin Payı (% Yüzde)***
1936	18.354.000	24.200.000	75.84
1937	20.225.000	26.632.000	75.94
1938	19.239.000	36.403.991	52.84
1939	22.514.000	43.051.183	52.29
1940	20.084.000	46.044.677	43.61
1941	24.366.000	48.861.149	49.86
1942	23.344.000	45.705.000	51
1943	20.821.000	46.266.800	45
1944	29.440.000	60.013.693	49
1945	32.714.000	71.493.339	45.75
1946	37.033.000	68.092.537	54.38
1947	40.386.000	91.529.646	44.12
1948	43.836.000	95.751.680	45.78
1949	47.296.000	88.928.821	53.18
1950	43.617.000	96.871.850	45
Toplam****	443.269.000	889.846.336	49.81

Kaynaklar: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 40; ****Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1941, s. 13; **Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1942, s. 10; **Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 26; **Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1946, s. 9; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 57; **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, s. 14; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu**, s.

54. *** Bu veriler Tablo 11’de yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler tablo 11’de yer alan rakamların toplamıyla tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 2.6’dan Kayseri Bez Fabrikasının pamuklu dokuma üretimine 1936 yılında başladığı ve 1936 ile 1937 yıllarında Sümerbank fabrikaları toplam pamuklu dokuma üretiminin yaklaşık olarak %75’ini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Fabrikanın 1938-1950 üretimi yıllar içinde küçük çaplı değişiklikler göstermiş olmasına rağmen, Kayseri Bez Fabrikası belirtilen yıl aralığında Sümerbank toplam pamuklu dokuma üretiminin yaklaşık olarak %50’sini karşılamıştır. Rakamlar, iğ ve tezgâh sayısı bakımından Sümerbank’ın en büyük pamuklu dokuma fabrikası olan Kayseri’nin, Sümerbank toplam pamuklu dokuma üretimine katkısının oldukça önemli olduğunu gözler önüne sermektedir.

Kayseri Dokuma Fabrikasının 1936-1950 yılları arasında pamuklu dokumadan sonra gelen en önemli üretimi pamuk ipliğidir. Aşağıdaki tabloda fabrikanın 1936-1950 yılları arasında ne kadar iplik ürettiği ve bunun Sümerbank toplam pamuklu iplik üretimi içindeki payı yer almaktadır:

**Tablo 2.7: Sümerbank ve Kayseri Dokuma Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi
(1936-1950)**

Yıllar	Kayseri Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi (Ton)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikaları İplik (Ton)**	Kayseri Fabrikası Üretimine Payı % (Yüzde)***
1936	2.716	3.757	72.29
1937	3.216	4.907	65.53
1938	3.625	7.135	50.80
1939	3.622	8.183	44.26
1940	3.938	9.590	41
1941	4.132	9.010	45.86
1942	3.946	8.880	44.43
1943	3.862	9.056	42.64
1944	4.476	9.659	46.34
1945	5.371	10.665	50.36
1946	5.175	11.644	44.44
1947	5.307	14.823	35.80
1948	5.259	14.239	36.93
1949	5.639	15.073	37.41
1950	5.688	16.609	34.24
Toplam****	65.972	153.230	41.43

Kaynak: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 40; **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 18; Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 25; Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu, Ankara, Ulusal Matbaa, s. 17; Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1943, s. 16; Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945, s. 7; Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1946, s. 8; Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı s. 11; Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1948, s. 11; Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve

Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949, s. 13; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu**, s. 54. ***Bu veriler tablo 12’de yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler tablo 12’de yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 2.7 incelendiğinde Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikasının pamuklu bezde olduğu kadar iplik üretiminde de başarılı sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Buna göre, fabrikanın 1936 yılındaki iplik üretimi 2.716 tondur. Sümerbank pamuklu fabrikaları toplam iplik üretiminin 3757 ton olduğu düşünüldüğünde, Kayseri Bez Fabrikası bunun %75’ini sağlamıştır ki, bu oldukça büyük bir orandır. Rakamlara dikkat edilecek olursa fabrikanın 1936 yılındaki %72’lik pamuk ipliği üretim payını yıllar içinde koruyamadığı görülecektir. Bununla birlikte, Kayseri Dokuma Fabrikası 1936-1950 yılları arasında Sümerbank fabrikaları tarafından üretilen pamuk ipliğinin yaklaşık olarak %40 gibi önemli bir bölümünü imal etmiştir. Bu durum fabrikanın pamuklu dokumada olduğu gibi, pamuk ipliği üretiminde de oldukça önemli bir yere sahip olduğunun göstergesidir.

b) Ereğli Dokuma Fabrikası:

Konya Ereğli’de yapılan Sümerbankın bir diğer mensucat fabrikasının temeli Başvekil İsmet Paşa tarafından 20 Kasım 1934 tarihinde atılmış,³⁶¹ yine İsmet İnönü tarafından 4 Nisan 1937 tarihinde törenle açılmıştır. Yapılan açılış törenine Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras, İktisat Vekili Celal Bayar, Gümrük ve İnhisarlar Vekili, İngiliz Büyükelçisinin de aralarında bulunduğu yetkililer ve davetliler katılmıştır.³⁶²

Makineleri Almanya’dan getirilmiş olan Ereğli Bez Fabrikası,³⁶³ 18.400 iş ile yılda ortalama 32 numara 1400 ton pamuk ipliği ve 330 çeşitli tip ve ekserisi şaft dokuma tezgâhlarıyla yılda 6 milyon metre dokuma imal edebilecek kapasitede kurulmuştur. En ince bez dokuyan tesis olan Ereğli Fabrikasında patiska, krep, gabardin, kadın roplukları, düz ve çizgili gömleklikler, satenler, ekoseler, sofraya ve masa örtülükleri gibi kumaşlar üretilmiştir.³⁶⁴

³⁶¹ “Ereğli’de Kurulacak Bez Fabrikası İsmet Pş. Dün Merasimle Fabrikanın Temelini Attı”, **Cumhuriyet**, 21 Teşrinisani 1934, s. 1.

³⁶² “Başvekilimiz Ereğli Fabrikasını da Açtı”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1937, s. 1-7.

³⁶³ “Ereğli Dokuma Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 14 Ocak 1936, s. 9.

³⁶⁴ Ömer Alageyik, “Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No:2, (Şubat 1951), s. 55.

Yılda 35.343 ton iplik üretme kapasitesine de sahip olan fabrikanın ayrıca merserizasyon, kasar, top boyama, iplik boyama ve apre bölümleri bulunuyordu. Fabrika çevirici gücünü, bünyesindeki termik santralla, İvriz Hidroelektrik Santralinden elde ediyordu. Ereğli Fabrikası alanında dokuma fabrikalarının nişasta ihtiyacını karşılamak için bir de nişasta fabrikası kurulmuştur. Bu fabrikada Sümerbank dokuma fabrikalarının nişasta ihtiyaçlarının yaklaşık olarak %70'ini karşılayabilen yılda 500 ton nişasta üretilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasındaki yenileme çalışmalarında Ereğli Fabrikasına bir de iplik kısmı ilave edilmiştir.³⁶⁵

Aşağıdaki tabloda Ereğli Bez Fabrikasının 1936-1950 yılları arasındaki pamuklu dokuma üretim miktarları ve Sümerbank pamuklu dokuma fabrikaları içindeki payı gösterilmiştir:

³⁶⁵ Toprak, a.g.e., s. 40

Tablo 2.8: Sümerbank ve Ereğli Dokuma Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi (1936-1950)

Yıllar	Ereğli Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi (Metre)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikalar Pamuklu Dokuma Üretimi (Metre)**	Ereğli Fabrikası'nın Payı % (Yüzde)***
1936	-	24.200.000	-
1937	699.000	26.632.000	2.62
1938	2.454.000	36.403.991	6.74
1939	2.899.000	43.051.183	6.73
1940	4.090.000	46.044.677	8.88
1941	3.877.000	48.861.149	7.93
1942	4.800.000	45.705.000	10.50
1943	4.110.000	46.266.800	8.88
1944	4.383.000	60.013.693	7.30
1945	4.793.000	71.493.339	6.70
1946	5.539.000	68.092.537	8.13
1947	6.153.000	91.529.646	6.72
1948	6.332.000	95.751.680	6.61
1949	5.791.000	88.928.821	6.51
1950	6.219.000	96.871.850	6.41
Toplam****	61.939.000	865.646.366	7.15

Kaynaklar: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 40; ****Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1941, s. 13; **Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1942, s. 10; **Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 26; **Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1946, s. 9; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 57; **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, s. 14; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu**, s. 54. *** Bu veriler Tablo 13'te yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler Tablo 13'te yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 2.8'den anlaşılacağı gibi, Ereğli Bez Fabrikası pamuklu dokuma üretimine 1937 yılında başlamıştır. İlk yıl 699.000 metre pamuklu dokuma imal eden

fabrika toplamda 26.632.000 metre olan Sümerbank pamuklu dokumasının sadece %2,62'sini gerçekleşirmiştir. Daha sonraki yıllarda fabrikanın dokuma üretimi arttırdığı görölmektedir. Ereğli Dokuma Fabrikasının 1937-1950 yılları arasında Sümerbank toplam pamuklu dokuma üretimi içindeki payı genel olarak %10'un altındadır. Fabrika sadece 1942 yılında %10.5'lik bir üretim gerçekleştirmiş, diğer yıllardaki üretim rakamlarının %6 ila %7 arasında değiştiği görölmüştür. Ereğli Bez Fabrikası 1937-1950 yıl aralığında Sümerbank fabrikaları pamuklu dokuma üretiminin %7.15'ini gerçekleştirmiştir.

Ereğli Dokuma Fabrikası pamuklu dokumayla birlikte pamuk ipliği de üretmiştir. Aşağıdaki tabloda fabrikanın 1936-1950 yılları arasında yer alan pamuk ipliği üretim rakamları ve bu rakamların Sümerbank fabrikaları toplam pamuk ipliği üretimi içindeki payı yer almaktadır:

**Tablo 2.9: Sümerbank ve Ereğli Dokuma Fabrikası Pamuk İpliği Üretimi
(1936-1950)**

Yıl	Ereğli Bez Fabrikası Pamuklu İplik Üretimi (Ton)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikalar Pamuklu İplik Üretimi (Ton)**	Ereğli Fabrikası Üretiminin Payı % (Yüzde)***
1936	28	3.757	0.74
1937	396	4.907	8.07
1938	810	7.135	11.35
1939	1.091	8.183	13.33
1940	1.379	9.590	14.37
1941	1.351	9.010	15
1942	1.331	8.880	14.98
1943	1.202	9.056	13.27
1944	1.328	9.659	13.74
1945	1.273	10.665	11.93
1946	1.264	11.644	10.85
1947	1.353	14.823	9.12
1948	1.358	14.239	9.53
1949	1.416	15.073	9.39
1950	1.509	16.609	9.08
Toplam****	17.89	153.230	11.15

Kaynaklar: *Zafer Toprak, Sümerbank Holding A.Ş., İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 40. **Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 18; Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 25; Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu, Ankara, Ulusal Matbaa, s. 17; Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1943, s. 16; Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945, s. 7; Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1946, s. 8, Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı s. 11; Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1948, s. 11, Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949, s. 13; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu, s. 54. *** Bu veriler Tablo 14'te yer alan rakamlar esas alınarak

tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler Tablo 14'te yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 2.9 incelendiğinde, Ereğli Dokuma Fabrikasının 1936 yılında pamuklu dokuma üretmemiş olmasına rağmen, pamuk ipliği imal ettiği görülmektedir. Fabrika 1936 yılında 28 ton pamuk ipliği yapmıştır. Son derece az olan bu üretim, Sümerbank toplam pamuklu fabrikalar pamuk ipliği üretim rakamı olan 3757 tonun sadece %0.74'üdür. Fabrikanın 1936'daki iplik üretim oranını 1937 yılında önemli ölçüde arttırdığı görülmüştür. 1941 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artan iplik üretimi, 1942'den itibaren gerilemeye başlamıştır. Ereğli Dokuma Fabrikası 1941 yılında Sümerbank toplam pamuk ipliği üretiminin %15'ini sağlarken bu rakam 1950 yılında %9'a gerilemiştir. Ancak fabrikanın Sümerbank fabrikaları toplam pamuk ipliği üretimine olan katkısı, pamuklu dokuma üretimine olan katkısından daha fazladır. 1936-1950 yılları arasında Ereğli Bez Fabrikasının toplam pamuk ipliği üretimi 17.089 tondur. Bu rakam Sümerbank'ın aynı tarihler içindeki 153.230 ton olan toplam üretiminin %11.15'idir.

c) Nazilli Dokuma Fabrikası:

Nazilli Dokuma Fabrikasının temeli 23 Ağustos 1935'te İktisat Vekili Celal Bayar tarafından atılmıştır.³⁶⁶ Fabrika, 9 Ekim 1937 tarihinde yapılan ve Başvekil İsmet İnönü, İktisat Vekili Celal Bayar, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak, Profesör Afet Hanım, vekiller ve mebusların katıldığı bir törenle Reiscumhur Atatürk tarafından altın anahtarla işletmeye açılmıştır.³⁶⁷

Kuruluş sermayesi 7.039.563 TL olan Nazilli Kombinası başlangıçta 28.236 iğne, 768 dokuma tezgâhına ve 4 adet rulo baskı makinesine sahiptir. Sahip olduğu bu teçhizatla fabrikanın yılda 20 numara bazında 3000 ton iplik ve 20 milyon metre basma üretme kapasitesindedir.³⁶⁸ Nazilli Basma Fabrikası ana fabrika binasının yanı sıra, memur ve işçi evleri, hastane, lokantadan oluşmuştur. Dokuma, basma ve iplik olarak

³⁶⁶ "Nazilli Fabrikasının Temeli Dün Atıldı", **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1935, s. 1.

³⁶⁷ "Atatürk Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1937, s. 1.

³⁶⁸ Mert Öreroğlu, **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayiinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası**, Ankara, Teknoed Yayınları, 2004, s. 99.

üç çeşit ürün üzerine kurulmuş olan fabrika ihtiyaç olduğunda iki kat büyütülebilecek şekilde kurulmuştur. Fabrika çevirici gücünü kendi termik santralından elde etmiştir.³⁶⁹

Dokuma, basma ve iplik olarak üç çeşit ürün üzerine kurulmuş olan fabrikanın köylü ve işçi olmak üzere iki çeşit basma üretmesi öngörülmüştür. Piyasadaki basmalar dört renk üzerine olmalarına rağmen Nazilli Kombinasi on renk üzerine hazırlanmıştır. Bunlarla birlikte fabrika tamir ve yedek parça ihtiyaçlarını da kendisi karşılayacak kapasiteye sahiptir.³⁷⁰ Fabrikada, 700 kişilik bir tiyatro salonu ile sahnesi, Sümer Halkevi Kütüphanesi ve okuma salonu işçilerin hizmetine sunulmuştur. Ayrıca spor faaliyetlerine önem verilmiş, spor tesisleri açılmış ve fabrikaya otuz yataklı bir hastane de yapılmıştır.³⁷¹

Fabrikanın ürettiği başlıca ürünler arasında, halk tipi ince basma, tobralko ve pazen bulunmaktadır.³⁷²

Nazilli Fabrikasında döküntülerden iplik üretmek için, 1943 yılı Ekim ayında makineleri Romanya'dan getirtilerek 612 iğlik bir telef tesisatı kurulmuştur. Bu birim, günde 22.5 çalışma saati üzerinden yılda 540 ton iplik üretebilecek kapasitededir.³⁷³ Nazilli Fabrikası'nda üretilen iplikler kendi bünyesinde gerçekleştirdiği bez üretimi için olduğu kadar, İstanbul'da bulunan trikotaj sanayicileri ve yurdun çeşitli yerlerindeki el sanayisinin mamul üretimleri için de kullanılmıştır. Nazilli Dokuma Fabrikası'nın iplik kısmındaki iş sayısı 1940 yılında 28.300'e ulaşmıştır.³⁷⁴

Nazilli Dokuma Fabrikasının en önemli ürün çeşidi pamuklu bezdir. Aşağıdaki tabloda fabrikanın 1937-1950 yılları arasında ürettiği pamuklu dokuma miktarı ve Sümerbank topla pamuklu dokuma üretimi içindeki yeri gösterilmiştir:

³⁶⁹ Toprak, a.g.e., s. 40.

³⁷⁰ Orhan Rahmi Gökçe, "İktisat Vekili Tetkiklerinden Çok Memnun", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1937, s. 2.

³⁷¹ Saadet Tekin, "Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Biri: Nazilli Basma Fabrikası", **Tarih ve Toplum**, No:230, (Şubat 2003), s. 26.

³⁷² "Nazilli Basma Sanayii Müessesesi", **Sümerbank**, C:I, No:1, (Temmuz 1961), s. 37.

³⁷³ Toprak, a.g.e., s. 42.

³⁷⁴ Selim Cavid, "Nazilli Kombinasi", **İktisadi Yürüyüş**, C:II, No:21, (15 Ekim 1940), s. 3.

Tablo 2.10: Sümerbank ve Nazilli Dokuma Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi (1937-1950)

Yıllar	Nazilli Bez Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretimi (Metre)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikaları Pamuklu Dokuma Üretimi (Metre)**	Nazilli Fabrikası Üretiminin Payı % (Yüzde)***
1937	198.000	26.632.000	0.74
1938	8.258.000	36.403.991	22.68
1939	13.427.000	43.051.183	31.18
1940	13.630.000	46.044.677	29.60
1941	14.563.000	48.861.149	29.80
1942	18.686.000	45.705.000	40.88
1943	19.239.000	46.266.800	41.58
1944	22.588.000	60.013.693	42.63
1945	23.370.000	71.493.339	32.68
1946	22.591.000	68.092.537	33.17
1947	20.662.000	91.529.646	22.57
1948	23.237.000	95.751.680	24.26
1949	21.609.000	88.928.821	24.29
1950	25.254.000	96.871.850	26.06
Toplam****	233.885.000	865.646.366	27

Kaynaklar: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 42. ****Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1941, s. 13; **Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1942, s. 10; **Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 26; **Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1946, s. 9; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 57; **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, s. 14; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu**, s. 54. *** Bu veriler Tablo 15'te yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler tablo 15'te yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 2.10'a göre, Nazilli Dokuma Fabrikasının pamuklu dokuma üretimine başladığı 1937'de, 198.000 metre pamuklu bez üretiminde bulunarak, Sümerbank toplam pamuklu üretiminin sadece %0.74'ünü gerçekleştirebildiği anlaşılmaktadır. Nazilli Fabrikası pamuklu dokuma üretimine başladığı 1937'de Sümerbank toplam pamuklu üretimi içindeki payı oldukça küçükken, fabrikanın 1938 yılından itibaren

Üretim payını attırdığı ve 1943'te bu oranın %41'e kadar çıktığı görülmektedir. Ancak 1944 yılı itibariyle fabrikanın toplam üretim içindeki payında bir azalma olduğu dikkati çekmektedir. Fabrikanın 1937-1950 yıl aralığında toplam olarak ürettiği pamuklu dokuma miktarı 233.885.000 metredir. Aynı yıl aralığında Sümerbank toplam pamuklu dokuma üretimi 865.646.366 metre olarak gerçeklemiŐ, bu rakamın %27 gibi önemli bir bölümünü Nazilli Dokuma Fabrikası pamuklu dokuma imalatı oluşturmuştur.

Nazilli Bez Fabrikasının pamuklu dokumadan sonraki en önemli üretim çeşidi pamuk ipliğidir. AŞağıdaki tabloda fabrikanın 1937-1950 yılları arasındaki pamuk ipliği üretim miktarları ve Sümerbank pamuklu fabrikaları toplam pamuk ipliği üretimi içindeki payı yer almaktadır:

**Tablo 2.11: Sümerbank ve Nazilli Dokuma Fabrikası Pamuk İpliği
Üretimi (1937-1950)**

Yıllar	Nazilli Bez Fabrikası İplik Üretimi (Ton)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikalar Pamuk İpliği Üretimi (Ton)**	Nazilli Fabrikası Üretiminin Payı % (Yüzde)***
1937	133	4.907	2.71
1938	1.497	7.135	20.98
1939	1.959	8.183	23.93
1940	2.625	9.590	27.37
1941	2.221	9.010	24.65
1942	2.090	8.880	23.53
1943	2.373	9.056	26.20
1944	2.500	9.659	25.88
1945	2.876	10.665	26.96
1946	2.714	11.644	23.30
1947	2.775	14.823	18.72
1948	2.298	14.239	16.13
1949	2.607	15.073	17.29
1950	2.770	16.609	16.67
Toplam****	31.438	149.473	21

Kaynak: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 42. **Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 18; Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 25; Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu, Ankara, Ulusal Matbaa, s. 17; Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1943, s. 16; Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945, s. 7; Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1946, s. 8; Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı s. 11; Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1948, s. 11; Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949, s. 13; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu**, s. 54. *** Bu veriler Tablo 16'da yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler Tablo 16'da yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 2.11'e göre, Nazilli Dokuma Fabrikası, 1937 yılında pamuk ipliği üretimine başlamıştır. 1937'de sadece 133 ton olan pamuk ipliği üretimi, Sümerbank toplam üretimi olan 4907 tonun sadece %2.71'idir. 1937 yılında oldukça düşük olan pamuklu iplik üretimi 1945'e kadar genel olarak yükselmiş ve %26.96'ya ulaşmıştır. 1946'dan itibaren, fabrikanın pamuk ipliği üretiminin Sümerbank toplam imalatı içindeki payında düşmeler olduğu göze çarpmaktadır. Nazilli Dokuma Fabrikası 1937-1950 yılları arasında toplam 31.438 ton pamuk ipliği üretmiştir. Bu rakam, Sümerbank'ın toplam pamuk ipliği üretimi olan 149.473 tonun, %21'ini oluşturmaktadır.

II) BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI İLE KURULMUŞ OLAN PAMUKLU DOKUMA SEKTÖRÜNE SOVYET RUSYA'NIN KATKILARI

Sanayileşmesini, I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulayarak ve ilk olarak işe dokumayla başlayan Türkiye, bu sanayiye kurarken en büyük iş birliğini Sovyet Rusya ile yapmıştır. Dokuma fabrikalarının kuruluşu sırasında iki ülke arasındaki iş birliğinin en önemli unsurları, Türk Devlet adamları ve Sümerbank uzmanlarının Rusya'ya yapmış oldukları inceleme ziyaretleri, Sovyet uzman heyetinin Türkiye'de kurulacak olan fabrikaların yerlerini saptamak için yaptıkları gezilerdir. Bunlarla birlikte, Türk işçilerin Sümerbank tarafından stajyer olarak Rusya'ya gönderilmeleri, fabrikada projelerinin ve makinelerinin Rusya'da yapılması, Rusya'nın kurulacak olan fabrikalardaki makinelerinin montajını yapmak üzere uzmanlar ve aletler göndermesi de Türk-Sovyet iş birliğinin göstergeleridir. Türk dokuma sanayinin kurulması işine katkı sağlamak üzere Rusya'da "Türkstroy" adında bir tröst de kurulmuştur.

Sovyetlerden alınmış olan bu sanayi kredisi, Cumhuriyet Hükümeti'nin sanayileşme hamlesini başlatan ilk fonu olmuş hem ucuz sanayi malzemesi ve hem de gereken teknik alet yardımı sağlamıştır.³⁷⁵ Daha 23 Haziran 1932 tarihinde İktisat

³⁷⁵ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1923-1929**, s. LIV.

Vekâleti Bütçesi görüşmeleri sırasında, kurulması düşünülen dokuma endüstrisinde Sovyetler ve İtalya'dan sağlanmış olan kredilerin kullanılacağını İktisat Vekili Mustafa Şerif Bey açıklamıştır. Sanayiden söz ederken, “*Sanayi nokta-i nazarında da bilhassa Başvekil Paşa hazretlerinin son defa iki büyük memlekete vaki ziyaretleri neticesinde temin ettikleri kredilere müsteniden bazı yeni tesisat yapmayı derpiş ediyoruz. Bu hususta bilhassa nazarı itibara aldığımız nokta pamuklu mensucat keyfiyetidir*” diyen Mustafa Şerif Bey, biri düz beyaz bez, biri de basma dokuyan iki fabrika yapmak istediklerini belirtmiştir. Bu fabrikalarla birlikte tiftik yünü, keten, kenevir fabrikalarının da kurulacağını anlatan İktisat Vekili, bu işler için 5-6 milyon lira kadar bir paraya ihtiyaç olduğunu belirterek, “*bunları Başvekil Hazretlerinin temin etmiş olduğu kredilerle karşılamak istiyoruz*”³⁷⁶ demiştir.

Yapılan ilk iş, Türkiye’ye açılmış olan krediyi tahakkuk ettirmek amacıyla, 1932 yılında Rusya’da “Türkstroy” adında bir tröstün kurulmasıdır. Bu tröstün müdürlüğüne Rusya Ağır Sanayi Komiserliği üyelerinden Zolotarev atanmış, genel faaliyetlerini devam ettirmek için Rusya Ağır Sanayi Komiser Yardımcısı Kaganoviç görevlendirilmiştir. Türkstroy’un görevi, Türk uzmanlarla iş birliği halinde Türkiye’de mensucat fabrikalarının kurulması ve bu fabrikalar için gerekli olan makinelerin sipariş edilmeleridir.³⁷⁷ Türkstroy, Türkiye’deki pamuklu dokuma fabrikalarının kuruluş çalışmalarında önemli görevler üstlenmiştir.

A) Kalifiye İş Gücü İçin Sovyet Rusya’ya Öğrenci Gönderilmesi

Sovyet Rusya’nın Türk dokuma sanayinin kuruluşuna olan katkılarının en önemlisi, fabrikalarda çalışacak olan iş gücünün yetiştirilmesidir. Rusya ile Türkiye arasındaki anlaşma gereği, Sümerbank tarafından, kurulacak olan pamuklu dokuma fabrikalarında çalışmak üzere, Rusya’ya stajyer öğrenciler gönderilmiştir. İlk kurulması planlanan fabrika, Kayseri Pamuklu Mensucat Fabrikası olduğu için, stajlarını tamamlayan öğrencilerin bu fabrikanın iplik, dokuma, boya ve apre kısımlarında usta ve ustabaşı olarak çalışmaları öngörülmüştür. Stajyer olarak

³⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 9, İçtima: 1, 69. İnikat, 23.6.1932, s. 274.

³⁷⁷ “Rusya’nın Vereceği Sanayi Levazımı”, Cumhuriyet, 27 Nisan 1933, s. 1.

Rusya'ya gidecek olan gençler, Sümerbank tarafından seçilmiş, başvuracak adaylarda, Türk vatandaşı olmak, sanayi okulu veya dengi bir okulu bitirmek, eğer bu tür bir okulu bitirmedilerse fabrikalarda çalışmış olmak, askerlik hizmetini tamamlamış olmak, lisan bilmek ve fabrikalarda çalışacak derecede sağlıklı olmak şartları aranmıştır.³⁷⁸

İlk olarak Rusya'ya giden öğrenci heyetine Feshane Fabrikası Müdürü Şevket Turgut Bey'in nezaret etmesi uyun görülmüş ve seyahatini kolaylaştırmak için kendisine siyasi pasaport verilmiştir.³⁷⁹ 50 kişilik stajyer öğrenci grubu 24 Ağustos 1933 tarihinde Sovyet Rusya'ya hareket etmiş, dokuz ay olarak belirlenen staj süresinde öğrenciler Moskova, Harkof ve Leningrat'taki pamuklu dokuma fabrikalarına dağılarak, bez imalatı ve dokuma makinelerinin teknik işlerini öğrenmişlerdir.³⁸⁰ Eylül ayında 30 kişilik bir öğrenci grubu daha, dokuma konusunda staj yapmak üzere Rusya'ya giderek ilk gruba katılmışlardır. Staj süresi onlar için de 9 ay olarak belirlenmiştir.³⁸¹ Böylece Rus Tekstil fabrikalarında staj yapan gençlerin sayısı 80'e yükselmiştir.

Rusya'ya giden gençlerin çoğu 1934 yılının Ekim ayında stajlarını tamamlamışlardır. Kendileri için 20 Ekim 1934 akşamı Türkstroy ve Sümerbank temsilcilerinin de katıldığı bir mezuniyet töreni yapılmıştır. Törende, 64 ustabaşı ve 5 mühendise diplomaları ve M. Zolotarev tarafından birer nişan verilmiştir.³⁸² 25 ustabaşı aday ve 5 mühendis Rusya'da kalarak eğitimlerine devam etmişlerdir.³⁸³ Rusya'da staj gördükten sonra diplomasını alarak yurda dönen gençlerden 35'i Kayseri Fabrikası'nın montaj işçiliğinde çalışmak üzere Kayseri'ye gönderilmiştir.³⁸⁴

Kayseri Dokuma Fabrikasında şube amiri, mühendis kimyager olarak çalışacak olan gençler de Sovyet Rusya'da eğitim almışlardır. Fabrikada şube amiri olarak çalışmak üzere Makine Mühendisi Bülent Bedi, Güher Zühtü, Mensucat Mühendisi

³⁷⁸ "Rusya'ya Gönderilecek Stajyerler Hakkında", **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1933, s. 6.

³⁷⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30 18 1 2, Kutu No: 38, Dosya No: 58, Sıra No: 17.

³⁸⁰ "Rusya'da Staj Görecek Sümerbank İşçileri", **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1933, s. 2.

³⁸¹ "30 Türk Genci Daha Rus Fabrikalarına Staj Görmeye Gönderildiler", **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1933, s. 1-2.

³⁸² "Yeni Fabrikalarımızın Mühendis ve Ustaları", **Cumhuriyet**, 22 Teşrinievvel 1934, s. 1-2.

³⁸³ "Ustabaşılar Rusya'dan Dönüyorlar", **Cumhuriyet**, 24 Teşrinievvel 1934, s. 1-2.

³⁸⁴ "Sümerbank'ın Faaliyeti" **Cumhuriyet**, 18 Teşrinisani 1934, s. 3.

Osman Ertem, Kimyager Mühendis Mehmet ve Selahattin Beyler, 1934 yılı Nisan ayında kendilerine siyasi pasaport verilerek eğitim için Rusya'ya gönderilmişlerdir.³⁸⁵

Dokuma sanayinde istihdam edilecek uzmanların eğitilmelerinin yanı sıra, pamuk yetiştiriciliğinin öğrenilmesi konusunda da Türkiye Sovyet Rusya'dan destek almıştır. Daha iyi cins pamuk üretebilmek için Nazilli pamuk Tohumu Islah İstasyonu Uzmanı Celal İğriboz pamuk yetiştirme yöntemlerini öğrenmek ve pamukçuluk alanında yapılan çalışmaları yerinde incelemek için 1935 yılının Ağustos ayında Sovyet Rusya'ya gönderilmiştir.³⁸⁶

Bunlarla birlikte, Sovyet Rusya'da bulunan Leningrat Mensucat Sanayi Yapımı Alanında İlmî Araştırmalar Enstitüsü, Karl Marx Fabrikası'nda üretilen ve Türkiye'de kurulacak mensucat fabrikalarında kullanılacak mihaniki tarakların ayrıntılı kullanımı hakkında resimli bir broşür hazırlamıştır. Bu broşürler Türkiye'deki dokuma fabrikalarında görev yapan bütün idare memurlarına gönderilmiştir.³⁸⁷

B) Türk Uzman ve Yöneticilerinin Sovyet Rusya'ya Yaptığı Ziyaretler

Sovyet Rusya'nın Türk dokuma sanayinin kuruluşuna katkısı sadece Sovyet kredisi, Sovyet uzmanların Türkiye'ye gelişleri ve Rusya'ya stajyer işçilerin gönderilmesi ile sınırlı kalmamıştır. Sümerbank dokuma fabrikalarının uzman ve yöneticileri de Rusya'ya giderek, tekstil fabrika ve makinelerini incelemişlerdir. Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey Başkanlığı'nda bir uzman heyeti oluşturulmuş ve Reşat Bey'e de siyasi pasaport verilmiştir.³⁸⁸ 9 Mart 1933 tarihinde Feshane Fabrikası Müdürü Şevket Turgut ve Sanayi Odası Fen Heyeti Müdürü Kâmil Beylerden oluşan heyet Rusya'ya hareket etmiştir.³⁸⁹

³⁸⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu No: 44, Dosya No: 21, Sıra No: 8.

³⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu No: 57, Dosya No: 27, Sıra No: 19.

³⁸⁷ "Sanayi Malzemesi Rus Fabrikaları İmalata Devam Ediyorlar", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1933, s. 3.

³⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Kutu No: 33, Dosya No: 10, Sıra No: 18.

³⁸⁹ "Mühendisler Dün Rusya'ya Gittiler", **Cumhuriyet**, 10 Mart 1933, s. 2.

Moskova'ya gelen Türk heyeti istasyonda Rusya Ağır Sanayi Komiserliği Mukaveleler Şubesi Reisi Lorentz ve Prof. Orlof tarafından karşılanmıştır.³⁹⁰ Reşat, Şevket Turgut ve Kâmil Beyler daha sonra Sovyet Rusya Ticaret Odası'nı ziyaret etmiş, bu ziyarette Türk konsolosluk erkânıyla, Ticaret ve Ağır Sanayi Komiteleri üyeleri de hazır bulunmuşlardır. Karşılıklı konuşmalardan sonra Türk misafirler yeni açılmış olan Merkez Müzesi'ni gezmişlerdir.³⁹¹ Sovyet Rusya'da ziyaretlerine devam eden heyet, İvanoov'da mensucat fabrikalarında incelemelerde bulunmuş, Türk heyetinin Başkanı Reşat Bey, gazetecilerle yaptığı konuşmada bu fabrikalardan çok iyi izlenimlerle ayrıldıklarını belirterek, *"İstediğimiz her şeyi gördük. Sovyet Hükümeti bize karşı misli görülmedik bir kabul yapmıştır. Bu Sovyet Rusya ile Türkiye Cumhuriyeti'ni birbirine bağlayan sağlam dostluğun bir delilidir"*³⁹² diyerek Rus misafirperverliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Heyet bu gezi sırasında, Sovyetlerin vereceği makine ve aletler hakkında görüşmelerde bulunmuş ve iki taraf arasında bir protokol imzalanmıştır.³⁹³ Türk sanayi heyeti bu gezi sırasında Türkiye'de kurulacak olan mensucat fabrikaları için gereken makinelerin siparişini de vermiştir.³⁹⁴

Türk heyetinin Başkanı Reşat Bey, Sovyet Rusya'da buldukları sırada basına açıklamalarda bulunmuş, ilk fabrikanın Kayseri'de kurulacağını kesinleştiğini belirterek, Türkiye'de mensucat fabrikalarının Sovyetlerden alınacak olan makinelerle kurulacağını, fabrikalardan birinin projelerinin tamamlandığını anlatmış, bu projeyi heyetin Türkiye'ye getireceğini söylemiştir. Türkstroy'un sadece Türkiye'de kurulacak olan fabrikaların projelerini Rus uzmanlara hazırlamak ve makineleri teslim etmek için kurulduğunu anlatan Reşat Bey, heyet olarak Sovyet Rusya'daki mensucat fabrikalarını gezdiklerinin altını çizmiştir. Gezi sırasında Kayseri Fabrikası'nın 1.5 metre yüksekliğindeki bir maketi Sovyet sanatkarlar tarafından yapılarak İsmet Paşa'ya hediye edilmek üzere Türk Heyeti'ne teslim edilmiştir. Bunlarla birlikte Reşat Bey, ayrılmadan önce bir veda ziyafeti vermiştir. Rus yetkililerin büyük ilgi gösterdikleri ziyafete Karahan, Rus Sanayi Komiseri Müsteşarı, Türkiye'nin Moskova Sefiri Ragıp Bey ile sefaret çalışanları, Türkstroy Müdürü katılmışlardır. 9 Temmuz günü Karahan da Türk heyetine bir öğlen yemeği vermiştir.

³⁹⁰ "Rusya'ya Giden Sanayi Heyetimiz" **Cumhuriyet**, 15 Mart 1933, s. 3.

³⁹¹ "Sanayi Heyetimizin Rusya'daki Tetkikati", **Cumhuriyet**, 21 Mart 1933, s. 5.

³⁹² "Rusya'ya Giden Sanayi Heyeti", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s. 3.

³⁹³ "Kayseri'de Kurulacak Mensucat Fabrikaları", **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1933, s. 3.

³⁹⁴ "Sanayi Heyeti Rusya'dan Geliyor", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1933, s. 4.

Moskova'dan Odesa'ya hareket eden heyet, Odesa'dan kalkan bir İtalyan Vapuru ile 12 Temmuz 1933'de İstanbul'a dönmüştür.³⁹⁵

Sovyet Rusya'yı da kapsayan bir sonraki inceleme gezisi 16 Ağustos 1934 tarihinde yapılmıştır. Sümerbank İdare Meclisi Başkanı Safa Bey'in Başkanlığında, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey (Sümer), Hereke Fabrikası Müdürü Reşat Bey, Genel Müdürlük Teşkilat Mühendislerinden Şevket Turgut Bey ve Celal Bey'den oluşan heyet Avrupa'nın en önemli fabrikalarında incelemelerde bulunmak üzere Venedik'e gitmiştir. İsviçre ve Almanya'daki büyük sanayi kuruluşlarının makinelerini de inceleyen heyet,³⁹⁶ bu ülkelerden sonra Sovyet Rusya'ya geçmiştir. Türk sanayi heyeti burada Stalin Otomobil Fabrikası ile Hars ve İstirahat Parkı'nı ziyaret etmiş, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey, M. Krestinski, Karahan ve Hariciye Komiserliği Şark Şubesi Müdürü M. Zukerman tarafından kabul edilmiştir.³⁹⁷ Heyet şerefine Moskova'da Rus Sanayi Komiser Vekili M. Kaganariç tarafından bir ziyafet verilmiştir. Bu ziyafet sırasında karşılıklı dostluk konuşmaları yapılmıştır.³⁹⁸ Sovyet Rusya'da Türk mensucat fabrikaları için yapılmakta olan makinelerle ilgili bazı pürüzleri de gideren ve dönüş yolunda tekrar Almanya'ya uğrayarak bazı fabrikalarda incelemeler yapan heyet, 4 Ekim 1934'te Türkiye'ye dönmüştür.³⁹⁹

Sovyet Rusya'ya bu dönemde Bakanlık düzeyinde de bir ziyaret yapılmıştır. Ekonomi Bakanı Celal Bayar 10 Temmuz 1935 günü yanında İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer ve Reaürans Direktörü Refi Bayar, Ekonomi Bakanlığı yetkilileri ve Sümerbank uzmanlarından oluşan bir heyetle Odesa'ya hareket etmiştir. Bu heyette Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Turga da bulunmaktadır.⁴⁰⁰ Celal Bayar ve beraberindekiler Odesa'da Rus yetkililer tarafından karşılanmışlar, 14 Temmuz 1935'te Kief'ten Moskova'ya hareket etmişlerdir.⁴⁰¹ Moskova'da Türk Büyükelçisi Zekai Apaydın ve Türk mühendisleri tarafından karşılanmış olan⁴⁰² Celal Bayar şerefine, M. Rosengoltz

³⁹⁵ "Kayseri'de Kurulacak Mensucat Fabrikası", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1933, s. 4.

³⁹⁶ "Avrupa'dan Gelecek Yeni Makineler", **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1934, s. 1-6.

³⁹⁷ Moskova'ya Giden Sanayi Heyetimiz", **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1934, s. 3.

³⁹⁸ Moskova'daki Sanayi Heyetimiz", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1934, s. 5.

³⁹⁹ "Sümerbank U. Müdürü Geldi", **Cumhuriyet**, 5 Teşrinievvel 1934, s. 1-3.

⁴⁰⁰ "Ekonomi Bakanı Celal Bayar Dün Rusya'ya Gitti", **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1935, s. 1-2.

⁴⁰¹ "Ekonomi Bakanımız Kiyef'te", **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1935, s. 3.

⁴⁰² "Celal Bayar Dün Öğleden Sonra Moskova'ya Vardı", **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1935, s. 3.

tarafından 15 Temmuz akşamı bir şölen verilmiştir. Bu şölen M. Krestinski, Piakatof, Mişel, Kaganoviç, Kaminski, Zukerman, Vorobief, Türkstroy direktörü Zolotaref gibi Rus yetkililer ve Türkiye'nin Sovyet Rusya Büyükelçisi ve elçilik yetkilileri hazır bulunmuşlardır.⁴⁰³

Türk Heyeti, burada pek çok fabrikada incelemelerde bulunmuş,⁴⁰⁴ Türkstroy'u da ziyaret ederek, Nazilli Fabrikasının yapı projesi hakkında bilgi almıştır. Öğrenci yurdu, orak ve çeki imalathanesi de ziyaret edilen yerler arasındadır.⁴⁰⁵ Noguinsk'teki elektrik fabrikası ve radyo merkezinde de incelemelerde bulunmuşlardır. Ruslar da Türk misafirlerini oldukça iyi ağırlamışlar, 25 Temmuz 1935 gecesine Rus Ağır Endüstri Komiserliği Türk heyeti şerefine resmi bir kabul vermiştir. Celal Bayar 23 Temmuz'da M. Kalinine ve M. Vorosilof tarafından kabul edilmiştir. Aynı günün akşamı bu kez Türk Büyükelçiliği'nde resmi bir kabul verilmiştir.⁴⁰⁶

Türk heyeti Sovyet Rusya'da gördükleri sanayileşmeden oldukça etkilenmiştir. Başbakan'a gezisinde eşlik eden Türkiye'nin Sovyet Büyükelçisi Zeki Apaydın, Sovyetlerin ağır sanayi ve diğer sanayide kaydettikleri ilerlemenin Amerika'nın dahi üzerinde olduğunu altını çizmiştir.⁴⁰⁷ Celal Bayar ve beraberindekiler buradaki incelemelerini tamamlayarak Almanya'ya geçmişler ve oradan da Avrupa'da endüstri ile ilgili bazı merkezlerde incelemelerde bulunduktan sonra 20 Ağustos 1935 tarihinde yurda dönmüşlerdir.⁴⁰⁸

⁴⁰³ "Ekonomi Bakanımızın Moskova Görüşmeleri", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1935, s. 3.

⁴⁰⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30.10.0.0, Kutu No: 200, Dosya No: 362, Sıra No: 16.

⁴⁰⁵ "Ekonomi Bakanı Rusya'da Tetkiklerine Devam Ediyor", **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1935, s. 3.

⁴⁰⁶ "Celal Bayar'ın Rusya Gezisi", **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1935, s. 3.

⁴⁰⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30.10.0.0, Kutu No: 200, Dosya No: 362, Sıra No: 16.

⁴⁰⁸ "Ekonomi Bakanımızın Rusya Gezisi", **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1936, s. 5; "Celal Bayar'ın Rusya Gezisi", **Cumhuriyet**, 07 Ağustos 1935, s. 3; "Rusya'daki Heyetimiz", **Cumhuriyet** 11 Ağustos 1935, s. 3; "Bakanlar Kurulu Toplanıyor", **Cumhuriyet** 19 Ağustos 1935, s. 5.

C) Tekstil Fabrikalarının Planlanması ve Montajında Sovyet Desteği

Sovyet Rusya mensucat fabrikalarının projeleri, montajları ve montajı yapacak teknik elemanlar konusunda da Türkiye'den desteğini esirgememiştir. Bu çerçevede Kayseri Dokuma Fabrikası'nın proje ve planları Sovyet uzmanlar tarafından hazırlanmıştır.⁴⁰⁹ Fabrikanın kesin projesi Türkstroy Başkanı Zolotarev ve Baş Mühendis M. Zigline tarafından Sümerbank Mühendisleri Şevket Turgut ve Hüsnü Beylere 1934 yılı Ocak ayı sonunda teslim edilmiştir.⁴¹⁰

Tekstil sektörünün kurulması için Türkiye'nin Sovyet Rusya ile iş birliği içinde olduğunu Kayseri Dokuma Fabrikasının temel atma töreninde Başvekil İsmet Paşa açıkça ifade ederek, *“Bu büyük mevzuda dokuma fabrikalarının tesisi içinde Sovyet sanayi ile teşriki mesai etmiş bulunuyoruz. Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehassıs etmektedir”* demiş ve Kayseri Fabrikasının hem Türk-Sovyet dostluğunun bir abidesi, hem de Sovyet sanayinin parlak bir örneği olacağının altını çizmiştir.⁴¹¹

Fabrikanın makineleri de yine Rusya'dan alınmıştır. Mensucat makinelerinin ilk kısmı 1934 yılı Eylül ayı başında Rus bandıralı Ziryanin Vapuru ile İlk önce İstanbul'a getirilmiş buradan da Kayseri'ye sevk edilmişlerdir.⁴¹²

Kayseri Mensucat Fabrikasının makinelerinin montajı da Rusya'dan gelen uzmanlar tarafından yapılmıştır. Makinelerinin montajı için ön çalışmalarda bulunmak üzere Türksroy Başkanı Zolotarev'in Başkanlığında, uzmanlardan oluşan bir heyet Rusya'dan 01 Mayıs 1934 akşamı İstanbul'a gelmiştir.⁴¹³ Türkstroy Başkanı M. Zolotarev gazetecilere konu ile ilgili olarak açıklamalarda bulunmuş, Türkiye ile

⁴⁰⁹ T.C. İktisat Vekâleti Sümerbank'ın Yeni Kurduğu Fabrikaların Tesislerine ve Bankanın Bazı İştiraklerine Dair Raporlar, Cilt: I, Rapor 1-11, No: QQ-2-A-21-248, Ankara, 1940, s. 172.

⁴¹⁰ “Yeni Mensucat Fabrikalarımız”, **Cumhuriyet**, 28 Kânunusani 1934, s. 3.

⁴¹¹ “İktisat Savaşında Yeni Bir Zafer”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1934, s. 6.

⁴¹² “Kayseri Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1934, s. 2.

⁴¹³ “Rus Sanayi Heyeti”, **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1934, s. 1.

Sovyet Hükümeti arasında yapılmış olan 21 Ocak 1934 tarihli anlaşma gereği Türkiye adına Sümerbank, Sovyet Rusya adına da Türksroy'un Kayseri Fabrikası inşaatının teknik aksamının oluşturulması işiyle görevlendirildiğini belirtmiştir.⁴¹⁴ Rus uzmanlar 10 Mayıs 1934 gecesi Kayseri'ye varmışlardır.⁴¹⁵ Daha sonra esas montaj işinde çalışmak üzere aralarında bir kadının da bulunduğu bir grup Rus işçi daha 16 Eylül 1934 tarihinde Kayseri'ye gitmişler,⁴¹⁶ montaj işinin tamamlanmasından sonra 25 Temmuz 1935 tarihinde ülkelerine geri dönmüşlerdir.⁴¹⁷

Bununla birlikte Nazilli Dokuma Fabrikasının projeleri de Sovyet Rusya'da Türksroy Mühendislerinin desteğiyle hazırlanmıştır.⁴¹⁸ Fabrikayı kurmakla görevlendirilmiş olan Bakırköy Bez Fabrikası eski Müdürü Fazlı Turga, bu iş için Rusya'ya gönderilmiş ve kendisine seyahatinde kolaylık sağlaması açısından siyasi pasaport verilmiştir.⁴¹⁹ Aynı zamanda fabrikanın basma ve bir kısım terbiye makineleri hariç, diğer bütün makine, türbin ve kazanları da Sovyetler Birliği'nden getirilmiştir.⁴²⁰ Fabrika'nın yapımı sırasında kullanılan montaj aletleri işi bittikten sonra geri gönderilmek üzere Türksroy aracılığı ile Rusya'dan getirilmiştir.⁴²¹ Fabrikanın montajını Rus uzmanlar 57 Türk işçisi ile birlikte yapmışlardır. Türk işçilerin 13'ü, kumaşlarda kullanılacak şekil ve renkler konusunda Rusya'da uzmanlık eğitimi almış gençlerden oluşmuştur.⁴²² Kuruluş çalışmaları sırasında, Rusya'dan gelen mensucat uzmanı, buhar ölçü aletleri uzmanı, mensucat makineleri uzmanları da görev almışlardır.⁴²³ Bunlarla birlikte fabrikanın tesisat malzemeleri de Rusya'dan getirilmiştir.⁴²⁴ Fabrikanın sıhhi ve teknik tesisatının yapımında Bakanlar Kurulu'nun izniyle Sovyet tebaasından Uzman Viktor Lebkovski çalışmıştır.⁴²⁵ Bununla birlikte yine Sovyet tebaasından İzolasyon uzmanı Fedor Simirnov⁴²⁶ ve

⁴¹⁴ "Kayseri Fabrikası", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1934, s. 1-5.

⁴¹⁵ Rus Sanayi Mühendisleri Kayseri'de", **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1934, s. 3.

⁴¹⁶ "Rus Mühendisleri Kayseri'ye Gittiler", **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1934, s. 5.

⁴¹⁷ "Dün Giden Rus İşçileri", **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1935, s. 7.

⁴¹⁸ "Nazilli Fabrikası'nın İnşaatı Süratle İlerliyor", **Cumhuriyet**, 16 İkincikanun 1936, s. 2.

⁴¹⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30 13 1 2, Kutu No: 54, Dosya No: 32, Sıra No: 4, (Bu belge daha önce şu kaynaktan kullanılmıştır: Saadet Tekin, "Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Biri: Nazilli Basma Fabrikası", **Tarih ve Toplum**, No: 230, (Şubat 2003), s. 23.)

⁴²⁰ Toprak, **a.g.e.**, s. 40.

⁴²¹ **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu No: 71, Dosya No: 6, Sıra No: 2.

⁴²² Orhan Rahmi Gökçe, "İktisat Vekili Tetkiklerinden Çok Memnun", **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1937, s. 2.

⁴²³ Saadet Tekin, **a.g.m.**, s. 24.

⁴²⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2, Kutu No: 62, Dosya No: 12, Sıra No: 5.

⁴²⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30.12.1.2, Kutu No: 85, Dosya No: 98, Sıra No: 3,

⁴²⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30 18 1 2, Kutu No: 80, Dosya No: 100, Sıra No: 7.

Sinyal Cihazları Ustası İvan Novoselzef⁴²⁷ Bakanlar Kurulu'nun izniyle Nazilli Basma Fabrikası'nda çalışmışlardır.

Ruslar Türkiye'yi fabrikanın açılış töreninde yalnız bırakmamışlar, törene Sovyet Rusya'nın Ağır Endüstri Komiser Yardımcısı B. Piatakof'un Başkanlığında bir heyetle katılmışlardır. Ankara'ya gelen heyet tren istasyonunda İktisat Vekili Celal Bayar, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer, Sovyet Büyükelçisi Karahan ve diğer devlet yetkilileri tarafından karşılanmıştır.⁴²⁸ Kayseri Bez Fabrikasının 16 Eylül 1935'teki açılış töreninde bir konuşma yapan Celal Bayar, Sümerbankın Sovyet endüstrisi ile yapmış olduğu iş birliği sonucunda bu fabrikanın ortaya çıktığını, Sovyet teknisyenlerin kendileri ile yakından ilgilendiğini söylemiştir. Fabrikanın makine ve teçhizatının ağırlıklı olarak Sovyet Rusya'dan alındığının altını çizmiş, Türkstroy idaresinin mesaisinin takdire şayan olduğunu vurgulamıştır. Bayar, fabrikanın Türk-Sovyet iş birliği ürünü olduğunu belirten şu sözleri söylemiştir: *“Arkadaşlar, Reisimin (İsmet İnönü) tahakkuk ettiği abide vücuda geldi. Bugün canlı bir eser olarak yaşıyor. Fakat aynı zamanda çoktan beri kalbimizde yaşayan Sovyet dostluğunu da temsil ediyor. O dostluktur ki, arkadaşlar hepimiz bilirsiniz arızı olarak meydana gelmiştir. Her iki memleket ulusal mukadderatlarına hakim olmak için davalarını, gayelerini tahakkuk ettirmek için yüksek mücadeleye atıldıkları zaman birbirlerini iş başında bulmuşlar ve birbirlerine ellerini uzatmışlardır. Biz dost eli daima sıktık ve sıkmaya devam edeceğiz. Sovyet dostluğu gün geçtikçe kıymetini arttırıyor. Bilirsiniz yurttaşlarım bu dostluğun membaı asildir, temizdir, saftır. Bunun membaı her iki milletin büyük gayesi olan Cihan sulhuna hizmet etmektir. Bu işte çalışmış olan Sovyet teknisyen ve Sovyet işçileri tamamen kazanmışlardır ki onlar memleketimizde çalışırken kendi memleketlerindeki güzel gayretlerinin bize daha pratik bir örneğini vermişlerdir.”*⁴²⁹

Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın özellikle dokuma kısmının hayata geçirilmesi için oluşan sıkı iş birliği Cumhuriyet'in onuncu yıl kutlamalarında doruk noktasına ulaşmıştır. Sovyet Rusya dostluğunun bir göstergesi olarak Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla Türkiye'ye 4 tane uçak hediye etmiş ve bunları hem denemek hem de İstanbul'dan Ankara'ya getirmek üzere pilotlar

⁴²⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30 18 1 2, Kutu No: 82, Dosya No: 27, Sıra No: 19.

⁴²⁸ **Ulus**, 16 Eylül 1935, s. 1.

⁴²⁹ “Kayseri Fabrikası Dün Büyük Törenle Açıldı”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1935, s. 1-8.

göndermiştir.⁴³⁰ Bununla birlikte Sovyet Rusya onuncu yıl kutlamalarına kalabalık bir heyetle katılmış, Rus yetkilileri almak için İzmir Vapuru Sıvastapol limanına gönderilmiştir. Harbiye ve Bahriye Nazırı ve Sovyet Rusya İhtilal Harbi Meclisi Reisi M. Vorosilof başkanlığındaki Rus misafir heyetinde, Maarif Komiseri Bubnoff, Süvari Müfettişi Budanni, Türk Sefiri Ragıp Bey, Rusya'nın Türkiye Sefiri Suriç, Hariciye Vekâleti yüksek memurları gibi önemli isimler bulunmuştur.⁴³¹ Bu ziyarete Türkiye tarafından çok önem verilmiş, Rus misafirleri taşıyan İzmir Vapuru'nu 26 Ekim 1933 sabahı Karadeniz açıklarında Zafer ve Kocatepe Muhripleri tarafından karşılanmıştır.⁴³² İlk önce İstanbul'a gelen heyet, daha sonra törenlere katılmak üzere Ankara'ya gitmiş, kendilerine Başbakan İsmet Paşa tarafından bir ziyafet verilmiştir.⁴³³ Sovyet Heyeti, Cumhuriyetin onuncu yıl şenliklerinden sonra Ankara'dan yola çıkarak İstanbul, Eskişehir, Bursa ve Çanakkale'de bulunan çeşitli tarihi ve turistik yerleri gezmiş, 3 Kasım 1933 tarihinde Rusya'ya dönmek için Türkiye'den ayrılmıştır.⁴³⁴

⁴³⁰ "Ankara'ya Gelecek Rus Ricali", **Cumhuriyet**, 23 Teşrinievvel 1933, s. 2; "Rus Misafirlerimiz", **Cumhuriyet** 24 Teşrinievvel 1933, s. 1-5, "Moskova'dan Gelen Heyet", **Cumhuriyet**, 25 Teşrinievvel 1933, s. 3.

⁴³¹ "Rus Misafirlerimiz Bu Sabah 11'de Geliyorlar", **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1933, s. 6.

⁴³² "Rus Ricali Hararetle Karşılandı", **Cumhuriyet**, 27 Teşrinievvel 1933, s. 1-5.

⁴³³ "Gazi Hz. General Vorosulof ve Arkadaşlarını Kabul Etiler", **Cumhuriyet**, 28 Teşrinievvel 1933, s. 1-5.

⁴³⁴ Bu gezinin ayrıntıları için bkz: **Cumhuriyet**, 30 Teşrinievvel 1933, s. 9; **Cumhuriyet**, 31 Teşrinievvel 1933, s. 3; **Cumhuriyet**, 03 Teşrinisani 1933, s. 3-5; **Cumhuriyet**, 04 Teşrinisani 1933, s. 1-2; **Cumhuriyet**, 05 Teşrinisani 1933, s. 1-3; **Cumhuriyet**, 06 Teşrinisani 1933, s. 1-5; **Cumhuriyet**, 07 Teşrinisani 1933, s. 5; **Cumhuriyet**, 08 Teşrinisani 1933, s. 5; **Cumhuriyet**, 10 Teşrinisani 1933, s. 1-6.

III. BÖLÜM

BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI (1934-1950)

I) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASININ KISA BİR TARİHÇESİ, BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI İLE GENİŞLETİLEREK AÇILMASI

A) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na Kadar Bakırköy Bez Fabrikasının Kısa Bir Tarihçesi

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereğince yenilenmesi öngörülen Bakırköy Bez Fabrikası, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçmiş tek ve en büyük pamuklu dokuma fabrikasıdır. Bu özelliği ile sanayi planının bel kemiği olan dokuma endüstrisi içinde, daha sonra kurulacak olan fabrikalara örnek olan Bakırköy Bez Fabrikası, ayrı bir öneme sahiptir.

Bakırköy Bez Fabrikası, 1850 yılında Barutçubaşı Ohannes tarafından kurulmuştur. Mimarı ünlü Balyan Ailesinden Garabed Amira Balyan olan Bakırköy Bez Fabrikası, Hereke Fabrikası'nın pamuklu kısmı için İngiltere'den alınmış, daha sonra Bakırköy' e nakli uygun görülmüş makinelerle üretime başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk inorganik enerji ile çalışan fabrikası olan Bakırköy'e, bakır klişelere çıkarılmış ıstampalarla resim ve şekiller basılarak bir tür "emprime" üretildiğinden "Basmahane" denilmiştir. İlk yıllarında el tezgâhlarında üretilen basmalarda İngiliz motifleri kullanılmış, zamanla kumaşlara Türk ve Arap motifleri işlenerek daha özgün kumaşların üretimi sağlanmıştır.

Basmahane ürünleri zaman içinde çok beğenilince, fabrikanın saray için üretim yapmasını isteyen Sultan Abdülmecid, fabrikayı "Basmahane-i Amire" olarak 1860 yılında Hazine-i Hassa bünyesine katmıştır. Hazine-i Hassa'ya katıldıktan sonra fabrika geliştirilmiş, arazisi 5400 dönüme çıkarılmış, bahçesi ağaçlandırılmış, etrafı

yüksek duvarlarla çevrilerek su ihtiyacının karşılanması için de bir de havuz yaptırılmıştır.

Bundan sonra Basmahane 1867 yılında Harbiye Nezareti Levazımat-ı askeriye Dairesi'ne devredilmiş ve sadece ordu için bez ve kumaş üretmeye başlamıştır. 1894 yılında meydana gelen depremde büyük hasar gören Bakırköy Bez Fabrikası, geçirdiği onarımdan sonra 1898'de tekrar üretime başlamıştır.

Sadece askeri kumaşlar üreten fabrikada 1900 yılında bir el tezgâhı açılmış, Bursa havluları, yemek peçeteleri, peştamallar, sofrâ örtüleri, perdelik kumaş gibi ev kullanımına uygun ürünler üretilmeye başlanmıştır. Bu ürünler perşembe günleri fabrikada, Ramazan aylarında da Beyazıt Camii avlusunda hem sergilenmiş hem de satılmıştır.

1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı sırasında fabrika çalışmaya devam etmiş, deri bulunamaması nedeniyle palaska ve tüfek kayışı gibi ürünler üretilmiştir. Savaşın sürdüğü 1915 yılında fabrikada 270 askerin sivil işçilerle birlikte çalışması dikkat çekicidir. Fabrikada ilk kez kadın işçilerin çalışmaya başlaması da Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlar.

1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması Osmanlı Devleti'nin pek çok yeri gibi Bakırköy Bez Fabrikası'nın da işgal edilmesine yol açtı. Fabrikaya Mütarekeden sonra Fransız Ordusu'nu Tunuslu Süvari Alayı yerleşmiş, bununla birlikte bir buçuk yıl devam eden işgal süresince fabrika üretimini sürdürmüştür. Bu dönemde işçilere maaş yerine bez ve iplik verilmiş, fabrikanın kapanmasını önlemek için piyasaya yönelik bezden eşyalar üretilerek, Beyazıt Camii'nin avlusunda bir sergi açılmıştır. Açılan sergide hem fabrikanın ürünleri satılmaya çalışılmış hem de işçiler maaş yerine aldıkları bez ve iplikleri, makarna, kuskus, tarım aletleri gibi ihtiyaç duydukları maddelerle değiş tokuş etme imkânı bulmuşlardır.

1921 yılında Harbiye Nezareti Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne geçen Bakırköy Bez Fabrikası, 1923 yılında bir süre için kapanmıştır. Yenilenme ve onarımın ardından, günde 2000 metre bez dokuma kapasitesine sahip olarak yeniden işletmeye açılmıştır. Rasyonel boyacılığın temeli olan "yiger" usulü boyacılık ilk defa Bakırköy Bez Fabrikası'nda 1927 yılında başlamıştır. Yine ilk defa "patiska" ve "basma" bu fabrikada üretilmiştir.

Bakırköy Bez Fabrikası Cumhuriyet'in ilanından sonra, Beykoz Deri ve Kundura, Feshane Mensucat, Hereke Mensucat Fabrikaları gibi kuruluşlarla birlikte önce 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası bünyesine geçmiş, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kapanmasından sonra 1932 yılında Devlet Sanayi Ofisi'ne geçmiştir. Sanayi ve Maadin Bankası tarafından işletildiği sırada 1933 yılında Bakırköy Bez Fabrikası'nın makineleri yenilenmiştir. Fabrikaya 60 adet yeni tezgâh getirilerek kurulmuş, pamuk temizleme ve iplik kısımlarına da son sistem makineler alınmıştır. Böylece üretilmekte olan ürünlerin daha temiz ve beyaz olmaları sağlanmıştır.⁴³⁵ Fabrika, 1933 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hayata geçirmek için kurulan Sümerbanka devredilmiştir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen az sayıdaki fabrikalar arasında yer alan Bakırköy Bez Fabrikası, I. Beş Yıllık Sanayi Planı gereğince yenilendikten sonra, modern bir tesis haline gelmiştir. Cumhuriyet sanayileşmesinin motoru olan dokuma kombinaları birbiri ardına kurulurken, Bakırköy Bez Fabrikası hem yenilenen tezgâhlarında üretime devam etmiş, hem de Sümerbank bünyesinde yeni kurulacak pamuklu fabrikalarının hayata geçirilmesine katkıda bulunmuştur.

B) Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile Bakırköy Bez Fabrikasının Genişletilerek Teknolojisinin Yenilenmesi

Bakırköy Bez Fabrikası, önceliği pamuklu dokuma ürünlerinin yurt içinde üretimini sağlamak olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planıyla hem yeni bir fabrika binası hem de yeni dokuma tezgâhları ve makinelerle yenilenerek, çağın gereklerine uygun modern bir tesis haline getirilmiştir.

Aslında Bakırköy Bez Fabrikasının genişletilerek teknolojik olarak yenilenmesine I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmadan önce karar verilmiştir. Fabrikanın yenileme projesi, Müdür Fazlı (Turga) Bey tarafından 1932 yılında, Avrupa'da mensucat makineleri yapan firmalarla görüşülerek hazırlanmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası bünyesinde son şekilleri verilen proje, onay için 1932 yılı sonunda

⁴³⁵ "Sanayi Bankası Fabrikaları", *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1932, s. 4.

İktisat Vekâletine sunulmuştur. İktisat Vekâleti Fen Müşavirleri, İbrahim Akçura, Kâmil İbrahim Sıdal, Bekir Sıtkı Oransay ile Sanayi Müfettişi İbrahim Ethem Miharbi tarafından incelenen proje, uygun bulunarak onaylanmıştır.⁴³⁶

Sanayinin kurulması için bir plan yapılması söz konusu olunca, Bakırköy Bez Fabrikasının genişletilmesi bu bağlamda değerlendirilmiş, fabrikanın yenilenmesi işine I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer verilmiştir. Fabrika Sanayi Planı'nı hayata geçirerek başka pamuklu fabrikaları da kuracak olan Sümerbanka devredilmiştir. Ahmet Fazlı (Turga) Bey tarafından hazırlanmış olan genişleme projesi büyük ölçüde I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda yer almıştır. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre Bakırköy'ün genişletilmesi için 950.000 liralık bir sabit sermaye ayrılmıştır. I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nda genişleme ve yenilenmenin esasları, eski fabrika binasının yanına yeni bir binanın yapılması, fabrikanın 3200 olan iş sayısının 10.000 işe çıkarılması; 60 olan dokuma tezgâhına 240 tezgâh ilave edilerek toplam tezgâh sayısının 300'e çıkarılması; hiç olmayan terbiye, boya ve kasar tesisatlarının yapılması olarak belirlenmiştir.⁴³⁷

Makinelerin siparişi Sümerbank tarafından özelliklerine göre 1933 yılı Eylül ayında Avrupa ülkelerindeki çeşitli firmalara verilmiştir. Makine alımı için öngörülen meblağ 367.866 lira olmasına rağmen, 387.283 liraya mal olmuştur. Fabrikanın teknolojisinin daha sonra uzun bir süre yenilenemeyeceğinden endişe edildiği için tasarlanandan daha yüksek özelliktekiler alınmıştır. Bununla birlikte, Ruti marka dokuma makineleri için 27 parçalık yedek teçhizat da alınmıştır. Bütün bunlar makineler için ödenen paranın artmasına neden olmuştur. Bu şekilde, makineler gerektiğinde daha çok çeşit bez üretmek için kullanılacak hem bez çeşidi hem de üretim miktarı arttırılabilecektir.⁴³⁸

Ahmet Fazlı (Turga) Bey tarafından hazırlanmış olan projeye fabrikaya yardımcı tesisat olarak hareketi sağlayan güç elektrik motorlarıyla sağlanmış, havalandırma, rutubetlendirme, aydınlatma, ısıtma tesisatları yapılmış, su ve buhar, aktarma dişlileri alınmış ve artezyen kuyuları açılmıştır. Bunların gerçekleşme bedeli 162.503 liradır. Bunlara ek olarak I. Beş Yıllık Sanayi Planı'yla fabrikanın buhar

⁴³⁶ T.C. İktisat Vekâleti Sümerbank'ın Yeni Kurduğu Fabrikaların Tesislerine ve Bankanın Bazı İştiraklerine Dair Raporlar, C:1, (Rapor 1-11), No: QQ-2/A-21-248, Ankara, 1940, s. 1.

⁴³⁷ A.e., s. 1-2.

⁴³⁸ A.e., s. 2.

ihtiyacı için iki buhar kazanı daha yapılmış, ileride türbin konması için yer ayrılmış ve kazan atmosferinin alçak basınçtan yüksek basınca çıkartılmıştır.⁴³⁹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı gereği eski fabrikanın yanındaki boş araziye yapılacak yeni fabrika binasının temeli, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat (Sümer) Bey, Afyon İnhisar Müdürü Ali Sami Bey, Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı (Turğa) Bey, Bakırköy Kaymakamı, fabrika çalışanları ve davetlilerin katıldığı bir törenle 20 Ağustos 1933 tarihinde atılmıştır.⁴⁴⁰ Bu binanın projesi Alman Heizmann und Baden Firması tarafından yapılmıştır. Bina için keşif bedeli ilk önce 260.000 lira olmasına rağmen, fabrika arazisinin çürük çıkmasından dolayı temellerde takviyeler yapma zorunluluğu ortaya çıkmış, bu yüzden inşaat 305.000 liraya mal olmuş ve 1934 yılının Haziran ayında tamamlanmıştır.⁴⁴¹

Binanın yapımı devam ederken, fabrikanın genişlemesinden dolayı artacak olan eleman ihtiyacını karşılamak için fabrika içinde bir kurs açılmıştır. Bu kursa katılacak olanlar, sanayi mektebi mezunları veya fabrikalarda uzun süre tesviyecilik ve tornacılık yapmış olanlardan seçilmiş, bu şartı taşımayan adaylardan fabrikada yapılacak olan ön sınavı geçmeleri istenmiştir. Bununla birlikte adayların askerlikle ilgilerinin olmaması da şartlar arasında yer almıştır.⁴⁴²

Çalışmalar devam ederken Bakırköy Bez Fabrikasına 1934 yılının Şubat, Mart ve Nisan aylarında Avrupa'dan alınan makineler yerleştirilmiştir.⁴⁴³ Tamamlanan fabrika binasında hemen yeni makinelerin montaj işine başlanmış, eski binadaki makineler de yeni binaya taşınmıştır.⁴⁴⁴ Yenilenen fabrika düzenlenen törenle açılmıştır.

⁴³⁹ A.e., s. 2.

⁴⁴⁰ "Bakırköy Bez Fabrikası'na Bir Bina İlave Edildi", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1933, s. 2.

⁴⁴¹ **T.C. İktisat Vekâleti Sümerbank'ın Yeni Kurduğu Fabrikaların Tesislerine ve Bankanın Bazı İştiraklerine Dair Raporlar**, C:I, (Rapor 1-11), No: QQ-2/A21-248, Ankara, 1940, s. 2.

⁴⁴² **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1932, s.7.

⁴⁴³ **T.C. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, No:8, (Ağustos 1934), s. 385.

⁴⁴⁴ "Bakırköy Bez Fabrikası", **Cumhuriyet**, 03 Haziran 1934, s. 1-3.

C) Yenilenen Bakırköy Bez Fabrikasının Açılış Töreni

Yeni binası tamamlanan, çağının teknolojisine sahip makine ve aletlerle donatılan Bakırköy Bez Fabrikası, 13 Ağustos 1934 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından görkemli bir törenle açılmıştır. İsmet Paşa, kendisine Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tahsis edilmiş olan Ertuğrul yatıyla fabrikanın açılış günü öğleden sonra Bakırköy açıklarına gelmiş, Fabrika Müdürü Fazlı Bey ve Fabrika'nın İdare Meclisi Üyelerinden Saffet Bey yata giderek İsmet Paşa'yı karşılamışlardır. İsmet Paşa Çankaya Motoruna binerek beraberindekilerle birlikte Bakırköy Bez Fabrikası'nın iskelesine çıkmış, iskelede kendisini Vali Muavini Ali Rıza Bey, Emniyet Müdürü Fehmi Bey, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Bey ile Sümerbank'ın İdare Meclisi Üyeleri karşılamışlardır. Bu sırada fabrika işçileri de İsmet Paşa'ya sevgi gösterilerinde bulunmuşlardır. İşçilerin hatırlarını soran İsmet Paşa'ya daha sonra Fabrika Müdürü Fazlı Bey bilgi vermiş, işçilerin günde dokuz saat azimle çalıştıklarını, okuma yazma bilmeyenlere fabrikada okuma yazma da öğretildiğini anlatmıştır. İsmet Paşa, fabrikanın müdür odasına girerek bir süre dinlenmiş, bu sırada İktisat Vekili Mahmut Celal Bey ve diğer misafirler de gelmişlerdir.

Törene, Gümrük ve İnhisarlar Müdürü Rana Bey, Maarif Vekili Abidin Bey, Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Hasan Bey, Muğla Mebusu ve Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı Yunus Nadi Bey, Halk Fırkası İstanbul İdare Heyeti Başkanı Cemal Bey, Kılıçalı, Gaziantep Mebusu Nuri Bey, İstanbul Mebusu Ziyaettin Bey, Zonguldak Mebusu Ragıp Bey, Liman Müdürü Müfit Necdet Bey, Elektrik Şirketi, Şark Şimendiferleri, Tramvay Şirketi Müdürleri, İstanbul'daki çeşitli mali ve iktisadi kuruluşların temsilcileri, İktisat Vekâlet'ine ve Ticaret Odası'na mensup pek çok kişi katılmıştır. Davetliler arasında Sovyet Ticaret Hariciye Mümessili Vrodinof da bulunmaktadır.

Misafirler bir süre fabrika binasında dinlendikten sonra açılış törenine geçilmiş, fabrikanın kurdelesini Başvekil İsmet Paşa tarafından kesilmiştir. Daha sonra Başvekil ve beraberindeki yetkililer, fabrikanın yeni yapılmış olan binasını gezmişler ve fabrika müdürü tarafından bilgilendirilmişlerdir. İlk önce işçilerin elbiselerini çıkardığı yerler görülmüş, daha sonra iplikhane, dokumahane, boyahane ve kasar

dairesi gezilmiştir. Bu sırada Başvekil, pamuğun nasıl geldiğini, iplik olduğunu, bez haline geldiğini, nasıl boyandığını ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Daha sonra fabrikanın balkonuna çıkarak bir konuşma yapmış sözlerine kendisine Bakırköy Bez Fabrikasının yenilenerek açılması işini üstlenen Müdür Fazlı Bey'e teşekkür ve tebriklerini sunarak başlamıştır.

İsmet Paşa, Bakırköy'ün iş sayısı bakımından küçük bir fabrika sayılacağını belirterek, Bakırköy Fabrikası'nın asıl öneminin, yıllar içinde kendini yenileyerek bugünlere gelmesi olduğunu ifade ederek “... Bugün zannedirim ki İzmir'deki hususi müesseselerde daha çok iş bulunduran fabrikalar vardır. Sümerbank'ın tesis etmekte olduğu büyük fabrikalar önümüzdeki ilkbaharda 30.000 iğle işlemeye başlayacak, memleketin en büyük dokuma müesseseleri olacaktır. Onlara bakılırsa Bakırköy Fabrikası daha küçük bir müessese sayılabilir. Bununla beraber Bakırköy Fabrikası'nın hususiyetlerini ve hususi kıymetlerini nazari dikkate vazetmek benim için hakiki bir zevktir. Hususi ve resmi bugün mevcut olan müesseselerin en yeni makinelere malik olanı hemen burasıdır. Fakat bugün için hepsinden kıymetli olan görüş şudur: Bu fabrika küçük ve iptidai bir halden mütemadiyen ilerleyerek ve genişleyerek kendi kendine büyük bir müessese olmuştur. Fabrikaların tasavvuru hatta kurulması yaşayabilir bir halde işletilmesine nisbetle kolay sayılır. Asıl zor iş kurulmuş bir fabrikayı işletebilmek kabiliyeti ve dirayetidir. Bakırköy Fabrikası geçen on sene zarfında bu imtihanı vermiş ve kıymetli müdürü reyine güvenilir ve eline milletin sermayesi emanet olunur bir dirayet göstermiştir” demiştir.⁴⁴⁵

İşçi yetiştirmenin sanayi hayatında büyük bir görev olduğuna dikkati çeken İsmet Paşa, fabrikaların adeta işçilerin yetiştiği okullar olacağını belirten şu dikkat çekici ifadeye de yer vermiştir: “Bütün milletin yeni iktisadi hayatını istikametlendirmek için ehemmiyet verdiği bu fabrikalar ancak bilenlerin, çalışanların ve öğrenmek isteyenlerin ve öğrenmek kabiliyetinde olanların bulunduğu yerler olacaktır. Bilgisi, çalışması, hevesi az olanların sığınmaları için millet fabrika yapmıyor ve yapmayacaktır.”⁴⁴⁶

⁴⁴⁵ “Sanayileşme Yolunda Yeni Bir Adım Bakırköy Bez Fabrikası Dün Açıldı”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1934, s. 1.

⁴⁴⁶ “Sanayileşme Yolunda Yeni Bir Adım”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1934, s. 5.

Bununla birlikte İsmet Paşa, fabrikada hanımların geniş bir çalışma zemini bulmuş olmalarında duyduğu memnuniyeti belirtmiş, ülkede yaşayan herkesin yeni açılan fabrikalardan duyulan sevince ortak olacağından emin olarak sözlerine son vermiştir. Törenden sonra fabrikadan ayrılan Başbakan İsmet Paşa, halkın sevgi gösterileri arasında motora binerek Ertuğrul Yatı'na doğru hareket etmiştir.⁴⁴⁷

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının öngördüğü dokuma sanayinin öncelikli olarak kurulmasının için ilk adımı olan Bakırköy Bez Fabrikası yenilenmiş haliyle Sümerbank bünyesinde üretimine başlamıştır. Daha fazla işe sahip pamuklu dokuma fabrikaları açılmasına rağmen, Sümerbank teşkilatı içindeki ayrıcalığını yıllar içinde korumuştur.

II) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASININ SÜMERBANK TEŞKİLATI İÇİNDEKİ YERİ, YÖNETİCİLERİ VE YÖNETİCİLERİNİN DOKUMA SEKTÖRÜ ÜZERİNE GÖRÜŞLERİ (1934-1950)

Bakırköy Bez Fabrikası 1934-1950 yılları arasında Sümerbank teşkilatında farklı konumlarda yer almıştır. Fabrika, Sümerbank içinde kurulan çeşitli müesseseler içinde yönetildiği gibi, bağımsız bir şirket haline getirilerek diğer pamuklu fabrikalarını idare etmekle de görevlendirilmiştir. İster bağımsız bir şirket olsun, isterse de bir müessese içinde yer alsın, müdürlük makamının olmadığı kısa süre dışında, fabrika daima Sümerbankın görevlendirdiği bir müdür tarafından idare edilmiştir. Fabrika müdürlerinin çoğunun uzmanlık alanı pamuklu mensucattır. Yöneticiler fabrikanın idari işlerini yürütürken, pamuklu mensucat konusundaki yenilikleri de yakından takip etmiş, bu konudaki bilgi ve birimlerini çeşitli süreli yayınlarda yazmış oldukları makalelerde ortaya koyarak, pamuklu sanayinin gelişmesine katkı sağlamışlardır.

⁴⁴⁷ "Sanayileşme Yolunda Yeni Bir Adım", *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1934, s. 5.

A) Sümerbank Teşkilatı İçinde Bakırköy Bez Fabrikası

Sanayi ve Maadin Bankasından devraldığı fabrikaları 1934 ve 1936 yılları arasında kendisine bağlı birer işletme şeklinde işleten Sümerbank,⁴⁴⁸ zamanla fabrikaların yönetim ve işletmelerinde bazı düzenlemeler yapmıştır. Sümerbank hakkındaki 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı kanununun 11. maddesinde “Bankanın kanunun yayımlanmasından itibaren bir yıl içinde kendisine devredilen fabrikaları uzman heyetler marifetiyle takdir ettirilecek kıymetleri ile anonim şirketler haline getireceği” ibaresine yer verilmiştir. Bu kanun maddesi gereği Bakırköy Bez Fabrikası, Sümerbank İdare Meclisi Başkanı ve üyeleri tarafından 25 Haziran 1936 tarihli toplantıda bir anonim şirket haline getirilmiş ve şirketin unvanı “Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi” olmuştur.⁴⁴⁹ Hisseleri Sümerbank’a ait olan bu şirket, pamuk ipliği ve pamuk alarak bunlardan her çeşit pamuklu mensucat üretmek, bunların toptan ve perakende satışlarını yapmak ve bu verilecek olan siparişleri kabul etmek amacıyla iki milyon sermaye ile 50 yıl süreliğine ve merkezi Ankara olmak üzere kurulmuştur. Şirketin esas mukavelenamesi Bakanlar Kurulu tarafından 27 Mayıs 1936 tarihinde kabul edilmiştir. Fabrika İstanbul’da olduğu için idari işlerin daha kolay yapılabilmesi amacıyla şirketin merkezi esas mukavelenamede yapılan bir değişiklikle Ankara’dan İstanbul’a alınmıştır. Bu değişiklik Bakanlar Kurulu tarafından 27 Aralık 1937’de onanmıştır.⁴⁵⁰

Daha sonra Birinci Sanayi Planı gereği kurulmuş olan diğer pamuklu fabrikalarını daha kolay işletmek ve aralarındaki iş birliğini arttırmak için yeni adımlar atılmıştır. Bunun için Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi Hissedarları, 6 Haziran 1938 tarihinde yaptıkları olağanüstü toplantıda, şirketin esas mukavelenamesinin ikinci maddesinin değiştirilmesi kararı almışlardır. Buna göre, şirketin unvanı “Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi” iken “Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Fabrikaları Anonim Şirketi”

⁴⁴⁸ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1940, s. 5.

⁴⁴⁹ Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Esas Mukavelename, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1936, s. 3.

⁴⁵⁰ BCA, Fon Kodu: 39 18 1 2, Kutu No: 65, Dosya No: 44, Sıra No: 8.

olmuştur. Şirketin unvanı değişeceği için dört üyeli olan İdare Meclisi üye sayısının beşe çıkarılması ve beşinci üyeliğe Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sümer'in seçilmesi Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası T. A. Ş.'nin hissedarlar heyetine teklif edilmiştir.⁴⁵¹ Hissedarlar Heyeti tarafından kabul edilen bu değişiklik, İktisat Bakanlığı'nın teklifiyle 12 Kasım 1938'de Bakanlar Kurulu tarafından da onaylanmıştır.⁴⁵² Yeni kurulan Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Fabrikası Anonim Şirketi Kayseri, Ereğli ve Nazilli pamuklu fabrikalarının işletilmesiyle görevlendirilmiştir.⁴⁵³ Yani Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı gereğince kurulmuş olan pamuklu fabrikalarının işletilmesi, kendileri kadar büyük olmayan ancak pamuklu dokuma üretiminde kendilerinden çok daha eski dolayısıyla tecrübeli olan Bakırköy Bez Fabrikasına verilmiştir.

17 Haziran 1938 tarih ve 3460 sayılı kanunun 26. maddesi İktisadi Devlet Teşekküllerinin elinde bulunan teşebbüslerin müessese haline getirilmesini zorunlu kılmıştır. Kanunla birlikte Sümerbank elinde bulunan fabrikalarının hukuki statülerini yeniden düzenlemek durumunda kalmış, şirket olarak çalıştırdığı işletmeleri müesseseye dönüştürmüştür. Bankanın bünyesindeki bütün anonim şirketlerinin kapanmalarıyla Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Fabrikası A. Ş. çalışmalarına son vermiş ve yerine "Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi" ve "Sümerbank Birleşik Yün İpliği ve Yünlü Dokuma Fabrikaları Müessesesi" olmak üzere iki müessese kurulmuştur.⁴⁵⁴ Böylece diğer pamuklu dokuma fabrikalarıyla birlikte, Bakırköy Bez Fabrikası da Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Fabrikaları Müessesesi bünyesinde yer almıştır. Ancak bu durum uzun süre devam etmemiş, Sümerbank'a bağlı olan bütün pamuklu dokuma fabrikaları 1 Ocak 1939 tarihinde "Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi" çatısı altında birleştirilmiştir.⁴⁵⁵ Bununla birlikte Sümerbank'a bağlı olan yünlü fabrikaları da "Sümerbank Birleşik Yün İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi" çatısı altında toplanmışlardır. Her iki müessese 1 Ekim 1941 tarihinde "Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi" adı altında

⁴⁵¹ **Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi Hissedarlar Umumi Heyeti Fevkalade Toplantısına Ait İdare Meclisi Raporu**, 1938, s. 1.

⁴⁵² **BCA**, Fon No: 39 18 1 2, Kutu No: 65, Dosya No: 44, Sıra No: 8.

⁴⁵³ "Sümerbank'ın Tarihi Tekamülü ve Bugünü", **İktisadi Yürüyüş**, C:XV, No: 309, (31 Ocak 1954), s. 15.

⁴⁵⁴ Toprak, **a.g.e.**, s. 50.

⁴⁵⁵ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1939, s. 5.

birleştirilmiştir. Müessese Bünyan, Defterdar, Hereke, Merinos Yünlü, Ereğli, Kayseri, Nazilli, Bakırköy Pamuklu, Gemlik Sungipek fabrikalarının idaresini üstlenmiştir.⁴⁵⁶

Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 31 Mayıs 1949 tarihinde Sümerbank Genel Kurulunun kararı ve hükümetin onayıyla lağvedilmiş, dokuma fabrikaları 1 Haziran 1949 tarihinde 3460 sayılı kanunun 26. maddesine göre bağımsız müesseseler haline getirilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası da bu karar kapsamında, Bakırköy Bez ve Pamuklu Sanayi Müessesesi olmuştur.

Bakırköy Bez Fabrikasının Sümerbanka devredilişinin ardından, banka teşkilatı içindeki konumu çok sık değişmiştir. Fabrika bağımsız bir kuruluş olmak ve Sümerbank içinde bir müessese bünyesinde yer almak statüleri arasında gidip gelmiştir.

B) Bakırköy Bez Fabrikası Yöneticileri (1934-1950)

Bakırköy Bez Fabrikasının kuruluş yılı olan 1855'ten itibaren gelişiminde yöneticilerinin emek ve payları büyüktür. Bu durum Sümerbanka devredildiği 1934'ten 1950 yılına kadar aynı şekilde devam etmiştir.

Bakırköy Bez Fabrikası'nda 1934-1950 yılları arasında öne çıkmış olan müdürler Ahmet Fazlı Turga, Ömer Alageyik ve Şefkati Türkekul'dur. Mustafa Nihat Alpar da fabrikada kısa bir süre müdürlük yapmıştır. Pamuklu mensucat sanayinin çekirdeği olan Bakırköy Bez Fabrikası 1934'ten 1950'ye kadar pamuklu sanayi konusunda uzman kişiler tarafından yönetilmiştir. Sümerbank bünyesinde dokuma konusunda çeşitli görevlerde çalışmış olan bu kişiler, eğitimleri süresince edinmiş oldukları bilgileri Bakırköy Fabrikası'nda kullanmış, bununla birlikte Bakırköy'de edinmiş oldukları deneyimleri ile Sümerbank içinde kurulmuş olan diğer dokuma fabrikalarında da başarılı işlere imza atmışlardır.

⁴⁵⁶ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942, s. 5.

Bakırköy Bez Fabrikası müdürlerinin en önemli ortak özelliklerinin yurt dışında dokuma sanayisi ile ilgili yapmış oldukları öğrenimler ve dokuma konusunda çeşitli süreli yayınlarda yazmış oldukları yazılar olduğu görülmektedir. Sümerbank yurt dışında tekstil mühendisliği eğitimi almış olan kişileri yeni kurulmakta olan dokuma fabrikalarında istihdam ettiği gibi, fabrikalarda çalışan veya çalışmaya hak kazanan pek çok genci de eğitim için yurt dışına göndermiştir. Bakırköy Bez Fabrikasının Sümerbank'a devredilmesiyle ilk müdürlük görevini üstlenen Ahmet Fazlı Turga ve ondan sonra aynı görevde bulunan Ömer Alageyik ve Şefkati Türkekul da yurt dışında pamuklu dokuma ile ilgili eğitim almıştır.

Ahmet Fazlı Turga, ilk ve orta öğreniminin ardından, Çekoslovakya'da bulunan Brün Yüksek Mensucat Okulundan 4 Temmuz 1918 tarihinde mezun olmuştur. Burada, tekstil ile ilgili, eğirme teknolojisi, dokuma teknolojisi, tekstil teknolojisi, kimyasal tekstil, dokuma mekaniği, iş ve tezgâh pratiği ve dokumacılık uygulaması gibi dersler okumuştur. Eğitim hayatında oldukça başarılı olan Turga, gördüğü derslerin tümünde "tatmin edici", "övlümeye değer" bulunmuştur. Buradaki öğrenimini tamamladıktan sonra Fazlı Turga, 3 Ekim 1917'den 1918'in Aralık ayı sonuna kadar olan bir yıl yirmi yedi gün boyunca, Karamürsel Mensucat ve Ticaret Anonim Şirketi Fabrikasının mensucat uzman yardımcılığında bulunmuş ve fabrikanın yanması üzerine üretime ara verildiğinden, görevinden kendi isteğiyle ayrılmıştır. Çalışmalarından dolayı kendisine fabrika yönetimi tarafından, 29 Aralık 1918 tarihli bir şahadetname verilmiştir. Fazlı Turga, bundan sonraki çalışmalarına Sanayi ve Maadin Bankasında devam edecek, Bakırköy Bez Fabrikası ve Sümerbank bünyesinde kurulan diğer dokuma fabrikalarında önemli başarılarla imza atacaktır.⁴⁵⁷

Bakırköy Bez Fabrikasının bir diğer önemli yöneticisi olan Ömer Alageyik, Sümerbank Genel Müdürlüğü tarafından 1936 yılında, ağır sanayide istihdam edilmek üzere tahsil için Macaristan'ın Budapeşte kentinde bulunan Macar Kraliyet Yüksek Teknik Okuluna gönderilmiştir. Bu okulda, öğrenim gördüğü üç yarıyıl boyunca Macar Dili, matematik, geometri, fizik, kimya, serbest el resmi, atölye eksersizi, mihanik, makine inşaatı, ziraat makineleri, maden sanayi teknolojisi gibi dersler okumuştur. Buradaki öğrenimini "pekiyi" dereceyle bitiren Alageyik, diplomasını almaya hak kazandığını 28 Haziran 1937 tarihli yazısıyla Sümerbank Genel

⁴⁵⁷ BCA, Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 893.

Müdürlüğüne bildirmiştir. Alageyik, diplomasında dış görünüşü zarif ve muntazam, hal ve hareketleri iyi olarak anlatılmıştır.⁴⁵⁸

Şefkati Türkekul Moskova Yüksek Tekstil Enstitüsünde Sümerbank hesabına pamuk iplikçiliği alanında 1935-1936 yıllarında uzmanlık stajını yaparak bu kuruluştan diplomasını almıştır. Verilen diplomaya bakıldığında Türkekul'un pamuk teknolojisi, pamuk laboratuvarı, telef iplikçiliği gibi doğrudan pamuklu dokuma üretimine yönelik olan dersleri gördüğü dikkati çekmektedir. Bununla birlikte Türkekul, fizik, kimya, geometri, makine parçaları, maden ve tahta teknolojisi, buhar kazanları ve makineleri, inşaat, nakliye makineleri gibi dersler de görmüştür. Stajın sonundaki sınavları başarıyla veren Türkekul, 1200 dokuma tezgâhlı ve 42320 iğlik bir dokuma fabrikası projesini hazırlayarak, Devlet Kalifikasyon Komisyonu huzurunda sunmuştur. Bunun ardından kendisine Devlet Kalifikasyon Komisyonu tarafından "Mühendis Teknolog" unvanı verilmiştir. Diplomasını 28 Eylül 1936 tarihinde alan Türkekul'a, yurda dönüşünden sonra bu öğrenimine istinaden İktisat Vekâleti tarafından da "Yüksek Mühendislik Ruhsatnamesi" verilmiştir.⁴⁵⁹

Fabrikada 1934-1950 yıl aralığında çok fazla yönetici değişikliğinin yapılmadığı dikkati çekmektedir. Müdürlük makamı, Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesinin kurulmasıyla bir süreliğine 1 Ocak 1939 tarihinden itibaren lağvedilmiş ve 1940 yılı sonuna kadar fabrikada yaklaşık iki yıl "müdür" bulunmamıştır.⁴⁶⁰ Nitekim Malatya Şirketi Adana Mensucat ve Bir Numaralı Çırçır ve Prese Fabrikaları Müdürü Osman Akçam, İktisat Bakanlığı'na yazmış olduğu 11 Mayıs 1940 tarihli dilekçeyle, Bakırköy Bez Fabrikasına Müdür olma talebinde bulunmuş, ancak bu isteği fabrikada müdürlük makamı olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.⁴⁶¹ 1941 yılı başında görülen lüzum üzerine fabrikada tekrar bir müdürlük makamı oluşturulmuş, ancak uygun kişi bulunamadığı için, 14 Haziran 1941 tarihine kadar boş bırakılmıştır. Müdürlük olmadığı dönemde fabrika İşletme Şefi

⁴⁵⁸ BCA, Sümer Holding, A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

⁴⁵⁹ BCA, Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi, Şefkati Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937.

⁴⁶⁰ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 7; BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi, Osman Akçam Özlük Dosyası.

⁴⁶¹ BCA, Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi, Osman Akçam Özlük Dosyası.

tarafından yönetilmiştir. Fabrikanın Sümerbanka devredildiği 1934 yılındaki Müdürü Ahmet Fazlı Turga'dır.

1. Ahmet Fazlı Turga

Bakırköy Bez Fabrikasında 1934-1950 yılları arasında müdürlük görevini en uzun süre yürütmüş kişidir. Turga, Bakırköy Bez Fabrikasının 1934'te yapılan genişleme ve teknolojik yenilenme projelerini hazırlamış olduğundan, kendisini fabrikanın ikinci kurucusu olarak nitelendirmek yerinde olacaktır. Nitekim Brun Tekstil Okulu'ndan arkadaşı Ömer Lütfi Sukan, Turga'nın 1954 yılındaki ani vefatından sonra yazmış olduğu makalede, onun Bakırköy Bez Fabrikası için yaptıklarını ve pamuklu dokuma sanayine katkılarını şöyle anlatmıştır: “... 1924 yılının Haziran ayından itibaren Fazlı Turga için adeta yeni bir devre başlamıştı. Sanayi ve Maadin Bankası, bu fabrikanın işletme mesuliyetini kendisine vermişti. Fabrika tesisat itibariyle eski, eleman bakımından fakir, rekabet ise tasavvur edilemeyecek kadar büyüktü. İnanış kuvvetinin, heyecanın, meslek muvaffakiyetinin vereceği vicdan rahatlığını düşünen bir kimsenin elinden ne kurtulurdu ki... Fazlı, bir taraftan işletme güçlüklerini yenmeye çalışırken, diğer taraftan rekabet imkânlarını sağlayacak bir tesisin kurulması için geceyi gündüze katarak didiniyor, çırpınıyordu. Nihayet bunda muvaffak oldu. Bakırköy, Devlet ve hususi sermaye işletmelerinde önderlik edebilecek bir duruma ulaştı. Bugün denilebilir ki, pamuklu sanayiinin bugünkü gelişmesinin ilk temeli Bakırköy'de Fazlı Turga eli ile atılmıştır.”⁴⁶²

Fazlı Turga, Bakırköy Bez Fabrikasındaki görevine 1 Ocak 1921'de dokuma şube memuru olarak başlamıştır. 13 Ekim 1923'te aynı fabrikanın Fen Memurluğu kadrosuna atanmış, 1 Mart 1924 tarihinden itibaren de Bakırköy Bez Fabrikasının işletilmesi işi kendisine verilmiş, işletmecilik görevini “işletme müdürü” unvanıyla sürdürmüştür. Fabrikanın 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasına geçmesinden sonra, 1 Nisan 1925 tarihinde 200 lira maaşla “müdür” olarak atanmıştır. Bakırköy Bez Fabrikasının I. Beş Yıllık Sanayi Planı gereği genişletilmesine karar verilmiş,

⁴⁶² Ömer Lütfü Sukan, “Büyük Kaybımız Fazlı Turga”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VII, No:1, (Ocak 1954), s. 2.

projesi Müdür Fazlı (Turga) tarafından hazırlanmıştır. Turga'nın Avrupa'da mensucat makineleri yapan firmalar ile görüşerek hazırlamış olduğu proje, İktisat Vekâleti tarafından onaylandıktan sonra, hayata geçirilmiştir. Yenilenen fabrika, 13 Ağustos 1934 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından açılmış ve Başvekil törende yaptığı konuşmasında, Turga'nın fabrikanın yenilenmesi konusunda vermiş olduğu sözleri layıkıyla yerine getirdiğini vurgulayarak kendisine teşekkür etmiştir.⁴⁶³

1935 yılında Sümerbank bünyesinde olan birinci, ikinci ve üçüncü pamuklu mensucat servisleri lağvedilerek, yerlerine Pamuklu Mensucat Sanayi Şubesi kurulmuştur. Turga, 16 Eylül 1935 tarihinde bu şubenin müdürlüğüne ikinci derece imza yetkisi ile atanmış, böylece Bakırköy Bez Fabrikasındaki görevi sona ermiştir. 1936 yılı Nisanından 30 Mart 1937 tarihine kadar Kayseri Bez Fabrikası Müdürlüğünü vekâleten yürütmüş, bu görevi sırasında Nazilli Bez Fabrikasını kurma görevini yükümlenmiş ve müdürlüğüne atanmıştır. Nazilli Bez Fabrikası Müdürlüğünü 28 Temmuz 1938'e kadar sürdürmüştür. Turga'nın bu sırada Sümerbanktaki görevinden beş yıl için ayrıldığı görülmektedir. Nazilli Bez Fabrikası Müdürlüğünden istifa eden Fazlı Turga özel bir kuruluş olan Adana Milli Mensucat Fabrikasında yönetici olarak çalışmış, uzun yıllar emek verdiği Sümerbank ailesine 2 Ekim 1943 tarihinde Kayseri Bez Fabrikası Müdürü olarak geri dönmüştür. 1944'ün sonunda Fazlı Turga'nın İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Müdürü olarak atandığı görülmektedir. 1 Nisan 1947'de İplik ve Dokuma Fabrikaları Teknik Müşavirlik kadrosuna, 24 Haziran 1950'de ise kuruluşunu gerçekleştirdiği Nazilli Basma Fabrikası Müdürlüğüne tekrar atanmıştır.⁴⁶⁴

Fazlı Turga, pamuklu dokuma sanayini kurmadaki tecrübe ve ustalığından dolayı Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, özel bir girişim olan Adana Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmesinin kuracağı dokuma fabrikasının projelerini hazırlamakla görevlendirilmiştir. Kısa süre sonra bu işletmenin başına geçme zorunluluğu doğmuş ve Sümerbank'tan 21 Eylül 1953 tarihinde istifa etmiştir. Ne yazık ki yeni görevine

⁴⁶³ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 586.

⁴⁶⁴ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 586.

başladıktan beş ay gibi kısa bir süre sonra 12 Ocak 1954 tarihinde bir kalp krizi nedeniyle hayata çok erken yaşta veda etmiştir.⁴⁶⁵

Turga, Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğünde olduğu gibi Sümerbank'ın diğer dokuma fabrikalarında bulunduğu görevlerde de başarılı çalışmalar yapmıştır. Şüphesiz bu çalışmalarda Bakırköy'de edinmiş olduğu deneyimlerin payı büyük olmalıdır. Başarısının en somut göstergeleri çeşitli zamanlarda aldığı takdirnamelerdir. Örneğin, Nazilli Bez Fabrikasının kurulması işi ile görevlendirilmiş ve bu fabrikanın montaj işlerinin süratle tamamlanarak kısa sürede faaliyete geçmesinde göstermiş olduğu gayretten dolayı, Sümerbank İdare Meclisi'nin 30 Kasım 1937 tarihli kararıyla iki maaş ikramiye ile ödüllendirilmiştir. Yine Nazilli Fabrikası için 1951 yılında gerekli olan pamuğu çeşitli alım zorlukları ve fiyatlardaki yükselişe rağmen, ortalama 360 kuruş gibi uygun bir fiyattan almayı başardığı için, Sümerbank İdare Meclisinin 2 Mart 1951 tarihli toplantısında alınan kararlar, bir takdirname ile ödüllendirilmiştir. Kayseri Fabrikası Müdürlüğü sırasında ise fabrikaların çeşitli sahalarında giriştiği iyileştirme işlerinde olumlu sonuçlar aldığı için 18 Şubat 1944 tarihli takdirname ile yine bu fabrikadaki müdürlüğü sırasında iplik ve dokuma programındaki yükseliş nedeniyle, kendisine 13 Ekim 1944 tarihli takdirname sunulmuştur. İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesinde teknik müşavir olarak çalıştığı sırada ise, İzmir Dokuma Fabrikasının tesis projesinin hazırlanmasında gösterdiği başarıdan dolayı 20 Şubat 1948 tarihli bir takdirnamenin kendisine verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁶⁶

Ahmet Fazlı Turga'dan hemen sonra Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlük görevini üstlenen kişi tespiti mümkün olmamıştır. Fabrikaya bir müdür ataması yapılmış olması ihtimali yüksek olmakla birlikte, fabrikada Fazlı Turga döneminde bir müdür yardımcılığı kadrosunun olduğuna ilişkin bir bulguya rastlanmamıştır. Fabrikanın bir şef tarafından idare edilmiş olma ihtimali de vardır. Fazlı Turga'dan sonra fabrikanın müdürlük görevini sürdüren ilk kişi olarak Mustafa Nihat Alpar ile ilgili bilgiler Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası arşivinde bulunmuştur.

⁴⁶⁵ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 586.

⁴⁶⁶ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 586.

2. Mustafa Nihat Alpar

Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğü kısa bir süre Mustafa Nihat Alpar tarafından yürütülmüştür. 1927 yılında Bahriye Mühendisliği tahsili tamamlayarak, ruhsatnamesini alan Mustafa Nihat Alpar, Şirketi Hayriye Fabrikasında Fenni Kâtiplik, Deniz Harp Okulu'nda Mihanik Fizik ve Elektronik Öğretmenliği, Devlet Deniz Yolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü Deniz Yolları Büro Şefliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1 Kasım 1930 tarihinde Sanayi ve Maadin Bankası Sanayi şubesinde memuriyete başlamış, buradan 1 Mayıs 1932'de Feshane Mensucat Fabrikasının başmühendisliğine getirilmiştir. Bu görevden 1 Mart 1937 tarihinde Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne atanmıştır. Bakırköy'deki görevine 21 Haziran 1938 tarihine kadar devam etmiş ve aynı tarihte Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası Müdürü olmuştur. Bursa'dan Kayseri Bez Fabrikasına müdür olarak 2 Temmuz 1940 tarihinde geçmiştir. Burada 27 Ocak 1943 tarihine kadar kalmış ve bu tarihten itibaren Nazilli Bez Fabrikası Müdürlüğü görevine getirilmiştir. Kısa bir süre kaldığı Nazilli Fabrikasından kendi isteği ile ayrılan Mustafa Nihat Alpar meslek yaşamına özel sektörde devam etmiştir. 22 Şubat 1944'te Kula Mensucat Fabrikasına müdür olarak geçmiştir.⁴⁶⁷ Mustafa Nihat Alpar'dan sonra Bakırköy Bez Fabrikasındaki müdürlük görevini Ömer Alageyik üstlenecektir.

3. Ömer Alageyik

Ömer Alageyik, meslek yaşamına 22 Şubat 1921'de İmalatı Harbiye Tophane Fabrikasında, yevmiyeli ressam olarak başlamıştır. Askeri Sanayi Okulu Ressamlığı, Ayvalık Türk Ocağı Muhtelit İkmal Meslek Okulu Müdürlüğü, Ayvalık Belediyesi Fen Memurluğu görevlerinde bulunmuştur. 29 Eylül 1937 tarihinde Sümerbank Nazilli Basma Fabrikasına Santral Şef Muavini olarak atanmasıyla, Sümerbank ailesine katılmıştır. Banka bünyesinde Nazilli Basma Fabrikası Santral Şefliği,

⁴⁶⁷ BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Mustafa Nihat Alpar Özlük Dosyası.

Sümerbank Genel Müdürlüğü Etüt ve Tesis Heyeti Enerji Mühendisliği görevlerinde bulunmuştur.⁴⁶⁸

Ömer Alageyik'in Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne tayini Sümerbank İdare Meclisinin 14 Haziran 1941 tarihinde yaptığı toplantıda gündeme gelmiştir. Bu toplantıda 1940 yılı sonuna kadar bir müdürlük makamı bulunmayan fabrikada, görülen lüzum üzerine bir müdürlük makamı kurulduğu ancak uygun bir aday olmadığı için makama bir tayin yapılamadığı belirtilmiştir. Ancak Bakırköy Bez Fabrikasında bir müdürün bulunmayışının gerek idare gerekse işletme bakımından önemli sakıncalarının görüldüğünün altı çizilmiştir. Bunun üzerine Sümerbank Etüt ve Tesis Heyeti Enerji Mühendisi Ömer Alageyik, almakta olduğu 260 lira maaşla Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne vekâleten tayin edilmiştir. Görevinde başarılı olan Alageyik, 1 Ocak 1942 tarihinde 300 lira maaşla fabrikanın müdürlüğüne asaleten tayin edilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğü görevine 4 Aralık 1948 tarihinde Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayi Müessesesi Müdürlüğü'ne atanmasına değin devam etmiştir. Böylece Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğü görevi sona ermiştir.⁴⁶⁹

Alageyik bundan sonra sırasıyla, Sümerbank Teknik Müfettişliği, Defterdar Bünyan ve Isparta Yünlü Sanayi Müessesesi Müdürlüğü, Sümerbank Teknik Baş Müfettişliği Teknik Müfettişlik görevlerinde bulunmuştur. Ömer Alageyik, Sümerbank Genel Müdürlüğü tarafından 10 Ekim 1957 tarihi itibarıyla emekliye sevk edilmiştir.⁴⁷⁰

Alageyik'in Bakırköy Bez Fabrikasındaki yöneticilik görevinde oldukça başarılı olduğu görülmektedir. İşine büyük ilgi gösterdiği ve çok başarılı olduğu için Sümerbank İdare Meclisinin 10 Haziran 1942 tarihinde almış olduğu kararla bir takdirname ile ödüllendirilmiştir. Müdürlüğü sırasında fabrikanın geçirdiği teftişlerde verilen raporlar da Ömer Alageyik'in başarılı olduğunu göstermektedir. Sümerbank Müfettişi Nezih Akyüz ve Müfettiş Yardımcısı Tarık Büttem tarafından hazırlanan 19 Şubat 1943 tarihli raporda, Alageyik "her türlü gayreti gösteren, görevinin farkında, işinde uzman, yorulmak bilmeden çalışan ve yakın uzak her işi takip eden" bir yönetici

⁴⁶⁸ BCA, Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

⁴⁶⁹ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

⁴⁷⁰ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

olarak tanımlanmıştır. Fabrikada iş saatleri içinde amir, iş haricinde çalışanları için mütevazı bir arkadaşı, yeri geldiğinde sevecen, yeri geldiğinde ise otoriter olduğu vurgulanmıştır. Söz ve emirleri kesin ve açıktır. Rapor, 14.05.1943 tarihinde, Teftiş ve Kontrol Müdürü Esat Abayt, imzasıyla Genel Müdürlüğe sunulmuş, Müdür Ömer Alageyik, İşletme Şefi Turan Dirik ve Muhasebe Şefi, Kadri Ayla'nın birer takdirname ile onurlandırılmaları teklif edilmiştir. Teftiş raporu, Alageyik'in idaresi altındaki Bakırköy Bez Fabrikasının o günkü durumuyla ilgili bazı bilgileri de içermektedir. Buna göre, fabrikada işçi odaları temiz ve güvenlidir. Memur maaşları iyidir ve düzenli olarak ödenmektedir. İtfaiye teşkilatı ve muhasebe servisinde bazı aksaklıklar olmakla birlikte, fabrika genel olarak iyi durumdadır. Bunlarla birlikte, fabrika çalışanlarının başarılı olmaları aynı zamanda Alageyik'in de başarılı bir yönetici olduğunu göstermiştir. Bu teftişten sonra hem üstün gayret ve başarısından hem de fabrika kapasitesinin üstünde bir üretim miktarına ulaştığı için Ömer Alageyik Sümerbank İdare Meclisi'nin 28 Mayıs 1943 tarihli toplantısında bir kez daha bir takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁴⁷¹

4. Şefkati Türkekul

Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne Ömer Alageyik'ten sonra Şefkati Türkekul 875 lira aylık ve birinci derece imza yetkisi ile atanmış, görevine 29 Kasım 1948'de başlamıştır. Şefkati Türkekul'un meslek yaşamına Ağustos 1926'da Zeytinburnu Tapa Fabrikasında başladığı görülmektedir. 1 Eylül 1927 tarihine kadar burada çalışan Türkekul, 21 Eylül 1927 tarihinde Devlet Demiryollarına geçmiş, 2 Mart 1928 tarihinden itibaren ise Askeri Fabrikalar kadrosunda çalışmıştır. Buradaki görevi 5 Haziran 1932 tarihinde sona erince, 6 Haziran 1932'de Şakir Zümre Fabrikasına geçmiş, bu göreve 1933 Eylül ortalarına kadar devam etmiştir. 31 Aralık

⁴⁷¹ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

1935 tarihinde İktisat Bakanlığı Müfettişliğine atanan Türkekul, 11 Mart 1936 tarihine kadar bu görevde kalmıştır.⁴⁷²

8 Ekim 1936'da Nazilli Basma Fabrikasına iplik şefi olarak atanmış, 16 Ocak 1937 tarihinde buradaki görevi sona ermiştir. Türkekul daha sonra 16 Ocak 1937-21 Haziran 1938 tarihleri arasında Sümerbank Genel Müdürlüğü Pamuklu Servisinde Şef olarak çalışmıştır. 21.06.1938 tarihinde başladığı Ereğli Fabrikası Müdür Vekilliğini 22.3.1940 tarihine kadar sürdürmüş, 13 Nisan 1940-22 Şubat 1944 tarihleri arasında Eskişehir Şeker Fabrikasında teknik şef ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. 22 Şubat 1944 tarihinde Nazilli Fabrikası Müdürlüğüne atanmış, bu görevini 28 Şubat 1946 tarihine kadar sürdürmüştür.⁴⁷³

Türkekul 1 Ocak 1949 tarihinden itibaren Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne naklen atanmıştır. Döneminin en belirgin özelliği fabrikada işçilere yönelik olarak açılmış olan kursların yoğunluğudur. Kendisi bu kurslarda eğitmenlik görevi de üstlenmiştir. Şefkati Türkekul Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne görevine 15 Eylül 1955 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihte kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. Boşalan Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne Maden Hurdacılığı T. A. Ş. Genel Müdürü Nihat Tuygan'ın birinci derece imza yetkisi ile atanması 3 Eylül 1955 tarihli Sümerbank Genel Müdürlüğünün yazısıyla uygun bulunmuştur.⁴⁷⁴

Şefkati Türkekul, Bakırköy Bez Fabrikası yöneticiliğinde olduğu gibi diğer fabrikalar için de oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. Önemli arızalar dolayısıyla faaliyetini durduran Nazilli Fabrikası tribünlerinin zor şartlar içinde çalıştırmak konusunda gayret ve faaliyet göstermesi ve Defterdardaki vigan fabrikasının tesis ve montajında pek çok emeklerinin bulunmasından dolayı Sümerbank İdare Meclisinin 25 Haziran 1943 tarihindeki toplantısında bir takdirname ile taltif edilmesi uygun görülmüştür.⁴⁷⁵ Yine Nazilli Fabrikası Müdürlüğü sırasında, fabrikanın iplik ve dokuma üretiminin programın üzerinde olması ve İzmir Fabrikası için üretilen

⁴⁷² BCA, Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Şefkati Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937.

⁴⁷³ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Şefkati Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937.

⁴⁷⁴ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Şefkati Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937.

⁴⁷⁵ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Şefkati Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937.

tezgâhların üretimleri sırasındaki çalışmalarından dolayı Sümerbank İdare Meclisinin 13 Ekim 1944 tarihli toplantısında alınan kararlar, bir takdirname ile taltif edilmiştir.⁴⁷⁶

C) Bakırköy Bez Fabrikası Yöneticilerinin Dokuma Sektörü ile İlgili Görüşleri

Bakırköy Bez Fabrikası müdürleri Sümerbank teşkilatı içindeki görevlerinin yanı sıra, dokuma konusunda yazılar da yazarak, bu sanayi dalının gelişmesi için görüşlerini ortaya koymuşlardır. Müdürlük görevini üstlenmiş olan Fazlı Turga, Ömer Alageyik ve Şefkati Türkekul, hem dokuma konusunda almış oldukları eğitimler hem de uzun yıllar dokuma sektörü içinde çalışarak edindikleri deneyimleri, yazılarıyla paylaşmışlardır. Yazılarda, Türkiye’de ve Dünyada dokuma tarihi, dokuma sanayi ile ilgili teknik gelişmeler, dokuma sanayi ile ilgili yapılması gereken yasal düzenlemeler, dokumanın ihracının sağlanması, standardizasyon gibi konular adı geçen üç yönetici tarafından da ele alınmıştır.

1. Ahmet Fazlı Turga Yazıları

Bakırköy Bez Fabrikası kurucu Müdürü Ahmet Fazlı Turga, Karınca Kooperatif Postası, Türk Tekstil Mecmuası ve Feshane Mensucat Meslek Dergisi adlarını taşıyan süreli yayınlarda, dokuma sektörünü konu edinen yazılar yazmıştır. Dokuma sektörünün Cumhuriyet’in ilk yılları ve Sümerbankın kuruluşundan sonraki durumunun yakından tanığı olarak bilgi ve deneyimlerini yazılarında paylaşmıştır. Makalelerinde dünyada ve Türkiye’de pamuklu mensucat sanayinin geçmişi ve o günkü durumu üzerinde durmuş, zaman zaman da ülkeler arasında kıyaslamalarda bulunmuştur. Yazılarının çoğunu 1950 öncesi kaleme almıştır.

⁴⁷⁶ BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Şefkati Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937.

Haziran 1948 tarihinde yayınlanan “Tekstil Sanayinin Bugünkü Durumuna Bir Bakış” başlıklı yazısında, Türklerin binlerce yıl tekstil sanayinde çok başarılı olduklarını ve zaman içinde tekstilde gerilediklerini anlatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonraki günlerde Türk tekstilinin hazin durumu hakkında: “...*Bahtsız vatanın içinde bulunduğu derinliğe ve genişliğe yayılmış kötü şartlar meslekte çalışma zemini bulabilmek için her türlü ümidi kırmakta ve esasen genç sayılamayacak yaşta olan yabancı fabrikalar bize kapılarını kapatmış, Devlet elinde kalanlar başıboş, istikametsiz birer sığınak halinde, hususi şahıs veya birkaç milli şirketinkiler büsbütün dağılmamaya gayret etmekte, nihayet kuru ekmeğe çalışan ve çalıştırılan Merzifon, Babadağ, Etmeydanı, Bursa ve Bilecik dokumacılarından sağ kalabilenler küçük küçük öbekleşmiş, dede sanatı yerde gömülü tezgâhlarına çöreklenmiş, cılız manzara içinde çerçelenmekte idiler*” ifadeleri oldukça dikkat çekicidir. Tekstil sanayinde asıl ilerleme Sümerbank’ın kuruluşundan sonra olmuştur ve gelecekteki çalışmalar oldukça umut vericidir.⁴⁷⁷

Turga’nın yazılarının en önemli bölümünü “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii” başlıklı dizi oluşturmuştur. Dünya ve Türkiye’deki pamukçuluk ve pamuk sanayi hakkında okuyucularını bilgilendirmiş, zaman zaman ülkeler arasında kıyaslamalarda da bulunmuştur. Osmanlı Devleti 17. yüzyıl ortalarında çok önemli bir pamuk üreticisidir. İzmir ve Adana’dan İngiltere ve Amerika’ya pamuk ihraç edilmektedir. Özellikle 1631 yılında Turkey Company adlı şirketin Türkiye’den Amerika’ya ham pamuk ithal etmesi dikkate değerdir. Pamuk ekimi, Amerika’da Whitneys’in pamuk çekirdeğini ayıran makineyi yapmasıyla başlamıştır. Makine ile iplik bükme sanatını, İngiltere’den Akwright ve Amerika’dan Samuel Slater’in yeni keşifleri beslemiştir. Kuzey Amerika’da 1670-1828 yılları arasında pamuk üretimi 4.000 balyadan 730.000 balyaya çıkmıştır. Bununla birlikte komşumuz Mısır’daki pamuk üretimiyle birlikte, ihracı da önemli oranda artmıştır. 1823 yılında ilk defa Mısır’dan İngiltere’ye 1.120 ton pamuk ihraç edilmiştir. Mısır’da Nil Nehri boyunca 700.000 hektar arazi pamuk ekimine uygundur. Mısır gibi Türkiye’de de pamuk ekimine son derece uygun araziler bulunmaktadır. Çukurova’da 900.000 hektar arazide pamuk ekimi yapılabilir. Planlı sulama, gübreleme, zamanında tohum değiştirme, mibzerli ekim, çapalama ve ilaçlamayla Türkiye 900.000 hektar araziden

⁴⁷⁷ Fazlı Turga, “Tekstil Sanayinin Bugünkü Durumuna Bir Bakış”, **Karınca Kooperatif Postası**, No:138, (Haziran 1948), s. 51.

180.000 ton pamuk elde edebilir. Dünyada en fazla pamuk üreten ülke Amerika Birleşik Devletleri en az pamuk üreten ülke ise Bulgaristan'dır. Türkiye pamuk üretiminde 9. sırada yer almaktadır. Rusya'daki pamuk üretimi de artmakla birlikte, Türkiye 1930'lu yıllarda pamuk üretiminde önemli bir artış sağlayamamıştır.⁴⁷⁸

1935-1937 yılları arasında dünyada 59.851.000 ton pamuk üretilmiştir. Üretimde Avrupa kıtası ilk sırada yer alırken, Okyanusya en sondadır. Bütün dünyada 1930 yılı itibariyle 164.120.000 iş bulunmaktadır. En fazla işe sahip ülke İngiltere, en az işe sahip ülke ise Brezilya'dır.⁴⁷⁹

1930 yılından itibaren ülkelerin pamuk sarfiyatında olan değişikliklerin iki ana sebebi vardır. Bunlardan ilki, tekstilde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere gibi büyük üretici devletlerin yanı sıra, endüstrileşmeye başlayan küçük devletlerin ilerlemeleridir. Bir diğer neden ise, İkinci Dünya Savaşı'dır ki, etkileri henüz tam olarak anlaşılammıştır. Bunlarla beraber, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya tekstil endüstrisinin bünyesi değişmiştir. Öyle ki, Sovyet Rusya geniş kalkınma hamleleriyle tekstil endüstrisini kurmuştur. İkinci olarak, Amerika'da kaliteden fedakârlık edilerek bol ve ucuz mal üretilmesi yüzünden, Amerikan pamuk sanayi makineleri ve işçi kadroları değişmiştir. Diğer taraftan İngiltere hem modern makine tekniğine zamanında uyamadığı hem de küçük devletler de sanayileştiği için esaslı bir tasfiyeye maruz kalmıştır. Nitekim Rusya'nın iş sayısı 1939 yılına kadar 11 milyona ulaşmış, buna karşın İngiltere'deki 55 milyon işten sadece 38 milyonu faal kalabilmiştir. Amerika'nın zamanla eski sermayeyi tasfiye ederek ve iki posta mesai sistemine geçerek dokuma endüstrisindeki durumunu düzelttiğine ve 1948 yılı itibariyle dünya ile rekabet edecek düzeye eriştiğinin altı çizilmiştir. Bunlarla birlikte Türkiye'deki dokuma fabrikalarında da iki posta mesai sistemine geçilmesi memnuniyet vericidir.⁴⁸⁰

1930 yılında Avrupa kıtasında en fazla mihaniki dokuma tezgâhına, 131.555 adetle Almanya sahiptir. En az mihaniki dokuma tezgâhı Danimarka'dadır ve sayısı 620'dir. Türkiye'de 5395 adet mihaniki dokuma tezgâhı vardır ve 13. sırada yer

⁴⁷⁸ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:1, No:3, (Eylül 1948), s. 34.

⁴⁷⁹ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii II", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:1, No:4, (Ekim 1948), s. 57.

⁴⁸⁰ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii III", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:1, No: 5, (Kasım 1948), s. 70.

almaktadır. Avrupa kıtasında toplam mihaniki tezgâh sayısı 481.817'dir. Dünyada ise toplam olarak 1.706.817 mihaniki dokuma tezgâhı bulunmaktadır. Türkiye'de 1930 yılından sonra büyük dokuma fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Avrupa ülkeler, arasında mihaniki tezgâh sayısı bakımından 13. sırada yer almamız, hükümet tarafından kurulan pamuklu dokuma fabrikaları sayesinde. Osmanlı'dan Cumhuriyet Hükümetlerine geçen tek pamuklu dokuma işletmesi Bakırköy Bez Fabrikasıdır. Bakırköy Bez Fabrikasının modern makine tekniğinin daima öncüsü olmuştur.⁴⁸¹

Osmanlı Devleti zamanında kurulmuş pek çok özel mensucat fabrikası vardır. Bunlardan ilki Bakırköy Bez Fabrikasıdır ve başka pamuklu fabrikaların kuruluşlarında örnek alınmıştır. Bundan sonra, 1885 tarihinde 5000 iş ile Tarsus'ta kurulmuş olan Mavromati Fabrikası gelmektedir. Mavromati Fabrikası 1925-1926 yıllarında Çukurova Şirketi'ne geçmiştir. Bu şirketin elinde yenilenen fabrikanın iş sayısı 1938 yılında 20.696'ya ulaşmıştır. Yunan uyruğunda iken, 1895'ten sonra Türk vatandaşlığına geçen Tirpani adlı özel girişimci, Adana'da 2835 işli bir iplik fabrikası kurmuş, fabrikanın iş sayısı 1898'de 8088'e yükseltilmiştir. Tirpani, fabrikasını 1904 yılında 173 dokuma tezgâhıyla takviye ederek Türkiye'nin Bakırköy Bez Fabrikasından sonraki ikinci büyük fabrikasını kurmuştur. Aslen Mısırlı olan Rasim Bey de 1911-1912 yıllarında Adana Tarsus'ta bir mensucat fabrikası kurmuştur. Kayserili girişimci Simyonoğlu ise 1905 yılında Adana'da 1820 iş ve 10 iplik makinesine sahip bir mensucat fabrikası açmıştır. Bu fabrika 1924 yılında "Milli Mensucat" adıyla kurulan özel bir kolektif şirkete geçmiştir. İstanbul Yedikule'de Wital ailesi 1889 yılında bir iplik fabrikası kurmuştur. Bu fabrikanın 1933'teki iş sayısı 13864'tür. 1885-1900 yılları arasında çok ayrıntılı bir bilgiye sahip olunmasa da İzmir'de biri Belçika, biri İngiliz sermayesi ile kurulmuş olan iki mensucat fabrikasının var olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet'in ilanında ülkedeki özel dokuma fabrikaları: Mavramati, Tirpani, Simyonoğlu, Rasim Bey, Şark Sanayii, İzmir Pamuk İmalatı ve Bakırköy Bez Fabrikalarıdır.⁴⁸²

⁴⁸¹ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii X", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 2, (Şubat 1949), s. 28-29.

⁴⁸² Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:3, (Mart 1949), s. 44.

Türkiye’de pamuklu sanayi mamulleri üretimine olan ihtiyaç yazının yazıldığı 1949 yılından itibaren 1952’ye kadar olan dönem göz önüne alındığında giderek artacaktır. Buna göre 1952 yılındaki nüfus artış hızına göre 16350 ton pamuk ipliğine ihtiyaç olacaktır. Bunun karşılanabilmesi için 1952 sonuna kadar hem devlet hem de özel sektör tarafından fabrikalar kurulmalı ve iplik üreten iğlere 32537 daha ilave edilmelidir. 1952 yılı itibariye 33400 ton pamuklu mensucata ihtiyaç olacaktır. Var olan fabrikalarla bu ihtiyacın ancak %64’ü karşılanabilecektir. Ne yazık ki pamuklu kuruluşlar ülke içi ihtiyacı karşılayabilecek kapasitede değildir. Türkiye’de gelişmeye en uygun olan sanayi kolu mensucattır. Hükümetin pamuklu sanayinde iç talebi karşıladıktan sonra artan ürünlerin ihraç edilmesine yönelik bir sanayi programı yapılmalıdır.⁴⁸³ 1952 yılına kadar ithal edilmesi gereken bez çeşitleri arasında yelken bezi, renkli Amerikan, astarlık patiska, pazen, divitin, saten, krep gibi kumaşlar yer almaktadır.⁴⁸⁴ Türkiye’nin 1952 yılı pamuklu dokuma ihtiyacının karşılanması için 534.518 iğ ve 10.004 dokuma tezgâhına sahip olması gerekmektedir. Bu şekilde pamuklu dokuma gereksiniminin %93.2’si karşılanacak, sadece %6.8’i ithal edilecektir. Buna karşın 1952’de devlet fabrikalarının yanı sıra özel fabrikaların 32537 iğ ile üretim yaparlarsa iplik ihtiyacının ancak %77’si karşılanabilecektir. Bunlarla birlikte Türkiye’de pamuklu kumaş tüketiminin oldukça azdır, kişi başına 3.7 kg olan tüketim, Bulgaristan’ın dahi gerisindedir.⁴⁸⁵

Türk köylüsü ihtiyacını karşılayacak kadar pamuklu dokuma alamamakta, yama üstüne yama yaparak giyinebilmektedir. Bunun ana nedeni fiyatların yüksekliğidir. Köylüyü giydirmenin tek yolu olarak ucuza mâl ederek ucuza satmaktır. Dışarıdan pamuklu mensucat ithal etmek son derece yanlıştır, köylünün giyeceği elbise yurt içinde üretilmelidir.⁴⁸⁶

Türkiye’de bulunan özel ve devlet pamuklu fabrikalarının ihtiyaçları olan hammadde miktarları cetveline göre, Türkiye’de bulunan pamuklu fabrikaların en çok

⁴⁸³ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii IV”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:7, (Temmuz 1949), s. 137-138.

⁴⁸⁴ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii V”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:9, (Eylül 1949), s. 194-195.

⁴⁸⁵ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii VI”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 10, (Ekim 1949), s. 217-218.

⁴⁸⁶ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii VII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 11, (Kasım 1949), s. 245.

kullandığı pamuk cinsi Akala'dır.⁴⁸⁷ Türkiye'deki özel ve devlet sektörüne ait pamuklu dokuma fabrikaları 1949 yılı itibariyle yaklaşık 60 bin ton pamuğa ihtiyaç duymaktadır. Yerli üretim bu ihtiyaca cevap verecek durumdadır. Hatta üretim 500 bin balyaya çıkarsa, bunun %40'ını ihraç etmek mümkün olabilecektir. Bununla birlikte pamuk üretiminin en büyük sigortası ilk olarak yerli sanayi, ikinci olarak ise pamuk kalitesinin korunmasıdır. Pamuk kalitesi büyük bir dikkatle korunmalı, dejenere olan pamuk tohumlarının 3-4 yılda bir değiştirilmelidir.⁴⁸⁸

Pamuk türlerinin korunması son derece önemlidir. Tarım Bakanlığı tarafından tohumluk işleyecek fabrikalarda işleme sırası ile ilgili bir yönetmelik hazırlanmalı, tohumluk olarak ayrılmış çigitler 50 kg'lık pamuk torbalarına konulmalı, tohumluk olarak kütlü pamuk ve koza pamuk işleyecek olan müesseseler ayrılmalı, tohum ticareti ile uğraşacak kişiler özel izne tabi tutulmalıdır.⁴⁸⁹

Kuzey Amerika'ya ilk pamuklu sanayini getirenler İngilizlerdir. 1643'te New England pamuklu sanayinin merkezi durumuna gelmiştir. Amerikalı Eli Whitney, pamuğu çekirdekten ayıran "Cin Makinesini" bulmuştur. İngiliz John Kay 1733'te mekanik hareketli dokuma mekiğini, 1730'da Lewis Paul ilk büküm makinesini bulmuş, 1764'te Hergreaves, jenny iplik makinesini ıslah etmiştir. Amerikalılar ise, beş adet kart makinesi ile jenny iplik makinesini kaçak olarak İngiltere'den çıkararak kendi ülkelerine getirmişlerdir. 1789'da Amerika'da ilk mihaniki pamuklu fabrikası Beverly şehrinde kurulmuştur. Türkiye'de ise, ilk pamuklu dokuma fabrikası İngiltere'den 76 yıl, Amerika'dan ise 51 yıl sonra kurulmuştur.⁴⁹⁰ İngiltere'nin pamuk sanayi karşısında tek kuvvetli rakip Amerikan pamuk sanayidir. İngiliz pamuk sanayi iki dünya savaşı arasında iş sayısı bakımından bir tasfiye sürecine girmiştir. Bu tasfiyenin en önemli nedeni, İngiltere'den pamuklu mensucat alan ülkelerin savaşımlardan sonra kendi sanayilerini kurmalarıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, pamuklu sanayinde herhangi bir gerileme yaşanmamış olan Amerika'ya İngiltere'den bir mensucat uzman heyeti ziyarette bulunmuştur. İngiliz uzman heyeti yapmış olduğu

⁴⁸⁷ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii VIII", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:12, (Aralık 1949), s. 271-272.

⁴⁸⁸ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii IX", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No:1, (Ocak 1950), s. 18-19.

⁴⁸⁹ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii X", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No:2, (Şubat 1950), s. 47.

⁴⁹⁰ Fazlı Turga, "Bizde Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XI", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No:3, (Mart 1950), s. 68-69.

incelemelerde, Amerikan pamuklu sanayinin çalışma şartlarının normal zaman ile savaş zamanı arasında bir değişiklik olmadığı tespit etmiştir. Bununla birlikte, savaş zamanında üretilen pamuklu dokumaların kalitesi ile savaştan sonra üretilenler arasında bir fark bulunmamaktadır.⁴⁹¹

Yazılarda, pamuklu üretiminde önemli olan unsurlar ve bunlara ilişkin uzmanlık gerektiren bilgiler de verilmiştir. Pamuklu mensucat üretiminde dikiş ipliği çok önemlidir, üretim ve kullanımına göre altı sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar: el teyel ipliği, makine teyel ipliği, kalın kumaş makine ipliği, ince kumaş makine ipliği, kumaş makine ipliği ve hususi düğme dikiş ipliğidir. Dikişe yarayan ipliklere “tire” adı verilmektedir. Türkiye’de Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında tire sıkıntısı çekilmiş, bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sırasında özel teşebbüs tarafından tire sanayi kurulmuştur. Ancak üretilen ipliklerin kalitesi son derece düşüktür. 1952 yılından sonra, dikiş iplikleri Sümerbank pamuklu fabrikalarında üretilmektedir.⁴⁹² Sümerbank bünyesi içinde dikiş ipliği üretimi Ereğli Bez Fabrikası tarafından gerçekleştirilecektir. Farikada piyasa için yılda 200 ton dikiş ipliği üretilmesi planlanmıştır. İplikler %40 beyaz, %50 siyah, %10 da kahve, lacivert, gri ve bej renklerinde olacaktır. İplikhane kısmı tamamen fabrikadan ayrı olarak yapılmış ek binadadır ve son teknolojiye sahip makinelerle donatılmıştır. Üretilen ham dikiş ipliği, terbiye kısmına sevk olunduktan sonra tasnif, fazla tüylerin alınması, çile haline getirilme, makaraya sarılma, ambalajlanma gibi aşamalardan geçecektir. İplikler genel olarak 50 numara üretilmektedir.⁴⁹³

Pamuklu mensucat sanayindeki teknoloji ele alınan konulardan olmuştur. Bu çerçevede, Casablances Çekme Tertibatlı Pamuk Fitol Makineleri son derece önemli faydalar sağlayacaktır. Üretilen ipliği istenilen numarada inceltebilen fitil makineleri, pamuk ipliği üretim araçları içinde ayrı bir yere sahiptir. Diğer fitil makinelerinde bir arıza olunca makinedeki bütün iğler durur ve tamir edilinceye kadar geçen sürede makine verimliliği %52’ye kadar düşer. Fitol makinelerinin “Casablances” denilen bir çekme kayışı ile teçhiz edilmeleri, makineye normalden

⁴⁹¹ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No: 11, (Kasım 1950), s. 264-266.

⁴⁹² Fazlı Turga, “Dikiş İplikleri ve Bunların Numaralandırılması I”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:1, (Ocak 1949), s. 2.

⁴⁹³ Fazlı Turga, “Dikiş İplikleri ve Bunların Numaralandırılması II”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:2, (Şubat 1949), s. 18.

daha fazla bir çekim gücü sağlamakta, kopmalar son derece azaldığı için, iş arızaları da asgariye inmektedir. Casablances tertibatlı fitil makineleri sayesinde kuvvetli, düzgün, elastik, istenilen incelikte iplik üretilebilecektir.⁴⁹⁴

Nastrofil Yüksek Çekmeli İplik Makinelerinin tanıtımı yapılmış ve bu makinelerin sağlayacağı faydalar üzerinde durulmuştur. İtalya’da Ernesto Breda Fabrikası, “Nastrofi” ismiyle yeni bir iplik imal makinesi yapmıştır. Bu makinenin özelliği tek bir büküm işlemiyle istenilen incelikte iplik üretmektir. İplik üretiminde bu makinenin kullanılmasının sağlayacağı yararlar, imalatın daha kolay ve kısa sürede yapılması, verimin önemli ölçüde artması, işçiliğin %50 oranında azalması, %10 daha az enerji harcanmasıdır.⁴⁹⁵

Yeni kurulmakta olan iplik ve mensucat fabrikaları da tekstil ile ilgili yazılarına konu olmuştur. Sümerbank tarafından Diyarbakır’da kurulacak olan şayak fabrikası tanıtılmıştır. Sümerbank’ın Diyarbakır’da şayak fabrikası kurma kararı çok yerindedir ve yerel yapak üretimini teşvik edecektir. Bu fabrikanın makinelerinin büyük bir kısmı Defterdar Mensucat Fabrikasında üretilmeye başlanmış, makinelerin kalanının Askeri Fabrikalarda üretilerek denenmiş ve bu denemelerin başarılı oldukları anlaşılmıştır. Şayak Fabrikası, Türk işçi ve mühendislerinin eseri olacaktır. Fabrika Diyarbakır’da kurulduğu için Diyarbakır’ın tarihine değinilmiştir. Antik çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olan Diyarbakır, aynı zamanda çok eski bir mensucat üretim merkezidir.⁴⁹⁶ Diyarbakır ipek üreticiliğinde çok önemli bir bölgedir. Örneğin, 1908-1909 yılları arasında ülkedeki yaş koza üretiminin 1/3’ünü karşılamıştır. Diyarbakır’daki ipekçiliğin yıllar içinde gerilemiştir. Bunun nedenleri, I. Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuzluklar, ihracın zorlaşması, Diyarbakır’a ulaşım imkânlarının az oluşu ve bu yüzden kozaların Bursa ile diğer bölgelere satılamamasıdır. Bunun sunucu olarak, zamanla dutluklar kesilmiş, ipek üreticileri de bu işi bırakmak zorunda kalmışlardır. Cumhuriyetten sonra yörede ipekçilik tekrar canlandırılmaya çalışılmış, 1930’da Diyarbakır’da İpek Böceği İslah İstasyonu açılmıştır. Bu istasyona tohum sağlamak, dut fidanı yetiştirmek, dut fidanı yetiştiricilerinin fenni kontrollerini yapmak, hastalıklarla mücadele etmek gibi

⁴⁹⁴ Fazlı Turga, “(Casablanca) Çekme Tertibatlı Pamuk Fitol Makineleri”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No:4, (Nisan 1950), s. 79-83.

⁴⁹⁵ Fazlı Turga, “Nastrofil Yüksek Çekmeli İplik Makineleri”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No:6, (Haziran 1950), s. 149-154.

⁴⁹⁶ Fazlı Turga, “Diyarbakır Röportajı”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No:5, (Mayıs 1949), s. 77.

görevler verilmiştir.⁴⁹⁷ Diyarbakır yöresinde 30.000 ton yaş koza için 340.000 ağaç olmalıdır. Yörede ipekçiliğin geliştirilmesi için alınması gereken önlemler vardır. Bunlar, Tarım Bakanlığı İpek Böceği İslah İstasyonunun geliştirilmesi, 17.000 dut ağacı ekilmesi, ipekçilik kooperatifi kurulması, dut yetiştiricilerine kredi ve prim verilmesidir.⁴⁹⁸ Diyarbakır'da mensucat sanayi için enerjiye ihtiyaç bulunmaktadır. Şehir cereyanını sağlayan hidrolik santrali, yeni kurulacak olan şayak fabrikasının ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalacaktır. Enerji sorununun çözümü için, Dicle'den ve Dicle'ye akan yan ırmaklardan yararlanmak, Raman petrolerinin kullanılacağı bir elektrik santrali yapmak, civarda linyit aramak ve bulunduğu bir şehir santrali kurmak gereklidir.⁴⁹⁹

Sümerbank tarafından Denizli'de kurulan iplik fabrikası da tanıtılmıştır. Geçmiş MÖ 250 yılına kadar dayanan Denizli çok eskiden beri önemli bir dokuma merkezi durumundadır. İklimi peç çok ürünün yetişmesine uygun olduğu gibi, pamuk ekimi için de son derece elverişlidir. İpek kozacılığı da önemli ölçüde gelişmiştir. Bunlardan dolayı yörede el tezgâhlarında mensucat üretme işi son derece yaygın bir uğraştır.⁵⁰⁰ Bölgede yetişen pamuklar yeni kurulacak olan iplik fabrikasının hammadde ihtiyacını karşılamak için yeterli durumdadır. Bölgede fabrika için yeterli sayıda işçi de sağlanabilir. Kurulmakta olan fabrikanın Denizli Bölgesi'nin ihtiyacı olan 5440 ton ipliğin 1590 tonunu yani %45'ini üretmesi hedeflenmektedir. Fabrikanın makineleri İngiliz Platt and Brothers Firmasına sipariş edilmiştir. Fabrikaya malzeme ve pamuk ambarları, memur, işçi evleri, misafirhane, yemekhane, tiyatro salonu, kantin yapılması planlanmıştır. Fabrikanın iğ kapasitesi 15.080 olacak ve 20 numaralı iplik üretecektir. Hammadde olarak Akala cinsi pamuk işleyecektir.⁵⁰¹ Yeni kurulan iplik fabrikası son teknolojik özelliklere sahip iplik, harman, hallaç makineleri ile

⁴⁹⁷ Fazlı Turga, "Diyarbakır Röportajı II", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 6, (Haziran 1949), s. 104-105.

⁴⁹⁸ Fazlı Turga, "Diyarbakır Röportajı III", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 7, (Temmuz 1949), s. 134.

⁴⁹⁹ Fazlı Turga, "Diyarbakır Röportajı IV", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 8, (Ağustos 1949), s. 159-160.

⁵⁰⁰ Fazlı Turga, "Denizli Röportajı", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No: 4, (Nisan 1950), s. 93-94.

⁵⁰¹ Fazlı Turga, "Denizli Röportajı II", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No: 5, (Mayıs 1950), s. 111-113.

donatılacaktır. Fabrika elektrik ihtiyacını şehir cereyanından sağlayacaktır. İşçi, memur ve teknik elemanlar da dahil toplam olarak 850 kişi çalışacaktır.⁵⁰²

Ahmet Fazlı Turga “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii” başlıklı dizi yazılarına uzun bir süre ara vermiş ve 1952 yılında tekrar başlamıştır. Amerikan pamuklu sanayi ve İngiliz pamuklu sanayini karşılaştırmıştır. 1952 yılı itibariyle Amerika’da çalışan pamuklu dokuma tezgâhlarının %95’inin otomatiktir, buna karşın İngiltere’deki pamuklu dokuma tezgâhlarının sadece %5’i otomatiktir. Ancak İngiltere’de son 3-4 yıl içinde Hükümet tekstil sanayicilerine uzun vadeli ve çok uygun şartlarda krediler sağlamıştır. Bu yolla tekstil sanayinin gençleşmesine yardım edilmiş, İngiliz tekstil sanayicileri dünyadaki teknolojik yenilikleri takip etmişlerdir. Amerika’da ise işçinin saat başı verimine çok önem verilmektedir. Amerika’da işçinin saat başına verimini arttırmak için otomatik olmayan makineler otomatik olanlarla değiştirilmiş, otomatik olanların ise kullanılmalarının daha basit hale gelmesi için çeşitli teknolojik mekanizmalar ilave edilmiştir. Bu çalışmalar sayesinde üretim miktarlarında çok olumlu sonuçlar alınmıştır. Bu metotlar dünyadaki bütün mensucat fabrikaları tarafından benimsenmelidir.⁵⁰³ İngiliz pamuklu sanayinde belli bir üretim miktarını tutturmak için, Amerikan pamuklu sanayine nazaran daha fazla işçiye ihtiyaç vardır. Amerika’daki işçi norm kadroları İngiltere ve diğer ülkelere tamamen farklı olarak oluşturulmaktadır. Türkiye de ise pamuklu fabrikalardaki norm kadrolar, her fabrikanın içinde bulunduğu şartlara göre olmalıdır. Makineleri hemen aynı olan iki mensucat fabrikasında norm kadrolar üretim kalitesi, hammadde cinsi, makine sistemleri, işçinin yetenekleri, sağlığı, yaşama şartları ve kültürü dikkate alınarak belirlenmelidir. Daha sonra Amerika ile İngiltere’nin pamuklu mensucattaki işçi dağılım farklılıklarına değinilmiştir. İngiltere’de pamuklu dokuma fabrikalarının iplik, bobin, çözü ve dokuma kısımlarında Amerika’ya göre daha fazla sayıda işçi çalışmaktadır. İnce iplik üretiminde ise İngilizler Amerikalılardan %5 daha fazla işçi çalıştırmaktadırlar. Bunun nedeni Amerika’daki iplik üretme makinelerinin özelliklerinin daha iyi olmasıdır. Ayrıca Amerika’da iplik üretiminde belli bir standart vardır ve bu fabrikanın kapasitesini arttırmaktadır. Bunların yanı sıra Amerikalılar tekstil sanayinde üç posta sistemi, İngilizler ise iki posta sistemi ile çalışmaktadırlar.

⁵⁰² Fazlı Turga, “Denizli Röportajı III”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No: 7, (Temmuz 1950) s. 175-177.

⁵⁰³ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XIII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No:5, (Mayıs 1952), s. 133-134.

Ülkemizde de üç posta çalışma sistemine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geçilmiş ve bu sistem ilk defa Sümerbank fabrikalarında uygulanmıştır. Ülkemizde bulunan pamuklu fabrikalarının daha iyi duruma gelmesi için standardizasyon nizamnamelerinin hazırlanması, işçi ile idarecilerin standartlarının yükseltilmesi, çalışma şartlarının ıslahı, dokuma makinelerinin koordineli çalışmasının sağlanması, modern makinelerin kullanılması gerekmektedir. Teknik olarak ise, hallaç makinelerinin ıslahı, ring ve fitil makinelerinde yüksek çekme kullanılması, tarak makinelerinde büyük kovaların kullanılması, haşıl da kontrol cihazlarının kullanılması, büyük çaplı bobin ve makara kullanılması, dokumada çözgü ve atkı kopma otomatları kullanılarak kalite ve üretimin korunması sağlanmalıdır.⁵⁰⁴

Amerikan pamuklu sanayinde fabrikalar kombina şeklinde kurulmuşlardır. İngiltere'ye göre daha kalın pamuklular üretilmektedir, pamuklu teşkilatı İngiltere ve diğer tüm ülkelerden farklıdır. Üretilen tüm pamuklu dokumalar, 50 ticaret firması tarafından ülke içinde ve dışında satışa arz edilir. Bu ticaretteki en büyük paya firmalardan sadece 15'i sahiptir. Amerika'daki pamuklu sanayinin en büyük özelliği standardizasyona sahip olmasıdır. Standardizasyonun iki yönü bulunmaktadır. Birincisi her fabrikanın mümkün olduğu kadar bir veya birkaç ürünü sürekli olarak üretmesi, ikincisi ise fabrika ve bölge itibariyle uzmanlığa gösterilen saygı sonucu oluşturulmuş iş bölümüdür. Türkiye'deki pamuklu sanayinin de standardizasyona ihtiyacı vardır.⁵⁰⁵ Pamuklu mensucatın yanı sıra Amerika'da pamuk ipliğini kaliteli olarak üretmek için de uygulanan bazı esaslar vardır. Bunlar, pamuğu iyi karıştırmak, içindeki zararlı maddeleri ayırmak, temizlenen elyafı taramak, çekmek ve inceltmektir. Bu işler son derece modern makinelerle yapılmakta, sadece tarama işi İngiltere ve Avrupa'daki fabrikalardan daha ilkel bir teknolojiyle yapılmaktadır.⁵⁰⁶ Dokuma fabrikalarının teknik özellikleri hakkında verilen bilgiler çerçevesinde, Amerikan pamuklu sanayindeki "cer" makineleri anlatılmıştır. Tarak makinesinden gelen bant kusurlarını gideren ve çekim sırasında oluşan uçuntuları temizlemeye

⁵⁰⁴ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Mensucat Sanayii XIV", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No:6, (Haziran 1952), s. 159-161.

⁵⁰⁵ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Mensucat Sanayii XV", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No:7, (Temmuz 1952), s. 197-199.

⁵⁰⁶ Fazlı Turga, "Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Mensucat Sanayii XVI", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No:8, (Ağustos 1952), s. 224-225.

yarayan cer makineleri Amerika'da 5000'den fazla iğ e sahip olan bütün dokuma fabrikalarında bulunmaktadır.⁵⁰⁷

Fazlı Turga, dokumacılık ile ilgili yazılarının yanı sıra, Sümerbank fabrikalarında ortaya çıkan sorunların çözümlerine ve mensucat sanayine ilişkin raporlar da hazırlamıştır. Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müdürü iken, Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanı Ş. Süreyya Aydemir, Sümerbank Genel Müdür Yardımcısı Bülent Büktaş, Sümerbank Sosyal İşler Müdürü Saffettin Pınar, Ereğli Bez Fabrikası İkinci Müdürü Turgut Akkaş ile birlikte “Devlet Endüstrisinde Çalışan Personelin İşletmeler Civarına Yerleştirilmeleri Hakkında Rapor” un hazırlayıcıları arasında yer almıştır. 1940'lı yıllarda Sümerbank fabrikalarındaki işçi giriş çıkış oranlarının çok yüksek oluşuna bir çözüm bulmak için kaleme alınmış olan rapor, Sümerbank işçi ve memurlarının işletmeler civarına yerleştirilmelerini önermektedir.⁵⁰⁸

Rapora göre Sümerbank işçilerinin işletmeler civarında iskânlarının %10 gibi çok düşük bir oranda sağlanabilmiştir. İşçi ve memurların işletmeler civarına yerleştirilmeleri, işçi devir oranını düşürecek böylece makine ve aletler daha tecrübeli eller tarafından kullanılacak, bir mesleki yetiştirme politikası güdülecek ve işçilerin sağlıkları yakından takip edilecektir.

Sümerbank fabrikaları çalışanları için gerekli olan konut sayısı tespit edilmiş, buna göre ilk etapta Sümerbank işletmelerinde çalışan kalifiye elemanların konut ihtiyacını karşılamak için 10.152 kişilik konut inşa edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fabrikalarda çalışan işçilerin bir araya gelerek yapı kooperatifleri kurmaları, en uygun yöntem olacaktır. Arsa ve finansman sorununa da değinilmiş, gerekli olan arsaların Sümerbank tarafından sağlanarak kooperatife devredilmesi öngörülmüştür. Bununla birlikte Sümerbank'ın kooperatifleri elverişli şartlarda finanse etmesi ve kalan paranın

⁵⁰⁷ Fazlı Turga, “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Mensucat Sanayii XVII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No:9, (Eylül 1952), s. 259-260.

⁵⁰⁸ Bu raporun tamamı için bkz: Ş. Süreyya Aydemir, Bülent Büktaş, Fazlı Turga, Turgut Akkaş, Saffettin Pınar, **Devlet Endüstrisinde Çalışan Personelin İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekilleri Hakkında Rapor**, No: QQ-2, 113/96, 22.11.1945, s. 1-20.

ev sahibi olacak olan çalışanlar tarafından 20-30 yıl gibi uzun vadelerde ödenmesi önerilmiştir.⁵⁰⁹

22 Kasım 1945 tarihinde “Muhtelif Tekstil Makinelerinin Memleketimizde İmali Hakkında” bir rapor da hazırlamıştır. Rapor, Defterdar Mensucat Fabrikası’nda dokuma makinesi üretimi hakkındadır. “Avrupa makineleri ile çalışmak zihniyetine uymak ülke davasında tutulacak yol değildir” görüşünün hakim olduğu raporda, ülke içinde mensucat makinesi üretmenin nasıl mümkün olacağı sorusuna yanıt aranmıştır. Bunun için ilk önce yurt dışından ithal edilmiş olan makinelerin içinden gerçekten en verimli olanları ve yedek parçaları ucuz olanları belirlenmelidir. Daha sonra Sümerbank bünyesindeki teknik uzmanlardan bir heyet görevlendirilmeli ve bu makinelerin teknik olarak analizleri yapılmalıdır. Daha sonra bu makinelerin aynısı yurt içinde üretilmelidir. İncelemeler Sümerbankın Defterdar Fabrikasında yapılması, üretim ise ilk önce Askeri Fabrikalar bünyesinde gerçekleştirilmelidir. Daha sonra bir mensucat makineleri fabrikası kurulmalıdır.⁵¹⁰

2. Ömer Alageyik Yazıları

Bakırköy Bez Fabrikası müdürlerinden Ömer Alageyik de pamuklu dokuma sanayi ile ilgili yazılar kaleme almıştır. Enerji sorunundan, dokuma ürünlerinin ihracına, yapılması gereken yasal düzenlemelerden, fabrika tarihçelerine kadar çok geniş bir konu yelpazesi bulunmaktadır. Yazılarını, Türkiye Endüstri Ticaret Mecmuası, Mensucat Meslek Dergisi, Yeni Sanayi Odası Dergisi ve İstanbul Sanayi Odası Dergisi adlı süreli yayınlarda yayımlamıştır. Alageyik yazılarının neredeyse tamamını 1950 sonrasında kaleme almıştır, 1950 öncesindeki tek yazısı Sümerbankın Bakırköy Bez Fabrikasını konu edinmiştir.

Sümerbank’ın Bakırköy Bez Fabrikası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçen tek pamuklu fabrikası olma özelliği ile birlikte Devlet fabrikalarının da en eskisidir. 1948

⁵⁰⁹ Bu raporun tamamı için bkz: Ş. Süreyya Aydemir, Bülent Büktaş, Fazlı Turga, Turgut Akkaş, Saffettin Pınar, **Devlet Endüstrisinde Çalışan Personelin İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekilleri Hakkında Rapor**, No: QQ-2, 113/96, 22.11.1945, s. 1-20.

⁵¹⁰ Fazlı Turga, **Muhtelif Tekstil Makinelerinin Memleketimizde İmali Hakkında Rapor**, No: QQ-2, 16/3-217, 5.4.1947, s. 1-3.

yılında yapılması planlanan genişleme ile Bakırköy Bez Fabrikası genişletilerek yenilecek, iş sayısı 30.000'e, dokuma tezgâhı sayısı da 450'ye çıkartılacaktır. Böylece fabrika yılda 4 milyon ton pamuk işleyerek 3000 ton iplik üretecek, çeşitli tiplerde 13 milyon metre pamuklu bez dokuyacaktır.⁵¹¹

Ereğli Dokuma Fabrikası Konya Ereğli'de kurulacaktır. Konya Ereğli Ala Dağlar, Melendiz ve Bolkar Dağları ile çevrilmiş olan yaylanın üzerindedir. Çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirildiği Ereğli'de halkın çoğunluğu çiftçilikle uğraşmaktadır. Sümerbank Ereğli Pamuklu Fabrikası şehrin hemen kenarındaki 250 bin metre karelik alanda kurulmuştur. 18.400 iş ile yılda 6 milyon metre pamuklu kumaş üretme kapasitesine sahip olan fabrikada patiska, krep, saten, gömleklik kumaşlar üretilmektedir. Fabrikanın bölge ekonomisine canlılık getirecektir.⁵¹²

Sümerbank'ın bir diğer pamuklu dokuma fabrikası Kayseri'dedir. Erciyes Dağı'nın eteklerine kurulmuş olan kent, sert bir iklim sahiptir. Tarım ürünleri kadar el sanayinin de geçim kaynağı olduğu şehirde özellikle dokuma ürünleri önemlidir. Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikası şehirden 2700 metre uzakta, 1.123.50 metre karelik bir alana kurulmuş, 33.32 iş ve 1028 otomatik dokuma tezgâhıyla yılda 43 milyon metre bez üretebilecek kapasitededir. Fabrika işçilerine yemek, hastane hizmeti, lojman gibi imkânlar sağlamaktadır.⁵¹³

Türkiye'nin enerji ihtiyacı bir milli dava olarak ele alınmış ve üzerinde önemle durulmuştur. Enerji işlerinin düzenlenmesi için çıkartılması düşünülen Enerji Kanunu'nun ana hatlarını belirlemek üzere Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde 6 Nisan 1953 tarihinde düzenlenen "Birinci İstisari Enerji Kongresi" ne katılan Alageyik, kongre hakkındaki bilgileri paylaşmıştır. Kongreye Başvekâlet, Bayındırlık Vekâleti, Ulaştırma Vekâleti Sümerbank, Etibank gibi kuruluşlardan uzman ve yetkililer katılmışlardır. Enerji Kanunu'nun içeriği hakkındaki çalışmalar kurulmuş olan üç komisyon tarafından yapılmış ve raporlar hazırlanmıştır.⁵¹⁴ Ülke kalkınmasında belli başlı ve ön plandaki konunun enerjidir. Bu sorunun şimdiye kadar

⁵¹¹ Ömer Alageyik, "Bakırköy Bez Fabrikası'nın Kısa Bir Tarihçesi", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:I, No: 2, (Ağustos 1948), s. 18-19.

⁵¹² Ömer Alageyik, "Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 2, (Şubat 1951), s. 54-55.

⁵¹³ Ömer Alageyik, Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 8, (Ağustos 1951), s. 242-247.

⁵¹⁴ Ömer Alageyik, "Türkiye Birinci İstisari Enerji Kongresi", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VI, No: 4, (Nisan 1953), s. 119-120.

çözümlememiş oluşu, konunun bir bütün olarak ele alınmayışından kaynaklanmaktadır. Enerji, programsız bir şekilde resmi, özel teşebbüs veya şahıslar tarafından yaptırılmış olan tesislerde üretilmektedir. Düzensiz olan bu üretimin yararsızdır ve var olan enerji üretim tesisleri ehil olmayan kişilerin elindedir. Ayrıca enerji, halka pahalı satılmaktadır, bir medeniyet davası olan enerji gelir kapısı olmamalıdır. Enerji santrali için ayrılan sermaye iyi korunmalı, ehil ellere teslim edilmelidir. Bir Enerji Kanunu'na ihtiyaç bulunmaktadır.⁵¹⁵

Birinci İstişari Enerji Kongresinde, Bayındırlık Vekâleti Şirket ve Müesseseler Reisi Yüksek Su Mühendisi Tevfik Fikret Süer bir sunum yapmıştır. Sunumda, Türkiye'nin enerji üretiminde oldukça kötü bir durumda olduğu vurgulanmıştır. Ancak bu durumdan endişe edilmemelidir, çünkü Türkiye'de doğal kaynaklar ve insan kaynağı son derece zengindir. Zeki ve çalışkan insanlar, çalışmalarıyla istenilen gelişmeyi sağlayacaklardır.⁵¹⁶ Dünyada kömür, su ve petrol olmak üzere başlıca üç enerji kaynağı bulunmaktadır. İnsanlar eskiden beri su enerjisinden yararlanmaktadırlar. Ülkemizdeki köylerde de pek çok su değirmeni bulunmaktadır. Köylerin elektrik enerjisine kavuşturulmalarında bunlardan yararlanılabilir. 1953 yılı itibariyle Türkiye'de yılda bir milyon kilovat saat elektrik enerjisi üretilmiştir ve bu üretim dünyadaki diğer ülkelere nazaran oldukça yetersizdir. Türkiye'nin elektrik enerjisi davasında ileri ülkeleri yakalayabilmesi için girişilen gayretlerin hızlandırılması gereklidir. Sarıyer ve Seyhan barajları yapılmakta, Gediz ve Demirköprü barajlarının yapımı da planlanmaktadır. Bu barajları hidrolik santrallerinin takip edecektir.⁵¹⁷

Elektik enerjisinin az oluşu, İstanbul sanayinin en büyük sorunudur. İstanbul'da çok sık elektrik kesintileri yaşanmakta, bu durum özellikle mensucat sanayinde üretim kayıpları ve zarara neden olmaktadır. Sorunun çözümü için, elektrik ithali, şehir çevresine termik santrallerin kurulması özel teşebbüsünde elektrik üretmesine imkân verecek kanuni düzenlemelerin yapılması, gibi bir dizi önlem

⁵¹⁵ Ömer Alageyik, "Enerji Davamız", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VI, No: 6, (Haziran 1953), s. 195-196. (Bu makale aynı zamanda **Türkiye Endüstri Ticaret Mecmuası**, No: 55, (31 Ağustos 1953), s. 6-11'de yayımlanmıştır.)

⁵¹⁶ Ömer Alageyik, "Enerji Davamız II", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VII, No:5, (Mayıs 1954), s. 162-163.

⁵¹⁷ Ömer Alageyik, "Enerji Davamız III", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VII, No: 6, (Haziran 1954), s. 198-201.

alınmalıdır. Bu önlemlerin Londra, Paris, Newyork gibi önemli dünya şehirlerinde de hayata geçirilmiştir.⁵¹⁸

Yeterli olmayan elektrik enerjisi, aynı zamanda Türkiye sanayinin de en önemli sorunlarından biridir. Sanayinin davası, işletmelerde gerekli miktar ve kalitede elektrik enerjisine sahip olmaktır. Elektriğin olmayışı ve voltaj düşüklükleri üretim kaybına, dolayısıyla zarara neden olmaktadır. Sorunun çözümü için Trakya merkezli bir elektrik santralının açılması, termik santrallara önem verilmesi, Yunanistan'la karşılıklı olarak elektrik alışverişi için anlaşmaların yapılması, Elbistan ve Afşin kömür yataklarından yararlanılması gerekmektedir. Bunlarla birlikte İstanbul, fabrikaların dağılımına göre yedi bölgeye ayrılmalı ve yedi bölgede haftanın değişik günlerinde tatil yapılabilmesi için gerekli olan yasal düzenlemeler yapılmalıdır.⁵¹⁹

Sorunlar dile getirilmekle birlikte, Türk ve Dünya mensucat sanayindeki gelişmeler yakından takip edilmiş, Türkiye'deki pamuklu sanayinin geliştirilmesi için öneriler sunulmuştur. Pamuklu mensucat sanayi kalkınmış ülkeler için artık kâr getiren bir sanayi kolu olmaktan çıkmıştır. Bunun nedeni ham madde ve işçiliğin maliyetlerdeki yerinin büyük olmasıdır. Emegın fazla pay aldığı bir üründen fazla kâr beklenemeyeceğinden kalkınmış ülkeler çelik ve kimya sanayine yönelmişlerdir. Bu yüzden mensucat sanayi kalkınmakta olan ülkelere göç etmiştir. Kalkınmakta olan ülkeler mensucat satıcısı olmak için her türlü fedakarlığı yapmalıdır. Sanayici ürün kalitesine son derece dikkat etmeli, Devlet de kendisine ihracatta vergi iadesi, vergi muafiyeti, özel ithalat hakkı gibi kolaylıklar sağlamalıdır. Türkiye'de 130 milyon metrelik pamuklu mensucat üretim fazlası bulunmaktadır. Ürünlerin kaliteleri iyi olmakla birlikte maliyetlerinin yüksek olmasından dolayı fiyatları da yüksektir. Ürünler bu yüzden dış piyasada alıcı bulamamaktadırlar. Tüccar dış piyasayı elinde tutmak için gerekirse küçük zararlara razı olmalı ve malını ihraç etmelidir.⁵²⁰ Avrupa mensucat sanayinden kimya ve metal sanayine kaymış, Avrupa ülkelerinin bu çerçevede pamuklu sanayi tesislerini komple sökerek satmışlardır. Türkiye'nin kullanılmış teçhizatı ülkeye sokmaması kaçırılmış bir fırsattır. Bu makineleri İran ve

⁵¹⁸ Ömer Alageyik, "İstanbul Sanayinin Elektrik Problemi", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 85, (15 Mart 1973), s. 2-3.

⁵¹⁹ Ömer Alageyik, "Elektrik Bunalımı ve Sanayimizin Üretim Kaybı", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 94, (15 Aralık 1973), s. 3-4.

⁵²⁰ Ömer Alageyik, "Pamuklu Mensucat Sanayiinin Geleceği", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 19, (15 Eylül 1967), s. 11-13.

Pakistan'a kaptıran Türkiye'nin yapması gereken yeni tesisler açarak, olanları da genişleterek iğ sayısını artırmak ve dış ülkelere mamul dokuma satarak döviz gelirini arttırmaktır.⁵²¹

Pamuklu dokuma sanayindeki yenilikleri tanıtan yazılar da yazılmıştır. Dokuma sanayi teknolojisi çok hızlı gelişmektedir. İşletmelerin yenilikleri takip etmelerinin masraflı olacağına dikkat çekilmiş, teknoloji takip edilecekse, sağlam ve pahalı makinelerin yerine, hafif, ucuz fakat yüksek verimli olanların tercih edilmesini önerilmiştir.⁵²²

Mensucat sanayinin yaşaması ve gelişmesi için Türkiye'de üretilen dokuma ürünlerinin mutlaka ihraç edilmesi üzerinde önemle durulmuş, konu pek çok kez değişik açılardan ele alınmıştır. Türkiye'de özel fabrikalarla birlikte toplam 115 pamuklu mensucat fabrikası bulunmaktadır. Bununla birlikte kişi başına düşen mensucat tüketimine bakıldığında, yapılan üretimin 7.3 metre fazla olduğu görülmektedir. Bu rakam, toplamda 204.4 milyon metre üretim fazlalığına işaret etmektedir. Mensucat sanayinin geleceğini güvence altına almanın tek yolu, üretim fazlasının ihracıdır.⁵²³ Mensucat ürünlerinin ihraç edilebilmeleri için iyi kalitede ve ucuz olmaları gerektiğinin altı çizilmektedir. Dokuma mamullerinin kalitelerinin düşük, üretim maliyetleri de fazladır. İyi kalitede ucuz mal üretmeye çalışılmalıdır. Üretim fazlasının ihraç edilmesi, döviz temini, üretimde artışı, sosyal hizmetler ve iş hacmi artışını da beraberinde getirecektir.⁵²⁴ Mensucat sanayinin ayakta kalabilmesi için ihracatın olmazsa olmaz olduğu vurgulanmıştır. Bu sanayi kolunun gelişmiş ülkelere geri kalmış ülkelere göç ettiği anlatılmış, bundan dolayı oluşacak boşluğun geri kamış ülkelerde üretilen dokumalarla kapatılacağı belirtilmiştir. Ortaya çıkan durum Türkiye için bir fırsattır, ihracatın sağlanması için kaliteli ucuz ürün satmanın yanı sıra, yasal kolaylıklar da son derece önemlidir.⁵²⁵ Mensucat ihracatı aynı zamanda çok iyi bir döviz kaynağıdır. Kolaylık sağlanması için, ihracatta vergi iadesi olmalı,

⁵²¹ Ömer Alageyik, "Kaçırılan Fırsatlar", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:73, (15 Mart 1972), s. 11.

⁵²² Ömer Alageyik, "Dokuma Tezgâhında Yeni Buluşlar", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VII, No: 4, (Nisan 1954), s. 150-151.

⁵²³ Ömer Alageyik, "Türkiye Mensucat Sanayi Tesis Kapasitesi ve İhracat Davası", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XIII, No: 11, (Kasım 1960), s. 433-439.

⁵²⁴ Ömer Alageyik, "Türkiye Mensucat Sanayi Tesis Kapasitesi ve İhracat Davası II", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XIII, No: 12, (Aralık 1960), s. 481-487.

⁵²⁵ Ömer Alageyik, "Türkiye Mensucat Sanayinin Kurtuluş Yolu", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XVII, No: 8, (Ağustos 1964), s. 407-409.

ihracat değer tutarının genel ciroya oranı kadar vergi matrahında indirim yapılmalı, kazanılacak dövizin %30 kadarı ihtiyacı için ihracatı yapan sanayiciye verilmelidir.⁵²⁶ Turizm de pamuklu ürünlerin ihracı gibi turizm sektörü de döviz geliri için kaynak olarak görülmüştür. Ancak pamuğun ürün haline getirildikten sonra ihraç edilmesinin en önemli gelir kaynağı olduğu ve pamuklu mensucat sektörünün ihracat potansiyeli en fazla olan dal olduğu vurgulanmıştır. Nitekim 1 kilo pamuk ihracı ile 1 kilo pamuktan yapılan mamul ihracından %263 oranında daha fazla gelir elde edilmektedir.^{527*}

Aynı konu, Üçüncü Beş Yıllık Plan çalışmaları dolayısıyla da ele alınmış, pamuklu dokuma ihracını artması için planda göz önünde bulundurulması gerekenler anlatılmıştır. Buna göre, mevcut tesisleri optimal kapasiteye çıkarmak için yardımcı ve teşvik edici tedbirler getirilmeli, verimli olmayan tesisler yenilenmeli, özel küçük tesisler birleştirilmeli, devletin elinde olan küçük tesisler en az 50 bin iğli olacak şekilde büyütülmeli ve sadece ihracat için üretim yapmalarını sağlanmalıdır. Bunlarla birlikte, hammadde fiyatlarının çok artmasının önüne geçilmeli, sanayinin ihtiyacı olan enerji, su ve yakıt daha ucuza satılmalı, işçi ve işveren ilişkilerini ülke menfaatlerini zedelemeyecek şekilde düzenleyen kanunlar yapılmalı, standardizasyon sağlanmalıdır.⁵²⁸

Dokuma sanayinde standardizasyonun sağlanması çok önemli görülmüş ve özel olarak ele alınmıştır. Pamuklu tekstil ürünlerinde standardizasyonun sağlanması, dış piyasada Türk ürünlerine olan güveni arttıracaktır.⁵²⁹ Aynı konu, Üçüncü Beş Yıllık Plan çalışmaları sanayi alanındaki kalkınma standardizasyon sağlanmadan olamaz. 1960 yılında kurulan Türk Standartları Enstitüsü pek çok ürünü standardize etmiş, ancak pamuk ve pamuklu dokuma standartlarını belirlememiştir. En büyük ihraç maddesi olan pamuk ve pamuklu dokumanın standardizasyonu ivedilikle yapılmalıdır. Aynı cins kumaşın değişik firmalar tarafından değişik özelliklerde

⁵²⁶ Ömer Alageyik, "Sanayi Mamulleri İhracı ve Pamuklu Mensucat", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 18, (15 Ağustos 1967), s. 9.

⁵²⁷ Ömer Alageyik, "Kalkınma ve Sınai Mamullerimizin İhracı Meselesi", **Yeni Sanayi Dünyası**, No: 50, (Ekim 1967), s. 6-7. *(Aynı makale **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XX, No: 12, (Aralık 1967) s. 284-288'de yayımlanmıştır.)

⁵²⁸ Ömer Alageyik, "Üçüncü Beş Yıllık Plan Çalışmaları Münasebetiyle Mensucat Sanayimiz", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 62, (15 Nisan 1971), s. 7-8.

⁵²⁹ Ömer Alageyik, "Tekstil Sanayinde Pamuklu Tüylü Mamuller ve Döviz Kaynağı", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 61, (15 Mart 1971), s. 9.

piyasaya sunulduğu görülmektedir. Bu durum dış piyasada güveni, iç piyasada ise tüketicinin menfaatlerini zedelemektedir. Standardizasyonun yapılması kadar uygulanması ve denetimi de önemlidir. Denetim, devlet tarafından kurulacak olan bölge laboratuvarları tarafından yapılmalıdır.⁵³⁰

İhracatta vergi iadesi, tekstil ihracını kolaylaştıran en önemli unsur olarak görülmüştür. İhracat, üretimi, vergi alımını, iş ve çalışma alanının genişlemesini ve döviz girdisinin en önemli sağlayıcısıdır. İhracatın artması için hükümete düşen görevler vardır ve ihracat için gerekli olan kolaylıkların sağlanmasından kaçınılması, üretimin azalmasına, bu da işsizliğe neden olur ki, sonuçları korkunçtur. İhracatı teşvik etmek amacıyla ihraç edilecek malın bünyesindeki her türlü vergi, resim, harç ve benzeri külfetlerin ihracatçıya iade edilmesini öngören kanun 27.6.1963 tarih ve 261 sayı ile çıkartılmıştır. Kanunu uygulaması için “İhracatta Vergi İadesi Komisyonu” adı altında bir komisyon kurulmuştur. Ancak bu komisyon tarafından hazırlanmış olan yönetmeliğin sadece ucuz ve düşük kalite dokumanın ihracına imkân sağlamanın, dış piyasada Türk malına olan güveni zedeleyeceğinin ve bu durumun döviz gelirini azaltacağına altı çizilmiştir.⁵³¹ Vergi İadesi Komisyonu kesintisiz olarak mesai yapmalı ve binlerce madde için teker teker vergi yükü belirlemek çok zaman alacağından ürünleri gruplandırarak vergi yükünü belirlemelidir. Verginin iade işlemi de bekletilmeden kısa bir sürede yapılmalıdır.⁵³² İhracatta vergi iadelerinin bir kısmının kaldırılmasını çok olumsuz karşılamış ve bu durumun özellikle de mensucat sanayinde yıkıcı etkilerinin olduğuna dikkati çekmiştir.⁵³³

Sanayideki ücret sorunları üzerinde durarak, işçi ve işveren ilişkilerine de değinmiştir. İşteki verimliliği arttırmak için, işçi ve işveren arasında ahenkli bir düzen sağlanmalıdır. Bu düzen her iki tarafın da çıkarlarını gözetmelidir. Karşılıklı pazarlığa dayanan toplu sözleşme karşılıklı menfaatleri zedelemeyecek sınırlar içinde

⁵³⁰ Ömer Alageyik, “Sanayide Standardın Rolü ve Önemi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 81, (15 Kasım 1972), s. 7-8.

⁵³¹ Ömer Alageyik, “İhracatta Vergi İadesi Konusunun Hazin Durumu”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XVIII, No: 3, (Mart 1965), s. 79-83.

⁵³² Ömer Alageyik, “İhracatta Vergi İadesi”, **Yeni Sanayi Dünyası**, C:III, No: 30, (Şubat 1966), s. 3-5.

⁵³³ Ömer Alageyik, “Pamuklu Mensucat Yatırımlarında Kritik Nokta ve İhracatta Vergi İadesinin Önemi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 105, (15 Kasım 1974), s. 5-6.

kalmalıdır. İş emeğin katkısına göre değerlendirilmeli ve ücret bu katkı oranına göre ödenmelidir. Emeğin ölçülmesi işi, Prodiktivite Merkezi tarafından yapılmalıdır.⁵³⁴

Aynı konuyla ilgili bir diğer yazıda ücretle ilgili fikirleri bir hayli ilginçtir. Ülkemizde asgari ücret yanlış anlaşılmaktadır. Bu ücret, hiçbir özel vasfı olmayan acemi bir işçinin günlük kişisel geçimini sağlayacak bir ücrettir. Üç nüfuslu bir ailenin yirmi dört saatlik bütün ihtiyaçlarını karşılayacak bir ücreti ifade etmez. Ücret verim artışına göre artmalıdır ancak verimin devamlı artması ücretin de devamlı artacağı anlamına gelmemelidir. Verim artışına bağlı olarak sürekli bir ücret artışının ekonomiyi enflasyonist bir baskıya itmekten başka bir işe yaramayacaktır.⁵³⁵

Türkiye'nin Ortak Pazara girmesinin mensucat sanayi açısından önemi ve getireceği yararlar özellikle vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Ortak Pazara girme sürecinde dokuma sanayinde alınması gereken tedbir ve öneriler dile getirilmiştir. Türkiye'nin o günlerde mensucat sanayi tesis kapasitesi tüketme gücünden %40 daha fazladır ve fiyat rekabetinin oluşu bununla beraber vergi iadesi ile ilgili sorunların çözülememesi yüzünden ihracat istenilen seviyede değildir. Türkiye Gümrük Birliğine girmek için kendisine verilmiş olan beş yıllık süreyi çok iyi değerlendirmelidir. Bunun için bazı hazırlıkların yapılması gereklidir. Beş yıl içinde ürün kalitesi Dünya standartlarına çıkartılmalı, masraflar azaltılmalı, işletme verimliliği ileri ülkeler düzeyine getirilmelidir. Mensucat sanayinde alınması gereken tedbirler arasında personel eğitimi ve enerji sorununun çözümü ayrı bir önem taşımaktadır.⁵³⁶ Ortak Pazar sürecinde sanayiciler, ürün kalitesini Dünya standartlarına çıkarmalı, işletmede verimlilik ileri ülkeler seviyesine getirilmeli, çalışan birimler arasında koordinasyon sağlanmalı, işçi kadroları ıslah edilmeli, teknik ve idari personel eğitilmelidir. Bunlarla beraber, ürünlerin belli standartlara göre üretilmesi, işletmelerin tam kapasite ile çalışması, idare ve muhasebenin de işletmenin bünyesine göre düzenlenmesi son derece önemlidir.⁵³⁷

⁵³⁴ Ömer Alageyik, "İkinci Devre Toplu Sözleşmeler Başlarken", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 6, (15 Temmuz 1966), s. 8-9.

⁵³⁵ Ömer Alageyik, "Sermaye-Emek-Verim Münasebetleri Ücretler", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 67, (15 Eylül 1971), s. 9.

⁵³⁶ Ömer Alageyik, "Ortak Pazar Karşısında Türkiye Mensucat Sanayii", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XIX, No: 3, (Mart 1966), s. 79-83.

⁵³⁷ Ömer Alageyik, "Sanayicilere Son Uyarı", **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 68, (15 Ekim 1971), s. 3.

1970’li yıllarda Türkiye pamuklu mensucat sanayindeki gelişmeler çok da sağlıklı değildir. Pamuklu mensucatta yapılan bütün hareketler sadece günü kurtarmayı amaç edinmiş, yatırımlara derinlemesine inceleme yapılmadan hız verilmiş, yatırımlar, organizasyon, istihdam ve işletmeciliğin geleceği için gerekli olan eğitim ve teşkilatlanmaya önem verilmemiştir. Teşvikler girişimciyi yatırıma yöneltmekle birlikte, yatırımın yararı hakkında araştırmalar yapılmamıştır. Resmi organlara da projeleri incelemek ve gerektiğinde yatırımcıyı uyarmak gibi görevler düşmektedir. Pamuklu mensucat sanayi iplik üretime yönelmiş, dokumaya rağbet gösterilmemiştir. Bu yüzden 150 bin tondan fazla pamuk ipliği üretim fazlası vardır. Bu iplikler dokuma haline getirildikten sonra ihraç edilirse, ülke için daha kazançlı olacaktır.⁵³⁸

3. Şefkati Türkekul Yazıları

Bakırköy Bez Fabrikası müdürlüğü görevinde bulunmuş olan Şefkati Türkekul, yazılarını sadece Mensucat Meslek Dergisi’nde yayımlamıştır. Yazılarının bir kısmı mensucat uzmanlık alanının ilgilendiren teknik konulardan oluşmaktadır ve mesleki konuları matematik formüllerinin yardımları ile açıklamıştır.⁵³⁹ Bunlarla birlikte mensucat sanayinde verim, pamuklu üretiminde planlama, ücret sorunları gibi konulara değinmiştir. Pamuklu sanayinin geleceğini ihracatta görmüş ve bunu özellikle vurgulamıştır.

Mensucat sanayinde, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeni yeni uygulanmaya başlayan bir işçiye çok tezgâh tahsis etmenin ekonomik olup olmadığı sorusuna yanıt aramıştır. Bir işçiye birden fazla tezgâh tahsis etmenin mümkün olmakla birlikte

⁵³⁸ Ömer Alageyik, “Pamuklu Mensucat Kapasitemiz ve Yatırımlar”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 124, (15 Haziran 1976), s. 11-13.

⁵³⁹ Şefkati Türkekul’un teknik konularda yazmış olduğu yazılar: Şefkati Türkekul, “İplik Makinelerinin Verimine Büküm Sayısının Tesirleri”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:I, No:4, (Nisan 1948), s. 51-53; Şefkati Türkekul, “Balmes Sistemi Yüksek Çekim Tertibatı”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 4, (Nisan 1951), s. 114-117; Şefkati Türkekul, “Ring İplik Makinelerinin Nazari İstihsal Hesaplarında Fiili Kıymetlere Yer Vermek Hata Mıdır?”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No:6, (Haziran 1951), s. 163-167; Şefkati Türkekul, “Dokuma Sanayinde Metrix Numara ve Tex Numara Sistemi”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XII, No:8, (Ağustos 1959), s. 316-322; Şefkati Türkekul, “Tex’in İplik Numaralama Sistemi Olarak Tatbiki”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XIV, No:12, (Aralık 1961), s. 535-538; Şefkati Türkekul, “Film Basmacılığı ve İstihsal Planları”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:4, No:3, (Mart 1951), s. 68-71.

ekonomik değildir. Çünkü işçiden tasarruf edilse dahi bu durum verimi azaltmakta, verimin azalması da üretimin dolayısıyla da kârın azalmasına neden olmaktadır.⁵⁴⁰ ancak bir işçiye mutlaka birden fazla tezgâh tahsis edilmesi gerekirse verimim azalmaması için bazı tedbirlerin alınması gereklidir. Bu şekilde fayda sağlamak için iş süresi asgariye indirilmeli, işçinin vasıfları arttırılmalı ve işçiye verilecek tezgâh sayısına sınırlama getirilmelidir.⁵⁴¹ İşçiye verilecek olan tezgâh sayısı verime göre hesaplanmalı, eğer fazla tezgâh verilecekse makine bakımları çok iyi yapılmalı, ücretler de işçinin emeğini tam olarak karşılamalıdır.⁵⁴²

İplik üretim planları yapmanın ekonomik olup olmadığını da sorgulanmıştır. Buna göre, sanayinin her dalında esas olan kaliteli malı ucuza imal etmektir ki, bu kural pamuk ipliği üretimi için de geçerlidir. Pamuk ipliği üretim maliyetlerini azaltmak için teknolojinin geliştirilmesine çalışılmış, hem de gereksiz masrafları önleyecek bir idari yapılanın var olmasına özen gösterilmiştir. Bunlarla birlikte, pamuk ipliği üretiminde maliyeti azaltacak olan en önemli unsur, ne kadar, hangi kalınlıkta ve hangi makine ile iplik üretileceğini planlamaktır. Planlı yapılacak olan iplik üretimi maliyeti azaltarak, fiyatı düşüreceği gibi, ipliğin kalitesini de arttıracaktır.⁵⁴³

Pamuklu dokumada standardizasyon önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Standardizasyonun sağlanması için Milletlerarası Standardizasyon Teşkilatının kurulduğu anlatılmış, ülkemizde de aynı amaç için Türk Standartları Enstitüsü'nün kurulduğu belirtmiştir. Tekstilde standardizasyonu sağlamak diğer maddelerde standardizasyon yapmaktan daha zordur. Bundan dolayı tekstilde standardizasyonun sağlanması için sadece bir enstitünün açılması yeterli değildir. Daha ayrıntılı çalışmalar yapılmalıdır. Tekstil terimleri ve muayene usulleri standart metotlara bağlanmalı, ürün çeşitlerine göre asgari standart kalite tespiti yapılmalı ve modağa bağlı olmayan ürünler belli standartlara göre üretilmelidir.⁵⁴⁴ Türkiye'de pamuk

⁵⁴⁰ Şefkati Türkekel, "Bir İşçiye Çok Tezgâh Tahsisi Her Zaman Ekonomik Midir?", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 5, (Mayıs 1949), s. 74-75.

⁵⁴¹ Şefkati Türkekel, "Bir İşçiye Çok Tezgâh Tahsisi Her Zaman Ekonomik Midir?", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 6, (Haziran 1949), s. 100-102.

⁵⁴² Şefkati Türkekel, "Bir İşçiye Birden Fazla Tezgâh Tahsisi Ekonomik Midir?", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:II, No: 7, (Temmuz 1949), s. 127-129.

⁵⁴³ Şefkati Türkekel, "İplik İstihsal Planları ve Ekonomisi", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 1, (Ocak 1951), s. 3-6.

⁵⁴⁴ Şefkati Türkekel, "Tekstil Standardizasyonuna Dair Bir Görüş", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XIV, No: 7, (Temmuz 1961), s. 313-324.

standardizasyonu ve pamuk tasnifinin yapılamamış olması da önemli bir sorun olarak görülmüştür. Pamuk standardizasyonunun her mensucat uzmanının beklemektedir ve bunun yapılması pamuk ihracatımızı geliştirecektir. Pamuk standardizasyonunda Dünya standartlarına uyulması en önemli noktadır.⁵⁴⁵

Mensucat sanayinde ücret konusu bir dizi yazıyla ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Konuya bu kadar önem verilmesinin nedeni, hakkaniyetle dağıtılmayan ücretlerin insan toplulukları içinde yarattığı anlaşmazlıklardır. Ekonomik ve toplumsal olarak büyük önem taşıyan ücret sorunu, ülkemizde birinci sırada tartışılmalıdır. Ücret hem vereni hem de alanı memnun etmelidir. Kendisine daima yüksek ücreti uygun gören işçi, aynı zamanda ücretin sürekli ve güvenli olmasını birinci plana almalı ve iş yerinin ayakta kalmasına yardım etmeyi kendisine görev bilmelidir. Zira yüksek ücret ödemek zorunda kalan işletmeler fazla masraftan dolayı kapılarını kapatmak zorunda kalabilirler. İşverenin de sadece ücretleri kısarak kâr etmesini haklı görmeye olanak yoktur. Ücret konusunda bir denge kurulmalıdır. Asgari ücret belirlenirken, asgari geçim haddi esas alınmalıdır. Asgari geçim haddi, bir insanın hayatını en basit şekilde idame edebilmesi için yapmaya mecbur olduğu masrafları karşılayabilmek için kazanmak zorunda olduğu paradır. 12 ila 16 yaş arasındaki bir çocuk işçi ile, iki çocuğu ve karısı olan bir işçinin ihtiyaçları ve kazanmaları gereken asgari para aynı olamaz. Asgari geçim haddini belirlemede işçinin yaşı, cinsiyeti ve bakmakla yükümlü olduğu aile bireyleri göz önünde tutulmalıdır. Bu sebeplerden dolayı her işçiyeye aynı asgari ücret ödenmemeli, özelliklerine göre farklı asgari ücret kategorileri olmalıdır.⁵⁴⁶ Bu konudaki ikinci yazıda işçi için gerekli olan masraf kalemlerini sayılmış, 1951 yılında iki çocuklu bir ailenin geçinmesi için gerekli olan asgari ücreti hesaplanmıştır. Buna göre, iki çocuklu bir aile günlük 490 kuruş kazanmalıdır.⁵⁴⁷ Konuyla ilgili diğer yazıya göre, kişinin alacağı ücretin sadece asgari geçineceği kadarla sınırlı olmamalıdır. Yapılan iş bir değer ifade ettiği için, işi yapana karşılığının o işin hakkı olan ücret kadar ödenmesi gereklidir. Bir işçide genel bilgi, mesleki bilgi, mesleki tecrübe, yetenek, maharet ve sorumluluk olmalıdır. Kendilerinde dikkat, idrak ve anlayış olmayan kişiler hiçbir zaman dokumacılığı öğrenemez. Bu özelliklere sahip

⁵⁴⁵ Şefkati Türkekul, "Yurdda Pamuk Standardizasyonuna Doğru", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 2, (Şubat 1951), s. 35-38.

⁵⁴⁶ Şefkati Türkekul, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 7, (Haziran 1951), s. 196-199.

⁵⁴⁷ Şefkati Türkekul, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemler II", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 8, (Ağustos 1951), s. 232-234.

her kişi altı ay kurs göreerek kendi kendine çalışabilen acemi bir dokumacı olabilir. Ücretleri işçinin sahip olduğu mesleki özelliklere göre sınıflandırılmalı, zam yapılırken de işin öğrenilme süresi dikkate alınmalıdır.⁵⁴⁸ Daha sonraki yazılarda zammı etkilemesi gereken faktörler açıklanmıştır. Buna göre, zam dereceleri bazı özelliklere göre belirlenmelidir. Mensucat işletmelerinde zam yapılacağı zaman işlerin, temizleme, didikleme, tezgâh başında yapılanlar gibi kategorilere ayrılması gerekmektedir. Çalışılan fiziki koşullar da göz önünde bulundurulmalıdır. Rutubetli ve zorlu yerlerde çalışanlara daha fazla zam yapılmalıdır. Kadın, erkek ve çocuk işçilere de aynı oranda zam yapılması doğru değildir. Bunlarla beraber yapılmış olan zamlar işçilerin kazanılmış hakları olmamalı, o işyerinde çalıştığı sürece geçerli olmalıdır.⁵⁴⁹ Ücret usulleri hakkında bilgi verilmiştir. Uygulanan en eski ücret usulü sabit ücret sistemidir. Bu sistemde çalışanın alacağı ücret bellidir. Çalışan alacağı miktarı önceden bildiği için harcamalarını buna göre yapar ve sıkıntı çekmez. Ancak bu sistemde çalışan çok verimli olmasa da aynı ücreti alır ki, bu durum sakıncalıdır. Bu aksaklığın giderilmesi için pek çok mensucat işletmesinde akort ücret uygulamasına gidilmektedir. Bu sistemde ücret iki ana gruba ayrılır. Bunlar zaman akort ve parça akort sistemleridir. Zaman akordu bir işçinin belli bir zaman içinde daha önceden belirlenmiş miktardaki işi yapmasıdır. Parça akort sisteminde ise işçi ne kadar üretimde bulunursa o kadar ücret alır. İşletmelerde daha çok parça akort sisteminin uygulandığına dikkat çekilmektedir.⁵⁵⁰

Pamuklu mensucatin ihraç edilmesi konusu önemli olarak ele alınmıştır. Mensucat sanayinin sanayileşme hareketinde çok önemli bir yeri olduğu vurgulanmış, mensucat üretiminin iç ihtiyacı karşıladıktan sonra ihraç edilmesinin bu sanayinin ayakta kalması için şart olduğunun altı çizilmiştir.⁵⁵¹

Kalifiye eleman mensucat sanayi için oldukça önemlidir. Dokuma sanayinde müteşebbislerin en çok ihtiyaç duyduğu nitelikli elemandır. Eskiden alaylı olan

⁵⁴⁸ Şefkati Türkekel, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri III", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 9, (Eylül 1951), s. 263-268.

⁵⁴⁹ Şefkati Türkekel, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri IV", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 10, (Ekim 1951), s. 297-301.

⁵⁵⁰ Şefkati Türkekel, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri V", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 11, (Kasım 1951), s. 335-338; Şefkati Türkekel, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri VI", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No: 1, (Ocak 1952), s. 12-15; Şefkati Türkekel, "Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri VII", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:V, No: 4, (Nisan 1952), s. 104-105.

⁵⁵¹ Şefkati Türkekel, "Pamuklu Mensucat Sanayimizin Gelişmesi Frenlenmemelidir", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VI, No: 3, (Mart 1953), s. 85-88.

dokuna ustalarının yerini bu işin tahsilini yapmış olan uzmanlar almalıdır. Ülkemizde tekstil sanayinin gelişmesi yetiştirilecek olan tekstil mühendislerinin fazlalığı ile doğru orantılıdır.⁵⁵² Tekstil üç nokta çok önemlidir. Bunlar: Tüketicinin kalitesi düşük bile olsa yerli malı tercih etmesi, sanayi için yedek parça üretecek tesislerin kurulması ve kalifiye eleman yetişmesidir. Bunların sağlanması için hükümet her türlü tedbiri almalıdır.⁵⁵³

Çeşitli kongrelerde edinmiş olduğu izlenimleri ve sunduğu bildirimleri de yayınlamıştır. 15 Mart 1951 tarihinde düzenlenen Pamuk Kongresinde ortaya atılan görüşleri okuyucuları paylaşmıştır. Kongrede 1951 yılı itibariyle pamuk üretimi, çırçır sanayinin durumu, pamukların tasnif ve standardizasyon durumları ve ihracı konuları ele alınmıştır. Bunlardan en çok üzerinde durulan pamuğun ihracı meselesidir. 1951 Ocak ayı itibariyle Türkiye'nin pamuk ihracatı 63.900 ton olmuştur ve 220 milyon lira gelir elde edilmiştir. Pamuğun daha çok ihraç edilmesi için fiyatının çok fazla artmaması gereklidir. Bunlara ek olarak pamuk üretiminin artması çırçır fabrikalarının artması açısından da faydalıdır. Ancak pamuk tohumları mutlaka ıslah edilmelidir.⁵⁵⁴ Türkiye I. Tekstil Kongresinde tekstil endüstrisinin gelişmesinin oldukça memnuniyet verici olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özel teşebbüs tarafından sadece iç satışlara yönelik küçük dokuma fabrikalarının açılması, bu sanayinin gelişim yönü için doğru değildir. Büyük fabrikalar kurulmalı, iç tüketim karşılandıktan sonra artan ürünler ihraç edilmelidir. Tekstil endüstrisi ancak bu şekilde gelişecektir.⁵⁵⁵

Mensucat ile ilgili yazılarının yanı sıra Türkekul, Mensucat Meslek Dergisi'nde okuyuculardan gelen teknik soruları da yanıtlamıştır.⁵⁵⁶

⁵⁵² Şefkati Türkekul, "Tekstil Mühendisleri İş Başına", **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VI, No: 2, (Şubat 1953), s. 43-44.

⁵⁵³ Şefkati Türkekul, "Sanayileşme Savaşında Üç Nokta", **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VIII, No: 8, (Ağustos 1955), s. 229-230.

⁵⁵⁴ Şefkati Türkekul, "Pamuk Kongresi İntibaları", **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 4, (Nisan 1951), s. 103-106.

⁵⁵⁵ Şefkati Türkekul, "Türkiye Tekstil Endüstrisinin Gelişme Yönü", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XX, No:7, (Temmuz 1967) s. 269-279.

⁵⁵⁶ Şefkati Türkekul, "Sorun Cevap Verelim", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XIX, No:12, (Aralık 1966), s. 533-543; Şefkati Türkekul, "Sorun Cevap Verelim", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:XX, No:1, (Ocak 1967), s. 28-29.

III) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASI İŞÇİLERİ VE İŞÇİLER İÇİN SAĞLANAN OLANAKLAR (1934-1950)

Bakırköy Bez Fabrikası kurulduğu günden itibaren işçilerine çeşitli imkânlar sağlayan bir kuruluş olmuştur. Özellikle işçiler için 1934-1950 yılları arasında sadece kazanç elde ettikleri bir iş yeri olmadan öte, zanaat öğrendikleri bir okuldur. İşçi yetiştirme çalışmalarının Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereği yapılan büyük yenilenme sırasında ve hemen sonrasında yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim fabrikanın yeni binasının inşaatı devam ederken, İktisat Vekili Celal (Bayar) Bey incelemelerde bulunmak üzere fabrikaya gelmiş, kendisine bilgi veren Fabrika Müdürü Fazlı (Turga) Bey, fabrikada çalışacak olan Türk ustaların yetiştirilmekte olduğunu, sanayi okulundan mezun olan 40 gence fabrikada uygulama yaptırıldığını anlatmıştır.⁵⁵⁷

9 Mayıs 1935 tarihinde basına verilmiş olan ilanda ise, fabrikanın uzmanlık okulunda teorik ders ve uygulama yaptırılarak yetiştirilecek 150 öğrencinin alınacağı duyurulmuştur. Öğrencilerden dokuma dairesinde çalışacak olanların askerlik hizmetini yapmış olmaları, iplik dairesinde çalışacak olanların da en az 16 yaşında olmaları koşulu getirilmiştir. Kabul edilen öğrencilere her gün fabrikada iki öğün yemek verileceği ve bir aylık deneme süresinin ardından fabrika yönetimi tarafından belirlenecek olan ücretle işe başlayacakları belirtilmiştir.⁵⁵⁸

Bakırköy Bez Fabrikası 1934-1950 yılları arasında, önemli bir bölümü kadın olmak üzere pek çok kişinin çalışarak geçimini sağladığı bir iş yeridir. Bununla birlikte sağlanan olanaklar ve verilen hizmet içi eğitime rağmen, söz konusu yıllarda işçi giriş ve çıkışlarının oldukça fazla olduğu gözlemlenmiştir.

⁵⁵⁷ "İktisat Vekilinin Tetkikati", **Cumhuriyet**, 14 Kânunusani 1934, s. 3.

⁵⁵⁸ "Sümerbank Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğünden", **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1935, s. 13.

A) İşçi Sayıları (1934-1950)

1934-1950 yılları arasında Bakırköy Bez Fabrikasındaki işçi sayısının genel olarak arttığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki tabloda fabrikada 1934-1950 döneminde çalışmış olan işçilerin sayısı yer almaktadır:

Tablo 3.1: Bakırköy Bez Fabrikası İşçi Sayısı (1934-1950)

Yıllar	İşçi Sayısı
1934	570
1935	827
1936	750
1937	714
1938	986
1939	1173
1940	1210
1941	1350
1942	1449
1943	1619
1944	1610
1945	1562
1946	1090
1947	1172
1948	1185
1949	1219
1950	2204

Kaynaklar: **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1935, s. 7; “Bakırköy Bez Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1938, s. 6; **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 37; **İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri (Ek Rapor)**, y.y. Başbakanlık Devlet Matbaası, t.y. s. 6; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. Ek No: 5; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu**, s. 60; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti 1949 Yılı Raporu**, s. 29; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 Yılı Raporu**, s. 35.

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi, 1934 yılında fabrika genişletilince yeni işçiler alınmış, işçi sayısı bazı yıllar hariç 1950’ye kadar genel olarak artmıştır. Fabrikanın

işçi sayısı 1934'ten 1938'e kadar genellikle birbirine yakındır. 1939 yılında işçi sayısı 1173'e ulaşan fabrika, daha sonraki yıllarda hiç binin altında işçi çalıştırmamıştır. 1949 yılında 1219 olan işçi sayısı 1950'de 2204'e yükselmiştir. Bu önemli artışın nedeni fabrikanın genişletilerek yenilenmesidir. İncelenen 1934-1950 yılları aralığında fabrikada çalışmış olan toplam işçi sayısı 20.690, ortalama işçi sayısı 1217'dir.

1934-1950 yıllarında dokuma fabrikaları, kadın işçiler için en uygun çalışma mekânları olmakla birlikte, Bakırköy Bez Fabrikasında söz konusu tarih aralığında tam olarak ne kadar kadın işçi çalıştığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Bakırköy Fabrikası, kadınlara önemli oranda iş imkânı sağlayan bir kuruluştur. Fabrikanın açılış töreninde yapmış olduğu konuşmada bu konuya dikkati çeken Başbakan İsmet Paşa, fabrikada gördüğü en iyi şeylerden birinin, hanımların geniş bir çalışma zemini bulması olduğunu söylemiştir. 1936 yılında fabrikada incelemelerde bulunan bir gazeteci, çalışan işçilerden 400'ünün kadın olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵⁹ 1940 yılında fabrikayı ziyaret eden gazeteci Selim Cavid de çalışan işçilerin çoğunun kadınlar ve genç kızlar olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁰ İkinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik ilan edildiği için erkek işgücü oranı önemli ölçüde azalmıştır. Bu açık, kadın işçilerin istihdam edilmesiyle kapatılmaya çalışılmış, Bakırköy Bez Fabrikasında çalışan kadın işçi oranı 1942 yılında %85'i aşarak oldukça büyük bir sayıya ulaşmıştır.⁵⁶¹

Savaştan sonra kadın işçi oranları tekrar azalmıştır. 1945'te Sümerbank pamuklu fabrikalarına genel olarak bakıldığında çalışan kadın işçi oranının %28,2 erkek işçi oranının %71,8 olduğu görülmektedir.⁵⁶² 1948 yılında Bakırköy Bez Fabrikasındaki kadın işçi oranı %32,84,⁵⁶³ 1949 yılında ise işçilerin %28,07'sinin, yani yaklaşık olarak 341*'inin kadın olduğu görülmektedir.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ "Sümerbank'ın Bakırköy Bez Fabrikasında", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1935, s. 7.

⁵⁶⁰ Selim Cavid, "Bakırköy Bez Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, No:3, (15 Ocak 1940), s. 23.

⁵⁶¹ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 199.

⁵⁶² **Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri**, (Ek Rapor), Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945, s. 5.

⁵⁶³ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu**, s. 30.

⁵⁶⁴ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1949 Yılı Raporu**, s. 14. (* Bu rakam işçi sayısı göz önüne alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır.)

Bakırköy Bez Fabrikasında işçilerin çalıştıkları dairelere dağılımları incelendiğinde fabrikanın ana üretim konusu pamuklu dokuma olduğu için, en fazla işçinin dokuma dairesinde çalışması olağandır. Örneğin, 1945 yılında fabrikada çalışan 1509 işçinin, 822'si dokuma dairesindedir. Dokuma dairesini, çalışan işçi yoğunluğu açısından iplik dairesi izlemektedir. Yine 1945 yılında iplik dairesinde çalışan işçi sayısı ise 377'dir.⁵⁶⁵ 1948 yılında dokuma dairesinde 636 işçi çalışmakta bu daireyi 290 işçi ile iplik, 80 işçi ile boya ve terbiye, 54 işçi ile makine daireleri izlemektedir. 1950 yılında fabrikanın dokuma dairesinde 639, iplik dairesinde 316, boya ve terbiye dairesinde 92, makine dairesinde 43 işçinin çalıştığı görülmüştür.⁵⁶⁶ 1949 ve 1950 yıllarında da dokuma dairesinde çalışan işçi sayısı diğer dairelerde çalışanlardan fazladır, bu daireyi her zamanki gibi iplik dairesi izlemektedir.

B) İşçi Giriş ve Çıkışları (1934-1950)

1934-1950 yılları arasında çalışan işçi sayıları birbirine yakın olmakla birlikte, Bakırköy Bez Fabrikasında işçi giriş ve çıkış oranları genel olarak yüksek olmuştur. Bununla beraber 1934-1938 yılları arasında işçi hareketlilik oranı ile ilgili bir bilgiye rastlanılamamıştır. Bunun nedeni bu rakamların 1939'da Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Müessesesi kurulduktan sonra daha ayrıntılı bilanço ve raporların hazırlanmasıyla tespit edilmeleridir. Bakırköy Bez Fabrikası 1939-1950 yılları arasındaki işçi giriş ve çıkış oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁵⁶⁵ Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları, İşletmede İnsan ve ... s. 4.

⁵⁶⁶ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesesi 1949 Yılı Raporu, s. 14.

Tablo: 3.2 Bakırköy Bez Fabrikası İşçi Giriş ve Çıkış Oranları (1939-1950)

Yıllar	İşçi Giriş ve Çıkış Oranları
1939	%66
1940	%75
1941	%96
1942	%101
1943	%96
1944	%92
1945	%87
1946	%75
1947	%53
1948	%56
1949	%19*
1950	-

Kaynaklar: Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1943 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası 1943, s. 27; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara; İdeal Basım ve Ciltevi, 1945, s. 34; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara: İdeal Basım ve Ciltevi, 1946, s. 36; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu, s. 44; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu, s. 59; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu, s. 32; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi (5 Aylık) Yılı Raporu. *Bu oran 1949 yılının ilk beş ayı içindir.

Tablo 3.2’de görüldüğü gibi Bakırköy Bez Fabrikasında işçi giriş çıkış oranları 1941 ile 1945 yılları arasında oldukça yüksektir. Özellikle 1942 yılında işçi değişimi yüzde yüzün üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durumun en önemli sebebi İkinci Dünya Savaşı koşullarıdır. Nitekim savaşın sona erdiği 1945 yılından itibaren işçi giriş ve çıkışlarında düzenli ve önemli oranda azalma olduğu görülmektedir.

İşçi giriş ve çıkış oranlarının yüksekliği, söz konusu yıl aralığı içinde Sümerbank’ın değer pamuklu fabrikalarında da gözlemlenmektedir. 1940 ila 1945 yılları arasında hazırlanmış olan Sümerbank Murakabe Heyeti raporlarında bu durum bir sorun olarak ele alınmıştır. 1942 yılına ait olan raporda, işçi sayısı 20.000’e ulaşmış olan pamuklu dokuma fabrikalarındaki işçi hareketlilik oranının %80’i bulduğu ifade

edilmiştir.⁵⁶⁷ Örneğin, 1943 yılında bu oran Kayseri Fabrikasında %109.3 olarak, Nazilli Fabrikasında ise %106.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu iki fabrikada işçi çıkış oranları Bakırköy'den yüksek olmakla birlikte, Ereğli Fabrikasında %94.9 oranında gerçekleşmiş ve Bakırköy'den daha düşük bir düzeyde kalmıştır.⁵⁶⁸ 1944 yılında işçi çıkış oranı Kayseri Dokuma Fabrikasında %82.1, Nazilli Fabrikasında %115, Ereğli Bez Fabrikasında %80.5 ve Bakırköy Bez Fabrikasında %92 oranındadır.⁵⁶⁹ 1945 yılında işçi çıkış oranları, Ereğli Bez Fabrikasındaki işçi çıkış oranı %69.8, Kayseri Bez Fabrikasında %99, Nazilli Fabrikasında ise %112'dir.

Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti Raporlarına bakıldığında, işçi hareketliğinin bu kadar yüksek olmasının nedenleri arasında, işçi ücretlerinin hayat pahalılığını karşılamaması, çalışma sürelerinin uzunluğu, sosyal yardımların yetersizliği gösterilmektedir.⁵⁷⁰ Bunlarla birlikte, işçi çıkış sebepleri üzerinde Sümerbank müfettişleri tarafından yapılan incelemelerde, işçilerin bir kısmının mesleki bilgileri yetersiz olduğu için işlerine son verildiği, bir kısmının ise konut yokluğu nedeniyle işlerinden ayrıldıkları tespit edilmiştir.⁵⁷¹

Bakırköy Bez Fabrikasında işçi giriş ve çıkışlarının özellikle 1945 yılına kadar çok yüksek olmasında ücret yetersizliği, çalışma süresi uzunluğu, konut yetersizliği gibi nedenlerin şüphesiz etkisi bulunmaktadır. Bunlarla birlikte fabrikadan ayrılma sebepleri arasında, tarım yapmak için memleketine dönme, askerlik ve özel nedenler önemlidir. Örneğin, 1937 yılında fabrikada çalışmaya başlayan işçi Osman Koral, Şubat 1939'da askerlik yapmak için fabrikadan ayrılmış, 1943'te tekrar geri dönmüştür. Dört ay gibi kısa bir süre fabrikada çalışan Koral, toprağını ekmek için köyüne dönmüş ve dört ay sonra tekrar geri gelmiştir. Bir sonraki ayrılışı Şubat

⁵⁶⁷ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 34.

⁵⁶⁸ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1943 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s. 26.

⁵⁶⁹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1945, s. 34.

⁵⁷⁰ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1943 Yılı Umumi Raporu**, Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s. 28.

⁵⁷¹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1946, s. 36.

1949'da babasının hastalığı nedeniyle olmuş, Haziran 1949'da geri dönmüş ve 1973'te emekli olmuştur.⁵⁷²

Bakırköy Bez Fabrikası hakkında 1943 tarihli bir rapor yazan Hosli de fabrikadaki işçi giriş çıkışlarının yüksekliğinden önemli bir sorun olarak söz etmiş ve konuyla ilgili saptamalar yapmıştır. Buna göre, işçi değişiklikleri erkek işçilerde kadın işçilere oranla ve dokuma dairesinde çalışanlarla, saat ücretiyle çalışan işçilerde daha fazladır. Dokuma dairesindeki işçilerin fabrikadan daha fazla ayrılmalarının nedeni olarak bu dairedeki işin daha ağır ve çalışma saatlerinin uzun olması gösterilmiştir.⁵⁷³

Pamuklu dokuma fabrikalarında önemli bir sorun olarak görülen sık işçi değişikliklerini önlemek için, Sümerbank yönetimi bazı önlemler almıştır. Bunlar, ücretleri arttırmak, bedava yemek ve ekmek dağıtımı, işçi evleri yaptırmak gibi tedbirlerdir.⁵⁷⁴ Sümerbankın aldığı genel tedbirlerin yanı sıra Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğü de işçilerin fabrikada daha uzun süreli çalışmalarını sağlamak için bazı çareler düşünmüş, çalışma koşullarını cazip hale getirmeye çalışmıştır. Nitekim 1943 yılında fabrika tarafından verilmiş olan işçi alımı ilanında, tecrübesi olan dokuma işçilerinin arandığı belirtilerek, iyi çalışanların günde 4 liraya kadar kazanabilecekleri, her gün 1 öğün bedava yemek ve 1 parasız ekmek verileceği, maliyet fiyatına eşya ve erzak verileceği, işine devam edenlere aylık kazançlarının %10 fazlasının ödeneceği ilan edilmiştir.⁵⁷⁵ İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle tarımsal ürünlerdeki yetersizlikten dolayı hububat tüketimini azaltmak amacıyla unlu mamuller ve ekmeğin üretim ve dağıtımı sınırlanmıştır. 1942 yılının Nisan ayında ekmek karneyle verilmeye başlanmıştır. Karneyle verilecek ekmek miktarı 7 yaşına kadar olan çocuklarda 187.5 gram, 7 yaşından büyüklerde 375 gram, ağır işçilerde 750 gramla sınırlandırılmıştır.⁵⁷⁶ Savaş koşulları göz önüne alındığında işçiye bedava ekmek vermenin oldukça önemli

⁵⁷² Can Nacar, "Bir Hayvan Kadar Bile Değerimiz Yoktu İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'de Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler", **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 173-174.

⁵⁷³ Hosli, **Bakırköy Bez Fabrikası Hakkında Rapor**, No:QQ-1-1-/46-50, 1943, s. 6.

⁵⁷⁴ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 34.

⁵⁷⁵ "Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğünden", **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1943, s. 2.

⁵⁷⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, 2 c, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 270.

olduğu görülmektedir. Bununla beraber, işçiye bedava yemek ve ekmek verilmesi, 1940-1945 yılları arasında yüksek olan işçi hareketliliğini önleyememiştir.

1945 yılından itibaren Bakırköy Bez Fabrikasında işçi devir oranları azalmaya başlamıştır. Bunda hayat şartlarının düzelmesi, ücretlerin artması, üç posta çalışma esasına geçilmesinin etken olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁷⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi de işçi devir sayılarını azaltan bir başka önemli etkendir. Ordunun terhisi ile boş iş gücünün artması ve işçiye sağlanan sosyal imkanlar dolayısıyla işçi giriş ıkışları azalmıştır.⁵⁷⁸ 1949 yılında Bakırköy Bez Fabrikasındaki işçi değişim oranı sadece %18,76'dır. Bu önemli düşüşün nedeni, ülke tarımında yıl içinde görülen kuraklıktır. Mensucat işçisinin tarıma akışı durmuştur.⁵⁷⁹

1950 yılındaki yenilenmeyle, iğ ve tezgâh sayısında önemli oranda artış olan Bakırköy Bez Fabrikasında işçi yetersizliği ortaya çıkmıştır. Bunun için fabrikaya 1950 yılında 1368 yeni işçi alınmıştır, buna karşılık işten ayrılanların sayısı sadece 383 kişi olmuştur.⁵⁸⁰

1934-1950 yılları arasında, Bakırköy Bez Fabrikası ve diğer pamuklu dokuma fabrikalarında işçi üzerinde, özellikle de işçi giriş ve çıkışlarında etkili olan en önemli unsurun ücret olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

⁵⁷⁷ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu, s. 60.

⁵⁷⁸ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu, s. 32.

⁵⁷⁹ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1949 Yılı Raporu, (5 Aylık) s. 17.

⁵⁸⁰ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti 1950 Yılı Raporu, s. 35.

C) İşçi Ücretleri ve Geçinme Masrafları

Bakırköy Bez Fabrikası'nda işçi ücretleri tespit edilebildiği ölçüde aşağıda yer alan tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3.3: Bakırköy Bez Fabrikası Aylık Ortalama İşçi Kazançları ile Geçinme Masraflarının Seyri (1939-1947)

Yıllar	Nakdi Ücret Saat Başına (Kuruş)	Ayni Ücret		Ücret Zammı 1939'a Göre	Hayat Pahalılığı %	Hayat Pahalılığının Ücret Zammı ile Telafisi
		G. Safi T.L.	Safi T.L.			
1939	17	32.30	26.55	-	-	-
1940	17.2	29.20	23.45	- 11.5	+ 10.8	-
1941	17.2	30.22	24.47	- 8.0	+ 36	-
1942	24.3	49.25	40.50	+ 52.0	+ 130	40.50
1943	33.1	72.16	53.60	+ 100.0	+ 243	41
1944	43.1	98.09	77.09	+ 190.0	+ 234	81
1945	47.7	99.95	78.50	+ 196.0	+ 249.5	78.7
1946	51.5	105.70	83.00	+ 212.0	+ 227	93
1947	57.27	317.54	100.20	+ 310	+ 254	122
1948	-	-	139.76	-	-	-
1949	57.60	-	151.80	-	-	-
1950	58.44	-	162.25	-	-	-

Kaynaklar: **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, 1947, s. 39; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu**, s. 34; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1949 Yılı Raporu**, s. 32; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 Yılı Raporu**, s. 37-38.

Sümerbank'ın bilanço ve Murakabe Heyeti Raporlarından, Bakırköy Bez Fabrikasında 1934'ten 1939'a kadar işçilere ne kadar ücret ödendiği tespit edilememiştir. 1939 yılında Pamuklu Müessesesinin kurulmasıyla, daha ayrıntılı rapor ve bilançolar hazırlanmış, her fabrika için ödenen işçi ücretlerine yer verilmiştir. Bununla birlikte, 1939-1945 arası II. Dünya Savaşı yılları olduğu için, bilanço ve raporlarda savaşın ücretler üzerindeki etkisinin belirlendiği daha ayrıntılı bilgilerin olduğu görülmüştür. Savaş sona erdikten sonra hazırlanan bilanço ve raporlarda ise, ücret zammı, hayat pahalılığı ve hayat pahalılığının ücret zammı ile telafisi oranlarına yer verilmediği anlaşılmıştır. Bundan dolayı, 1947 yılından 1950 yılına kadar Bakırköy Bez Fabrikasında işçilere saat başına ve aylık olarak safi ödenen ücret bilgilerine ulaşılabilmektedir.

Tablo 3.3'te Bakırköy Bez Fabrikasında 1939-1947 yılları arasındaki işçi ücretleri, 1939 yılına göre alınmış olan zamlar, hayat pahalılığı oranı ve hayat pahalılığının ücret zammı ile telafi oranları gösterilmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında tarımsal üretim düşmüş, iç ve dış ticarete ve Devletin yürüttüğü narh ilfiyat politikalarında aksaklıklar meydana gelmiştir. Temel tüketim maddelerinin fiyatlarındaki aşırı yükseliş karşısında ücretlerde artışlar olsa da yüksek enflasyon oranlarıyla karşılaştırıldığında ücret artışları oldukça düşük kalmıştır.⁵⁸¹ Özellikle 1939, 1940 ve 1941 yıllarında ücretlere neredeyse hiç zam yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ücret zamları ise 1939 yılı ile karşılaştırıldığında yüksek görünmekle birlikte, bir önceki yıla bakıldığında son derece yetersizdir. Örneğin, 1945 yılında aylık safi ücret 78.50 TL'dir. Bu ücret bir önceki yıldan sadece 1,41 TL fazla olmakla birlikte, 1939 yılındaki aylık safi ücretten 51,95 TL fazladır. Yapılan zammın bir önceki yıla göre oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Bununla beraber, işçi ücretlerinin hayat pahalılığını karşılama oranı özellikle enflasyonun son derece yüksek olduğu 1942-1945 yıl aralığında oldukça düşüktür. Özellikle 1943 ve 1944 yıllarında geçinme masraflarında aşırı bir artış olmuştur. İstanbul'daki fiyatlara bakıldığında 1940 yılında 10.73 kuruş olan 1 kg ekmek 1942'de 25.72 kuruşa 1943'te ise hızlı artışını sürdürerek 39.58 kuruşa çıkmıştır.⁵⁸² 1939

⁵⁸¹ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007, s. 201.

⁵⁸² **Başbakanlık İstatistik Yıllığı**, C:14, No:226, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1944, s. 239.

yılıyla kıyaslandığında, 1944 senesinde ücretlerde meydana gelen artış, geçinme masrafları endeksinden %20 oranında eksik kalmıştır. 1946 ve 1947 yıllarında ise işçi ücretlerinin geçinme masraflarını karşılamada daha yeterli olduğu görülmektedir. Bunda II. Dünya Savaşı'nın sona ermiş olmasının oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Özellikle 1947 yılında işçilere ödenen ücret geçinme masraflarını %122 oranında karşılamıştır. 1947'de İstanbul'da 1 kg ekmeğin 30 kuruş⁵⁸³ olduğu düşünülürse durum daha iyi anlaşılacaktır.

D) İşçiler İçin Sosyal Faaliyet ve Olanaklar

Bakırköy Bez Fabrikası, çalışanlarının şevklerini yükseltmek, ruh ve beden sağlıklarını korumak, işyerlerine olan bağlılıklarını arttırmak için başta spor olmak üzere çeşitli sosyal faaliyetlerde bulunmalarına olanak sağlamış, onlara sağlık hizmeti ve yemek imkânı sunmuştur.

Bakırköy Bez Fabrikasında yapılmış olan en önemli sosyal faaliyetin spor olduğu anlaşılmaktadır. Sümerspor adıyla kurulmuş olan spor kulübünün, en önemli dalı futboldur. Fabrika işçilerinden oluşan futbol takımının ikinci ligde oynamıştır.⁵⁸⁴

Ancak zamanla fabrikada futbola verilen önemin azaldığı görülmektedir. 1940'lı yılların başında spor faaliyetlerinde, özellikle de futbolda bir gerilemenin yaşandığı, fabrikaya ait 19 Şubat 1943 tarihli teftiş raporunda ifade edilmektedir. Bu gerilemenin başlıca nedeni spor teşkilatı başkanı ve başkan yardımcısının peş peşe askere gitmeleri, bundan dolayı spor faaliyetleriyle iç hizmetler amirinin ilgilenmesidir. Bununla birlikte, spor teşkilatının iyi ve programlı bir şekilde idare edilemeyişi, spor sahalarının ihmal edilerek özellikle futbol sahasının sebze bahçesi

⁵⁸³ **Başbakanlık İstatistik Yıllığı**, C:17, No:303, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1949, s. 206.

⁵⁸⁴ Bakırköy Bez Fabrikası futbol takımı 22 Mart 1936 tarihinde Gençspor ile Şimendifer Sahasında yapmış olduğu futbol maçını 3-0, 26 Nisan 1936 tarihinde Altınordu ile yapmış olduğu futbol maçını 3-1, 24 Mayıs 1936 tarihinde Şeref Stadında Karagümrük ile yapmış olduğu futbol maçını 5-1 kaybetmiştir. Bkz: "Dün Yapılan Maçlar", **Cumhuriyet**, 23 Mart 1936, s. 6; "Hakova Takımı Güneşle 2-2 Berabere Kaldı", **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1936, s. 6; "Şeref Stadında Yapılan Maçlar", **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1936, s. 6.

haline getirilmesi, spor malzemelerine gerekli özenin gösterilmeyişi diğer nedenlerdir.⁵⁸⁵

Futbolun yanı sıra Bakırköy Bez Fabrikasında kürek ve boks sporları da yapılmıştır. Denize kıyısı olan fabrikada işçilerinden oluşan bir kürek takımı kurulmuştur. Kürek sporu, Bakırköy Bez Fabrikası işçileri arasında yapılmış en eski spordur. Bakırköy Bez Fabrikası'nın kürek takımı, 1920'li yıllarda Beykoz ve Samatya Demirspor gibi ünlü kürek takımları ile birlikte faaliyet göstermiştir.⁵⁸⁶ 1930'lu yıllarda da fabrikanın kürek takımı çalışmalarına devam etmiştir.⁵⁸⁷ 1950 yılında Kıdemli İşçilere Teşvik Primi verilmesi dolayısıyla yapılan törende fabrikada bir kayıkhaneye açılmış ve kayıklar denize indirilmiştir. Törende kürek sporu ile uğraşan işçiler arasında bir kürek yarışı da yapılmıştır. Bununla beraber işçilerin oluşturduğu bir boks takımı da vardır. Aynı törende Sümerspor boksörleri, Kumkapı Güreş ve Fatih Güreş Kulüpleri'nin boks takımları ile maçlar yapmışlardır.⁵⁸⁸

Bakırköy Bez Fabrikasında işçiler, spordan başka tiyatroyla uğraşmışlar ve amatör çalışmalar yapmışlardır. Çeşitli tiyatro eserlerini büyük bir titizlikle sergileyen Bakırköy Bez Fabrikası çalışanları, fabrikanın kuruluşunun yüzüncü yılı dolayısıyla Şehir Tiyatrolarının da repertuarında yer alan "Hanımlar Terzihanesi" adlı üç perdelik eseri sahneye koymuşlardır.⁵⁸⁹ Bir vodvil olan ve Georges Feydeau tarafından yazılan Hanımlar Terzihanesi, fabrikanın Muhasebe Şefi Hulki Tuna tarafından sahneye konulmuş, oyundaki tüm karakterler fabrika çalışanları tarafından canlandırılmıştır. Şetaret Bacı'yı Hulki Tuna, Nazan'ı Muzaffer Sukuşu, Siret'i Nuri Sezgin, Namık'ı Kenan Özüt, İkbâl'i Muazzez Çelikişletgen, Belkıs'ı Sabiha Çelikaş ve Rana'yı Mükerrerem Metinkan oynamışlardır. Oyunu Yesârizade M. Esat adapte etmiştir.⁵⁹⁰

⁵⁸⁵ BCA, Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

⁵⁸⁶ Doğan Yıldız, **Çağlar Boyu Türklerde Spor**, İstanbul, Telebasım Yayıncılık, 2002, s. 348.

⁵⁸⁷ Bakırköy Sümerspor Kürek Takımı Samatya Demirspor, Refiispor gibi takımların da yer aldığı yarışmaya girmiş, yarışmada kazanan Galatasaray Kürek Takımı olmuştur. Bkz: Ergun Hiçyılmaz, **Türk Spor Tarihi**, İstanbul, Demet Ofset, 1974, s. 133.

⁵⁸⁸ Faruk Sümerler, "Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesesinde Kıdemli İşçilere Teşvik Primi Dağıtılması Dolayısıyla Yapılan Spor Hareketleri", **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:III, No: 5, (Mayıs 1950), s. 132.

⁵⁸⁹ Sedat Saip Altuğ, "Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesesi Yüz Yaşında", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 1, (Ocak 1951), s. 30.

⁵⁹⁰ Sümerbank İşçi ve Memurlardan Mükerrerem Tiyatro Ekibi Tarafından Verilen Temsile Ait Program, s. 2.

Bakırköy Bez Fabrikasında kuruluş yıldönümü, pirim dağıtımı gibi özel günlerin yemekli törenlerle kutlandığı görülmektedir. İşçilerin çalışma azimlerini arttırmak için kendilerine teşvik primleri verilmiştir. Örneğin 1950 yılında kıdemli işçilere teşvik primi dağıtmak için bir tören düzenlenmiştir. Törende önce çeşitli yarışmalar ve spor müsabakaları yapılmış, daha sonra törene katılan işçilere bir öğle yemeği verilmiştir. 1950 yılında, on beş senelik 26 kişiye, 25 senelik 4 kişiye ve 35 yıldan fazla bu fabrikada çalışmış 6 kişiye toplam 361.676 lira teşvik primi dağıtılmıştır.⁵⁹¹

Bakırköy Bez Fabrikasının yüzüncü kuruluş yıldönümü töreni de çalışanlar için adeta bir şölen havasında geçmiştir. 7 Ocak 1951 Pazar günü fabrikada düzenlenen törene fabrika çalışanları katılmıştır. Fabrika Müdürü Şefkati Türkekul'un yaptığı konuşmanın ardından, fabrikada 57 yıl çalışmış olan marangoz ustası Hidayet Kurun söz almış, daha sonra fabrikanın 11 kıdemli işçisine toplamı 5000 lira olan primler dağıtılmıştır. En kıdemli üç memura da birer top patiska hediye edilmiştir. Konuşmalar ve prim dağıtımının ardından saat 15.00'de eğlenceler başlamış, fabrikanın güreş takımı Demirspor Güreş takımı ile çeşitli ağırlıklarda maçlar yapmış, işçiler tarafından bir tiyatro sahnelenmiştir.⁵⁹²

Bakırköy Bez Fabrikası sosyal faaliyetlerin yanı sıra işçilerine bazı sosyal imkânlar da sağlamıştır. Bunların başında sağlık hizmetleri ve öğle yemeği gelmektedir. 1935 yılında Bakırköy Bez Fabrikası'nda inceleme yapan bir gazeteci, o tarihte fabrikada bir doktor, bir hemşire bir de sağlık memuru olduğunu belirtmiş, fabrikanın doktoru ile görüşerek, verilen sağlık hizmetleri hakkında bilgi almıştır. Doktorun verdiği bilgilere göre, fabrikada çalışan işçiler hastalandıklarında fabrika hastanesinde tedavileri yapılmakta, eğer bu hastane yeterli olmazsa, devlet hastanesi veya özel bir hastaneye yatılarak tedavileri sağlanmaktadır. Bakırköy Bez Fabrikasının bir yıl içinde hasta işçilerin tedavisi için harcadığı para dört, beş bin lira civarındadır. Aynı zamanda fabrikada çalışan işçilerin dinlenmeye ihtiyaçları olursa, kendilerine üç aya kadar yarım yevmiyeli izin verilmekte, böyle bir izne fabrikada beş yıldan fazla çalışmış bir işçinin ihtiyacı olursa, kendisine altı aya kadar yarım yevmiyeli izin

⁵⁹¹ Sümerler, **a.g.m.**, s. 132-133.

⁵⁹² Altuğ, **a.g.m.**, s. 28-32.

verilmektedir. Bunların yanı sıra fabrika içinde olabilecek küçük kazalar için de her birimde ilk yardım dolapları bulunmaktadır.⁵⁹³

1938’de de fabrikanın hastanesinde devamlı bir doktor, bir diş hekimi ve sağlık memurlarının bulunduğu ve işçilere sağlık hizmetinin daha çok elemanla verildiği görülmüştür.⁵⁹⁴

1944 yılında Bakırköy Bez Fabrikası Hastanesinde 4783 adet ayakta, 135 yatarak olmak üzere toplam 4918 adet tedavi yapılmıştır.⁵⁹⁵ 1947’de fabrikanın hastanesi yenilenerek tam teşekküllü hizmet vermeye başlamıştır. ⁵⁹⁶ 25 yataklı olan bu hastane, ameliyathanesi, dâhiliye, hariciye, doğum poliklinikleri, 200 miliamperlik ve 4 genetronlu röntgen cihazı, foto röntgen, istino röntgen ve planyoğraf cihazları ile zamanının son teknolojisine sahiptir.⁵⁹⁷

Bakırköy Bez Fabrikasında çalışanlara sağlık hizmetinin yanı sıra, öğle yemeği de verilmiştir. Örneğin, 1935 yılında günde 15 kuruşa biri etli sebze veya et, diğeri de pilav ya da makarna olmak üzere tabldot verilmiştir. Menüye haftada iki kez tatlı ilave edilmiştir.⁵⁹⁸ 1938 yılında işçilere makul bir ücretle yemek verme işinin devam ettiği görülmüştür.⁵⁹⁹ 1945’te Bakırköy Bez Fabrikası çalışanlarına 470.434 öğün bedelsiz yemeğin verildiği, bir öğün yemek ve ekmek maliyetinin 44.06 kuruş olduğu, yıllık ortalama yemek kalorisinin 1665 olduğu görülmektedir.⁶⁰⁰

1941 yılının Haziran ayında Nazilli’de yapılmış olan Sümerbank Müdürleri toplantısında alınan karara göre işçilere asker kalorisi hesabına göre sıcak yemek verme usulü kabul edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Sümerbank Genel Müdürü Burhan Sanus, işçinin iyi yemesi, iyi giyinmesi, iyi yaşaması ve iyi şartlar içinde çalışmasının çok önemli olduğunu vurgulayarak, *“Sümerbank fabrikalarında halen 20.000’den fazla devamlı işçi vardır. Bunlardan 150 kuruşa kadar yevmiye alanlara meccanen*

⁵⁹³ “Sümerbank’ın Bakırköy Bez Fabrikası’nda”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1935, s. 7.

⁵⁹⁴ “Bakırköy Bez Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1938, s. 6.

⁵⁹⁵ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945, s. 40.

⁵⁹⁶ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu**, s. 55.

⁵⁹⁷ Ömer Alageyik, “Bakırköy Bez Fabrikası’nın Kısa Bir Tarihçesi”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C:1, No: 2, (Ağustos 1948), s. 19.

⁵⁹⁸ “Sümerbank’ın Bakırköy Bez Fabrikası’nda”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1935, s. 7.

⁵⁹⁹ “Bakırköy Bez Fabrikası”, **Cumhuriyet**, 16 Mart 1938, s. 6.

⁶⁰⁰ **İşletmede İnsan ve İşçi Meseleleri**, (Ek Rapor), Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945, s. 19.

*yemek vermeye karar verdik” demiştir.*⁶⁰¹ Bu usul, aynı yılın Eylül ayında uygulamaya konulmuş, bütün Sümerbank fabrikalarında olduğu gibi Bakırköy Bez Fabrikasında da gündeliği 160 kuruşa kadar olan işçiye bedava yemek verilmiş, daha fazla ücret alanlara yemek maliyet fiyatından satılmıştır.⁶⁰² 1943 yılında bu esaslarda bazı değişikliklere gidilmiştir. Önce 160 kuruş ücret alan işçiye bedava yemek verilmesi sınırı 200 kuruşa çıkarılmış, daha sonra 12 Ocak 1943 tarihinde bu limit 300 kuruşa yükseltilmiştir. Buna göre normal gündeliği 300 kuruşa kadar olan işçilere bedava, 350 kuruşa kadar olan işçilere maliyetinin yarı bedeline, 350 kuruştan fazla olanlara ise maliyetinin tam bedeline yemek verilmiştir.⁶⁰³ Yemek verme usulü ile ilgili alınmış olan kararlar Bakırköy Bez Fabrikasında da uygulanmış olmalıdır.

İncelenmiş olan kaynaklarda Bakırköy Bez Fabrikasının çalışanlarına vermiş olduğu yemeğin fiyatları ve çeşitleri ile ilgili düzenli bir bilgiye ulaşılamamış olmakla birlikte, 1943 yılında fabrikada yapılmış olan teftişin raporu, bize konuyla ilgili fikir vermektedir. 19 Şubat 1943 tarihli rapora göre, Bakırköy Bez Fabrikasında işçi ve memurlara günde bir öğün bedava yemek verilmiş, çeşitli zamanlarda erzak yardımı yapılmıştır. Yine aynı rapora göre, yemekler az çeşitli olmakla birlikte, doyuracak kadardır ve yemek listeleri doğru bir şekilde, usulüne uygun olarak düzenlenmektedir. Müfettişler, yemeklerin maliyetini fazla, fiyatını ise piyasaya göre ucuz bulmuşlardır.⁶⁰⁴ 1944 yılında fabrikada çalışanlara yıl içinde toplam 496.160 öğün ve 189.150,06 liralık yemek çalışanlara bedava olarak verilmiştir.⁶⁰⁵

Sümerbank fabrikalarında yemeklerin çalışanlara belli ücret seviyelerine göre bedelle verilmesi usulü 12 Mart 1945 tarihinde terk edilmiş, bu tarihten sonra kazançları ne olursa olsun bütün gündelikli işçilere parasız yemek vermeye başlanmıştır.⁶⁰⁶

⁶⁰¹ “Milli Fabrikalarda Yeni Programlar”, *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1941, s. 1.

⁶⁰² **1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1942, s. 29.

⁶⁰³ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 34.

⁶⁰⁴ **BCA, Sümer Holding A.Ş., Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi**, Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

⁶⁰⁵ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945, s. 41.

⁶⁰⁶ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, s. 41.

Bakırköy Bez Fabrikası çalışanlarına yemek, sağlık, çocuk yardımı, ücretli izin gibi imkânlar sağlanmış olmasına karşın, fabrika içinde veya yakınında barınma olanağı sağlanamamıştır. Bu durum, 2 Kasım 1945 tarihli “Devlet Endüstrisinde Çalışan Personeli İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekilleri” adlı raporda tespit edilmiştir. Rapora göre Bakırköy Bez Fabrikasında 1945 yılı itibariyle iskân edilmiş işçi veya memur bulunmamaktadır.⁶⁰⁷ Yine aynı raporda Bakırköy Bez Fabrikası çalışanlarının iskân sorunlarını çözmek için, fabrikaya 153 memur, 750 işçi eviyle, 50 kişilik bekâr pavyonu yapılması gereklidir.⁶⁰⁸ Bu konuda yapılan çalışmalar sonuç vermiş nihayet 1949’da Bakırköy Bez Fabrikasında işçi ve memurlara ev yapmak için bir yapı kooperatifi kurulmuştur.⁶⁰⁹ 1950 yılında işletmelerde kurulmuş olan yapı kooperatifleri Sümerbank tarafından desteklenmiştir. Bu çerçevede Bakırköy Bez Fabrikası mensupları tarafından kurulmuş olan yapı kooperatifine de kredi sağlanmış ve faaliyete geçirilmiştir.⁶¹⁰

Bakırköy Bez Fabrikasında işçilere sağlanmış olan sosyal imkânlarla birlikte onların tasarruf etmeleri için kooperatif ve sandıklar da kurulmuştur. Bunlardan ilki 1933 yılında kurulmuş olan Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyeti Mahdudeli Kooperatif Şirketi diğeri ise 1937 yılında kurulan Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve Müstahdem Biriktirme ve Yardım Sandığı’dır.

1. Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyeti Mahdudeli Kooperatif Şirketi

Bakırköy Bez Fabrikası memur ve işçileri tarafından, ortakların her çeşit bakkaliye ve tüketim eşyalarını sağlamak ve kendilerini tasarruf etmeye alıştırmak için 1933 yılında “Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyeti Mahdudeli Kooperatif Şirketi” kurulmuştur. Üç bin lira sermaye ve süresi 30 yıldan az olmamak

⁶⁰⁷ Ş, Süreyya Aydemir, Bülent Büktaş, Fazlı Turga, Turgut Akkaş, **Devlet Endüstrisinde Çalışan Personelin İşletmeler Civarına Yerleştirilme Şekilleri Hakkında**, No: QQ-2/113/96, 2.11.1945, s. 5.

⁶⁰⁸ A.g.e., s. 6.

⁶⁰⁹ **Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1950, s. 14.

⁶¹⁰ **Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilançosu, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1951, s. 6.

üzere oluşturulan şirketin kurucuları Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Bey (Turga) Muhasebeci Bedri Bey, İşletme Şefi Osman Bey, Alım Memuru İbrahim Bey, Talimhane Ustabaşısı Kazım Usta, Dokuma Kısmı Ustabaşısı Yusuf Usta, İplik Ustabaşısı Selahattin Usta'dır. Kooperatifin beş kişiden oluşan bir idare heyeti tarafından yönetilmesi ve bu kişilerin hissedarlar tarafından üç yıl için seçilmesi esastır. Kooperatif üyeleri hisse senedi olarak ortaklığa katılmışlardır. Bir hisse senedi beş liradır ve her ortak istediği kadar hisse senedi alabilir. Ancak bir hissedarın 50'den fazla hissesi olamaz. Kurucu üyelerden Müdür Fazlı Bey 20, Muhasebeci Bedri Bey 15, İşletme Şefi Osman Bey 15, Alım Memuru İbrahim Bey 4, Kazım Usta 6 ve Yusuf Usta 3 hisse almışlardır. Kooperatifin esas sözleşmesi 24 Haziran 1933 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır.⁶¹¹

2. Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve Müstahdem Birikdirme ve Yardım Sandığı

Bakırköy Bez Fabrikasında çalışan memurların para biriktirmeleri ve ihtiyaçları olduğunda kullanabilmeleri için, Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası memur ve müstahdemleri arasında “Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi Memur ve Müstahdemini Birikdirme ve Yardım Sandığı” adıyla 1937 yılında bir fon kurulmuştur.⁶¹² Ancak biriktirme ve yardım sandığı, işçilerin üye olabilmelerine olanak sağlayacak şekilde kurulmamıştır. Oysa Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların çoğu işçidir. Bu bakımdan her ne kadar işçiler için olmasa da bu sandığın memur ve müstahdemler için kurulmuş olmasını olumlu bir adım olarak saymak gereklidir.

Sandığın kuruluşundaki yönetim kurulunda, Fabrika Müdürü Nihat Alpar, Ticaret Şefi Semih Berken, Muhasebe Şefi Adil Yaman, İşletme Şefi, Muzaffer Sirman

⁶¹¹ BCA, Fon Kodu: 30 8 1 2, Kutu No: 37, Dosya No: 48, Sıra No: 9.

⁶¹² **Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Memur ve Müstahdemini Biriktirme ve Yardım Sandığı Talimatnamesi**, İstanbul, Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi Yayını, 1937, s. 3.

ve İplik Şefi Turan Dirik yer almıştır. Sandığın kuruluş talimatnamesine göre, fahri olarak görev yapan yönetim kurulu üyeleri, bir yıl için sandık üyelerinin oy çokluğuyla seçilirler ve Yönetim Kurulu Başkanı'nın daveti üzerine toplanarak çalışmalarını yaparlar.⁶¹³

Sandığın talimatnamesi, sandık üyelerinin sandıktan borç alma kurallarını belirlenmiştir. Buna göre, sandık sadece kendi üyelerine borç verecektir. Borç talep başvuruları İdare Heyeti tarafından incelendikten sonra İdare Heyeti Başkanlığına gönderilir. İhtiyaç olduğunda her üye bir kefil göstererek asli maaş miktarı kadar tutarı, olağanüstü bir ihtiyaç varsa iki üyenin kefaletiyle asli maaşının bir misli kadar tutarı ödünç alabilir. Kefillerin kefalet miktarları asli maaşları veya sandıktaki paralarıyla sınırlandırılmıştır. Sandıktan alınan borcun en az altı ay, en çok bir yıl içinde eşit taksitler halinde ödenmesi gerekmektedir. Ödünç para ancak senet karşılığında verilir ve yıllık faiz oranı %9'dur. Peşin alınan faiz, borç zamanından önde ödense dahi borçluya iade edilmez. Borç ve kazanç faizlerinin oranı her yılın başında İdare Heyetinin teklifi üzerine İdare Meclisi tarafından belirlenir. Ödünç para alanlardan tahsil edilecek olan faiz tutarının fazlası, üyelerin birikimine verilecek faiz ve sandık masrafı çıktıktan sonra sandık sermayesine ilave olunacaktır.⁶¹⁴

Biriktirme sandığının talimatnamesi hissedarların hak ve görevleri konusunda da düzenlemeler getirmiştir. Buna göre, aidatın ilk aylığını ödeyen her memur ve müstahdem üye sıfatını alır. Aidat maaşın %1'den azı ve %3'ten fazlası olamaz. Her üye sandıkta olan para miktarı ne olursa olsun bir oya sahiptir. Şirketle ilişkisi kesilen kişiler burada birikmiş olan paralarını alırlar.⁶¹⁵

⁶¹³ A.e., s. 5.

⁶¹⁴ A.e., s. 6-7.

⁶¹⁵ A.e., s. 7-8.

IV) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASINDA TEKNOLOJİ, GENİŞLETME VE İYİLEŞTİRME ÇABALARI (1934- 1950)

A) Bakırköy Bez Fabrikasının Makine Durumu (1934-1950)

Bakırköy Bez Fabrikası Sümerbanka devredildiğinde 3200 iş ve sadece 60 tezgâhı bulunmaktadır. 1934'teki esaslı genişleme ve yenilenme ile fabrikanın iş sayısı 10.000'e ve tezgâh sayısı 300' çıkarılmış ve teknik olarak çağını yakalamıştır. Bakırköy Bez Fabrikasını 1935 yılında ziyaret etmiş olan bir gazeteci, burada bulunan makinelerin "son sistem ve otomatik" olduğunu, iplik atölyesinde 40 işçinin kullandığı 40 adet makinenin olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁶ Benzer durum sonraki yıllar için de söz konusudur. Örneğin, 1938 yılında fabrikada iki adet Battör marka elyaf birleştirme ve balya didikleme makinesi, 40 adet Ballenbrecher marka kardaj makinesi, 9496 adet iplik bükme makinesi, 40 adet flor bandı çekme merdane makinesinin bulunduğu görülmektedir. Yine aynı yıl fabrikada çok iyi durumda olmasa da Krantz sistemi iklimlendirme tesisatı bulunmaktadır. 1938 yılında fabrikanın kurutma kısmında son derece modern makineler bulunmaktadır. Kasarlama, appret izhar makineleri bulunan fabrikanın yüksek güçte düz germe şasileri, modern kalender ve kazanlı kurutma makineleri vardır.⁶¹⁷

1940 senesinde fabrikanın harman, hallaç, tarak, cer, haşıl, hazırlık, dokuma, boyahane ve ütü olmak üzere 9 daireye sahip olduğu görülmektedir.⁶¹⁸ Bu dairelerde bulunan makinelerin bir kısmı eski fabrikadan kalma olduğu için yıldan yıla elden çıkarılmıştır. 1940 yılında fabrikada bulunan faal tezgâh sayısı 302'dir. Bu tezgâhların %82'si otomatiktir. Aynı yıl pamuklu fabrikalarda bulunan 88.196 toplam işin en azına pamuklu dokuma fabrikalarının en küçüğü olduğu için Bakırköy Bez Fabrikası sahiptir. Kayseri Fabrikasının 32.520, Nazilli Fabrikasının 28.236, Ereğli

⁶¹⁶ "Sümerbank'ın Bakırköy Bez Fabrikası'nda", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1935, s. 7.

⁶¹⁷ Hans Landau, *Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Bakırköy Fabrikalarına Ait Rapor*, Ankara, (8.8.1938), s. 13-21.

⁶¹⁸ Selim Cavid, "Bakırköy Bez Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, No:3, (15 Ocak 1940), s. 23.

Fabrikası'nın 18.400 adet iğine karşılık Bakırköy'ün iplikhanesindeki iğ sayısı sadece 9.040'tır. 1940 yılında pamuklu fabrikaların dokumahanelerinde de ortalama 2468 tezgâh bulunmaktadır. Bunun 1008'i Kayseri Fabrikasında, 768'i Ereğli Fabrikasında 362'si Bakırköy'de bulunmaktadır. Bakırköy'de bulunan tezgâhların bir kısmı eski fabrikadan kalma olduğundan bu tarihe kadar kadrodan çıkarılmış ve faal olarak 302 tezgâh kalmıştır.⁶¹⁹ Bununla birlikte, diğer pamuklu fabrikalarda makine üretecek niteliklere sahip tamirhaneler bulunmakla birlikte, Bakırköy'de 1940 yılı itibariyle bir tamirhane bulunmamaktadır.⁶²⁰ 1942'de fabrikada tezgâh sayısı artmıştır, bulunan 315 faal dokuma tezgâhından 220'sinin otomatik olduğu görülmektedir.⁶²¹

1943 yılında fabrikanın iplik dairesindeki makinelerin son derece bakımsız olduğu görülmektedir. Burada bulunan tarak makinelerinin telleri bozuk, ip ve kayışları da kendilerine uygun değildir. Yine iplik dairesinde bulunan bazı cer makinelerinin önünde bulunan ağırlık topları gereği gibi çalışmamaktadır.⁶²² Kaba ve orta fitil makinelerindeki baskılar eski olup, özelliklerini tamamen kaybetmiş durumdadırlar. Bu makinelerdeki baskı yataklarının normal şekilleri ve özellikleri değişmiştir. Bu da baskıların çabuk bozulmalarına yol açmaktadır. Vater makinelerinin silindirlerinde de aksaklıklar bulunmaktadır.⁶²³ 1946 yılında artık Bakırköy Bez Fabrikası'nda bulunan dokuma tezgâhları ve iplik makinelerinin iyice yıpranmış oldukları görülmektedir. Bunun en önemli nedeni bozulan ve yıpranan makinelerin tamir edilmeleri için gerekli olan yedek parçanın bulunmayışıdır.⁶²⁴ Bundan dolayı 1946 yılı içinde Bakırköy Bez Fabrikasının genişletilerek teknolojik olarak yenilenmesine karar verilmiştir.⁶²⁵ İleride ayrıntılı olarak anlatılacak olan genişleme 1950 yılında tamamlanmış ve Bakırköy Bez Fabrikası modern makinelere kavuşmuştur.

⁶¹⁹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu**, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 16-17.

⁶²⁰ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu**, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 17-18.

⁶²¹ **Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1943, s. 33.

⁶²² Hosli, **Bakırköy Bez Fabrikası Hakkında Rapor**, 1943, s. 20.

⁶²³ **A.e.**, s. 21.

⁶²⁴ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, İdeal Basım ve Cilt Evi, 1946, s. 26.

⁶²⁵ **Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1947, s. 49.

B) Bakırköy Bez Fabrikasının Kömür ve Elektrik İhtiyacının Karşılanması

1939 yılına kadar Bakırköy Bez Fabrikasının enerji ihtiyacı nasıl karşıladığına ilişkin bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamıştır. 1939 yılından itibaren hazırlanmış olan Sümerbank Murakabe Heyeti Raporlarından Bakırköy Bez Fabrikasının üretimi için gerekli olan enerji ihtiyacını elektrik ve kömürden sağladığı görülmüştür. Fabrika, buhar ihtiyacını karşılamak için gerekli olan sıcak suyu Zonguldak'tan alınan kömürle elde etmiştir. Elektrik ihtiyacını ise şehir cereyanından satın almıştır. Sümerbank tarafından fabrika için alınmış olan kömür ve yapılan ödemelere aşağıdaki tabloda yer verilmiştir:

**Tablo 3.4: Bakırköy Bez Fabrikasının Kullandığı Kömür Miktarı
(1939-1950)**

Yıllar	Bakırköy Bez Fabrikası İçin Alınan Kömür (Ton)	Kömür İçin Ödenen Para (Lira)
1939	2194	22.914.11
1940	-	-
1941	-	-
1942	500	-
1943	1300	-
1944	1600	-
1945	2813	-
1946	1891	-
1947	-	-
1948	-	-
1949	1178	84.030
1950	4000	170.400

Kaynaklar: **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 13; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti 1943 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s. 34; **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti**

Sümerbank 1946 Yılı Raporu, s. 57; **Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, s. 32; **Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilançosu, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1952, s. 27-28.

Tablo 3.4'te görüldüğü gibi, Bakırköy Bez Fabrikasının 1939-1950 yılları arasında kullanmış olduğu kömür ve ödenen para miktarı ile ilgili bilgilere, Sümerbank Murakabe Heyeti Raporları ve bilançolarında çok az yer verilmiştir. Örneğin 1940 ve 1941 yılları kömür tüketimi bilinmemektedir. 1940 yılında fabrikada kullanılan kömürün tespit edilememe nedeni, üretilen buhar miktarını ölçen sayacın bozuk olması olarak açıklanmıştır.⁶²⁶

Bununla beraber, farıkaya özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihtiyacı olan kömürün sağlanamadığı belirlenmiştir. 1942 yılında fabrikanın kömür ihtiyacının 2500 ton olduğu ve Sümerbank Satın Alma Müdürlüğü tarafından bu ihtiyacın sadece 500 tonunun karşılanabildiği, 1943 yılında ise 1300 tonunun karşılanabildiği görülmüştür.⁶²⁷ 1944 ve 1945 yıllarında fabrikanın 2000 ton kömüre ihtiyacı olduğu ve bu ihtiyacın 1944 yılı için 1600 tonunun karşılandığı 1945 yılı için ise 2813 ton kömürün fabrikaya sevk edildiği tespit edilmiştir. 1946 yılında yıllık kömür ihtiyacı 2400 ton olan Bakırköy Bez Fabrikasına, Sümerbank Satın Alma Müdürlüğü tarafından sadece 800 ton kömür nakledilebilmiştir.⁶²⁸

1947 yılında Sümerbank fabrikaları genel olarak Zonguldak, Tavşanlı, Soma ve Tunçbilek'te üretilen kömürleri kullanmışlardır. Fabrikaların tek başlarına hangi miktarda ve hangi yörelerin kömürlerini kullandıkları bilgisine ulaşılammış olmasına rağmen, genel olarak kömür temininde güçlüklerin yaşandığı hatta bazı Sümerbank fabrikalarının kömür yetersizliğinden üretimlerini üç, dört gün durdurmak zorunda kaldıkları görülmektedir.⁶²⁹ Bakırköy Bez Fabrikasının 1947 yılında kömür yetersizliğinden üretimin durdurup durdurmadığını bilememekteyiz. Bununla beraber bir yıl önce fabrikaya sevk edilmiş olan kömürün ihtiyacın çok altında olması ve

⁶²⁶ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu**, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 29.

⁶²⁷ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1943 Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s. 34.

⁶²⁸ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1946 Yılı Raporu**, s. 57.

⁶²⁹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu**, s. 63.

1947’de kömür temininde yaşanan zorlukların olduğu bilgisi, Bakırköy Bez Fabrikasının ihtiyacı olan kömürü sağlayamadığı kanısını güçlendirmektedir.

1949 ve 1950 yıllarına bakıldığında fabrikada kullanılmak üzere alınacak olan kömür miktarı ve bedelinin bir program dahilinde önceden belirlendiği görülmektedir. Buna göre 1949 yılında 1435 ton kömür alınması ve bunun için 102.646 lira ödenmesi öngörülmüştür. Ancak filli alım planlanandan fazla, yapılan ödeme ise daha azdır.⁶³⁰ 1950 yılında Bakırköy Bez Fabrikası için alınması planlanmış olan kömür miktarı 6300 ton ve ödenmesi öngörülen bedel 307.900 liradır. Ancak bu rakamdan daha az bir alım yapılabilmıştır.⁶³¹

Fabrikanın her yıl ihtiyacı olan elektriği nereden aldığına dair düzenli bilgi yoktur. Bununla beraber, fabrikanın, üretim için ihtiyacı olan elektriği kuruluşundan 1950 yılına kadar şehir cereyanından sağladığı kanısı güçlüdür. Çünkü fabrikada elektrik üreten bir santral olduğuna resmi ve diğer kaynaklarda rastlanılmamıştır. Fabrikanın 1935 yılındaki elektrik sarfiyatı 174.462 kwh, 1937’deki sarfiyatı 203.490 kwh’dir.^{632*} 1939 yılında da fabrikada bir elektrik santralının olmadığı ve şehir elektriğinin kullanımına devam edildiği görülmektedir.⁶³³ Fabrika 1942’de şehir cereyanından almış olduğu elektriğe 1 kilovat saat başına 2.32 kuruş, 1943’te 4.82 kuruş, 1944’te 5.34 kuruş, 1945’te 4.80 kuruş ödemiştir.⁶³⁴ 1943 yılındaki ani fiyat artışının nedeni personel masraflarının artmasıdır.⁶³⁵ 1946 yılında kullanılmış olan 4.123.210 kwh elektriği de şehir cereyanından satın almıştır.⁶³⁶

⁶³⁰ Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1950, s. 32.

⁶³¹ Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilançosu, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1951, s. 27-28.

⁶³² “Bakırköy Bez Fabrikası”, Cumhuriyet, 16 Mart 1938, s. 6. * Fabrikanın kuruluşundan beri ne kadar elektrik aldığı ve bunun için ne kadar ödeme yapıldığı her yıl için belirlenememiş, sadece bazı yılların rakamlarına ulaşılabilmıştır.

⁶³³ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1940, s. 13.

⁶³⁴ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal Cilt ve Basımevi, s. 70.

⁶³⁵ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1943 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s. 41.

⁶³⁶ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu, Ek No:12.

C) Bakırköy Bez Fabrikasında Genişleme ve İyileştirme Çabaları (1934-1950)

Bakırköy Bez Fabrikasının teknolojisi yıllar içinde çeşitli zamanlarda yenilenmiştir. Bakırköy Bez Fabrikasında 1934-1950 yılları arasında iki önemli genişlemenin yapıldığı görülmektedir. Şüphesiz bunların en önemlisi, 1934 yılında Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereği yapılmış olandır.

Bundan sonra Bakırköy Bez Fabrikasında diğer önemli yenilemenin 1944 yılında olduğu görülmektedir. İktisat Bakanı Fuat Sirmen bu yenileme hakkında basına verdiği demeçte, Bakırköy Bez Fabrikasına 20.000 iğlik bir iplik fabrikası ilave edileceğini anlatmıştır.⁶³⁷ Nitekim yenilenmeyle birlikte fabrikanın iğ sayısı 29.904'e, tezgâh sayısı ise 350'ye çıkarılmıştır. Böylece fabrikanın pamuklu bez üretme kapasitesi 13.2 milyon metreye ulaşmıştır.⁶³⁸

Teknolojik olarak yenilemelerle birlikte, fabrikanın bazı eksikliklerinin yıllar içinde peyderpey giderilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1939 yılında Bakırköy'de bir pamuk ambarı olmadığı görülmektedir. Eski fabrika binasının boş olan kısımları ambar olarak kullanılmıştır.⁶³⁹ Bakırköy Bez Fabrikasına yeni pamuk ambarı ancak 1942 yılında yapılabilmıştır.⁶⁴⁰ Ayrıca yine 1942 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının kısa ve bakımsız olan ahşap iskelesi tamir edilerek uzatılmış, bu iş için 20.000 lira harcanmıştır, aynı yıl içinde fabrikanın çeşitli dairelerinde de tamirat işleri yapılmış, bunlar için de 20.000 lira olmak üzere toplam olarak 40.000 lira sarf edilmiştir.⁶⁴¹

1944 yılında Bakırköy Bez Fabrikasında yemekhane ve revir binaları ile beraber deniz ıslahı da yapılmıştır. Deniz ıslahı için 183.831.85 lira, yemekhane ve

⁶³⁷ "İktisat Vekili Fabrikaları Tetkik Ediyor", **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1943, s. 3.

⁶³⁸ "Sümerbank Pamuklu Fabrikaları Fuarda", **İktisadi Yürüyüş Fuar Özel Sayısı**, (16 Eylül 1944), s. 29.

⁶³⁹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 15.

⁶⁴⁰ **Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1943, s. 10.

⁶⁴¹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 39.

revir binalarının yapımı için ise 409.100 lira harcanmıştır.⁶⁴² Daha önceden inşaatlarına başlanmış olan kurs ve sosyal tesis binaları da 1944 yılında bitirilmiştir.⁶⁴³

1945'te ise Bakırköy Bez Fabrikasına bir tranformatör binası yapılmış ve fabrikanın rutubetlendirme tesisatı bitirilmiştir.⁶⁴⁴ Yine aynı yıl içinde fabrikaya yeni bir yemekhane binası yapılmış ve bu iş için 612.000 lira sarf edilmiştir.⁶⁴⁵ 1945 yılında Bakırköy Bez Fabrikası hastanesine 20 yatak ilave edilmesi, sağlık hizmetlerinin daha iyi verilmesi açısından oldukça önemlidir.⁶⁴⁶

Bakırköy Bez Fabrikasına 1946 yılında 66.069.32 liralık bir klima tesisatı ve 3.469.69 liralık bir vinç tesisatı yapılmıştır.⁶⁴⁷ Bakırköy Bez Fabrikasının genişletilmesi için fabrikanın yanındaki arsa 1947 yılı içinde 116.854.84 lira karşılığında alınmış, yine aynı yıl içinde fabrikaya, 113.166.80 liralık bir kalorifer tesisatı yapılmıştır.⁶⁴⁸

1934 yılında yapılmış olandan sonra Bakırköy Bez Fabrikasındaki en önemli yenileme hareketi 1950 yılında tamamlanmış olandır ve yine bir sanayi planının gereğidir. İvedili Sanayi Planı'na göre Bakırköy Bez Fabrikasının yenilenmesine karar verilmiş ve fabrika için gerekli olan yeni makinelerin siparişleri 1946 yılı içinde Amerika ve Avrupa'ya giden Sanayi Heyetleri vasıtasıyla verilmiştir. Sümerbankın diğer fabrikaları için de bazı makineler Avrupa'ya ısmarlanmış, Bakırköy Bez Fabrikası için gerekli olan makine ve tesisat malzemeleri Amerika'ya sipariş verilmiştir. Fabrika için Avrupa'dan gelen alet ve makine tespit edilmemiştir. 1946 yılı içinde 3.428.639 liralık sipariş verilerek anlaşmalar yapılmış, bu anlaşmaların takip edilmesi görevini Sümerbank Satınalma Müdürlüğü yükümlenmiştir.⁶⁴⁹ Yapılacak olan yenileme ile fabrikanın yılda 8.100.000 metre olan pamuklu bez üretim

⁶⁴² **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1945, s. 25.

⁶⁴³ **Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1944, s. 37.

⁶⁴⁴ **Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1946, s. 48.

⁶⁴⁵ **Sümerbank 1945 yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başbakanlık Devlet Matbaası, 1946, s. 28.

⁶⁴⁶ **A.e.**, s. 7.

⁶⁴⁷ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, Ek No: 20.

⁶⁴⁸ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu**, s. 100.

⁶⁴⁹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1946 Yılı Raporu**, s. 31-32.

kapasitesinin 13.200.000 metreye çıkartılması, pamuk ipliği üretim kapasitesinin ise yılda 1.370 tona yükseltilmesi öngörülmüştür. Bunun için mevcut olan 8.928 iğ 20.976 iğ ve mevcut olan 315 pamuklu dokuma tezgâhına 130 daha ilave edilerek, iğ sayısının 29.928'e, tezgâh sayısının da 445'e çıkartılması planlanmıştır.⁶⁵⁰

Her bir parça için anlaşmalar yapılmış, sipariş bedelleri ödenmiş ve ne zaman teslim edilecekleri karar altına alınmıştır. Yenileme tesisatı için 1.102.172,58 dolar, çözü makine ve fresleri için 22.275 dolar, bobin ve atkı aktarma makineleri için 55.197.38 dolar, haşıl makineleri için 69.756.72 dolar, elektrik motoru için 64.057.16 dolar sipariş bedeli ödenmiş ve bu ödemelerin tamamı Newyork şehrinde gerçekleştirilmiştir. Yapılmış olan anlaşmalarla, verilen siparişlerin teslimat tarihleri de kaba taslak belirlenmiştir. Buna göre, yenileme tesisatının yarısının 1947 yılı sonunda geri kalan kısmının da 1948 yılı Nisan ayı sonunda teslim edilmesi kararlaştırılmıştır. Çözü makine ve freslerinin 9 ila 12 ay arasında, bobin ve atkı aktarma makinelerinin 12 ila 18 ay arasında, haşıl makinelerinin ise 12 ila 20 ay arasında, elektrik motorunun 20 ay içinde Türkiye'ye teslim edilmesi öngörülmüştür. Bakırköy Bez Fabrikası tezgâhları ile birlikte İzmir Fabrikası için gerekli olan tezgâhların siparişi de Amerika'ya verilmiştir. Her iki fabrika için toplam olarak 884 adet tezgâh sipariş edilmiş ve Newyork'ta 949.526.76 dolar sipariş bedeli ödenmiş, yapılmış olan anlaşmayla 250 tezgâhın 1948 yılı içinde, 250 tezgâhın 1949 yılı içinde, 384 tezgâhın da 1950 yılı ortalarında teslim edileceği belirtilmiştir.⁶⁵¹

Daha sonra Bakırköy Bez Fabrikasında yer alacak olan yeni tezgâhların sayısı 130'dan 160'a yükseltilmiş, makinelerin konacağı yeni binanın inşaat ihalesi de 1947 yılı içinde gerçekleştirilmiştir.⁶⁵² 1948 yılı içinde makinelerin önemli bir kısmı gelmiş ve montajları yapılmıştır.⁶⁵³ Bununla birlikte 1948 yılı içinde fabrikaya 96.436.31 lira tutarında dört adet hangar binası yapılmıştır.⁶⁵⁴ Fabrikaya yapılan yeni iplikhane binası da 1949 yılında tamamlanmış, geri kalan makinelerin montaj işleri bitirilmiştir. 1949

⁶⁵⁰ **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949. s. 47.

⁶⁵¹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1946 Yılı Raporu**, s. 85.

⁶⁵² **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1947 Yılı Raporu**, s. 9.

⁶⁵³ **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kar ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949, s. 47.

⁶⁵⁴ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu**, s. Ek 7/1.

sonuna kadar fabrikanın yenileme işi için 8.555 milyon lira harcanmıştır.⁶⁵⁵ Fabrika, 1950’de 29.904 iğlik iplik tesisatı ve 445 dokuma tezgâhı ile genişletilmiş olarak üretimine devam etmiştir.⁶⁵⁶

D) Bakırköy Bez Fabrikasının Geçirdiği Yangınlar

Bakırköy Bez Fabrikası küçük çaplı iki yangın tehlikesi geçirmiş, ancak bu yangınlar önemli bir hasara yol açmadan söndürülmüştür. Bunlardan belki de fabrikaya en çok zarar veren yangın 1922 yılında olmaktadır. Bu yangında, fabrikanın personel dairesinde bulunan evrakların tümü yanmış, hizmet belgesi isteyen Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Turga’ya bu nedenle hizmet belgesi verilememiş ve fabrikada çalışmış olan kişilerin tanıklığına başvurulmak zorunda kalınmıştır.⁶⁵⁷ 1932 yılı Ağustos’unda da Bakırköy Bez Fabrikasında küçük bir yangın çıkmıştır. İplik dairesinde, makinelerin birinden kopan dişin pamuk arasına düşmesinden dolayı çıkan yangın, fabrika işçileri tarafından kısa sürede söndürülmüştür.⁶⁵⁸

⁶⁵⁵ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1949 Yılı Raporu**, s. 6.

⁶⁵⁶ Önder Küçükerman, “Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C:1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, 1994, s. 558.

⁶⁵⁷ **BCA, Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi**, Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 893.

⁶⁵⁸ “Bakırköy Bez Fabrikası Tehlike Atlattı”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1932, s. 4.

V) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASINDA KULLANILAN HAMMADDE VE ÜRETİLEN DOKUMA ÇEŞİTLERİ (1934-1950)

A) Fabrikanın Kullandığı Hammadde

Sümerbank tarafından Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereği kurulan tüm pamuklu fabrikalarında olduğu gibi Bakırköy Bez Fabrikasında da yerli hammadde kullanılmasına önem verilmiştir. Bunun için fabrikaların kuruluş ve yenileme çalışmaları devam ederken, kullanılacak olan hammadde de düşünülmüş, bu çerçevede ilk olarak yurt içinde üretilen pamuğun kalitesi yeterli seviyede olmadığından, pamuk cinslerinin iyileştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır.

Pamuk cinslerinin ıslahı için ilk önce Nazilli’de bir pamuk istasyonu kurulmuş ve başına Amerika’da ziraatçilik eğitimi almış olan Celal İğriboz getirilmiştir. İstasyona Amerika’dan altı, yedi türlü pamuk tohumu getirilmiş, bunlar çeşitli iklim koşullarında denendikten sonra, 1936 yılında Ege Bölgesi’ne en uygun pamuk türü olarak “Akala” seçilmiştir. İstasyon 1936’da Nazilli ve civarına 21.000 kilo Akala cinsi pamuk tohumu vermiş, bu pamuk cinsinin üretimi yıllar içinde artarak devam etmiştir. Bununla birlikte Nazilli pamuk istasyonunda ürün ekme, bakma ve sulama gibi konularda pek çok yeni yöntem uygulanmış, ekim ve çapa makineleri çiftçilere dağıtılarak, nasıl kullanılacakları öğretilmiştir. 1940 yılı itibariyle ülkemizde Nazilli, Adana, Eskişehir, Malatya olmak üzere, dört büyük pamuk istasyonu bulunmaktadır.⁶⁵⁹

Ülke içinde üretilen pamuk, ağırlıklı olarak Akala olduğu için Sümerbank fabrikaları ve Bakırköy Bez Fabrikası ağırlıklı olarak Ege ve Adana yörelerinde yetiştirilen bu cins pamuğu kullanmışlardır. Bakırköy Bez Fabrikasında hammadde olarak kullanılan pamuğun cinsi ile ilgili 1937 yılına kadar ayrıntılı bir bilgi

⁶⁵⁹ Ekrem Yazman, “Nazilli Pamuk İstasyonu”, *İktisadi Yürüyüş*, C:II, No: 1, (15 Ekim 1940), s. 5.

bulunmamaktadır. Sümerbank bünyesindeki fabrikalar için ayrı bilançolar yapılmadığından, Sümerbank için yapılan bilançolarda fabrikaların kullandıkları pamuklarla ilgili genel bilgiler verilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası da şüphesiz bu genelin içinde yer almıştır.

1934 yılında Sümerbankın tek pamuklu fabrikası olan Bakırköy, hammadde ihtiyacını Adana yöresinden karşılamıştır. Ancak kullanılmış olan pamuğun cinsi belli değildir.⁶⁶⁰ 1935 yılı bilançosunda da Sümerbank pamuklu fabrikalarının kullandıkları hammadde hakkında bilgi yoktur. 1936 yılında ise Sümerbank pamuklu fabrikaları Adana ve İzmir yörelerinden elde edilmiş Akala ve Klevland cinsi pamukları kullanmış olduklarına göre, bu durum Bakırköy Bez Fabrikası için de geçerli olmalıdır.⁶⁶¹

1936 yılında Bakırköy Bez Fabrikası bir anonim şirket haline geldiği için fabrikanın 1937 yılı bilançosunda, kullanılan hammadde hakkında daha ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Sümerbanka ait olan tüm pamuklu fabrikalar 1937 yılında genel olarak İzmir ve Adana yörelerinde yetiştirilmiş olan Akala ve Klevland cinsi pamukları kullanmışlardır.⁶⁶² 1937 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının İzmir ve Adana'nın yanı sıra, Iğdır yöresinden de pamuk aldığı anlaşılmaktadır.⁶⁶³ Bakırköy Bez Fabrikasının 1938 ve 1939 yıllarında da Akala ve Klevland cinsi pamuk kullanmış,⁶⁶⁴ 1940 yılında ise Akala ve Klevland ile birlikte Yerli ve Iğdır cinsi pamuk kullanılmıştır.⁶⁶⁵ 1941 yılında fabrikada Akala cinsi pamuğun hammadde olarak

⁶⁶⁰ Sümerbank 1934 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, Ulus Matbaası, s. 5.

⁶⁶¹ Sümerbank 1936 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1937, s. 6.

⁶⁶² Sümerbank 1937 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1938, s. 6.

⁶⁶³ Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi 1937 İkinci Hesap Yılına Ait Kâr Zarar ve İdare Meclisi Raporu, İstanbul, Fazilet Matbaası, 1938, s. 1.

⁶⁶⁴ Sümerbank 1939 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait idare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, Titaş Basımevi, 1939, s. 4; Sümerbank 1939 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı ve Teşebbüslerimizin Bilanço, Kâr ve Zarar Hesapları, Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu Raporları İktisadi Devlet Teşekkülleri, Cilt: I, s. 4.

⁶⁶⁵ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Ülkü Matbaası, s. 19.

kullanımının azalmış olduğu göze çarpmaktadır, çoğunlukla İğdır cinsi pamuk kullanılmıştır.⁶⁶⁶

Bakırköy Bez Fabrikasının hammadde olarak kullanmış olduğu pamuğun cins ve miktarı hakkında daha ayrıntılı bilgiyi, İngiliz tekstil uzmanı Hosli tarafından hazırlanmış olan raporda bulmaktayız. Hösli, fabrikanın 1942 ve 1943 yıllarında kullandığı hammaddeyi ele almıştır. Buna göre, Bakırköy Bez Fabrikası 1942 yılında 1.132.259 kg Akala, 429.778 kg Akala II, 8.014 kg Kleveland, 7.166 kg yerli Adana, 2.070 kg İzmit cinsi pamuk kullanmıştır. 1943 yılında ise, 490.624 kg Akala, 799.981 kg Akala II, 381.245 kg Akala III, 5.939 kg Akala IV, 1.599 kg Akala V, 47.046 kg Kleveland, 851 kg yerli Adana, 1.514 kg Akala Adana, 75.912 kg İzmit ve 7.915 kg yanmış pamuk kullanmıştır.⁶⁶⁷ 1943 yılında 1942 yılından daha fazla çeşit pamuğun kullanıldığı ve ağırlığın Akala cinsi pamukta olduğu gözlemlenmektedir.

1945 ve 1946 yıllarında, hammadde olarak Akala İzmir, Akala Adana, Akala İğdır, Kleveland ve çeşitli yerli cinslerde pamuklar hem Sümerbankın diğerk pamuklu dokuma fabrikaları hem de Bakırköy Bez Fabrikasında kullanılmıştır.⁶⁶⁸ 1947 ve 1948 yıllarında hammadde olarak kullanılan Akala ve Kleveland cinsi pamuğa Kocacı cinsinin de eklendiği görülmüştür.⁶⁶⁹

1949 yılının ilk beş ayında Sümerbank pamuklu fabrikaları Ege Akala, Adana Akala, İğdır Akala ve yerli cins pamuklar kullanmışlardır. Bu cins pamuklar Bakırköy Bez Fabrikasında da kullanılan hammaddeyi oluşturmuş olmalıdır.⁶⁷⁰ Bakırköy Bez Fabrikasının da içinde yer aldığı İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 31 Mayıs 1949 tarihi itibarıyla lağvedildikten sonra, Sümerbank İdare Meclisi Raporlarında her biri ayrı bir müessese haline gelmiş olan pamuklu fabrikalarına kendi isimleri altında yer verilmiştir. Bununla beraber pamuklu dokuma farikalarının da diğerk Sümerbank fabrikaları gibi ayrı bilançoları yapılmıştır. Rapor içindeki özel bölümler ve

⁶⁶⁶ **1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1942, s. 27-27.

⁶⁶⁷ Hosli, **Bakırköy Bez Fabrikası Hakkında Rapor**, 1943, s. 21.

⁶⁶⁸ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 45.

⁶⁶⁹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu**, s. 28-29-30; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu**, s. 15.

⁶⁷⁰ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1949 Yılı Raporu**, s. 29.

bilançolarda, pamuklu fabrikaların kullanmış oldukları pamuk cinsleri ile bilgiler bulunmadığından Bakırköy Bez Fabrikasının 1949 yılının ikinci yarısı ve 1950 yılında hammadde olarak kullandığı pamuğun cinsi belirlenememiştir. Ancak incelenen dönemde fabrikanın genel olarak aynı cins pamuğu hammadde olarak kullanmış olması, 1949 yılının ikinci yarısı ve 1950 yılında da Akala çeşitleri ve Kleveland cinsi pamuğun kullanılmış olduğu kanısını güçlendirmektedir.

Yapılan inceleme 1934-1950 yılları arasında bütün pamuklu fabrikalarında aynı cins pamuğun hammadde olarak kullanıldığı, kullanılan cinsin genel olarak Akala türleri ve Kleveland olduğu ve Bakırköy Bez Fabrikasında da diğer pamuklu fabrikalarında olduğu gibi bu iki cins pamuğun hammadde olarak kullanıldığını göstermektedir.

B) Bakırköy Bez Fabrikasına Hammadde Sağlanması

Bakırköy Bez Fabrikasının dokuma üretiminde hammadde olarak kullandığı pamuğu Sümerbank devredilemeden önce hangi yolla sağladığı hakkında bilgi bulunamamıştır. Fabrikanın Sümerbank'a devredildiği 1934 yılından, 1 Ocak 1939 tarihinde Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi kuruluncaya kadar, ihtiyacı olan pamuğu komisyoncular aracılığıyla almıştır. Bu tip alımda, önemli olan pamuğun fabrika tarafından belirlenen nitelik ve koşullara uygun olması ve fiyatlarının genel hammadde piyasasının üzerinde olmamasıydı. Fabrika, kendine en uygun olan pamuğu en iyi fiyata satan tüccardan alma yolunu seçiyordu. Ancak bu şekilde yapılan pamuk alımının çok kereler kontrol edilmesine rağmen, özelliklerinin tatmin edici şekilde olmadığı görülmüş ve fabrikalar bir süre sonra kendi ticaret şeflerini ve memurlarını Adana ve İzmir gibi pamuk alım merkezlerine göndererek, pamuğun nitelik ve fiyatını incelettirmişlerdir. Bu tarz alım fabrikalar için daha iyi olmasına rağmen Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi kurulduktan sonra, 1939 yılının ikinci altı ayında Adana'da bir Pamuk Alım Bürosu kurulmuştur. Akala cinsi pamuğun alımı ise Nazilli Bez Fabrikası yolu ile yapılmıştır. 1939 yılında Nazilli Bez Fabrikası, bütün Sümerbank fabrikalarının ihtiyacı olan Akala cinsi pamuğun beşte birini doğrudan doğruya üreticiden kütlü olarak sağlamış,

civarda bulunan Ziraat Vekâleti Pamuk Üretme İstasyonu ve bazı özel fabrikaların çırçır tesisatlarında bu pamukları çektirmiş ve presletmiştir. Bundan sonra da ihtiyacı olan fabrikalara göndermiştir.⁶⁷¹

1940 yılında Sümerbank pamuklu fabrikalarının ihtiyacı olan pamuğu sağlamak için pamuk üretim merkezleri olan Çukurova ve Ege’de pamuk alım ekipleri kurulmuş ve hammadde olarak gerekli olan pamuğun önemli bir kısmı bu şekilde elde edilmiştir.⁶⁷² 1941 yılında pamuklu fabrikaların ihtiyacı olan hammadde Sümerbank’ın Ege ve Adana’daki pamuk alım büroları vasıtasıyla sağlanmıştır.⁶⁷³ 1944 yılında da Sümerbank pamuklu fabrikalarının hammadde olarak ihtiyacı olan pamuk Adana ve İzmir Satınalma Büroları tarafından yapılan alımlarla karşılanmıştır.⁶⁷⁴ 1945 yılında da Sümerbank pamuklu fabrikalarının ihtiyacı olan pamuk Ege ve Adana’da bulunan alım büroları tarafından yapılmıştır. Ülkede yetişen 1945-1946 pamuk rekoltesine Hükümetin el koyma kararı bulunduğu için, 1945 yılında fabrikaların ihtiyacı olan pamuğun temini oldukça kolay olmuştur.⁶⁷⁵ İplik ve Dokuma Fabrikası Müessesesinin tüm fabrikaları gibi Bakırköy Bez Fabrikası da 1947 yılındaki hammadde ihtiyacını İzmir ve Adana yörelerinde bulunan Satın Alma Büroları vasıtasıyla sağlamışlardır.⁶⁷⁶

Bakırköy Bez Fabrikasının 1934-1950 yıl aralığında kullanmış olduğu hammadde miktarı 1940 yılına kadar eksiksiz tespit edilmiştir. 1941-1950 yılları arasında hazırlanmış olan Sümerbank bilançoları, Sümerbank Murakabe Heyeti ve Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları raporlarında fabrikanın aldığı hammadde miktarına düzenli olarak yer verilmediği görülmüştür. Aşağıdaki tabloda Bakırköy Bez Fabrikasının 1934-1950 yılları arasında almış olduğu pamuk miktarları ile

⁶⁷¹ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 10-11.

⁶⁷² Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, s. 7.

⁶⁷³ 1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, s. 26-27.

⁶⁷⁴ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1945, s. 103.

⁶⁷⁵ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1946, s. 10.

⁶⁷⁶ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu, s. 26.

Sümerbank Pamuklu Fabrikalarının toplam olarak almış oldukları pamuk miktarlarından tespit edilenler yer almıştır:

**Tablo 3.5: Bakırköy Bez Fabrikasının Kullandığı Hammadde Miktarı
(1934-1950)**

Yıllar	Bakırköy Bez Fabrikasının Almış Olduğu Pamuk Miktarı (Ton)	Sümerbank Pamuklu Fabrikalarının Aldığı Toplam Pamuk (ton)	Bakırköy Bez Fabrikasının Payı (%)*
1934	1.055	1.055	% 100
1935	1.002	1.002	% 100
1936	1.328	5.177	% 26
1937	1.455	8.035	% 18
1938	1.421	6.882	% 21
1939	1.638	10.518	% 17
1940	1.930	10.626	% 18
1941	-	13.262	
1942	-	12.001	
1943	-	10.301	
1944	-	14.697	
1945	1.009	12.091	% 8
1946	0.454	11.616	% 0.03
1947	-	17.678	
1948	-	14.006	
1949	1.019	22.122	% 2
1950	2.599	30.005	% 8.5
Toplam*	67.002	10.838,454	% 16

Kaynaklar: Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, s. 11; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu, s. Ek No:2; Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait idare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1942, s. 9; Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945, s. 12; Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal Ciltevi, 1946, s. 38-Ek: I; Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları

Müessesesi 1946 Yılı Raporu, s. 45-Ek No: 2; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu**, s. 15; **Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1950, s. 23; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi 1949 Yılı Raporu**, s. 18; **Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti 1950 Yılı Raporları**, C:I, s. 17-28. *Bu rakamlar tablo 20'deki veriler toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 3.5'te görüldüğü gibi, Bakırköy Bez Fabrikası 1934 ve 1935 yıllarında Sümerbank tarafından satın alınan pamuğun tamamını hammadde olarak kullanmıştır. Fabrikanın kullandığı hammadde miktarı yıllar içinde düzenli olmasa da genel olarak artmış, 1940 yılında 1.930 tona ulaşmıştır. 1934 ila 1950 yıl aralığındaki pamuk alım miktarlarına bakıldığında, 1935 yılındaki önemsiz azalış sayılmazsa, genel bir artışın olduğu görülmektedir. Ne yazık ki, fabrikanın 1941-1944 yılları arasında aldığı pamuk miktarlarına ulaşamamış, 1949 ve 1950 yılları rakamlarına erişilmekle birlikte, 1946, 1947 ve 1948 pamuk alım miktarları da saptanamamıştır. 1946 yılında fabrikanın toplam pamuk alımı içindeki payının oldukça düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. 1950 yılında pamuk alımındaki dikkat çekici artışın nedeni, yapılan yenileme ile fabrikanın iğ ve tezgâh sayısındaki önemli artıştır.

C) Üretilen Dokuma Çeşitleri

1934 yılındaki yenilenmeyle birlikte, Bakırköy Bez Fabrikasında hem üretim miktarı hem de üretilen bez çeşidi artmıştır. Nitekim 1935 yılının Kasım ayı içinde Ankara Sergi Evi'nde bir Sanayi Sergisi açılmış, burada Hereke, Feshane, Beykoz Fabrikalarının yanı sıra Bakırköy Bez Fabrikası ürünleri de yer almıştır. Fabrikanın ürettikleri arasında patiska, Amerikan bezleri, masa örtüleri, peçeteler, alaca bezler, renkli ve düz satenler, fitilli pantolonluk ve elbiselik kumaşlar, astarlık satenler, perdelik ve döşemelik bezler dikkati çekmektedir.⁶⁷⁷

Daha sonraki yıllara bakıldığında üretilen bezin çeşitliliğinde bir azalma olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin, 1938 yılına üretimine baktığımızda Bakırköy Bez Fabrikası'nın kaput bezi, kasarlı bez, topu boyalı cins pamuklu kumaşlarını ürettiğini görmekteyiz.⁶⁷⁸ Fabrikanın 1940 yılında ürettiği kumaş çeşitleri arasında kaput bezi,

⁶⁷⁷ "Ankara Sergi Evinde Sümerbank Standı", **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1934, s. 5.

⁶⁷⁸ **Sümerbank 1938 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, Titaş Basımevi, 1939, s. 6.

askeri yazlık kumaşlar, mahruti, portatif çadırlar sayılabilir.⁶⁷⁹ Bunlarla birlikte yine 1940 yılında Bakırköy Bez Fabrikasında ham, kasarlı ve topu boyalı bezlerin de üretildiği anlaşılmaktadır.⁶⁸⁰

Genel olarak bakıldığında Bakırköy Bez Fabrikasının 1867 yılından beri, aşağı yukarı 100 yıla yakın bir zaman daha çok askeri ihtiyaçları karşılamak üzere üretim yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Fabrika 1961 yılına kadar kapasitesinin ortalama olarak %80'ini ordu ihtiyacı olan er elbiseliği, astarlık, çamaşırılık, brandalık, çadırılık, torbalık, hasse, tulumluk gibi kumaş çeşitlerine ayrılmış, yüzde yirmi oranında da piyasa için ürünler üretilmiştir.⁶⁸¹

VI) BAKIRKÖY BEZ FABRİKASININ SÜMERBANK TEKSTİL ÜRETİMİ İÇİNDEKİ YERİ (1934-1950)

Bakırköy Bez Fabrikası Sümerbank pamuklu dokuma üretimine pamuklu dokuma (bez), pamuk ipliği ve iğ şeridi üreterek katkıda bulunmuştur. Bu ürünlerin içinde pamuklu dokuma ilk sırayı alırken, pamuk ipliğinin ikinci sırada olduğunu unutmamak gerekir. Bakırköy Bez Fabrikası ürünlerine sonradan iğ şeridi de eklenmiştir. Sümerbank dokuma fabrikalarının ihtiyacı olan iğ şeridi İkinci Dünya Savaşı'na kadar yurt dışından alınmış, savaş dolayısıyla ithalat kısıtlandığı ve zorlaştığı için, fabrikaların temel ihtiyacı olan iğ şeridinin ülke içinde üretilmesine karar verilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası'nda tüm devlet fabrikalarının iğ şeridi ihtiyacını karşılamak üzere bir tesisat kurulmuş ve 1943 yılında üretime başlanmıştır.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Selim Cavid, "Bakırköy Bez Fabrikası", *İktisadi Yürüyüş*, No:3, (15 Ocak 1940), s. 24.

⁶⁸⁰ **Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devesine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, s. 13.

⁶⁸¹ "Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi", *Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi*, C:1, No: 1, (Temmuz 1961), s. 21.

⁶⁸² İlhan Tekeli-Selim İlkin, **Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma**, (X. Türk Tarih Kongresi'nden Ayırbaşım), Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 3084.

A) Bakırköy Bez Fabrikası Pamuklu Dokuma  retimi

Bakırköy Bez Fabrikası, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e intikal eden "devlete ait tek" pamuklu dokuma fabrikasıdır. Kuruluşundan beri ürettiği ürün olan pamuklu dokuma fabrikanın ana üretim kalemidir. Bakırköy Bez Fabrikası en zor koşullarda, hatta işgal günlerinde bile bez üretimine ara vermeden devam etmiş, halkın en önemli ihtiyacı olan pamuklu dokumanın karşılanmasına katkı sağlamıştır. Fabrika işçilerinden Ahmet Platin, İstanbul'un işgal günlerinde Fransız kuvvetlerinden pamuk balyalarını kaçırdıklarını ve büyük fedak rlıklarla ürettikleri bezleri Anadolu'ya gönderdiklerini anlatmaktadır.⁶⁸³

Sümerbank'a devredildikten sonra özellikle diğer pamuklu kombinalarının kurulmasında örnek teşkil eden Bakırköy Bez Fabrikası, diğerlerine göre küçük bir fabrika olmasına rağmen, üstlenmiş olduğu öncülük görevi oldukça büyüktür. I. Beş Yıllık Sanayi Planı uyarınca kurulacak olan yeni pamuklu kombinalarının özellikleri çoğu kez Bakırköy Bez Fabrikasıyla kıyaslanmıştır.  rneği Abidin Daver, "Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir" başlıklı yazısında Kayseri'de 33.000 iğ ve 1008 dokuma tezg hi, Bakırköy'de ise 10.000 iğ ve 300 dokuma tezg hi olduğunu söyleyerek, bu karşılaştırma vasıtasıyla Kayseri Bez Fabrikasının büyüklüğünü gözler önüne sermiştir.⁶⁸⁴

1933 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının milli pamuklu üretimi içindeki payı %10; 1934'te ise Sümerbank'ın tek pamuklu fabrikası olarak %11'dir.⁶⁸⁵ 1934'te yapılan büyük yenilenme ve fabrikanın genişletilmesinin ardından Bakırköy Bez Fabrikası daha modern bir hale gelmiş ve ürettiği pamuklu kumaş miktarı önemli ölçüde artmıştır. Tablo 3.7'de 1934-1950 yılları arasında Bakırköy Bez Fabrikası tarafından üretilmiş olan pamuklu bez miktarı ve belirtilen yıllar arasında Sümerbank pamuklu fabrikalarının imal ettikleri pamuklu dokuma miktarları gösterilmiştir:

⁶⁸³ Sedat Saip Altuğ, "Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesesi Yüz Yaşında", **Mensucat Meslek Dergisi**, C:IV, No: 1, (Ocak 1951), s. 32.

⁶⁸⁴ Abidin Daver, "Kayseri Bez Fabrikası Yüksek Bir Medeniyet Abidesidir", **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1935, s. 7.

⁶⁸⁵ "1934 İş Yılında Sümerbank Fabrikaları", **Sümerbank   Aylık Bülten**, No: 2, (Nisan-Haziran 1935), s. 5.

**Tablo 3.7: Sümerbank, Bakırköy Bez Fabrikası Pamuklu Dokuma Üretim
Miktarı
(1934-1950)**

Yıllar	Bakırköy Bez Fabrikası Pamuklu Dokuma Miktarı (metre)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikaları Dokuma Miktarı (Metre)**	Bakırköy Bez Fabrikasının Payı % (Yüzde)***
1934	2.560.000	2.560.000	100
1935	4.676.000	4.676.000	100
1936	5.375.000	24.200.000	22.21
1937	6.325.000	26.632.000	23.74
1938	6.443.460	36.403.991	17.69
1939	8.134.000	43.051.183	18.89
1940	7.125.169	46.044.677	15.47
1941	6.765.000	48.861.149	13.84
1942	6.847.000	45.705.000	14.98
1943	8.240.000	46.266.800	17.80
1944	7.358.000	60.013.693	12.26
1945	7.140.000	71.493.339	9.98
1946	6.617.000	68.092.537	9.71
1947	6.932.113	91.529.646	7.57
1948	7.266.000	95.751.680	7.58
1949	6.818.000	88.928.821	7.66
1950	8.180.000	96.871.850	8.44
Toplam****	112.801.742	897.082.366	12.57

Kaynaklar: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 33; **Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1941, s. 13; **Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, 1942, s. 10; **Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 26; **Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1946, s. 9; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 57; **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, s. 14; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 yılı Raporu**, s. 54. *** Bu veriler Tablo 21’de yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler Tablo 22’de yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 3.7'den de anlaşılacağı üzere Bakırköy Fabrikasının 1934-1950 yılları arasındaki pamuklu dokuma üretimini artış ve azalışlarla dalgalı bir seyir izlemiştir. Fabrika, incelenen tarih aralığında üretimine hiç ara vermemiştir. Bakırköy Bez Fabrikası, 1934 ve 1935 yıllarında Sümerbankın tek pamuklu dokuma Fabrikası olduğu için, Sümerbank toplam üretiminin tamamını gerçekleştirmiştir. 1934'den 1939'a kadar fabrikanın pamuklu dokuma üretimi istikrarlı bir şekilde artmıştır. İncelenen dönemde fabrika en fazla pamuklu dokumayı 1943 yılında üretmiştir. 1943-1950 yılları arasında genellikle birbirine yakın miktarlarda üretim yapılmıştır. 1950'de hem Bakırköy Bez Fabrikası hem de Sümerbank fabrikalarının toplam pamuklu dokuma üretiminde artış olduğu görülmektedir.

B) Pamuklu Dokuma Üretim Programları

Bakırköy Bez Fabrikasının pamuklu dokuma 1 Ocak 1939 tarihinde kurulan Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesine bağlanmasıyla birlikte, yıllık üretim programları çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

1939 yılından itibaren pamuklu fabrikaların üretecekleri mallar ile ilgili, farikaların iş sayıları göz önünde alınarak programlar yapılmış ve fabrikaların üretmesi gereken miktarlar önceden tespit edilmiştir. Yapılmış olan üretim programı 1939 yılından itibaren hazırlanmış olan Umumi Murakabe Heyeti raporlarında yer almış, Sümerbank'ın ve bankaya bağlı müesseselerin ve müesseseler içinde yer alan fabrikaların bilgilerine daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Diğer fabrikalarda olduğu gibi Bakırköy Bez Fabrikasının da üreteceği pamuklu bez miktarları önceden programlanmıştır. Fabrika önceden belirlenmiş olan üretim miktarlarına bazı yıllar ulaşmış, hatta üzerine bile çıkmışken bazı senelerde hedeflenen üretimin altında kalmıştır.

1938 yılı için Bakırköy Bez Fabrikasından beklenen pamuklu dokuma, 9.299.965 metredir. Ancak, fabrika tarafından gerçekleştirilen fiili üretim 8.134.000 metre olmuştur. Bu eksikliğin sebepleri, Sümerbank Murakabe Heyeti tarafından fabrika projelerinde yapılan bazı teknik değişikliklerle üretim kapasitesinin düşmesi,

daimi işçi yetiştirilemeyişi, makinelerin bakımsız halde bırakılması, çeşitli üretim aşamaları sırasında birimler arasında anlaşma olmayışı olarak belirtilmektedir.⁶⁸⁶

1940'ta Bakırköy Bez Fabrikasının programına göre üretmesi gereken pamuklu dokumayı gerçekleştirmediği görülmektedir. Fabrikanın üretmesi gereken rakam 9.004.000 kilo pamuklu dokuma iken, gerçek üretim 7.125.169 metredir. Üretilmesi gereken miktarın 1.878.831 metre gerisinde kalınması, fabrikada dokuma tezgâh saatleri kaybının fazlalaşması ve dokuma atkı sayısının az olması olarak ifade edilmiştir.⁶⁸⁷ Bununla birlikte üretimdeki gerilemenin bir diğer nedeni de Milli Müdafaa için dokuma bezlerin bükümlü ve gramaj olarak ağır olması olarak belirtilmiştir.⁶⁸⁸

1941 yılının Ekim ayında ayrı ayrı çalışan yünlü ve pamuklu müesseseleri, "İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi" adı altında birleştirilmiştir. Fabrikalar, bu müessese tarafından idare edilirken de dokuma fabrikaları için yıllık çalışma programları yapılmaya devam edilmiştir. 1941'de pamuklu fabrikaların üretmeleri gereken pamuklu miktarı, Sümerbank bünyesindeki bütün pamuklu fabrikaları için toplu olarak programlanmıştır. Buna göre, pamuklu fabrikaların 1941 yılı için üretmeleri gereken pamuklu dokuma miktarı 53.690.977 metredir. Buna karşılık üretim 48.861.149 metre olarak gerçekleşmiştir. Toplam üretim öngörülen programın gerisinde kalmıştır. Fabrikaların programlarındaki rakamlar, tek tek tespit edilemediği için, Bakırköy Fabrikasının hedeflenen rakamlara ulaşip ulaşamadığı belirlenememiştir. Bununla birlikte, 1941 üretiminin 1940 yılında yapılandırılan düşük olduğuna bakılırsa, elde verileri bulunan diğer yıllardaki gibi programını yine gerçekleştirilememiş olduğu tahmin edilmektedir.

1942 yılında ise Sümerbank pamuklu dokuma fabrikalarının toplam olarak 49.202.294 metre pamuklu dokuma üretmesi programlanmışken, gerçekleşen miktar 45.705.000 metre olmuştur. Fabrikalar üretilmesi gereken rakamdan 3.497.294 metre daha az pamuklu dokuma imal etmiş ve programlanan rakamı yakalayamamışlardır. Bir önceki yılda olduğu gibi, fabrikalar için öngörülmüş olan rakamlar

⁶⁸⁶ Sümerbank 1938 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, s. 18.

⁶⁸⁷ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 26-27.

⁶⁸⁸ Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, s. 13.

verilmediğinden, Bakırköy'ün program hedeflerine ulaşip ulaşamadığı konusunda ancak bir tahmin yapılabilir. Fabrikanın söz konusu yıldaki imalat rakamı bir önceki yıldan sadece 82.000 metre fazladır. Bu rakam, programlanan hedefe ulaşamadığı yönündeki kanaati güçlendirmektedir.

Bakırköy Bez Fabrikasında 1943 yılında yapılan üretim programı rakamlarına göre, fabrikanın 7.537.905 metre pamuklu dokuma üretmesi öngörülmüştür. Fabrika programı %6 fazlasıyla gerçekleştirerek 8.240.000 metre pamuklu bez üretmiştir. Fabrika daha sık dokunmuş pamuklu bez imal etmesine rağmen, bu defa kendisi için öngörülmüş olan rakamların üzerine çıkmayı başarmıştır.⁶⁸⁹ Bakırköy Bez Fabrikasının yakalamış olduğu başarıyı 1944 yılında da sürdürdüğü görülmektedir. Fabrikanın dokuma kısmında üretim miktarı programını hayata eksiksiz olarak geçirebilmek için bazı tedbirler alınmış, bunlar sayesinde dokumada günlük atkı adedi 30 milyondan 51 milyona yükselmiştir. Alınmış olan tedbirlerde bez kalitesinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Bunu sağlamak için teknik karakteristikler değiştirilmiş, atkılar sıkılaştırılmıştır. Sonuçta daha kaliteli ve sıkı kumaş örnekleri elde edilmiştir. Çalışmalar olumlu sonuçlar vermiş, fabrika 1944 yılında üretmesi gereken 7.200.000 metrenin üzerine çıkarak, 7.358.000 metre pamuklu dokuma imal etmiştir.⁶⁹⁰ 1945 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının imalat programına göre üretmesi gereken pamuklu dokuma miktarı 6.637.145 metredir. Fabrika programının 503.000 metre üzerine çıkarak 7.140.000 metre pamuklu dokuma üretmiş ve programından fazla imal etme başarısını sürdürmüştür.⁶⁹¹

1946 yılında fabrikanın üretiminde düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Bakırköy Bez Fabrikasının yapılmış olan dokuma programına göre 1946 yılında 6.979.839 metre pamuklu dokuma üretmesi gerekmektedir. Ancak fabrikada gerçekleştirilmiş olan üretim, 6.617.000 metre olmuştur. Bu rakamlar Bakırköy Fabrikası'nın üretim programının 362.839 metre gerisinde olduğunu göstermektedir.⁶⁹² 1946 yılında üretim programındaki rakama erişilememesinin nedeni atkı aralıkları öngörülenden daha sıkı

⁶⁸⁹ **Sümerbank 1943 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1944, s. 8-9.

⁶⁹⁰ **Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1945, s. 9.

⁶⁹¹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikalarının Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1946, Ek: 4.

⁶⁹² **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, Ek No: 17.

ürünlerin yapılmasından kaynaklanmıştır.⁶⁹³ Üretimdeki azalma 1947 yılında da devam etmiş, yapılmış olan dokuma üretim programına göre Bakırköy Bez Fabrikasının 8.036.371 metre pamuklu dokuma imal etmesi gerekirken fabrika, 6.932.113 metre pamuklu dokuma üretebilmiştir. Bu üretimle fabrika programının 1.104.2014 metre gerisinde kalmıştır ki, bu şimdiye kadar program ve üretilen metre arasındaki en büyük farktır. Sümerbank tarafından hazırlanmış olan İdare Meclisi Raporunda, bu üretim azlığının nedeni bazı malzemelerin eksik olması olarak belirtilmekle birlikte eksik malzemenin neler olduğu konusuna bir açıklama getirilmemiştir.⁶⁹⁴

1948’de yapılan üretim programı Bakırköy Bez Fabrikası üretimini 8.036.371 olarak belirlemiştir. Üretilen fiili miktar 7.266.000 metredir. Fabrika yine programındaki rakama ulaşamamış ve 770.371 metre daha az imalatta bulunmuştur. 1947 yılına göre aradaki farkın azalmış olduğu görülmektedir.⁶⁹⁵

1949 yılında Bakırköy Bez Fabrikası için hazırlanmış olan pamuklu dokuma programına göre, yılın ilk 6 ayında 4.560.505 metre pamuklu dokuma üretilmelidir. Ancak fabrika 1949’un ilk 6 ayında 4.367.311 metre pamuklu dokuma üreterek programının %4.3 gerisinde kalmıştır. 1950 yılında fabrika dokuma programı rakamlarının oldukça üzerinde üretim yapmıştır. Fabrikanın genişletilmesinden dolayı iş sayısı artınca üretim de artmış, 6.908.000 metre üretilmesi gereken pamuklu bezin fiili üretim miktarı 8.180.000 metre olmuştur. Bu, olması gerekenden 1.272.000 metre fazladır.

1934-1950 yılları arasında Bakırköy Bez Fabrikası 112.802.742 metre pamuklu dokuma üretmiştir. Bu rakam 897.082.366 metre olan Sümerbank pamuklu fabrikaları üretiminin %12.57’sini oluşturmuştur.

Fabrika pamuklu dokuma ile birlikte pamuk ipliği de üreterek, pamuklu mensucat sektörüne katkıda bulunmuştur.

⁶⁹³ Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait idare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1947, s. 13.

⁶⁹⁴ Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949, s. 14-15.

⁶⁹⁵ A.e., s. 14.

C) Bakırköy Bez Fabrikası Pamuk İpliği  retimi

En  nemi üretim maddesi pamuklu bezi, Bakırköy Bez Fabrikasının ürettiği ikinci ürün olan pamuk ipliği izlemiştir. Fabrika ürettiği iplikle kendi ihtiyaını karşıladığı gibi, piyasaya da iplik satışında bulunmuştur. Farikanın 1934-1950 yılları arasında ürettiği pamuklu iplik bazen azalıp bazen artmış, miktar bakımından düzensiz bir seyir izlemiştir. Aşağıdaki tabloda Bakırköy Bez Fabrikası ve Sümerbank pamuklu fabrikalarının 1943-1950 yılları pamuk ipliği imalat rakamları yer almaktadır:

Tablo 3.8: Sümerbank, Bakırköy Bez Fabrikası Pamuk İpliği  retim Miktarı (1934-1950)

Yıllar	Bakırköy Fabrikası Yıllık İplik �retim Miktarı (Ton)*	Sümerbank Pamuklu Fabrikaları Yıllık İplik �retim Miktarı (Ton)**	Bakırköy Bez Fabrikası'nın Payı % (Yüzde)***
1935	987	987	100
1936	1.013	3.757	26.96
1937	1.162	4.907	23.68
1938	1.203	7.135	16.86
1939	1.492	8.183	18.23
1940	1.637	9.590	17.06
1941	1.306	9.010	14.49
1942	1.504	8.880	16.93
1943	1.620	9.056	17.88
1944	1.358	9.659	14
1945	1.145	10.665	10.73
1946	1.038	11.644	8.91
1947	1.021	14.823	6.88
1948	1.000	14.239	7.02
1949	1.049	15.073	6.95
1950	1.943	16.609	11.69
Toplam****	20.478	154.217	13.27

Kaynaklar: *Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul: Creative Yayıncılık, 1988, s. 33; ****Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1940, s. 18; **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu**, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 25; **Başvekalet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu**, Ankara, Ulusal Matbaa, s. 17; **Sümerbank 1942 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1943, s. 16; **Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1945, s. 7; **Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İstanbul, 1946, s. 8, **Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı** s. 11; **Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1948, s. 11, **Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949, s. 13; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 Yılı Raporu**, s. 54. *** Bu veriler Tablo 22’de yer alan rakamlar esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır. **** Bu veriler Tablo 23’de yer alan rakamlar toplanarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Tablo 3.8’de görüldüğü gibi Bakırköy Bez Fabrikası 1935’te pamuk ipliği üretimine başlamış 987 ton pamuk ipliği üreterek, Sümerbank toplam üretimini tek başına gerçekleştirmiştir. Fabrikanın pamuk ipliği üretimi 1936’dan 1940’a dek giderek artan bir seyir izlemiştir. Ancak pamuk ipliği üretimi 1941 yılında düşüş kaydederek 1.306 tona gerilemiştir.

1939 yılında Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi kurulduktan sonra, fabrikaların üretecekleri ürün miktarları yapılan programlarla saptanmıştır. Buna göre 1939 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının kapasitesine göre üretmesi gereken iplik miktarı 1.820 tondur. Ancak, fabrikanın üretimi bu miktarın 328 kilo altında gerçekleşmiştir.⁶⁹⁶ Bakırköy Bez Fabrikası 1939 yılında satış için iplik üretmemiş, ürettiği ipliğin tümünü kendi dokuma üretiminde kullanmıştır.⁶⁹⁷ 1939’da üretilen pamuk ipliğinin ortalama numarası 13.55’tir.⁶⁹⁸

1940 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının 1.604 ton iplik üretmesi programlanmışken, fabrikanın 1.637 ton iplik ürettiği görülmektedir. Buna göre 1940 yılı iplik üretimi planlanandan 33 kilo yani %2,04 oranında fazladır.⁶⁹⁹ 1941 yılında Sümerbank pamuklu fabrikalarının pamuk ipliği üretiminde bir önceki yıla göre genel bir düşüş olmuştur. Bütün pamuklu fabrikaların 9.500 ton pamuk ipliği üretmeleri öngörülmüşken, gerçekleşen fiili üretim 9.010 tonla planlananın altında kalmıştır.

⁶⁹⁶ **Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1940, s. 18.

⁶⁹⁷ **A.g.e.**, s. 35.

⁶⁹⁸ **A.g.e.**, s. 25.

⁶⁹⁹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Yılı Raporu**, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941, s. 25.

Bunun nedeni dokuma fabrikalarının iplik dairelerindeki kapasitenin kullanım oranının %77 olarak gerçekleşmesidir.⁷⁰⁰ Bakırköy Bez Fabrikasının da iplik üretim programını gerçekleştiremediği düşünülmektedir. Zaten bir önceki yıla göre pamuk ipliği üretim rakamı azalmıştır. Bakırköy Bez Fabrikasının 1941 yılında ürettiği ipliğin ortalama numarası 14, bununla beraber 1940 yılında ürettiği ipliğin ortalama numarası 13.67'dir.⁷⁰¹ Üretilen pamuk ipliğinin ortalama numarasının 1941 yılında yükselmiş olduğu dikkati çekmektedir.

1942 yılında Sümerbank fabrikaları tarafından 9.500 ton pamuk ipliğinin üretilmesi planlanmış, fiili üretim 8.880 ton olarak gerçekleştirilmiştir. Fabrikalar genel olarak planlanan kadar üretim gerçekleştirememişlerdir. Fabrikalar için yapılmış olan üretim programları tek tek tespit edilememiş olmakla birlikte, 1942 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının ürettiği pamuk ipliğinin hem miktarı hem de ortalama numarasının arttığı anlaşılmaktadır. Üretim miktarı, önceki yılın 198 kilo üzerine çıkmıştır. Bununla birlikte üretilen ipliğin ortalama numarasındaki artış oldukça önemlidir; bir önceki yıldan 1.92 fazlasıyla, 15.92'dir.⁷⁰²

1943 yılı pamuk ipliği üretim rakamlarına bakıldığında, Bakırköy Bez Fabrikası'nın başarısı görülecektir. Fabrikanın yapılan programla 1.427 ton pamuk ipliği üretmesi tasarlanmıştır. Bununla birlikte fabrikanın gerçekleştirdiği fiili imalat 1.620 tondur. Program hedefini aşmış olan fabrika, bir önceki yıldan da 116 kilo fazla üretim yapmıştır.⁷⁰³ 1944'te iplik üretimi açısından Bakırköy Bez Fabrikasının oldukça başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Yapılmış olan üretim programında fabrikanın üreteceği miktar 1.100 ton olarak belirlenmiştir. Fiili üretim programdan 258 kilo fazla, 1.358 tondur. Üretilen miktar 1943 yılından daha az olsa da fabrikanın asıl başarısı ipliğin ortalama numarasındaki artıştan kaynaklanmıştır. Ortalama

⁷⁰⁰ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları 1941 Yılı Raporu**, Ankara: Ulusal Matbaa, s. 22.

⁷⁰¹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları 1941 Yılı Raporu**, Ankara: Ulusal Matbaa, s. 54.

⁷⁰² **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 72.

⁷⁰³ **Sümerbank 1943 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1944, s. 8-9.

numaradaki artış kg olarak azalmasına da neden olmuştur. Fabrika 20 numara iplik imal etmiş ve iplik dairesinde %95 verimlilik elde dilmiştir.⁷⁰⁴

1945 yılında Bakırköy Bez Fabrikasındaki iplik üretiminin yüksek seviyesi korunmakla birlikte, 1944 yılı hızına erişilememiştir. Fabrika için yapılmış programla belirlenen üretim miktarı 1.048 tondur, fiilen yapılan üretim 1.145 ton olmakla birlikte, bir önceki yıla göre azalma söz konusudur. Azalışın nedenleri, fabrikada %10 daha az çalışılması ve üretimde kullanılan Adana yöresinden temin edilmiş olan Akala cinsi pamuğun, Ege yöresi Akala pamuğundan daha kalitesiz olmasıdır.⁷⁰⁵ 1946 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının yapılmış olan programa göre pamuk ipliği üretimi 1.021 ton olarak belirlenmiştir. Yapılan gerçek üretim 1.038 tondur ve programdan 17 ton fazladır.⁷⁰⁶ Fabrika bu kez üretim hedefinin üzerine çıkmayı başarmıştır.

Fabrikanın 1947'de program üretim rakamlarına ulaşamadığı görülmektedir. 1023 ton pamuk ipliği üretmesi gerekirken, bunun 2 ton eksikliği yani 1.021 ton pamuklu iplik imal edilmiştir.⁷⁰⁷ Fabrikanın 1948 yılındaki programı fabrikanın bir ton değil, 981 kilogram pamuk ipliği üretiminde bulunmasını öngörmüş, fabrikanın gerçekleştirdiği üretim 984 kilo olmuştur. İplik üretiminde ton itibarıyla görülen eksiklik fabrikanın geçen yıllara oranla daha ince iplik üretmesinden kaynaklanmıştır.⁷⁰⁸ Rakamlardan da anlaşıldığı gibi, üretim programının üzerinde gerçekleşmiştir.

1949 yılının Mayıs ayında İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi lağvedilmiş ve diğer pamuklu fabrikalar gibi Bakırköy Bez Fabrikası da bağımsız bir müessese haline gelmiştir. Bu nedenle Sümerbankın 1949 senesi faaliyet ve hesap devresine ait olan İdare Meclisi Raporunda, fabrikanın 1 Haziran 1949-31 Aralık 1949 tarihleri arasındaki faaliyetlerine dair rakamlar yer almıştır. Buna göre fabrikanın söz konusu dönemde üretmesi gereken pamuk ipliği miktarı 559 kilogramdır. Fabrika 627

⁷⁰⁴ Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945, s. 7-9.

⁷⁰⁵ Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1946, s. 9.

⁷⁰⁶ Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1947, s. 11.

⁷⁰⁷ Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1948, s. 11.

⁷⁰⁸ Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, s. 13.

kilo iplik üretiminde bulunarak, hedeflenenenden daha fazla imalat yapma başarısına erişmiştir.⁷⁰⁹ Söz konusu raporda 1949 yılında fabrikanın toplam üretmesi gereken iplik miktarı ile ilgili bilgiyi elde etmek mümkün olmamıştır. 1949'da yapılmış olan toplam pamuk ipliği üretimi, 1950 yılı Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporundan öğrenilmiştir.

Fabrika, 1949 yılında bağımsız bir müessese haline geldikten sonra da üreteceği ürün miktarının programları yapılmaya devam edilmiştir. Buna göre, 1950 yılında fabrikanın 2.306 ton pamuk ipliği üretmesi planlanmıştır. Yapılmış olan programın miktarında meydana gelen büyük artış, fabrikada yapılmış olan genişleme ve teknolojik yenilenmeden dolayı, iplik üretim kapasitesinde meydana gelen artıştır. Ancak kapasitesin artmış olmasına rağmen, fabrikada deneme amaçlı üretim yapıldığı için pamuk ipliği üretimi 1950 yılında sadece 1.943 tondur.⁷¹⁰ Görüldüğü gibi Bakırköy Bez Fabrikası 1939 yılından itibaren yapılmaya başlayan pamuk ipliği üretim program rakamlarına çoğunlukla yakalayamamış olsa da özellikle 1934-1938 yılları arasında Sümerbank Pamuklu fabrikaları pamuk ipliği üretimine katkısı oldukça önemli düzeydedir. Fabrikanın pamuk ipliği üretimi içindeki payının yıldan yıla azalmasının nedeni, I. Beş Yıllık Sanayi Planı gereği açılan pamuklu dokuma fabrikalarında da pamuk ipliği üretilmesidir.

Bununla birlikte Bakırköy Bez Fabrikasının ürettiği pamuk ipliğinin ortalama numarası, bazı yılların bilanço veya Umumi Murakabe Heyeti raporlarında yer almış ve yukarıda verilmiş olmasına rağmen, bazı yıllara ait bilanço ve raporlarda ipliğin ortalama numarası ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

⁷⁰⁹ Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1950, s. 32.

⁷¹⁰ Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1951, s. 27.

D) Bakırköy Bez Fabrikası iĝ Şeridi  retimi

Bakırköy Bez Fabrikasının  rettiĝi ürünlerden biri de ‘‘iĝ Şeridi’’ olmuştur. Makine kolanı olarak da tabir edilen ve dokuma fabrikaları iĝlerinde kullanılan iĝ Őeritleri 1943 yılına kadar ülke dışından temin edilmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı nedeniyle bu ürünün ithalinde güçlük çekilmiştir. İthalat zorluĝunun i  üretimle aÇılmasına karar verilmiş ve 1943 yılında tüm Devlet fabrikalarının iĝ Şeridi ihtiyacını karşılamak üzere Bakırköy Bez Fabrikasına bir tesis kurulmuş ve üretime başlanmıştır.⁷¹¹ 1943-1950 yılları yapılmış olan iĝ Şeridi  retim rakamları, Sümerbank Murakabe Heyeti Raporları ve bilançolarda düzenli olarak yer almadıĝından, yıl bazında ne kadar iĝ Şeridi  retildiĝi  ĝrenilememiŐtir. Bununla birlikte, Bakırköy Bez Fabrikasının at yesinde 1943 yılında 196.804 metre iĝ Şeridi  retildiĝi bilgisine ulaŐılmıŐtır.⁷¹² 1950 yılında ise fabrikada yapılmış olan üretim programına göre 513.700 metre iĝ Şeridi  retilmesi planlanmış, filli olarak 480.100 metre üretim yapılmıştır. 1950 yılında fabrika iĝ Şeridi  retim programının %6,6 gerisindedir.⁷¹³

E) Bakırköy Bez Fabrikasının Satışları ve Satış K arı (1934-1950)

1) Satışlar

Sanayi ve Maadin Bankası bünyesinde bulunan fabrikaların Sümerbanka devredilmesinden sonra, Hereke, Beykoz ve Bakırköy Bez Fabrikasında üretilen ürünlerin satışlarını gerçekleştirmek üzere 1933 yılında ‘‘Yerli Mallar Pazarı’’

⁷¹¹ Tekeli-İlkin, a.g.e., İstanbul, İletifŐim Yayınları, 2014, s. 317.

⁷¹² Sümerbank 1943 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, K r ve Zarar Hesabı, Ankara, 1944, s. 9.

⁷¹³ Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilançosu, K r ve Zarar Hesabı, Ankara, 1951, s. 27.

kurulmuştur. Adı geçen fabrikaların müdürleri tarafından yönetilen Yerli Mallar Pazarı, 1934 yılında “Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü” adını almıştır.⁷¹⁴ Satışları gerçekleştirmekle birlikte görevi, Sümerbank fabrikalarının ürünlerini aynı zamanda piyasaya da tanıtmak olan Yerli Mallar Pazarlarının temeli, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankasından devredilen ve 1930 yılında faaliyetine son veren Malul Gaziler Mağazası’nın yerini alan Hereke Satış Mağazasıdır.⁷¹⁵ Bakırköy Bez Fabrikasının ürünleri, 1938 yılına kadar Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü’nün, çeşitli illerde bulunan mağazalarında satılmıştır.

Bakırköy Bez Fabrikası ürünlerinin satışını 1938 yılına kadar gerçekleştiren Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğü, 1939 yılı başında 3460 sayılı kanun gereğince Yerli Mallar Pazarları Müessesesine dönüştürülmüştür. Müessese, diğer Sümerbank fabrikalarının ürünleriyle birlikte Bakırköy Bez Fabrikasının ürünlerini de İstanbul Bahçekapı, Galata, Beyoğlu, Kadıköy ile Ankara’da İzmir’de Adana ve Mersin’de olmak üzere toplam sekiz mağazasında satmıştır.⁷¹⁶

1940 yılında Yerli Mallar Pazarlarının satış usulünde bazı değişiklikler yapılmıştır. Müessesenin, Sümerbank pamuklu fabrikaları ürünlerini toptan satması yasaklanmış, toptan satışların tümünün piyasaya yapılması karara bağlanmıştır. Böylece daha fazla ürünün perakende satışı, piyasada faaliyet gösteren mağazalar tarafından gerçekleştirilebilecektir.⁷¹⁷

Bakırköy Bez Fabrikası ürünleri ve Sümerbank bünyesindeki diğer dokuma fabrikalarının ürünleri, 1944 yılı ortalarına kadar Yerli Mallar Pazarları tarafından verilen yazılı talimattan sonra bu kuruluşun mağazalarına sevk edilmiş ve satılmıştır. 1944 yılı ortalarından itibaren ise, fabrikalar ürettikleri ürünleri, Yerli Mallardan herhangi bir yazılı emir beklemezsizin doğrudan mağazalara sevk etmişlerdir. Pamuklu dokumaları Yerli Mallar Pazarları mağazalarına fabrikaların doğrudan

⁷¹⁴ Zafer Toprak, **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık, 1988, s. 51.

⁷¹⁵ F. Osman Menteşeoğlu, “Sümerbank Yerli Mallar Pazarı”, **İktisadi Yürüyüş**, C:VI, No: 125, (1 Mart 1945), s. 19.

⁷¹⁶ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, 1940, s. 5.

⁷¹⁷ **Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, s. 14.

doğruya sevk etmeleri, ürünlerin hızlıca satış organlarının eline geçmesini sağlamıştır.⁷¹⁸

1945 yılında pamuklu fabrikaların ürün satışlarını resmi dairelere Yerli Mallar Pazarları Müessesesi yapmamış, resmi dairelere olan satışlar doğrudan doğruya dokuma fabrikalarını bünyesinde toplamış olan İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Diğer satışları yine Yerli Mallar Pazarları gerçekleştirmiştir.⁷¹⁹ 1946 yılında Yerli Mallar Pazarları Müessesesi dağıtılmış, görevleri merkezi İstanbul'da bulunan Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesine devredilmiştir.⁷²⁰

Yerli Mallar Pazarları Müessesesinin tasfiye haline girmesi üzerine, Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Satış Müdürlüğü, Sümerbank Yönetim Kurulunun kararıyla 1947 yılı başından itibaren Adana, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, İzmir, İstanbul, Kayseri, Konya, Malatya, Samsun, Trabzon ve Zonguldak'ta açtığı satış depoları vasıtasıyla, pamuklu fabrikaların dolayısıyla Bakırköy Bez Fabrikasının ürünlerini satmaya başlamıştır.⁷²¹

1949 Mayısının sonuna kadar satışlar bu şekilde devam etmiş, 1 Haziran 1949 tarihinde Yerli Mallar Pazarlarının devamı niteliğinde, merkezi İstanbul'da olan bir "Alım ve Satım Müessesesi" kurulmuştur. Bu müesseseyi, Yerli Mallar Pazarlarından ayıran en önemli özellik görevlerinin daha geniş kapsamlı oluşudur. Sümerbank fabrikalarının ihtiyaçlarını toplu olarak karşılamak ve gerekli olan yedek parça ve işletme malzemelerinin ülke dışından alınmasını sağlamak görevleri de söz konusu müesseseye verilmiştir. Alım ve Satım Müessesesinin kuruluş tarihinde başta İstanbul olmak üzere 14 adet satış mağazası bulunmaktadır. Alım ve Satım Müessesesinin görevi aynı zamanda Sümerbank fabrikalarının ürünlerini, açtığı mağazalar aracılığıyla toptan ve perakende olarak satmaktır. Bu mağazaların sayıları yıllar içinde

⁷¹⁸ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1944 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1945, s. 73-76.

⁷¹⁹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1946, s. 80.

⁷²⁰ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 87.

⁷²¹ **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu**, s. 85.

çoğalmış, 1961 yılında 151'e ulaşmıştır.⁷²² Bakırköy Bez Fabrikasının ürettiği ürünler diğer Sümerbank fabrikalarının ürünleri gibi, bu müessesenin mağazalarında satılmıştır.

Bakırköy Bez Fabrikası ürün satışlarını, Devlete ve piyasaya olmak üzere iki şekilde gerçekleştirmiştir. Fabrika, kuruluşundan beri ağırlıklı olarak askeri kumaşlar ürettiği için Sümerbank'a devredilişine kadar satışlarını büyük oranda Devlete yapmıştır. Ancak Sümerbank idaresine geçişinden sonra yıllar içinde Devlete olan satışlarının azaldığı, piyasaya olan satışlarının arttığı gözlemlenmiştir.

Örneğin, Fabrikanın 1933 yılında piyasaya olan satışları toplam satışının %52'sini oluştururken, 1934 yılına gelindiğinde fabrikanın Devlete olan satışları toplam satışının sadece %30'unu oluşturmuş, piyasaya olan satışlarının oranı %70 olarak gerçekleşmiştir.⁷²³ 1936 yılına bakıldığında ise fabrikanın Devlete olan satışlarında %34 oranında bir azalma olmuştur. Piyasaya olan satışları ise %154 oranında artmıştır.⁷²⁴ Bakırköy Bez Fabrikasının 1937 yılında da piyasa için 3.999.524 metre kaput bezi, 349.716 metre kasarlı bez, 155.044 metre renkli serj, 93.207 metre çeşitli pamuklu dokuma ürettiği görülmektedir. Resmi daireler için ise 1.138.989 metre ham kasarlı, boyalı ve empermeabilize çeşitli bezler üretmiştir. 1937'de piyasaya yapılan satışların genel satışa oranı %78.49, resmi satışların oranı ise %21.51'dir. 1937 yılında piyasaya yapılmış olan satışın tutarı 1.085.231 lira, resmi dairelere olan satışın tutarı da 521.094 lira olmuştur.⁷²⁵ Sümerbank pamuklu Fabrikaları 1939 yılında genel satışlarının 2.539.994,94 lirasını yani %19.54'ünü resmi dairelere yapmışlardır. Bu satış toplamın 856.155.73 lirası Bakırköy Bez Fabrikasına aittir.⁷²⁶ 1940'tan 1950 yılına kadar Bakırköy Bez Fabrikası ve Sümerbankın diğer pamuklu fabrikaları Devlete ve piyasaya ürün satışlarına devam etmişlerdir. Dikkati çeken nokta 1939 yılından sonra yapılmış olan bilançolarda

⁷²² "Alım ve Satım Müessesesi", **Sümerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi**, C:I, No: 1, (Temmuz 1961), s. 20.

⁷²³ **Sümerbank 1934 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, Ulus Matbaası, 1935, s. 5.

⁷²⁴ **Sümerbank 1935 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1937, s. 8.

⁷²⁵ **Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi 1937 İkinci Hesap Yılına Ait Kâr ve Zarar ve İdare Meclisi Raporu**, İstanbul, Fazilet Basımevi, s. 1-2.

⁷²⁶ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1940, s. 53.

fabrikaların Devlet ve piyasaya olan satışlarına rakamsal olarak yer verilmemiş olmasıdır.

Bakırköy Bez Fabrikasının 1934-1939 yılları arasında Sümerbank bilançolarında Devlete ve piyasaya yapmış olduğu satışların oranları verilmekle birlikte, fabrikanın tek başına gerçekleştirdiği satışın parasal değeri ile ilgili düzenli bir bilgi edinilememiştir. Fabrikanın 1934, 1935 ve 1936 yıllarındaki satışı, rakamsal olarak Sümerbank'ın bütün fabrikalarının yapmış olduğu toplam satışın içinde yer almıştır. Bakırköy Bez Fabrikası 1937 yılında 1.716.000 liralık, 1938 yılında 2.108.00 liralık, 1939 yılında 2.341.800 liralık, 1940 yılında 3.082.744 liralık pamuklu ürün satmıştır. 1939 yılında Bakırköy Bez Fabrikası bütün pamuklu fabrikalarının satışlarının %18.02'sini gerçekleştirmiştir. 1940 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının bütün Sümerbank pamuklu fabrikalarına satışlarının oranı %31.52'dir. Bir yıl öncesine göre satışlarında önemli bir artış bulunmaktadır.⁷²⁷

2) Satış Kârı

Bakırköy Bez Fabrikasının 1934-1950 yılları arasındaki satış kârı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

⁷²⁷ Sümerbank 1938 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, Titaş Basımevi, s. 7; Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Alaettin Kırıl Basımevi, s. 50; Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, s.13.

Tablo 3.6: Sümerbank, Bakırköy Bez Fabrikası Satış Kârı (1934-1950)

Yıllar	Bakırköy Bez Fabrikası Satış Kârı (Lira) (1934-1950)	Sümerbank Pamuklu Fabrikalar Toplam Kârı (Lira)	Bakırköy Bez Fabrikasının Sümerbank Toplam Kârı İçindeki Payı Yüzde (%)**
1934	-	1.617.032,01*	-
1935	-	1.118.026,81*	-
1936	106.340,81	724.539,80*	14.67
1937	277.823,29	1.138.581,54*	24.40
1938	220.763,21	754.022,70	29.27
1939	319.428,41	1.009.594,90	31.63
1940	522.612,49	2.289.554,76	22.82
1941	146.999,36	1.890.513,25	7.77
1942	622.805,41	4.713.641,13	13.21
1943	2.413.071,49	11.726.331,39	20.57
1944	1.428.925,97	12.507.831,56	11.42
1945	505.098,76	8.143.550,56	6.20
1946	734.018,65	8.176.268,67	8.97
1947	1.112.533,51	24.058.279,54	4.62
1948	2.006.357,90	22.123.755,94	9.06
1949	1.368.300,06	16.340.280	8.37
1950	969.113,52	12.237.916,4	7.91
Toplam**	12.754.192,84	130.569.720,96	9.97

Kaynaklar: Sümerbank 1934 Senesi İdare Meclisi Raporu ve Bilanço, Ankara, Ulus Matbaası, 1935, s. 16; Sümerbank 1935 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s. 10; Sümerbank 1936 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1937, s. 17; Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi 1936 Birinci Hesap Yılına Ait Bilanço ve İdare Meclisi Raporu, s. 8; Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi 1937 İkinci Hesap Yılına Ait Bilanço, Kâr ve İdare Meclisi Raporu, İstanbul, Fazilet Matbaası, s. 6; Sümerbank 1937 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Murakıplar Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1938, s. 20; Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu Pamuklu Fabrikaları 1938 Yılı Birleşik Bilançosu, Ankara, Alaettin Kral

Basımevi, 1940, s. Lef 6; **Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1941, Ek: Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1940 Senesi Bilanço ve Kâr ve Zarar Tabloları; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu**, s. 97; **Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1948, s. 10; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu**, s. 64; **Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi 1949 Yılı Raporu**, s. 3; **Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Kâr ve Zarar Hesabı**, Ankara, 1951, s. 31-36-41-46-54. *Bu rakamlar Sümerbank bünyesinde bulunan bütün fabrikaların toplam kârıdır. Bu rakamlar Tablo'21'deki veriler kullanılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Bakırköy Bez Fabrikasının 1934 ve 1935 yılı kâr rakamları tespit edilememiştir. Tablo 3.6'da görüleceği gibi, 1936-1950 yılları arasındaki kârı oldukça dalgalı bir seyir izlemiştir. Fabrikanın kârı 1936'dan 1940 yılına kadar genel olarak artarken, 1941 yılında oldukça önemli oranda düşmüştür. 1941 kârı aynı zamanda 1936-1950 yıl aralığındaki en düşük rakamdır. Fabrikanın en fazla İkinci Dünya Savaşı'na rastlayan 1943 yılında kâr etmiş olması dikkat çekicidir. Fabrikanın 1950 yılında da kârı bir önceki yıla oranla önemli ölçüde azalmıştır. 1936-1950 yılları arasında Bakırköy Bez Fabrikası, Sümerbank pamuklu fabrikaları toplam kârının %9.97'sini sağlamıştır.

Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Murakabe Heyeti Raporlarında Bakırköy Bez Fabrikasının kâr oranlarındaki değişimin nedenleri açıklanmıştır. Bunlara göre, 1940 yılında fabrikanın kâr oranı %21.85 iken bu oran 1941 yılında %9.06'ya gerilemiştir. 1941 yılında da bir önceki yıla göre kârda 375.913,13 lira düşüş görülmektedir. Bu gerileme, satış hacminin küçülmesi ve satış fiyatlarının iyi hesaplanamamasından kaynaklanmıştır.⁷²⁸ 1942 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının satış kârı ortalama %21'e çıkmıştır. Bu durum fabrikanın satışlarının 6 milyon metreden 7 milyon metreye yükselmiş olmasından ileri gelmiştir.⁷²⁹ Fabrikanın kârının 1943 yılında artması, maliyet tutarındaki artışa göre kâr artış oranının daha büyük fark göstermesi ve kâr paylarının çoğalmasından kaynaklanmaktadır.⁷³⁰

1944 yılında Bakırköy Bez Fabrikası kârında bir düşüş olmakla birlikte, esas düşüşün 1945 yılında gerçekleştiği görülmektedir. 1945'te fabrikanın kâr oranı

⁷²⁸ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941 Yılı Raporu**, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942, s. 35.

⁷²⁹ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, s. 51.

⁷³⁰ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1943 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944, s. 54.

%64,68 gibi büyük bir oranda düşmüştür. Bu durum kâr paylarının %26,61'den %3,88 oranına düşmesinden kaynaklanmıştır. Bu düşüşte maliyetlerin yükselmesinin etkisi olmakla birlikte, kaliteye göre yapılan fiyat belirleme işinin, yılın son üç ayına bırakılmasının da etkisi olmuştur.⁷³¹

1946 yılında Bakırköy Bez Fabrikasının 1945 yılı kârı 505.098.76 lira iken 1946 yılında 734.018.65 liraya yükselmiştir. Dikkati çeken bu artışın nedeni fabrikanın sattığı ürün miktarını arttırmamasından değil, satış fiyatları ve kâr paylarındaki artıştan ileri gelmiştir.⁷³² 1947 yılında fabrikanın kendi üretimi için kullandığı iplik ihtiyacı artmış olduğundan, iplik satışları azalmış buna karşın dokuma satışları yükselmiştir. Kâr oranı da %14.2'den %19.5'e çıktığı için, 1947 yılındaki kârı, 1946 yılındaki kârı olan 734.018.65 liranın % 51.6 fazlasıyla 1.112.533,51 lirayı bulmuştur. Böylece dokumadan elde edilen kâr %25'ten %42'ye yükselmiştir.⁷³³ 1948 yılında Bakırköy Bez Fabrikası bir önceki yıla göre %92 artışla 2.137.526,92 lira fazla kâr elde etmiştir. Bunun nedeni maliyetlerde yaşanan düşüştür.⁷³⁴

Bakırköy Bez Fabrikası Sümerbank pamuklu dokuma sektörüne sadece ürettiği ürünlerle katkı sağlamamış, kendisinden sonra kurulan pamuklu dokuma fabrikalarının bazılarında kuruluş aşamasında destek vermiştir. Bu da Bakırköy Bez Fabrikasını diğer pamuklu fabrikalarından ayıran çok önemli bir özelliktir.

⁷³¹ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1946, s. 89-90.

⁷³² Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1946 Yılı Raporu, s. 101.

⁷³³ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1947 Yılı Raporu, s. 92.

⁷³⁴ Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1948 Yılı Raporu, s. 70.

F) Bakırköy Bez Fabrikasının Diğer Pamuklu Dokuma Fabrikalarının Kuruluşlarına Katkıları

Bakırköy Bez Fabrikası, Sümerbank'ın bünyesinde işletmeye açılan diğer pamuklu dokuma kombinalarına değişik şekillerde destek olmuştur. Bu konuda en büyük desteğin, kendisine benzer özelliklerde pamuklu dokuma üretecek olan Nazilli Bez Fabrikasına kuruluş aşamasında verildiği görülmüştür.

Nazilli Bez Fabrikasının kuruluşunda Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü Fazlı Turga'nın çok değerli emekleri vardır. Nazilli Bez Fabrikasının kuruluş projesini hazırlama ve kurulacağı yeri kesin olarak tespit etme işi Fazlı Turga'ya verilmiştir.⁷³⁵ Çalışmalar hummalı bir şekilde sürmüştür,⁷³⁶ hazırlıklar devam ederken İktisat Vekili Celal Bayar 16 Temmuz 1937'de Nazilli'ye gelerek incelemelerde bulunmuş ve Fabrika Müdürü Fazlı Turga'dan bilgi almıştır.⁷³⁷

Turga'nın Bakırköy Bez Fabrikasının 1934 yılındaki yenilenmesi sırasında edinmiş olduğu deneyimin bir sonucu olsa gerek, kendisi Nazilli Fabrikasının kuruluşunu çok kısa sürede gerçekleştirmiştir. Nazilli Fabrikasının kuruluş çalışmalarında fabrikanın montajının hızlı bir şekilde tamamlanması ve kısa sürede faaliyete geçmesinden dolayı Turga, Sümerbank İdare Meclisi'nin 30 Aralık 1937 tarihli kararıyla iki maaş ikramiye ile ödüllendirilmiştir.⁷³⁸ Nazilli Basma Fabrikasının açılış törenine katılan Cumhurbaşkanı Atatürk de fabrikanın ürettiği basmaları inceleyerek beğenmiş, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Sümer ve Fabrika Müdürü Fazlı Turga'yı başarılarından dolayı tebrik etmiştir.⁷³⁹

Kuruluş çalışmaları devam ederken Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Müdürlüğü de Nazilli Fabrikasında çalışmak üzere, yabancı ülkelerde basmacılık işinde yetiştirilecek gençleri seçmek için 1935 yılı Nisan ayı başında basına

⁷³⁵ "İlk Basma Fabrikası", **Cumhuriyet**, 30 Teşrinisani 1934, s. 1.

⁷³⁶ "Nazilli Fabrikası", **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1937, s. 4.

⁷³⁷ "Celal Bayar Dün Nazilli Fabrikasını Gezdi", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1937, s. 8

⁷³⁸ **BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Fazlı Turga Özlük Dosyası**, Koli No: 38, Dosya No: 893.

⁷³⁹ "Atatürk Nazilli Fabrikasını Dün Altın Anahtarla Açtı", **Cumhuriyet**, 10 Birinciteşrin 1937, s. 9.

bir ilan vermiş ve sağlanması gereken koşulları açıklamıştır. Buna göre, çinkograf, pantograf, ince tornacı maden ve ahşap üzerine oyma işi yapanlardan, 30 yaşın altındaki gençleri seçmek için bir sınav yapılacak ve seçilenler Nazilli Fabrikasında çalışmak üzere yetiştirilmek için Rusya'ya gönderilecektir.⁷⁴⁰ Gençlerin sınavı 7 Nisan 1935 tarihinde Bakırköy Bez Fabrikasında yapılmış, sınava 25 kişi girmiş ve bunlardan 20'si başarılı olmuştur. Sınavı kazananların 18 Nisan'a kadar günde 1 lira yevmiye ile fabrikada çalışmışlar ve 18 Nisan 1935'te Rusya'ya hareket etmişlerdir.⁷⁴¹

Sümerbank bünyesinde kurulan pamuklu mensucat fabrikalarında çalışacak olan işçilerin çoğu, stajlarını Bakırköy Bez Fabrikasında yapmışlardır. Nitekim Bakırköy Bez Fabrikası İşletme Şefi Osman Yurdseven, 1935 yılının Haziran ayında fabrikada inceleme yapan bir gazeteciye, fabrikanın pamukların balya halinde geldiği ilk dairesinde çalışan çoğu kişinin, Sümerbankın kurulmakta olan yeni dokuma fabrikaları için yetiştirilmekte olan stajyerler olduğunu söylemiştir.⁷⁴² 1939 yılında da Bakırköy Bez Fabrikasında, Ereğli Fabrikasında çalışacak olan işçi ve ustaların yetiştikleri, Ereğli Fabrikasının muvakkat hesabında Bakırköy'de yetişen işçi ve ustaların masrafları için, 12.922.90 liranın bulunmasından anlaşılmaktadır.⁷⁴³

Bununla birlikte, Sümerbank'ın diğer pamuklu fabrikalarında çalışacak olan işçiler iş başvurularını Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne de yapmışlardır. Örneğin 1941 yılında Kayseri Dokuma Fabrikasının çeşitli birimlerine alınacak olan işçilerin gerekli olan evraklarıyla birlikte Kayseri Dokuma Fabrikası ve İstanbul'da Bakırköy Bez Fabrikasına başvurmaları istenmiştir.⁷⁴⁴

Bakırköy Bez Fabrikasının Sümerbank'ın diğer pamuklu fabrikalarına makine desteği verdiği de anlaşılmaktadır. 1941 yılında Bakırköy Bez Fabrikasında boş ve sökülmiş olarak duran 48 eski dokuma tezgâhının 30'u tamir edilerek Kayseri Bez

⁷⁴⁰ "Sümerbank Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Müdürlüğünden", **Cumhuriyet**, 05 Nisan 1935, s. 6.

⁷⁴¹ "Rusya'da Gönderilecek Gençler", **Cumhuriyet**, 09 Nisan 1935, s. 6.

⁷⁴² "Sümerbank'ın Bakırköy Bez Fabrikasında", **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1935, s. 7.

⁷⁴³ **Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, s. 58.

⁷⁴⁴ "Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları Müdürlüğünden", **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1941, s. 4.

Fabrikasına gönderilmiştir. Ayrıca Bakırköy’de kullanılmayan iki eski iplik makinesi de ihtiyaç olan Ereğli Bez Fabrikasına gönderilmiştir.⁷⁴⁵

Bakırköy Bez Fabrikası kurucu müdürü Fazlı Turga, 1953 yılının başında dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından Adana’da o zamanın özel pamuklu fabrikalarının en büyüğü olan Adana Bossa Pamuklu Sanayi Kombinasının projelerini hazırlamakla görevlendirilmiştir. Kısa bir süre sonra bu fabrikanın idaresini devir alma durumu ortaya çıkmış, 1 Eylül 1953 tarihinde Sümerbank’tan istifa etmiştir.⁷⁴⁶ Ancak bu görevine devam ederken 12 Şubat 1954 tarihinde geçirdiği bir kalp krizi sonucu hayata veda etmiştir.⁷⁴⁷

⁷⁴⁵ **1941 Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Raporu**, Ankara, Alaettin Kiral Basımevi, 1942, s. 26.

⁷⁴⁶ **BCA Sümer Holding Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Fazlı Turga Özlük Dosyası**, Koli No: 38, Dosya No: 893.

⁷⁴⁷ Ömer Lütfi Sungan, “Büyük Kaybımız Fazlı Turga”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C:VII, No: 1, (Ocak 1954), s. 1.

SONUÇ

Sanayi Devrimiyle üretim alanındaki en önemli gelişmeler dokuma sektöründe olmuştur ve bu sektör zamanla en önemli sanayi kolu haline gelmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da sanayileşme dokumacılık alanında başlamıştır. Cumhuriyet Hükümetleri de sanayileşmeyi dokuma sektörü ile başlatmışlar, hayata geçirdikleri I. Beş Yıllık Sanayi Planında en büyük yatırım payını tekstil sektörüne ayırmışlar, halkın en önemli tüketim maddesi olan pamuklu dokumaya öncelik vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin mihaniki güç ile çalışan ilk fabrikası olma özelliğine sahip Bakırköy Bez Fabrikası, aynı zamanda Cumhuriyet yönetiminin devraldığı tek pamuklu dokuma fabrikasıdır. Fabrika, devletçilik ilkesinin somut olarak hayata geçirildiği I. Beş Yıllık Sanayi Planı ile genişletilmiş, böylelikle üretime ilk başlayan pamuklu dokuma fabrikası olmuştur.

Elde Bakırköy Fabrikası gibi bir kuruluşun olması, pamuklu dokuma fabrikaları kurarak sanayileşmeye başlayan Devlet için önemli bir örnek teşkil etmiştir. Fabrikanın 1850'ye kadar uzanan tarihi, Sümerbank teşkilatı içindeki konumuna da yansımıştır. Teşkilat içindeki yeri farklı zamanlarda değişiklik gösterse de tecrübesinden yararlanan bir kuruluş olma özelliğine sahiptir. Öyle ki, 25 Haziran 1936 tarihinde yapılan kanuni düzenlemeyle Bakırköy Bez Fabrikası, Türkiye Pamuklu Dokuma ve Pamuk İpliği Anonim Şirketi adını almış, kendisinden üretim hacmi olarak daha büyük olan Kayseri, Nazilli ve Ereğli dokuma fabrikalarının işletilmesi işini yükümlenmiştir. Bu durum daha sonra değişmiş, Sümerbank bünyesindeki tüm pamuklu fabrikaları Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi çatısı altında toplanmışlardır.

Bakırköy Bez Fabrikasının deneyimleri, diğer kurulacak olan pamuklu dokuma fabrikalarının hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Bu deneyimlerden, özellikle Nazilli Basma Fabrikasının kuruluşunda yararlanılmış, Bakırköy Fabrikası adeta bir lokomotif görevi üstlenmiştir. Fabrikanın Sümerbanka devredildikten sonra genişleme projesini hazırlayarak hayata geçiren fabrika müdürü Fazlı Turga, Nazilli Fabrikasının da kuruluş projesini hazırlamıştır. Bu iş için hummalı bir şekilde çalışan Turga, kısa

bir süre içinde fabrikanın açılmasını ve faaliyete geçmesini sağlamıştır. Nazilli Bez Fabrikasında çalışacak usta ve işçilerin seçimi de Bakırköy Bez Fabrikası yöneticileri tarafından yapılmıştır. Seçilenler işlerine başlamadan önce stajlarını yine Bakırköy Bez Fabrikasında yapmışlardır.

Bakırköy Bez Fabrikası, 1934-1950 yılları arasında Sümerbank teşkilatı içinde yurt dışında mensucat eğitimi almış uzmanlar tarafından yönetilmiştir. Fabrika yöneticileri bilgilerini çalışmalarını sırasında hayata geçirirken aynı zamanda uzman oldukları mensucat konusu (özellikle pamuklu dokuma) ile ilgili çeşitli süreli yayınlarda yazılar yazmışlardır. Yazılarında bu sanayi kolundaki teknolojik yenilikleri tanıtmış, sorunlara da değinerek çözümleri için öneriler sunmuşlardır. Mensucat konusunu milli bir dava şeklinde ele almışlar, özel teşebbüs, devlet teşebbüsü ayrımı gözetmemişlerdir. Özellikle üzerinde durdukları ortak konular, mensucatin sanayileşme için en uygun dal olması, mensucatta mutlaka standardizasyon sağlanması, kaliteli ve ucuz mal üretilmesi gerekliliği, mensucatu ihracat için en uygun ürün olması ve mutlaka ihracının sağlanması gerekliliğidir. Mensucat sanayinin geleceği ihracatta görülmüştür.

Fabrika müdürleri Sümerbankın sonradan kurulan diğer pamuklu fabrikalarında da görev almışlar, Bakırköy Bez Fabrikasındaki tecrübelerini bu kuruluşlara da aktarmışlardır. Bunlarla beraber, özel sektöre ait mensucat fabrikalarının kuruluşlarına da katkıda bulunmuşlardır. Fazlı Turga, özel teşebbüs tarafından kurulan Adana Bossa Tekstil Fabrikası'nın yapım projesini dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın isteğiyle hazırlamış, daha sonra da Sümerbanktaki görevinden istifa ederek, adı geçen fabrikanın yönetimini üstlenmiştir.

Bakırköy Bez Fabrikası pamuklu dokuma üretimindeki deneyimlerinin yanı sıra, Sümerbank pamuklu dokuma fabrikaları içinde kadın çalışanların istihdamı ve işçilerine sağladığı sosyal olanaklar açısından da ayrıcalıklı bir yere sahiptir. 1934 yılında genişletilmesinden sonra fabrika, özellikle kadın işçilerin önemli oranda çalıştığı bir kuruluştur. Fabrikanın açılış töreninde bir konuşma yapan Başvekil İsmet Paşa bunu vurgulayarak, memnuniyetini dile getirmiştir. Bu durum 1934-1950 yıl aralığında devam etmiştir. Örneğin 1948 yılında fabrikada çalışan kadın işçilerin oranı %32.84'tür.

1934-1950 yılları arasında toplam 20.690 işçinin çalıştığı Bakırköy Bez Fabrikası, işçilerin geçimlerini sağladıkları bir iş yeri olmakla birlikte aynı zamanda onların sanat, spor gibi çeşitli sosyal faaliyetlere katıldıkları, yemek ve sağlık hizmeti gibi olanakları buldukları bir yuvadır. İncelenen dönemde fabrika işçileri tarafından tiyatrolar sahnelenmiş, fabrikanın boks, kürek ve futbol takımları çeşitli müsabakalara katılmışlardır. Bunlarla beraber fabrika işçi ve memurlarını tasarrufa teşvik etmek için “Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve İşçileri Mahdudeli Kooperatif Şirketi” ve “Bakırköy Bez Fabrikası Memur ve Müstahdem Birikdirme Sandığı” adlarında iki oluşum hayata geçirilmiştir.

Fabrikada işçiler için sağlanan olanakların yanı sıra teknolojiye de önem verilmiştir. Bakırköy Bez Fabrikası 1934-1950 arası dönemde çağının teknolojisini yakalamış bir kuruluş olarak üretimine devam etmiştir. 1934 yılında yapılmış olan büyük genişleme ve teknolojik yenilenmeden sonra, fabrikadaki en önemli genişleme 1950 yılında yapılmıştır. Bununla birlikte dönem içinde fabrika sürekli teknolojik yeniliklerle takviye edilmiş, ihtiyaç olan ambar, hastane gibi ilave binalar da yapılmıştır.

Fabrika 1934-1950 yılları arasında pamuklu dokuma, pamuk ipliği ve iğ şeridi olmak üzere üç ana kalemde üretim gerçekleştirmiştir. Yerli Akala ve Kleveland cinsi pamuklar hammadde olarak kullanılmış, patiska, Amerikan bezi, alaca bezler, kaput bezi, askeri kumaşlar, ham kasarlı ve topu boyalı bezler, renkli-düz satenler, fitilli pantolonluklar, perdelik, döşemelik kumaşlar olmak üzere çok geniş bir yelpazede üretimde bulunmuştur. Söz konusu dönemde fabrikanın toplam pamuklu dokuma üretimi 97.803.742 metredir. Bu rakam Sümerbank pamuklu fabrikaları toplam üretiminin %13.75’idir. Yine aynı dönemde fabrikanın pamuk ipliği üretimi 20.478 tondur. Sümerbank pamuklu fabrikalarının toplam pamuk ipliği üretiminin %13.27’si Bakırköy Bez Fabrikası tarafından sağlanmıştır. Bunlarla beraber, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle pamuklu fabrikalarının ihtiyacı olan iğ şeridi ithalatında zorluk çekilince, 1943 yılında fabrikada iğ şeridi üretmek için bir tesisat kurulmuş, Sümerbank pamuklu dokuma fabrikalarının iğ şeridi ihtiyacının tamamı İkinci Dünya Savaşı sırasında Bakırköy Bez Fabrikası üretimiyle karşılanmıştır.

Fabrika incelenen dönem boyunca pamuklu ürün satışından toplam olarak 34.609.750.63 lira kâr elde etmiştir. Sümerbank pamuklu fabrikaları toplam kârının

%9.97'si Bakırköy Bez Fabrikasına aittir.  r nlerini Sümerbank Yerli Mallar Pazarları aracılığıyla piyasaya ve Devlete satmıştır.

Bakırköy Bez Fabrikası 1934-1950 yılları arasında Türk pamuklu dokuma endüstrisine sadece ürünleriyle değil, fabrika kuruluş projeleri, yeni fabrikalarda çalışacak olan işçi ve memurların seçilme ve eğitimi gibi konularda da katkıda bulunmuştur. Türkiye'de kurulan sanayinin ilk dalı olan pamuklu dokumanın ilk fabrikası olarak, çok özel ve önemli bir yere sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Fon No	Dosya No	Yer No	Tarih
30.10.00	126	160.126.14	09.12.1931
30.18.12	57	30.57.08	28.07.1932
30.18.12	60	30.60.03	21.08.1932
30.18.12	10	33.10.18	20.02.1933
30.18.12	48	37.49.09	24.06.1933
30.18.12	58	35.58.17	17.08.1933
30.18.12	21	44.21.08	11.04.1934
30.13.12	32	54.32.04	28.04.1935
30.18.12	67	57.67.09	09.08.1935
30.10.00	362	200.362.16	14.08.1935
39.18.12	44	65.44.008	27.05.1936
30.18.12	12	60.12.005	12.12.1936
30.18.12	6	71.6.2	26.01.1937
30.18.12	100	80.100.007	09.12.1937
30.18.12	27	82.27.19	07.04.1938

30.12.12

98

85.98.03

15.11.1938

BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ahmet Fazlı Turga Özlük Dosyası, Koli No: 38, Dosya No: 893.

BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Mustafa Nihat Alpar Özlük Dosyası.

BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Osman Akçam Özlük Dosyası.

BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Ömer Alageyik Özlük Dosyası, Koli No: 29, Dosya No: 22624.

BCA Sümer Holding A.Ş. Bakırköy Bez Fabrikası Arşivi Şefkaki Türkekul Özlük Dosyası, Koli No: 680, Dosya No: 22937

Sümerbank İşçi ve Memurlardan Mürekkep Tiyatro Ekibi Tarafından Verilen Temsile Ait Program.

RESMİ RAPORLAR

Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi 1936 Birinci

Hesap Yılına Ait Bilanço ve İdare Meclisi Raporu, 1937.

Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi 1937 İkinci

Hesap Yılına Ait Bilanço, Kâr ve Zarar ve İdare Meclisi Raporu,

İstanbul, Fazilet Basımevi, 1938.

Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Türk Anonim Şirketi Hissedarlar

Umumi Heyeti Fevkalade Toplantısına Ait İdare Meclisi Raporu,
1938.

HOSLİ : Bakırköy Bez Fabrikası Hakkında Rapor, 1943.

İŞletmede İnsan ve İŞçi Meseleleri, (Ek Rapor), Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası,
1945.

LANDAU, Hans: Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Bakırköy Fabrikalarına Ait Rapor,
Ankara, 08.08.1938.

Sümerbank 1934 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Murakıplar Raporu, Bilanço, K r ve Zarar Hesabı, Ulus Matbaası,
Ankara, 1935.

Sümerbank 1935 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Murakıplar Raporu, Bilanço, K r ve Zarar Hesabı, Ankara, 1936.

Sümerbank 1936 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Murakıplar Raporu, Bilanço, K r ve Zarar Hesabı, Ankara, 1937.

Sümerbank 1937 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Murakıplar Raporu, Bilanço, K r ve Zarar Hesabı, Ankara, 1938.

Sümerbank 1939 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait idare Meclisi Raporu,
Bilanço, K r ve Zarar Hesabı ile Müessese ve TeŐebb slerimizin
Bilanço, K r ve Zarar Hesapları, Ankara, Titaş Basımevi, 1940.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1939 Yılı Umumi Murakabe
Heyeti Raporu, Ankara, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1940.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma

Fabrikaları Müessesesi 1939 Yılı Umumi Murakabe heyeti Raporu,

Ankara, Alaeddin Kıral Basımevi, 1940

Sümerbank 1940 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,

Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1941.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Başarı

Matbaası, 1941.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Birleşik Pamuk İpliği ve Dokuma

Fabrikaları Müessesesinin 1940 Yılı Raporu, İstanbul, Ülkü Matbaası, 1941.

Sümerbank 1941 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,

Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1942.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1941 Yılı Raporu, Ankara,

Alaeddin Kıral Basımevi, 1942.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1941

Yılı Raporu, Ankara, Ulusal Matbaa, 1942.

Sümerbank 1942 Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu, Bilanço,

Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1943.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe

Heyeti Raporu, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları

Müessesesi 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara,

Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943.

Sümerbank 1943 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1944.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1943 Umumi Murakabe Heyeti
Raporu, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1944.

Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1943
Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, Başvekâlet Devlet
Matbaası, 1944.

Sümerbank 1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1945.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1944 Yılı Umumi Murakabe
Heyeti Raporu, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1945.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi 1944
Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal Basım ve Ciltevi, 1945.

Sümerbank 1945 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1946.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1945 Yılı Umumi Murakabe
Heyeti Raporu, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1946.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları
Müessesesi 1945 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara, İdeal
Basım ve Ciltevi, 1946.

Sümerbank 1946 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,
Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İstanbul, 1947.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1946 Yılı Raporu.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları

Müessesesi 1946 Yılı Raporu.

Sümerbank 1947 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu,

Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1948.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1947 Yılı Raporu.

Sümerbank 1948 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait idare Meclisi Raporu

Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1949.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1948 Yılı Raporu.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları

Müessesesi 1948 Yılı Raporu.

Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,

Bilanço, Kâr ve Zarar Hesabı, İzmit, Selüloz Basımevi, 1950

Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi 1949 Senesi Bilançosu ve Kâr ve

Zarar Hesabı.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1949 Yılı Raporu.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank İplik ve Dokuma Fabrikaları

Müessesesi 1949 Yılı Raporu.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank Bakırköy Sanayii Müessesesi

1949 Yılı Rapor.

Sümerbank 1950 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclisi Raporu,

Bilançosu, Kâr ve Zarar Hesabı, Ankara, 1951.

Sümerbank Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi 1950 Yılı Bilançosu, Kâr ve

Zarar Hesabı.

Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti Sümerbank 1950 Yılı Raporu.

T.C. İktisat Vekâleti Sümerbank'ın Yeni Kurduğu Fabrikaların Tesislerine ve

Bankanın Bazı İştiraklerine Dair Raporlar, Cilt: 1, Rapor: 1-11, No: QQ-2-A-21-248, Ankara, 1940.

TURGA Fazlı, AYDEMİR Süreyya, BÜKTAŞ, Bülent, v.d: Devlet Endüstrisinde

Çalışan Personelin İşletmeler Civarına Yerleştirme Şekilleri Hakkında

Rapor, No: QQ-2, 113/96, 22.11.1945.

TURGA, Fazlı: Muhtelif Tekstil Makinelerinin Memleketimizde İmal Hakkında

Rapor, No: QQ-2, 16/3-217, 5.4.1947.

RESMİ YAYINLAR

TBMM Zabıt Ceridesi (IV. Dönem), C:15, İçtima: 2, 53. İnikat, 18.5.1933

Başbakanlık İstatistik Yıllığı, C: 14, No: 226, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1944.

Başbakanlık İstatistik Yıllığı, C: 17, No: 303, İstanbul, Hüsniyat Basımevi, 1949.

Düster, Üçüncü Tertip, C: 13, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1932.

Düster, Üçüncü Tertip, C: 14, Başvekâlet Matbaası, Ankara, 1933.

KİTAPLAR

- AFETİNAN A.: **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, Ankara, TTK Basımevi, 1972.
- AFETİNAN A.: **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989
- AKDAĞ, Mustafa: **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi 1453-1559**, C: 2, Ankara, TTK Basımevi, 1971.
- AKIN, Fehmi: **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.
- AKTAN, Reşat: **Türkiye İktisadi**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, t.y.
- ALOBAN, Köksal Bilge-İLKİN A. Rasih: **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Yayını, 1973.
- APAK, Kemalettin, AYDINELLİ, Cevat, AKIN, Mehmet: **Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri**, İzmit, Selüloz Basımevi, 1952.
- ATABAKI, Touraj, BROCKETT, Gavin D: **Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012.
- : **Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1987.
- ATAY, Falih Rıfkı: **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya: **İkinci Adam 1884-1938**, C: I, İstanbul, Remzi

Kitabevi, 1980.

-----: **Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası Esas**

Mukavelename, İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1936.

-----: **Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası**

Memur ve Müstahdemini Biriktirme ve Yardım

Sandığı Talimatnamesi, İstanbul, Bakırköy Bez ve

Pamuklu Mensucat Fabrikası T.A.Ş. Yayını, t.y.

-----: **Bakırköy Rehberi**, İstanbul, Bakırköy Belediyesi

Yayını, 1987.

BARAKAN, Ömer Lütfü: **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem

Yayınları, 1980.

Bakırköy Rehberi, İstanbul, İki Nokta Araştırma Basın Yayın Organizasyon, 1987.

BAŞAR, Ahmet Hamdi: **Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye**,

İstanbul, Tan Matbaası, 1945.

BELDİCEANU, Nicoara: **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı’da Tımar**,

Ankara, Teori Yayınları, 1985.

BORATAV, Korkut: **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara, Savaş Yayınevi, 1982.

BORATAV, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, Ankara, İmge

Kitabevi, 2003.

BORATAV, Korkut: **100 Soruda Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, Gerçek

Yayınevi, 1974.

CHF Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, Ulus Basımevi

1935.

CHF Programı, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

CHF Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

CHF Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

DALSAR, Fahri: **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**,

İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını,

1960.

DERİN, Haldun: **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi,

1940.

DİRİMTEKİN, Halil: **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1987.

DİKBAŞ, Nazım, KURUYAZICI, Hasan: **Batılılaşan İstanbul'un Ermeni**

Mimarları, İstanbul, Uluslararası Hrant Dink Vakfı

Yayımları, 2010.

DİVİTÇİOĞLU, Sencer: **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu Marksist**

Üretim Tarzı Kavramı, İstanbul, Türkiye İş Bankası

Kültür Yayınları, 2010.

DÖLEN, Emre: **Tekstil Tarihi: Dünyada ve Türkiye'de Tekstil Teknolojisinin**

ve Sanayinin Tarihsel Gelişimi, İstanbul, Marmara Üniversitesi

Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, 1992.

-----: **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C: I, İstanbul, Kültür

Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994.

- ELDEM, Vedat: **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Ankara, TTK Basımevi, 1994.
- ELDEM, Vedat: **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye** İstanbul, Milliyet Yayınları, 1971.
- ELDEM, Vedat: **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.
- ERGİN, Feridun: **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, y.y. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979.
- GÜRAN, Tevfik: **İktisat Tarihi**, İstanbul, Arar Yayıncılık, 1991.
- HAMDİ, Ahmet: **İktisadi Devletçilik**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931.
- HİÇYILMAZ, Ergun: **Türk Spor Tarihi**, İstanbul, Demet Ofset, 1974.
- İLGEN, Abdulkadir: **1921 Türkiye Sanayi Sayımları**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2008.
- İNALCIK, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, C: 1, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2000.
- İNALCIK, Halil: **Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- İNÖNÜ, İsmet: **Hatıralar**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- İNÖNÜ, İsmet: **Hatıralar**, 2. Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- : **İstanbul Ansiklopedisi**, C: IV, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 1946-1948.

İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933), Ankara, Başvekâlet

Matbaası, 1933.

İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul, C: IV, İstanbul Yayınevi, 1946-1948.

KARAL, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, C: 6,

Ankara, TTK Yayınevi, 1954.

KARAL, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi-Islahat Fermanı Devri (1861-1876)**, C: 7,

Ankara, TTK Basımevi, 1995.

KAZGAN, Gülten: **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, İstanbul, Bilgi

Üniversitesi Yayınları, 2008.

KEPENEK, Yakup: **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye**

Ekonomisi, Ankara, Savaş Yayınları, 1984.

KEPENEK, Yakup: **Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Verso Yayıncılık, 1990.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan: **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi

Kitabevi, 2004.

KİPAL Ulaş, UYANIK, Özgür: **Türkiye Milli İktisat Tarihi (Devletçilik)**, İstanbul

Kaynak Yayınları, 2001

KUNT, AKŞİN, FAROĞHİ v.d: **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**,

C: 3, İstanbul, Cem Yayınları, 2005.

KURDAKUL, Necdet: **Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve**

Kapitülasyonlar, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981.

KURUÇ, Bilsay: **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C: I, Ankara, Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.

KURUÇ, Bilsay: **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C: II, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.

KURUÇ, Bilsay: **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.

METİNSOY, Murat: **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Savaş ve Gündelik Yaşam**, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

ORTAYLI, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

Osmanlı 3 İktisat, Ankara, TTK Basımevi, t.y.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914, (Ed: İnalçık Halil-Quataert Donald), C: 2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.

ÖKÇÜN, Gündüz: **Osmanlı Sanayi 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1971.

ÖKÇÜN, Gündüz: **Türkiye İktisat Kongresi 1923 İzmir - Haberler- Belgeler- Yorumlar**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1971.

ÖLÇEN, Ali Nejat: **Kemalizmin Ekonomisi**, Ankara, Güldiken Yayınları, 2000.

ÖNSOY, Rifat: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası** Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

ÖKTE, Ertuğrul Zekai: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri (1922-1938)**, C: I, İstanbul, İstanbul Tarihi Araştırmalar Vakfı İstanbul Araştırma Merkezi Yayını, 2000.

ÖREROĞLU, Mert: **Cumhuriyet Döneminde Türk Sanayinin Kuruluşu ve Nazilli Basma Fabrikası**, Ankara, Teknoed Yayınları, 2004.

- PAMUK, Şevket: **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- PAMUK, Şevket: **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- PAMUK, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- PARASIZ, İlker: **1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi Dünyada ve Ülkemizdeki Etkileri**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2011.
- SAĞLAM, Dündar: **Türkiye Ekonomisinin Yapısı ve Temel Sorunları**, Ankara, Sanem Matbaası, t.y.
- SERTOĞLU, Mithat: **Türkiye'de Sanayileşmenin Tarihçesi ve Tanzimat Devrimi**, İstanbul, İstanbul Gazetesi Yayını, 1973.
- SEVİNÇ, Necdet: **Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü**, İstanbul, Hamle Yayıncılık, t.y.
- SOYAK, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- TABAKOĞLU, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009.
- TAYANÇ, Tunç: **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1973.
- Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940.
- Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim: **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi**

Politika Arayışları, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık,
2009.

TEKELİ İlhan, İLKİN Selim: **İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci**

Dünya Savaşı Türkiyesi, C: II, İstanbul, İletişim
Yayıncılık, 2014.

TEKELİ İlhan, İLKİN Selim: **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin**

Oluşumu, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık,
2009.

TEZ, Zeki: **Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi**, İstanbul,

Doruk Yayıncılık, 2008.

TEZEL, Yahya Sezai: **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**, İstanbul,

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1994.

TUĞLACI, Pars: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşma Dönemi ve Balyan**

Ailesi, İstanbul, İnkılap ve Aka Yayınları, 1981.

TUNA, Serkan: **Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)**

İstanbul, Derlem Yayınları, 2009.

TUNA, Turgay: **Ayastafenos'tan Yeşilköy'e**, İstanbul: Borusan Holding Yayını,

2002.

-----: **Türkiye'de Devletçilik**, (der: Nevin Coşar), İstanbul, Bağlam

Yayıncılık, 1995.

Türkiye Ekonomisinin 50 Yılı, İstanbul, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler

Akademisi Yayını, t.y.

Türkiye’de Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50 Yılı, Ankara, Devlet İstatistik

Enstitüsü Yayını, 1973.

Türkiye’de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii, Ankara, Türkiye Ticaret

Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını,
1958.

TÜRKDOĞAN, Orhan: **Sanayi Sosyolojisi Türkiye’nin Sanayileşmesi Dün-**

Bugün-Yarın, Ankara, Töre Devlet Yayınevi, 1981.

TOPRAK, Zafer: **Sümerbank Holding A.Ş.**, İstanbul, Creative Yayıncılık,
1988.

UÇAROL, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi: Kuruluşundan İstanbul’un
Fethine Kadar**, C: I, Ankara, TTK Basımevi, 1947.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi: İstanbul’un Fethinden Kanuni
Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar**, C: 2, Ankara,
TTK Yayınevi, 1983.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi: XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII.
Yüzyıl Sonuna Kadar**, C: 3, Ankara, TTK Basımevi,
1977.

YARIŞ, Sümeyra: **İstanbul’un 100 Sanayi Kuruluşu**, İstanbul, İstanbul
Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yayını, 2012.

YILDIZ, Doğan: **Çağlar Boyu Türklerde Spor**, İstanbul, Telebasım Yayıncılık,
2002.

ZEYTİNOĞLU, Erol: **Türkiye Ekonomisi Dersleri**, İstanbul, Kutulmuş Matbaası,
1970.

MAKALELER

ALAGEYİK, Ömer: “Bakırköy Bez Fabrikası’nın Kısa Bir Tarihçesi”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.I, No:2, Ağustos 1948, s. 18-19.

ALAGEYİK, Ömer: “Dokuma Tezgâhında Yeni Buluşlar”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VII, No:4, Nisan 1954, s. 150-151.

ALAGEYİK, Ömer: “Elektrik Bunalımı ve Sanayimizin Üretim Kaybı”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 94, 15 Aralık 1973, s. 3-4.

ALAGEYİK, Ömer: “Enerji Davamız”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. VI, No: 6, Haziran 1953, s. 195-196.

ALAGEYİK, Ömer: “Enerji Davamız II”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VII, No: 5, Mayıs 1954, s. 162-163.

ALAGEYİK, Ömer: “Enerji Davamız III”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VII, No: 6, Haziran 1954, s. 198-201.

ALAGEYİK, Ömer: “İhracatta Vergi İadesi”, **Yeni Sanayi Dünyası**, C:III, No: 30, Şubat 1966, s. 3-5.

ALAGEYİK, Ömer: “İhracatta Vergi İadesi Konusunun Hazin Durumu”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. XVIII, No: 3, Mart 1965, s. 79-83.

ALAGEYİK, Ömer: “İkinci Devre Toplu Sözleşmeler Başlarken”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 6, Temmuz 1966, s. 8-9.

- ALAGEYİK, Ömer: “İstanbul Sanayinin Elektrik Problemi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 85, 15 Mart 1973, s. 2-3.
- ALAGEYİK, Ömer: “Kaçırılan Fırsatlar”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 73, 15 Mart 1972, s. 11.
- ALAGEYİK, Ömer: “Kalkınma ve Sınai Mamullerimizin İhracı Meselesi”, **Yeni Sanayi Dünyası**, No: 50, Ekim 1967, s. 6-7.
- ALAGEYİK, Ömer: “Ortak Pazar Karşısında Türkiye Mensucat Sanayii”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. XIX, Mart 1966, s. 79-83.
- ALAGEYİK, Ömer: “Pamuklu Mensucat Yatırımlarında Kritik Nokta ve İhracatta Vergi İadesinin Önemi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 105, 15 Kasım 1974, s. 5-6.
- ALAGEYİK, Ömer: “Sanayi Mamulleri İhracı ve Pamuklu Mensucat”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No:18, 15 Ağustos 1967, s.7-9.
- ALAGEYİK, Ömer: “Sanayicilere Son Uyarı”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 68,15 Ekim 1971, s. 3.
- ALAGEYİK, Ömer: “Sanayide Standardın Rolü ve Önemi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 81, 15 Kasım 1972, s. 7-8.
- ALAGEYİK, Ömer: “Sermaye-Emek-Verim Münasebetleri Ücretler”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 67, 15 Eylül 1971, s. 9.
- ALAGEYİK, Ömer: “Sümerbank Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C. 4, No: 2, Şubat 1951, s. 54-55.
- ALAGEYİK, Ömer: “Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. 4, No: 8, Ağustos 1951, s. 242-247.

ALAGEYİK, Ömer: “Tekstil Sanayinde Pamuklu Tüylü Mamuller ve Döviz Kaynağı”

İstanbul Sanayi Odası Dergisi, No: 61, 15 Mart 1971, s.9.

ALAGEYİK, Ömer: “Türkiye Birinci İstişari Enerji Kongresi”, **Mensucat Meslek**

Dergisi, C.VI, No: 4, Nisan 1953, s. 119-120.

ALAGEYİK, Ömer: “Türkiye Mensucat Sanayii Tesis Kapasitesi ve İhracat Davası”

Mensucat Meslek Dergisi, C. XIII, No: 11, Kasım 1960,

s. 433-439.

ALAGEYİK, Ömer: “Türkiye Mensucat Sanayii Tesis Kapasitesi ve İhracat Davası

II”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. XIII. No: 12, Aralık 1960,

s. 481-487.

ALAGEYİK, Ömer: “Türkiye Mensucat Sanayinin Kurtuluş Yolu”, **Mensucat**

Meslek Dergisi, C. XVII, No: 8, Ağustos 1964, s. 407-409.

ALAGEYİK, Ömer: “Türkiye’de Mensucat Sanayiinin Tarihçesi”, **İstanbul Sanayi**

Odası Dergisi, No: 16, (15 Haziran 1967), s. 9-11.

ALAGEYİK, Ömer: “Üçüncü Beş Yıllık Plan Çalışmaları Münasebetiyle Mensucat

Sanayimiz”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, No: 62,

15 Nisan 1971, s. 7-8.

ALTUĞ, Sedat Saip: “Sümerbank Bakırköy Sanayii Müessesesi 100 Yaşında”,

Mensucat Meslek Dergisi, C.IV, No: 4, Ocak 1951, s. 28-32.

AYDEMİR, Şevket Süreyya: “Artık Devletçilik Yetmez”, **Cogito**, Güz 1994,

s. 231-232.

- BATUR, Afife: “Balyan Ailesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 35-41.
- BATUR, Afife: “19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Etkin Bir İsim: Balyanlar”, **İstanbul’un Ermeni Mimarları**, İstanbul, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, 2010, s. 34-57.
- CAVİD, Selim: “Bakırköy Bez Fabrikası”, **İktisadi Yürüyüş**, C.II, No: 3, İstanbul, 15 Ocak 1940, s. 23.
- CAVİD, Selim: “Nazilli Kombinası”, **İktisadi Yürüyüş**, C.II, No: 21, İstanbul, 15 Ekim 1940, s. 3-4.
- ÇATAK, Nafiz: “Pamuklu Sanayii”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, İstanbul, Mart 1974, s. 23-24.
- ÇİZAKÇA, Murat: “Fiyat Tarihi ve Bursa İpek Sanayii: Osmanlı Sanayiinin Çöküşü Üzerine Bir İnceleme 1550-1650”, **Toplum ve Bilim**, No: 11, Güz 1980, s. 89-114.
- DEMİR, Tanju: “18. Yüzyıl Sonunda Denizli Tekstil Sanayii”, **Toplumsal Tarih**, No: 11, Kasım 1999, s. 56-59.
- EROĞLU, Hamza: “Atatürk ve Devletçilik”, **Bellekten**, Cilt: LII, Sayı: 204, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s. 833-848.
- EROĞLU, Hamza: “Türkiye’de Devletçilik ve Sağladığı Yararlar”, **Atatürk Döneminin Sosyo Ekonomik Sorunları Semineri**, Ankara, (y.y), 1982, s. 14-20.

FAROGHI, Suraya:“Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun**

Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed: İnalcık, Halil, Quataert

Donald, C. II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 545-562.

GİZ, Adnan: “1863 İstanbul Sergisi”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**,

No: 28, 15 Haziran 1968, s. 23-25.

GİZ, Adnan: “Dünya Sergilerinde Türk Mamulleri”, **İstanbul Sanayi Odası**

Dergisi, No: 18, 15 Ağustos 1962, s. 11-13.

GİZ, Adnan: “Eski Türk Sanayiinde Gedik Usulü”, **İstanbul Sanayi Odası**

Dergisi, No: 32, 15 Ekim 1968, s. 14-17.

GİZ Adnan: “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**,

No: 33, 15 Kasım 1968, s. 16-19.

GİZ, Adnan: “İslimye Çuha Fabrikası”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**,

No: 27, 15 Mayıs 1968, s. 15-16.

GİZ, Adnan: “İstanbul’da İlk Sanayi Mektebinin Kuruluşu”, **İstanbul Sanayi**

Odası Dergisi, No: 35, 15 Ocak 1969, s. 20-22.

GİZ, Adnan: “İstanbul’da İlk Sınai Tesislerinin Kuruluş Yılı 1805”, **İstanbul**

Sanayi Odası Dergisi, No: 23, 15 Ocak 1968, s. 25-26.

GİZ, Adnan: “Tanzimat’ın Sanayimiz Üzerindeki Yıkıcı Etkileri”, **İstanbul**

Sanayi Odası Dergisi, No: 29, 15 Temmuz 1968, s. 15-17.

GİZ, Adnan: “Türkiye’de İlk Buhar Makineleri”, **İstanbul Sanayi Odası**

Dergisi, No: 57, 15 kasım 1970, s. 7-8.

HALİL, Neşet: “TBMM’de İktisadi Mevzuat”, **Ülkü Halkevleri Mecmuası**,

C.II, No: 9, Ekim 1933, s. 228-230.

HÜSREV, İsmail: “Beş Senelik Programın Manası”, **Kadro**, No: 27, Mart 1934,
s. 26-29.

İLKİN, AKIN: “Atatürk Döneminde Sanayi Politikası”, **Atatürk Döneminde
Türkiye Ekonomisi Semineri**, İstanbul, Yapı Kredi Bankası
Yayını, 1982, s. 88-113.

İLKİN, Selim: “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanlarının
Rolü”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Ankara, Salim Toraman
Matbaası, 1979-1980 Özel Sayısı, s. 257-286.

İNALCIK, Halil: “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar
Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, **ODTÜ Gelişme
Dergisi**, (1979-1980 Özel Sayısı), s. 1-65.

KEYDER, Çağlar: “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVIII. ve XIX. Yüzyılında İmalat
Sanayii”, **Osmanlı 3 İktisat**, Ankara, TTK Basımevi, (t.y)
s. 239-278.

KÜÇÜKERMEN, Önder: “Bakırköy Pamuklu Sanayi İşletmesi”, **Dünden Bugüne
İstanbul Ansiklopedisi**, C.I, İstanbul, Kültür Bakanlığı
ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, s. 558.

KOÇU, Reşat Ekrem: “Bakırköy Bez Fabrikası”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: IV,
İstanbul, İstanbul Yayınevi, 1960, s. 1904-1906.

KONGAR, Emre: “Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları”, **Türkiye’de
Devletçilik**, der. Nevin Coşar, İstanbul, Bağlam Yayıncılık,
1995, s. 219-243.

MCGOWAN, Bruce: “Ayanlar Çağı 1699-1812”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun**

Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Ed. Halil İnalçık, Donald

Quataert, C.II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 761-867

MEHMETOĞLU, Tefik Pars Pire: “Bakırköy Bez ve Pamuklu Mensucat Fabrikası

ve Eski Basmahane”, **Yarım Ay**, C. II, No: 38, 1939, s. 25.

MENTEŞOĞLU, F. Osman: “Sümerbank Yerli Mallar Pazarı”, **İktisadi Yürüyüş**,

C.6, No: 125, 1 Mart 1945, s. 19.

NACAR, Can: “Bir hayvan Kadar Bile Değerimiz Yoktu İkinci Dünya Savaşı

Döneminde Türkiye Devlet İşletmelerinde Çalışan İşçiler”,

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Emek Tarihi,

der. Tauraj Atabaki-Gavin Brockett, İstanbul, İstanbul Bilgi

Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 153-176.

NEDİM, Vedat: “Niçin ve Nasıl Sanayileşmemiz Lazım”, **Kadro**, No: 6, Haziran

1932, s. 13-18.

ÖNSOY, Rifat: “Osmanlı İmparatorluğu’nun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler

ve Sergi-i Umum-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi)”, **Belleten**,

C.XLVLL, No: 185, Ankara, TTK Basımevi, 1983, s. 195-235.

ÖNSOY, Rifat: “Tanzimat Dönemi İktisat Politikası”, Tanzimat’ın 150.

Yıldönümü Uluslararası Sempozyumundan Ayrıbasım,

Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 255-262.

PALAMUT, Mehmet E: “Atatürk’ün Devletçilik Anlayışı”, **İstanbul Sanayi Odası**

Dergisi, No: 196, Haziran 1982, s. 24-28.

- SARC, Ömer Celal: “Tanzimat ve Sanayimiz”, **Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, s. 423-440.
- SİLİER, Oya: “1930’larda Devletçilik ve Dış Ticaret”, **Boğaziçi Üniversitesi Dergisi**, No: 6, 1978, s. 99-107.
- “Sümerbank’ın Tarihi Tekamülü ve Bugünü”, **İktisadi Yürüyüş**, C.XV, No: 309, 31 Ocak 1954, s. 14-15.
- SUGAN, Ömer Lüfi: “Büyük Kaybımız Fazlı Turga”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. VII, No: 1, Ocak 1954, s. 1-2.
- SÜMERLER, Faruk: “Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesinde Kıdemli İşçilere Teşvik Primi Dağıtılması Dolayısıyla Yapılan Spor Hareketleri”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C. III, No: 5, Mayıs 1990, s. 132-135.
- SÜREYYA, Şevket: “Programlı Devletçilik”, **Kadro**, No: 34, Ekim 1934, s. 5-13.
- TEKİN, Saadet: “Sanayileşmenin İlk Örneklerinden Biri: Nazilli Basma Fabrikası”, **Tarih ve Toplum**, No: 230, Şubat 2003, s. 20-26.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.I, No: 3, Eylül 1948, s. 34.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii II”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.I, No: 4, Ekim 1948, s. 57.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii III”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.I, No: 5, Kasım 1948, s. 70.

- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii X”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 2, Şubat 1949, s. 28-29.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 3, Mart 1949, s. 44.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuklu Sanayii IV ”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 7, Temmuz 1949, s. 137-138.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii V”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. II, No: 9, Eylül 1949, s. 194-195.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii VI”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. II, No: 10, Ekim 1949, s. 217-218.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii VII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 11, Kasım 1949, s. 245.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii VIII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 12, Aralık 1949, s. 271-272.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii IX”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C. III, No: 1, Ocak 1950, s. 18-19.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii X”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 2, Şubat 1950, s. 47.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XI”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 3, Mart 1950, s. 68-69.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 11, Kasım 1950, s. 264-266.

- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XIII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No: 5, Mayıs 1952, s. 133-135.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XIV”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No: 6, Haziran 1952, s. 159-161.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XV”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No: 7, Temmuz 1952, s. 197-199.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XVI”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No: 8, Ağustos 1952, s. 224-225.
- TURGA, Fazlı: “Bizde ve Dışarıda Pamuk ve Pamuklu Sanayii XVII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No:9, Eylül 1952, s. 259-260.
- TURGA, Fazlı: “(Casablances) Çekme Tertibatlı Pamuk Fitol Makineleri”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 4, Nisan 1950, s. 79-83.
- TURGA, Fazlı: “Denizli Röportajı”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 4, Nisan 1950, s. 93-94.
- TURGA, Fazlı: “Denizli Röportajı II”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 5, Mayıs 1950, s. 111-113.
- TURGA, Fazlı: “Denizli Röportajı III”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.III, No: 7, Temmuz 1950, s. 175-177.
- TURGA, Fazlı: “Dikiş İplikleri ve Bunların Numaralandırılması I”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 1, İstanbul, Ocak 1949, s. 2.
- TURGA, Fazlı: “Dikiş İplikleri ve Bunların Numaralandırılması II”, **Feshane Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 2, Şubat 1949, s. 18.

- TURGA, Fazlı: “Diyarbakır Röportajı”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 5,
Mayıs 1949, s. 77.
- TURGA, Fazlı: “Diyarbakır Röportajı II”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 6,
Haziran 1949, s. 104-105.
- TURGA, Fazlı: “Diyarbakır Röportajı III”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II, No: 7,
Temmuz 1949, s. 134.
- TURGA, Fazlı: “Diyarbakır Röportajı IV”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.II,
No: 8, Ağustos 1949, s. 159-160.
- TURGA, Fazlı: “Nastrofil Yüksek Çekmeli İplik Makineleri”, **Mensucat Meslek
Dergisi**, C.III, No: 6, Haziran 1950, s. 149-154.
- TURGA, Fazlı: “Tekstil Sanayinin Bugünkü Durumuna Bir Bakış”, **Karınca
Kooperatif Postası**, No: 138, Haziran 1948, s. 51.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Bir İşçiye Çok Tezgâh Tahsisi Her Zaman Ekonomik Midir?”,
Mensucat Meslek Dergisi, C.II, No: 5, Mayıs 1949, s. 74-75.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Bir İşçiye Çok Tezgâh Tahsisi Her Zaman Ekonomik Midir?”,
Mensucat Meslek Dergisi, C.II, No: 6, Haziran 1949,
s. 100-102.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Bir İşçiye Birden Fazla Tezgâh Tahsisi Ekonomik Midir?”,
Mensucat Meslek Dergisi, C.II, No: 7, Temmuz 1949,
s. 127-129.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Dokuma Sanayinde Metrix Numara ve Tex Numara Sistemi”,
Mensucat Meslek Dergisi, C.XII, No:8, Ağustos 1959,
s. 316-322.

- TÜRKEKUL, Şefkati: “Film Basmacılığı”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: III, Mart 1951, s. 68-71.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “İplik İstihsal Planları ve Ekonomi”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 1, İstanbul, Ocak 1951, s. 3-6.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “İplik Makinelerinin Verimine Büküm Sayısının Tesirleri”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.I, No: 4, Nisan 1948, s. 51-53.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 7, Haziran 1951, s. 196-199.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri II”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 8, Ağustos 1951, s. 242-234.
- TÜRKEKUL, Şefkati, “Mensucat işletmelerinde Ücret Problemleri III”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 9, Eylül 1951, s. 263-268.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri IV”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 10, Ekim 1951, s. 297-301.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri V”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 11, Kasım 1951, s. 335-338.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri VI”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No: 1, Ocak 1952, s. 12-15.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Mensucat İşletmelerinde Ücret Problemleri VII”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.V, No: 4, Nisan 1952, s. 104-105.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Pamuklu Mensucat Sanayimizin Gelişmesi Frenlenmemelidir” **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VI, No: 3, Mart 1953, s. 85-88.

- TÜRKEKUL, Şefkati: “Ring İplik Makinelerinin Nazari İstihsal Planlarında Fiili Kıymetlere Yer Vermek Hata Mıdır?”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 5, Haziran 1951, s. 163-167.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Sanayileşme Savaşında Üç Nokta”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VIII, No: 8, Ağustos 1955, s. 229-230.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Sorun Cevap Verelim”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.XIX, No: 12, Aralık 1966, s. 533-543.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Sorun Cevap Verelim”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.XX, No: 1, Temmuz 1967, s. 28-29.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Tekstil Mühendisleri İş Başına”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.VI, No: 2, Şubat 1953, s. 43-44.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Tekstil Standardizasyonuna Dair Bir Görüş”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.XIV, No: 7, Temmuz 1961, s. 313-324.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Tex’in İplik Numaralama Sistemi Olarak Tatbiki”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.XIV, No: 12, Aralık 1961, s. 535-538.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Türkiye Tekstil Endüstrisinin Gelişme Yönü”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.XX, No: 7, Temmuz 1967, s. 269-279.
- TÜRKEKUL, Şefkati: “Yurdda Pamuk Standardizasyonuna Doğru”, **Mensucat Meslek Dergisi**, C.IV, No: 2, Şubat 1951, s. 35-38.
- “Türkiye’de Pamuklu ve Yünlü Sanayi”, **Sümerbank Üç Aylık Bülten**, No: 1, Ankara, Ocak-Mart 1935, s. 5-10.
- YAZMAN, Ekrem: “Nazilli Pamuk İstasyonu”, **İktisadi Yürüyüş**, C.II, No: 21, 15 Ekim 1940, s. 5-6.

YILMAZ, Serap: “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dokuma Endüstrisine Genel Bir Bakış ve Fransa ile İpek Kumaş Ticareti”, (X. Türk Tarih Kongresinden Ayrıbasım), Ankara, TTK Basımevi, 1993, s. 1651-1670.

ZAİM, Sabahattin: “Mensucat Sanayiinin Türk Sanayi Hayatındaki Yeri ve Ehemmiyeti”, **Siyasi İlimler Mecmuası**, C:XXV, No: 289, s. 19-26.

SÜRELİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Belleten

Boğaziçi Üniversitesi Dergisi

Cogito

İstanbul Sanayi Odası Dergisi

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

İktisadi Yürüyüş

Karınca Kooperatif Postası

Kadro

Mensucat Meslek Dergisi

ODTÜ Gelişme Dergisi

Sünerbank Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi

Sümerbank Üç Aylık Bülten

Tarih ve Toplum

Toplum ve Bilim

Toplumsal Tarih

Ülkü Halkevleri Mecmuası

Yarım Ay

Yeni Sanayi Dünyası

GAZETELER

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Milliyet

Son Posta

Ulus

Vakit

Yeni Asır

TEZLER

Buluş, Abdülkadir: **Osmanlı Tekstil Sanayi Hereke Fabrikası**, (Basılmamış

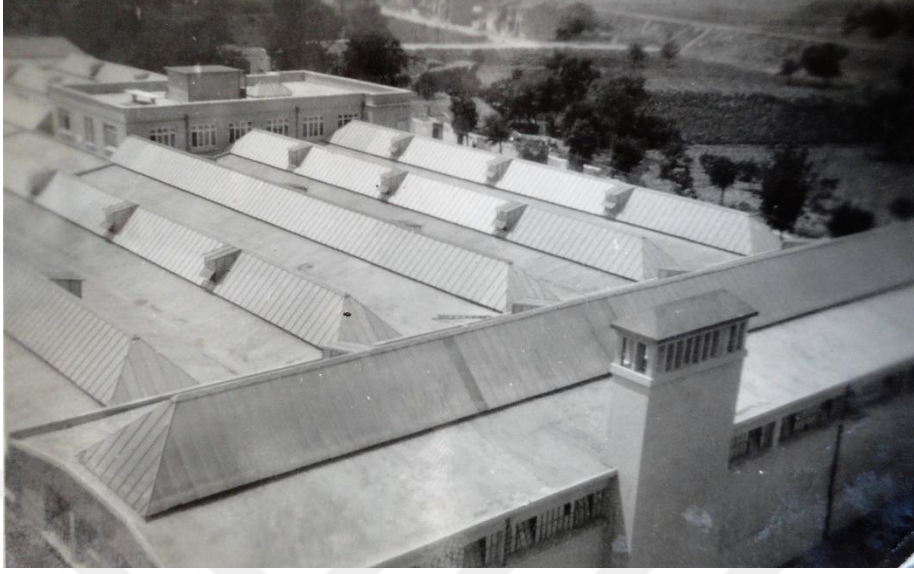
Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü, 2000.

EKLER

Ek 1: Bakırköy Bez Fabrikası (stten Görünüş)

Ek 2: Başvekil İsmet Paşa Bakırköy Bez Fabrikası'nın Açılış Töreni İçin Geliyor (Ağustos 1934)

Ek 3: Bakırköy Bez Fabrikası Müdürleri

Ahmet Fazlı Turga

Mustafa Nihat Alpar

Őfkati T rkeku

Ek 4: Fazlı Turga'ya Ait Hizmet Vesikası

SÜMER BANK
UMUMİ MİDÜRLÜK

Telgraf : SÜMERUM
No. ~~2498~~ 2510
Servis Per/14

Ankara, 16.8.1939

Hizmet vesikası

Adı,soyadı : Fazlı Turga
14.1925 - 7.11.1933 D. Benlaur

Vazifesi : 11.7.1933 - 16.9.1935 Bakırköy Mensucat Fb.Müdr.
16.9.1935 - 28.4.1936 Umumi Müdürlük Pamuklu Mensucat Şubesi Müdrü.
28.4.1936 - 30.3.1937 Kayseri Bez Fabrikası Müdr vekili.
30.3.1937 - 28.7.1937 Nazilli Basma Fab. Müdrü.

Son maaşı : 500.- lira

Ayrıldığı tarih ve sebebi : 28.7.1938 İstifa suretile.

Yukarıda sicil kayıtları yazılı B.Fazlı Turga'nın talebi üzerine işbu hizmet vesikası kendisine verilmiştir.

SÜMER BANK
Umumi Müdürlük

16 Ağustos 1939

30 KURUS 30

[Handwritten signature]

Ek 5: Fazlı Turga'ya Ait Hizmet Cetveli

VAZİFESİ	ALDIĞI		Vazifeye tavin tarihi	Vazifeye başla- dığı veya auktan kaldığı tarih	Vazifesinden ayrıldığı veya söğümüne bittiği tarih	UZUNLUĞU
	Maaş	Ücret				
Karaman İsmail Mens. ve Ticaret Anonim Şirketi				3/11/1936	31/1/1936	
Adana M.M. Sanayii İğlt. T.A.Ş. Ümum Fen memuru				1/8/1938	30/9/1943	
Levazımata Ümumiye İskeriye Bakır- köy B. Fabrikası Fen memuru				1/K. Sa./337	1/Mart/337	
İskeriye Fab. Bakırköy Bez Fab. Dokü- ma Şubesi memuru	1500			23/Şubat/ 1937	1/Mayıs/ 338	
" " " "		200 yevmiye		1/Mayıs/ 338	1/Şubat/ 338	
" " " "		150 Kr. "		1/K. Ev./ 338	1/Şubat/ 339	
" " " "				1/Şubat/ 338	13/10/1939	
Bakırköy Bez Fab. Fen memuru		180		13/10/1939	1/12/1939	
" " " "		200		1/12/1939	1/3/1940	
" " " " İşl. Müdürü		50 maktu ücret.		1/3/1940	1/4/1941	
Samsun İ. Maden Bnk. Bakırköy Bez Fabrikası Md.	200			1/4/1925	1/1/1927	
" " " "	250			1/1/1927	1/3/1928	
" " " "	275			1/3/1928	1/8/1929	
" " " "	300			1/8/1929	2/1/1930	
" " " "	350			2/1/1930	1/8/1931	
" " " "	400			1/8/1931	11/7/1933	
Ümum Md. Pamuklu Mensucat Şu- besi Md.	400			11/7/1933	28/4/1936	
Kayseri Bez Fab. Müdür vekilli	400			28/4/1936	30/3/1937	
Nazilli Bah. rikaası Müdürü	500			30/3/1937	28/7/1938	
Kayseri Fabrikası Müdürü	500 İn.			2/10/1943	14/11/1944	
İplik ve Dok. Fab. Müd. Md. vekile ten	500 İn.			14/11/1944	2/1/1945	
" " " " Müdürü	600 İn.			2/1/1945	1/1/1947	
" " " "	150	875 İn.		1/1/1947	1/4/1947	
" " " "	875			1/4/1947	24/6/1950	
" " " " Teknik Müşavir	150					
" " " "	875					
Nazilli Basma Sanayii Müd. Müdürü		875 İn.		24/6/1950		

İşbu hizmet cetvelinin Sicil kayıtlarıyla uygun olduğuna tasdik olunur.

44 / 6 / 1954
Müdürü
(Resmî mührü ve imza)

Kalem Amiri

Cetvel

Ek 6: Fazlı Turga'nın Brünn Mensucat Okulundan Aldığı Çıkış Belgesi

No. 28

K . K Lehranstalt für Textil-Industrie in Brünn.

Z E U G N I S

Fazlı Ahmet aus Konstantinopel in der Türkei geboren 24 Februar 1901 hat an der K . K . L E H R A N S T A L T für Textil-Industrie in Brünn in der Zeit vom Dez. 1917 bis Juli 1918 als Ausserordentlicher Schüler der Höheren Fachschule dem Unterrichte

in:

- Bindungslehre u. Dekomposition
- Kalkulation
- Fachzeichnen
- Mechanische Technologi der Spinnerei
- Mechanische Technologi der Weberei
- Mechanische Technologi der Appretur
- Technische Chemie
- Praktische Arbeiten auf Hand-Webstühle
- Praktische Arbeiten auf Mechanische Webstühle
- Chemischen Laboratorium

mit ausdauerndem Fleiss und mit Befriedigendem Erfolg beigeht.

Sein sittliches Betragen war Lobenswert

Brünn 4 Juli 1918

Der K . K . Direktor
Regierungsrat: Alfons Flögel

Der Klassenvorstand
K.Koller

aslı gibidir.

BANK

9

Lehranstalt für Textil-Industrie in Brünn.

HÖHERE FACHSCHULE FÜR TEXTIL-INDUSTRIE MECHANISCH-TECHNISCHER
RICHTUNG

FAZLI AHMET

geboren am 24. Februar 1901 zu Konstantinopel in der Türkei
hat als auserordentlicher Schüler der höheren Fachschule Mech-
nisch Technischer Richtung im ersten Halbjahr des Schuljahres
1918/1919 die folgenden Lehrgegenstände besucht und ist folgen-
dermassen beurteilt worden:

Betragen --- Lobenswert.

Pflichtlehrgegenstände:

Bindungslehre	Befriedigend	
Dekomposition	"	
Kalkulation	"	
Mechanische Technologie der Spinnerei		
II. Spinnmaschinen		Befriedig
Mechanische Technologie der Weberei		"
Mechanische Technologie der Appretur		"
Praktische arbeiten in der Appretur		"
Chemische Technologie mit Übungen		"
Geometrische Zeichen u. Projektionslehre		"

Gesamterfolg des Unterrichtes : befriedigend

Zahl der versäumten Unterrichtsstunden - davon nicht entschuldigt- .
Brünn 14. Februa. 1919.

Direktor.

A. Flögel

Klassenvorstand.

K. Koller

Rangsstufen der Beurteilung:

Betragen : I. lobenswert - 2. befriedigend - 3. entsprechend - 4. entspr
Fortgang : 5. nichtentsprechend.
Gesamterfolg: I. Vorzüglich - 2. lobensw. - 3. befriedi. - 4. genügend - gen
 I. Vorzüglich - 2. befriedigend - 3. genügend - 4. nicht
 genügend.

Ek 7: Fazlı Turga'ya Brünn Mensucat Okulundan Verilmiş Olan Transkript

Stufen folge in diesem Zeugniss gebrauchten Ausdr

Für das betragen

Lobenswert
befriedigend
entsprechend
minder entsprechend
nicht entsprechend

Für den Schulbesuch

Sehr fleisig
fleisig
unregelmäßig
nachlässig

Für den Fortrag

Vorzüglich
Lobenswert
befriedigend
genügend
nicht genügend

Schuljahr 1918/1919

Zeugnis.

Fazlı Ahmet
Geboren 24 Februar 1901 zu Konstantinopel ¹⁹¹⁸ in der Türkei hat an
obigen Lehranstalten in der Zeit von 15 Septem. bis 24 Junie 1919
als ausserordentlicher Schüler die nachstehenden Unterrichtsgegenstände
inder der höheren Fachschule besucht.

Leistungen in der einzelnen Unterrichtsgegenständen:

Bindungslehre	Lobenswert
Dekomposition	Befriedigend
Kalkulation	Befriedigend
Technologie der Spinnerei	Lobenswert
Matteriallehre, u. Übungen	Lobenswert
Technologie der Spinnerei Spinmaschinen	Lobenswert
Technologie der Weberei Mechanische Weberei	Befriedigend
Technologie der Appretur	Befriedigend
Chemische Textiltechnologie mit Übungen	Lobenswert
Buchführung U. Korespondenz	Befriedigend
Geome. Zeichnen u. Projektionslehre	Befriedigend
Praktische arbeiten auf Handwebstühle	Lobenswert
Praktische arbeiten auf mech. "	Lobenswert
Praktische arbeiten in der Spinnerei	Lobenswert
Praktische arbeiten in der Appretur	befriedigend

Das Betragen des Schülers war nach den geltenden Vorschriften

LOBENSWERT

Der Schulbesuch Sehr Fleisig

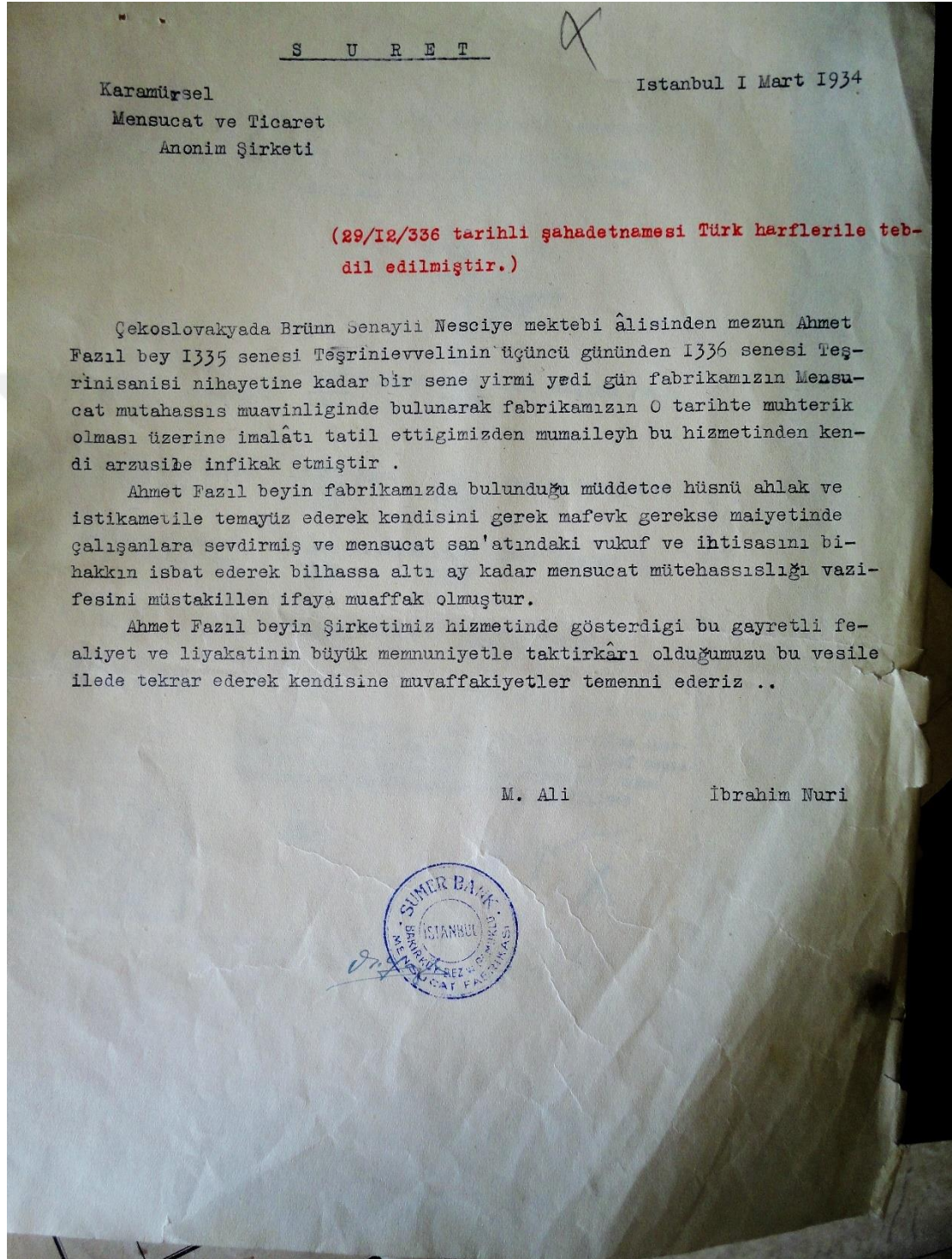
Brünn am 28 Juni 1919

Die Direktion der Statts - Lehranstalt
für Textil-Industrie:

Direktor
Alfons Flögel.

Klassenvorstand
K. Koller.

Ek 8: Fazıl Turga'nın Karamürsel Mensucat ve Ticaret Anonim Şirketinde Çalıştığını Gösteren Belge

Ek 9: Fazlı Turga'ya Nazilli Basma Fabrikasının Montajında Gösterdiği Başarıdan Dolayı İki Maaş İkramiye Verileceğine Dair Sümerbank Genel Müdürlüğünden Gelen Yazı

SÜMER BANK
UMUMİ MÜDÜRLÜK

Ankara, 7 Kânunuevvel 1937

Teletraf : SÜMERUM

No. _____
Servis M.T.

İdare Meclisi kararı :

(Bay Fazlı Turganın iki maaş miktarında ikramiye ile taltifi)

Personel Şubesi Müdürlüğüne,

Nazilli Basma fabrikamızın montaj işlerinin sür'atle ikmalinde ve mezkûr fabrikanın en kısa bir zamanda faaliyete geçmesinde büyük hizmet ve gayretini göstermiş olan müdür :

Bay Fazlı Turga'nın

iki maaş nisbetinde ikramiye ile taltifi, İdare Meclisimizin 30 Teşrinisanı 1937 tarih ve 54 numaralı içtimalında, kararlaştırılmıştır .

Muktazî muamelelerin ifası Personel Şubesi Müdürlüğüne muhavveldir .

SÜMER BANK
UMUMİ MÜDÜRLÜK

[Signature]

No. 7524
1 Kanun 1937
1
2
3
4 ✓ 11.12.37
5
6 ✓ 11.12.37
7
8

PERSONEL SERVİSİ

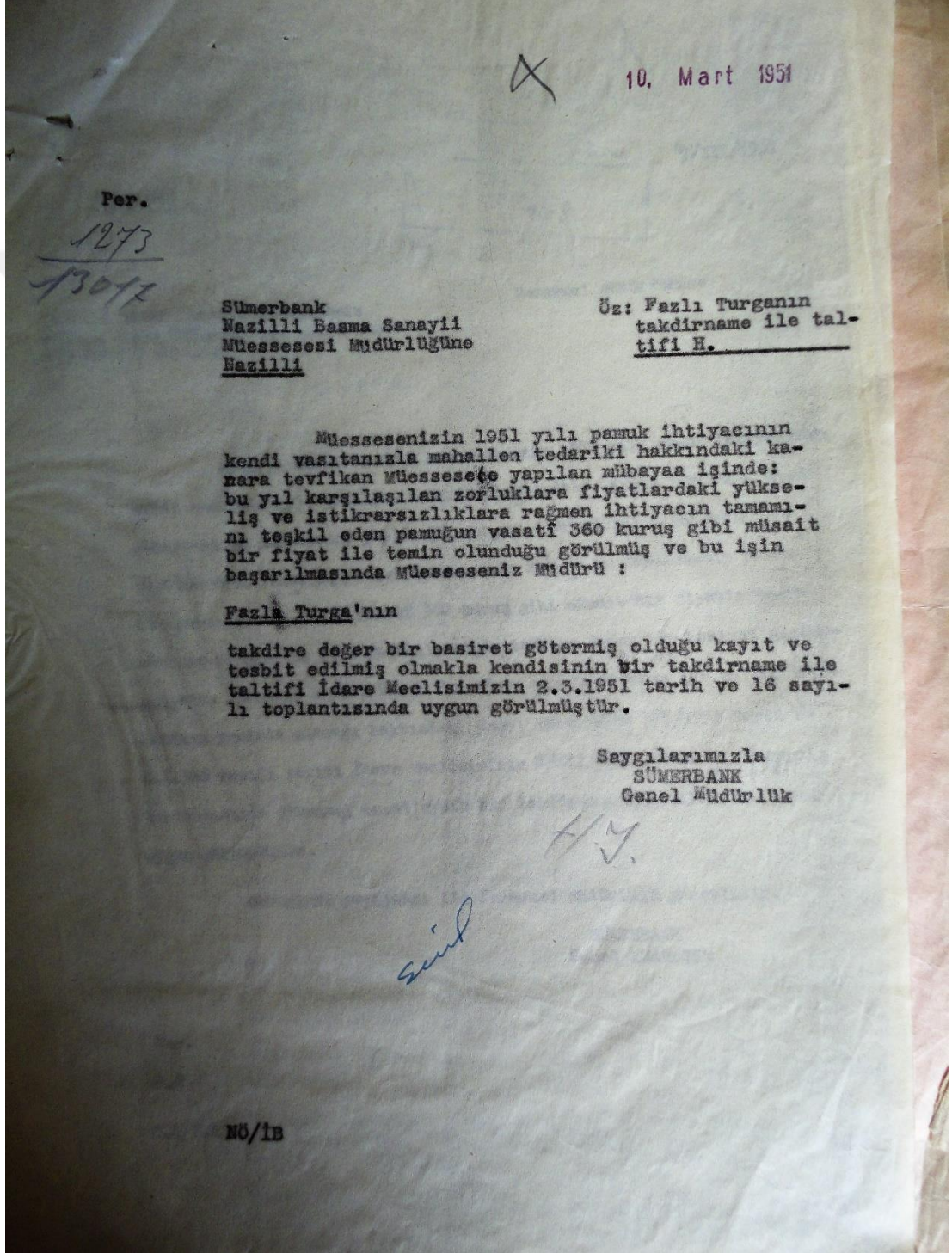
Kendi vize (19) ve Fabrika vize (1)
bilinildi -
18.12.1937

namelesi :

SİCİLLE

F.H.

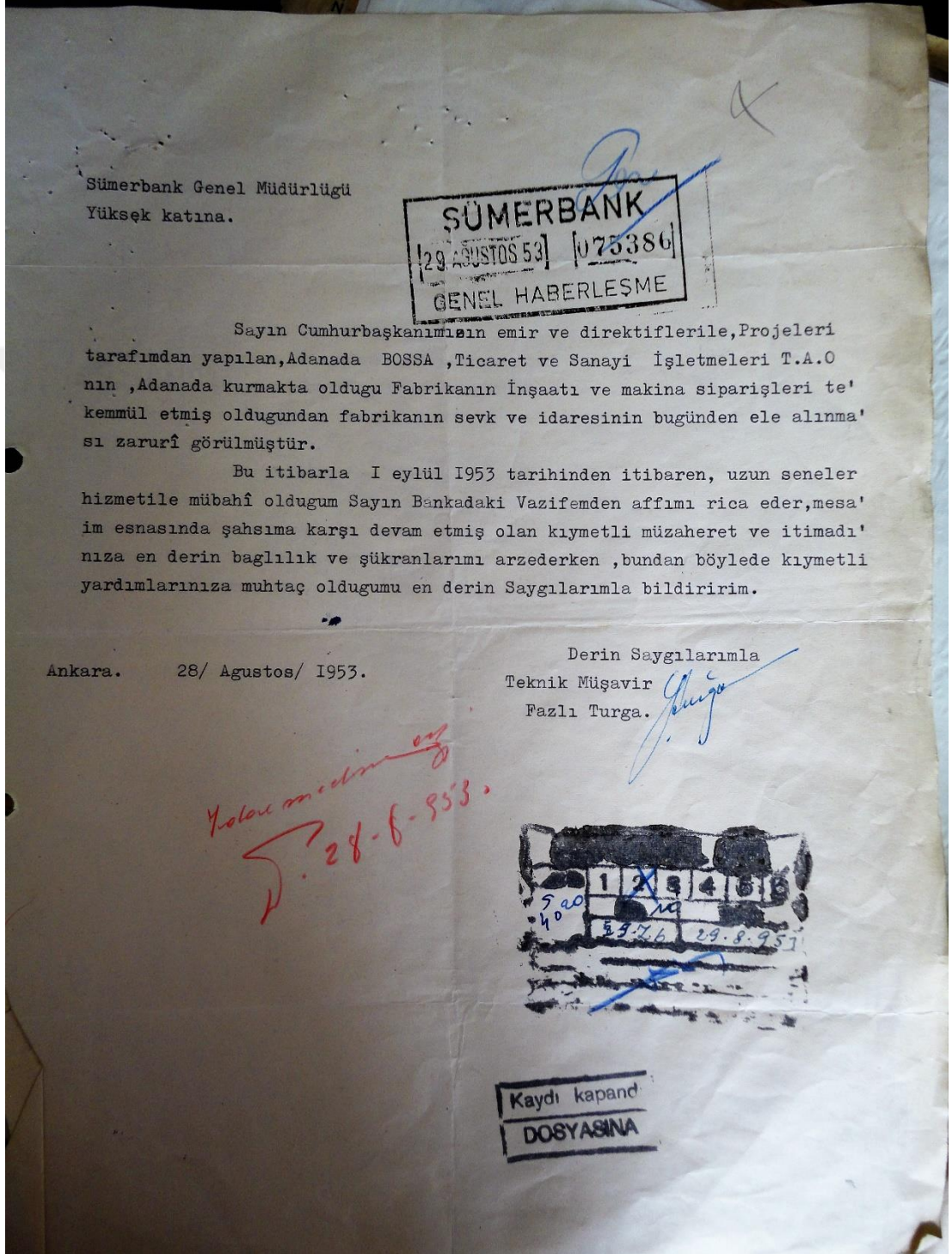
Ek 10: Fazlı Turga'ya Nazilli Basma Fabrikasının 1951 Yılı Pamuk Alımında Gösterdiği Başarıdan Dolayı Takdirname Verileceğine Dair Yazı

Ek 11: Fazlı Turga'nın Nazilli Basma Fabrikası Müdürlüğüne Atanmasına İlişkin Tayin Emri

SUMER BANK		Ankara 15 / 3 / 1937	
UMUMİ MÜDÜRLÜK			
Per. / 6		(NAKLEN) TAYİN EMRİ	
No. 168			
Adı, Soy adı	Ahmet Fazlı Turga	Adresi: <u>Kayseri:</u>	
Doğum tarihi ve yeri	1317, İstanbul		
Tahsili	Brüm Yüksek Mensucat mektebi mezunu		
Askerlik vaziyeti	Yapmıştır	Sıhhi vaziyeti	iyidir
Halen bulunduğu vazife	Kayseri Bez Fabrikası Müdürü (500 L.maaş)		
Memuriyeti	Yukarıda ahvali yazılı Bay Ahmet Fazlı Turga'nın, in Nazilli Basma Fabrikası Müdürlüğüne		
Tecrübe müddeti	-----		
Maaş veya ücreti	(500) beş yüz lira maaşla		
Hususi şartlar	Birinci derecede imza salâhiyetile		
(Naklen) tayini yüksek tensibinize arz olunur.			
Personel Müdürü			

Ek 12: Fazlı Turga'nın Sümerbanktan İstifa Ettiğine Dair Yazı

Ek 13: Fazlı Turga'nın Vefatından Sonra Eşine Dul Maaşı Bağlanması İçin Sümerbank Genel Müdürlüğü Tarafından Yazılan Yazı

SÜMERBANK
GENEL MÜDÜRLÜK

Telgraf : Sümerbank
Ankara, 1.1.4.
31.8.1954

No. _____
Servis Per. 1754
9423

Bakırköy Kaymaklığına
İstanbul

Bankamız Teknik Müşaviri iken 21.9.1953 tarihinde istifa ederek Adana Bossa Ticaret Sanayii İşletmeleri T.A.O. fabrikasında çalışırken 12.Şubat,1954 tarihinde vefat eden ve aşağıda açık nüfus kaydı belirtilen

Ahmet Fazlı Turga'nın

eşine gerekli dul maaşı tahsisinin yapılabilmesini temin zımında müteveffanın ölüm tarihini de gösterir vukuatlı nüfus kayıt örneğinin acele gönderilmesini rica ederiz.

Saygılarımızla
SÜMERBANK
Genel Müdürlük

Asıl Başnak Sırrı Süel

Nüfus kaydı :
Adı ve Soyadı : Ahmet Fazlı Turga
Babasının adı : Adil
Annesinin " : Münevver
Doğduğu yer : İstanbul
Doğduğu tarih : 1319 - 1317
Vilâyeti : İstanbul
Kazası : Bakırköy
Nahiyesi : "
Mahalle veya köyü : Kartal tepe
Sokağı : "
Hane No. : 56.3

T. C.
BAKIRKÖY KAYMAKLIĞI
Tahvilat İdaresi
No: 2588

Chap. M.
2.3.57
Ky

V.12904
T.C.
Bakırköy Kazası
Nüfus Memurluğu
WC.-15

11 TAYYARE PULU

Ek 15: Ömer Alageyik'e Ait Hizmet Cetveli

S Ü M E R B A N K
Genel Müdürlük

Hizmet Cetveli

Sicil No. : 102

Adı, Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Medeni hali				
Ömer Akif Alageyik	Hayrettin	Saibe	1317 İstanbul	evli				
Öğrenimi	Budapeşte Yüksek Teknik Okulu mezumu							
Yükümlü hizmeti								
Askerliği								
Bildiği lisan	İmtihana ifadesine göre							
Görevi	Kadro ödeneği	Mevkii				İşe başlama tarihi	Ayrılış tarihi	Ayrılış sebebi
		Barem içi	İhtisas	Barem dışı	Geçici			
İmalâtı Harbiye Top-hane Fab. Ressamı		Yevmiye ile				22.Şubat/339	1/Şubat/340	Nakil
Askeri Sanayi okulu Atölye ressamı	50	lira	maktu	ücret		1/Şubat/340	1/Mart/340	340 senesi kadrosu mu-cibince
" " "	70	"	"	"		1/Mart/340	1/T.S.340	1.T.S.340 ta-rihinden iti-bareq resmi sınav öğretmen-liği ilavesile ücretine zam
" " "	90	"	"	"		1/T.S/340	1/Hazi/341	Zam
" " "	100	"	"	"		1/Hazi/341	16/Hazi/341	nakil
" Atölye Mihen-disi	100	"	"	"		16/Haz/341	1/Eylül/926	Zam
" " "	110	"	"	"		1/Eylül/926	14/5/927	sıhhi ahvali-ne mebnî mek-tep tabibi raporu ile 17 gün vazi-fesine gelme-miş olmakla 22 No: Ordu nizamnamesi-nin 168 nci maddesine tevfikana yedi gün mazeret olarak kabul edilmiş ve 10 gün için

Hizmet Cedveli

Sicil No. :

-2-

Adı, Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Medeni hali				
Ömer Akif Alageyik								
Öğrenimi								
Yükümlü hizmeti								
Askerliği								
Bildiği lisan	İmtihana							
	Hafesine göre							
Görevi	Kadro sırası	Mevkii				İşe başlama tarihi	Ayrılış tarihi	Ayrılış sebebi
		Barem iç	Dahas	Barem dış	Gecici			
Ayvalık Türkocağı muhtelit ikmal meslek mektep Müdürlüğü	90	ücret				22/X/927	25/XI/928	kistelyanın icra edilerek isteşile ayrıl- mıştır.
Ayvalık Belediyesi Fen Memuru	100	Ücret				22/X/928	31/5/929	Müesseseye okulu resmi orta okul olduktan sonra 1/X/933 T.den 31/1/934 T.ne kadar resim öğretmen vekili olarak çalışmış- tır.
" " "	108	"				1/6/929	30/9/936	930 senesinde taadül kanunile 40 lira aslı na- aşla bareme da- hil edilerek memuriyeti ve- killer heyetin- ce tasdik edil- miştir
Nazilli Basma Fab. Santral Şef Maa. (3 ay tecrübe ile)	160					29/9/937	1/1/938	Tecrübe Müddeti- ni muvaffakiyet- le bitirdiğın- den daimi kad- roya alınmıştır
" " Santral Şef Vekili	180					1/1/938	1/1/939	939 kadrosile

Hizmet Cedveli

Sicil No. :

-3-

Adı, Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Medenî hali				
Ömer Akif Alageyik								
Öğrenimi								
Yükümlü hizmeti								
Askerliği								
Bildiği lisan	İmtihanla							
	İfadesine göre							
Görevi	Kadro ödemegü	Mevkii				İşe başlama tarihi	Ayrılış tarihi	Ayrılış sebebi
		Barem içi	İhtisas	Barem dışı	Geçici			
" " Santral Şefi		200				1/1/939	1/9/939	E.ve H.fıkra- larından istifa- de ettirilerek 8 nci derece- nin karşılığı olan 140 liraya intibak ettiril- miştir.Bu görev ihtisas yeri olarak kabul edildiğinden almakta olduğu ücreti muhafaza etmiştir.
" " "		200				1/9/939	1/1/940	940 Kad.
" " "	210	200				1/1/940	1/7/940	Zam
" " "		210				1/7/940	31/1/941	Nakil
Sümerbank Genel Müdür- lük Etüd ve Tesis He.Enerji Mühendisi	300	260				31/1/941	1/9/941	31/1/1941 ta- rihinde göre- vine başlamış- tır. Birinci dere- cede imza se- lahiyetile Ba- kırköy Bez Fa- Müdürlüğünü yapması idare meclisimizin 14/6/941 tari- ve 43 sayılı toplantısında uygun görül- müştür. Zam.

Hizmet Cedveli

Sicil No. :

Adı, Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Medenî hali				
Ömer Akif Alageyik								
Öğrenimi								
Yükümlü hizmeti								
Askerliği								
Bildiği lisan	İmtihana							
	İfadesine göre							
Görevi	Kadro ödenği	Mevki i				İşe başlama tarihi	Ayrıış tarihi	Ayrıış sebebi
		Barem içi	İhtisas	Barem dışı	Gecici			
" " "	300		300			1/9/941	1/1/942	Bakırköy Bez Fab. Müdürlüğüne asaleten tayin edildiğinden
Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü	300		300			1/1/942	2/2/943	Vekâlet ücreti ve yevmiye verilmemek kaydı ile Bakırköy Fabrikası Müdürlüğünü yapmak üzere nakil
Sümerbank Genel İşletme Md. Enerji Ser. İşletme Muh.	400		300			2/2/943	1/1/945	Bakırköy Fab. Müdürlüğünü fiilen ifa ettiği müddetçe işletme zammı yerilmesi, İ.M.nin 24/3/943 gün ve 20 sayılı toplantısında tayini uygun görülmüştür (1/3/943 den itibaren) 945 kad. Nakil
" " "	300		300			1/1/945	1/4/945	
İplik ve Dok.Fab.Müs. Bakırköy Bez Fabrikası Müdürü		400		İşletme ile		1/4/945	1/1/946	946 kadrosile
" " "	500		400			1/1/946	1/4/946	Terfi süresince amamlanmış ol-

Hizmet Cedveli

Sicil No. :

Adı, Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Medenî hali			
Ömer Akif Alageyik							
Öğrenimi							
Yükümlü hizmeti							
Askerliği							
Bildiği lisan	İmtihanla						
	İfadesine göre						
Görevi	Kadro ödenegi	Mevkii			İşe başlama tarihi	Ayrılış tarihi	Ayrılış sebebi
		Barem içi	Barem dışı	Geçici			
" "	500	500	İşletme ile	1/4/946	1/1/947	duğundan aylığı işletme derecesile 500 liraya çıkartılmıştır.	
" "	125/750	750	"	1/1/947	29/11/ 948	4988 sayılı ka- nun gereğince 947 kadrosile 1/1/947 T.den itibaren aylığı işletme zamlı birlikte 125 lira aslı maaşını tutarı olan 750 liraya çı- karılmıştır.	
" Ereğli Fab. Müdü- rü	750	750	"	4/12/948	1/6/949	Nakil İplik ve Dokuma Fab. Mües. nin kaldırılması üzerine	
Sümerbank Ereğli Pa. San. Mües. Müdürü	750	750	"	1/6/949	15/6/949	Terfi ve nakil	
Sümerbank Teknik Müfet tiş	750	750	"	16/6/949	8/8/951	Emeklilik ke- sintisine esas intibakı 1/7/ 950 T. den itib- baren 550 liraya yükseltilmiştir. Nakil	

*SÜMERBANK*DSF

Hizmet Cedveli

-6-

Sicil No. :

Adı, Soyadı	Babasının adı	Anasının adı	Doğduğu yer ve tarihi	Medenî hali			
Öğrenimi							
Yükümlü hizmeti							
Askerliği							
Bildiği lisan	İmtihanla						
	İfadesine göre						
Görevi	Kadro ödeniği	Mevkii			İşe başlama tarihi	Ayrılış tarihi	Ayrılış sebebi
		Barem içi	İhtisas	Barem dışı			
Stimerbank Defterdar Bünyan ve İsparta Yünlü San. Mües. Müdürü	875	875	İşletme ile		8/8/951	2/8/952	Nakil ve ter- fi
Stimerbank Teknik Baş Müfettiş "Teknik Mü- fettiş olarak"	875	875			7/8/952		Emeklilik ke- sintisine esas intibakı 1/7/ 953 tarihinden itibaren 625 liraya yüksel- tilmiştir. Emeklilik kesir tisine esas ol- intibakı 1/7/ 956 tarihinden itibaren (750) liraya yüksel- tilmiştir.
						10/10/957	akşamı itibari ile emekliye sevk

NA/SŞ.

Ek 16: Ömer Alageyik'in Budapeşte Mensucat Okulunda Öğrenimini Tamamladığına Dair Sümerbank Genel Müdürlüğüne Yazmış Olduğu Yazı

4750012

28 Haziran 1937
No. 206/20

Sümer Bank Geneldirektörlüğü
Yüksek orununa

A N K A R A

Avdette Ağır endüstride istihdam edilmek üzere ikmâli tahsil için Bankamızca gönderildiğim BUDAPEŞTE FELSÖIPARIŞKOLA si son sınıfını bilâistisnâ "PEKIYI" ve "IYI" neticelerle ve tedris heyetinin yüksek takdirleriyle ikmâle ve bu gün Diplomami da almaya muvaffak oldum . Mektep direktörlüğünün ve muhtelif professörlerin hakkımdaki yüksek takdirlerini ;namıma ithafen hediye eyledikleri kendi eserleriyle izhar eylediklerini arz ile müftehirim . Bu suretle Bankamıza karşı olan taahhüdümü de bütün şerait ve mevaddına tam uygun ve muvaffak bir surette ifa etmiş oldum .

Diplomamin aslının bizzat huzurunuzda sunulmasına değin Mektep Direktörlüğü neticeyi ayrıca bir kaç satırla da Sayın Direktörlüğe arzedecektir.

Bundan sonraki stajım için Almanyaya izamım ve müteakip hattı hareketim hakkındaki karar ve emirlerinizi beklemekte olduğumu arz ile sonsuz saygılarımın kabulünü yalvarırım ..

Ö. A. Alageyik

A. E.
Bu zatın pratik yapmasını ve ilerde hangi hisinde çalışacağı sorulacak.
29.6.37

Ağır Endüstriye gönderildi.
30.6.1937

Genel Müdürlüğe arz edildi.
30.7.1937

Müdürlük L.
4-7-77

Ek 17: Ömer Alageyik'e Budapeşte'de Sürdürdüğü Öğrenimi İçin Gerekli Olan Okul Malzemelerinin Sümerbank Tarafından Sağlanmasına İlişkin Yazı

SÜMER BANK
UMUMİ MÜDÜRLÜK

Ankara, 6/11/1936

Telgraf : SUMERUM

No.

Servis M.E.

Öz: Ö.A.Alageyik'in ders levazımı hakkında .

İstisnai muameledir. kabul edilmiştir.
18. XI. 36
Umumi Müdürlük
Üstsek Makamına

GENEL DİREKTÖRLÜK
Tarih: 9. 11. 36
Sayı: 1289

Budapeştedeki " Felső Ipariskola " mekteb müdürlüğü 28/X/936 tarihli mektubiyle, ikmali tahsil için oraya gönderilmiş olan Ömer Alageyik'in mekteb ücretinden maada bu talebe - mizin tahsiline elzem olan aşağıda yazılı ders levazımı bedelinin gönderilmesini talep etmektedir.

8	adet mekteb defteri	38,80	pengö
1	takım resim defteri (pergel takımı)	40,-	"
1	adet resim tahtası	10,-	"
1	takım yazı ve resim kağıdı	9,20	"
1	adet iş elbisesi	10,-	"
	Cem'an	108,-	"

Alageyik bedelinin 19-XI-36

Barem mucibince Macaristan için verilen ve Dörtüz yirmi pengöye baliğ olan tahsisatın esasen dar tutulmuş olması ve diğer taraftan Macaristandaki hayat pahalılığını da göz önünde bulundurarak münhasıran tahsil için zaruri olup doğrudan doğruya mekteb idaresine gönderilecek olan yukarda yazılı meblağın bir defaya mahsus olmak üzere tediyesini tasviben Muamelât Müdürlüğüne emir buyurulmasını rica ederim .

Derin Saygılarımla
M.E.Servisi Şefi
F. Bekiroğlu

Adres: M.Kır Allamı
Felső Ipariskola
Igazgatosaga
Magyar Allalanes Hitelbank
Budapest
V. Jozsef ter No.2

M.E. 18.XI.1936

Ek 18: Ömer Alageyik'in Budapeşte Macar Kraliyet Devlet Teknik Okulundan Aldığı Diploma

DIPLOMA TERCİMESİ

MACAR KIRALİYETİ DEVLET YÜKSEK TEKNİK OKULU BUDAPEŞTE

DIPLOMA

SEVKİ PASINLER
TARA 4 ÜNÇÜ NOTERİ
Alahtık Bulvarı
Budapeşte
5673
Sicil defteri N. 44

Türkiyede İstanbulda 1901 senesi martınun beşinde doğmuş olan İslam dininde Ömer Akif Alageyik, BUDAPEŞTE de Macar Kraliyeti YÜKSEK TEKNİK OKULU'nda makine gubasını ikmal ederek aşağıdaki noticeleri kazanmıştır.

I. Y I L		II Y I L		III Y I L	
DERS	NOT	DERS	NOT	DERS	NOT
Din	—	Din	—	Din	—
Macar lisansı	PEK İYİ	Macar lisansı	PEK İYİ	Macar lisansı	İYİ
Riyaziye	PEK İYİ	Riyaziye tekrarlama	İYİ	Riyaziye tekrarlama	İYİ
Geometri	PEK İYİ	Fizik II. kısım	ORTA	İktisat ilmi	PEKİYİ
Fizik	PEK İYİ	Fizik III. kısım	İYİ	Usulu defteri (muhasabe)	İYİ
Kimya	PEK İYİ	Mekanik	İYİ	Makine inşaatı	İYİ
Hendesi müesseseme	PEK İYİ	Makine inşaatı	İYİ	Makine inşaat resmi	PEKİYİ
Hendesi resmîye	—	Makine inşaat resmi	İYİ	Ziraat makineleri	PEKİYİ
Serbest el resmî	PEK İYİ	Ziraat makineleri	İYİ	Demir konstrüksiyonu	İYİ
Makine resmi (model üzerinden)	—	Maden sanayi teknolojisini	PEKİYİ	Demir yolu makineleri	PEKİYİ
Makineseti esas esas bilgileri	—	Fabrika inşaatı	ORTA	Teknoloji II. kısım	PEKİYİ
Hifzasıha	—	Beden terbiyesi	—	Makine bakım ve idaresi	İYİ
Beden terbiyesi	—	Alman lisansı	—	Elektro - teknik	İYİ
Alman lisansı	—	Fransız lisansı	—	Beden terbiyesi	—
Fransız lisansı	—	Atölye ekzersizi	İYİ	Alman lisansı	—
Atölye ekzersizi	İYİ	Teganni	—	Fransız lisansı	—
Teganni	—	İnsiyatif kabiliyet ekzersizi	İYİ	Atölye ekzersizi	İYİ
Tahriri vazifelerin harici görünüşü	ZARIF	Tahriri vazifelerin harici görünüşü	AMTANAM	Tahriri vazifelerin harici görünüşü	ZARIF
Hal ve hareket	İYİ	Hal ve hareket	İYİ	Hal ve hareket	İYİ
Tasdikli girmedigi ders saatleri adedi	—	Tasdikli girmedigi ders saatleri adedi	12	Tasdikli girmedigi ders saatleri adedi	6
Tasdiksiz girmedigi ders saatleri adedi	—	Tasdiksiz girmedigi ders saatleri adedi	—	Tasdiksiz girmedigi ders saatleri adedi	—

BUDAPEŞTE, 1937 Haziran 21 - 1

(LEONAN LOTHAR) (SZABO BELA) (FERENC BAL) (JESCH LAZLO)
Meslek profesörleri Direktör

Macarca aslından tercemesi tarafımızdan yapılmıştır.

Atatürk Bulvarı 259 No. da
Macar sefaretî mütercimi
Sadreddin Karatay
Suat Kavakçı

Ek 19: Ömer Alageyik'in Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne Tayinine İlişkin Yazı

SÜMER BANK
UMUMİ MÜDÜRLÜK

Telgraf : SÜMERUM

No. _____

Servis U.I/PM.
600/PM.

Ankara, 14/6/1941

GENEL DİREKTÖRLÜK

Tarih: 14.6.941

Sayı : 674

Oz: Bakırköy Fabrikası Müdür
lüğü hak. -----

Elidir.

Umumî Müdürlük
Yüksek Makamına

1940 senesi sonuna kadar Bakırköy fabrikamızda müdürlük bulunmadığı gibi İşletme Şefliği de uzun zamandanberi münhal vaziyette idi. Görülen lüzüm üzerine 1941 senesi başında Defterdar ve Hereke fabrikalarında olduğu gibi burada da müdürlük ihdas olunmuş, ancak münasip bir müdürün bulunmaması dolayısıyla bu makam bu güne kadar münhal kalmıştır.

Bakırköy Fabrikasının başında tecrübeli bir müdürün bulunmamasının gerek idare ve gerek işletme bakımlarından mühim mahzurları görüldüğünden ve bu fabrikada işletme vaziyetinin arzettiği fuzulî ehemmiyete binaen (esasen şifahi tenzihlerine iktiran ettiği veçhile) Umumî İşletme Enerji Servisi İşletme Mühendisi Bay Ömer Alageyik'in şimdilik almakta olduğu maaşla Bakırköy Fabrikası Müdürlüğüne tayini ve alınacak neticeye göre kendisine işletme zammı verilmesi suretile maaşının 300 liraya iblağı, Bay Ömer Alageyik'den inhilal edecek vaziyete de Atölye ve Bakım işlerinde tecrübe ve ihtisas sahibi olan Kayseri Fabrikası Atölye ve Bakım Şefi Bay Hayrettin Gençay'ın almakta olduğu maaşla tayinleri hususu yüksek tasdiklerine arz olunur.

Derin saygılarımızla
Umumî İşletme Müdürü

[Signature]

[Handwritten notes: 12.6.41 - 5.41]

BY/B.B.

Ek 20: Ömer Alageyik'e Teftiş Sonucu Başarılı Bulunmasından Dolayı Takdirname Verilmesine İlişkin Yazı

U.K.

İdare Meclisi
31.5.1943/406

Ankara, 29.5.1943

İdare Meclisi Kararı:

Bakırköy Bez Fabrikası
Müdür Vekili Ömer Alageyik ile İşletme Şefi Turan Dirik'in ve Muhasebe Şefi Kadri Ayla'nın işleminde gösterdikleri gayret ve muvaffakiyetlerinden dolayı birer takdirname ile taltifleri.)

Zat İşleri Müdürlüğüne

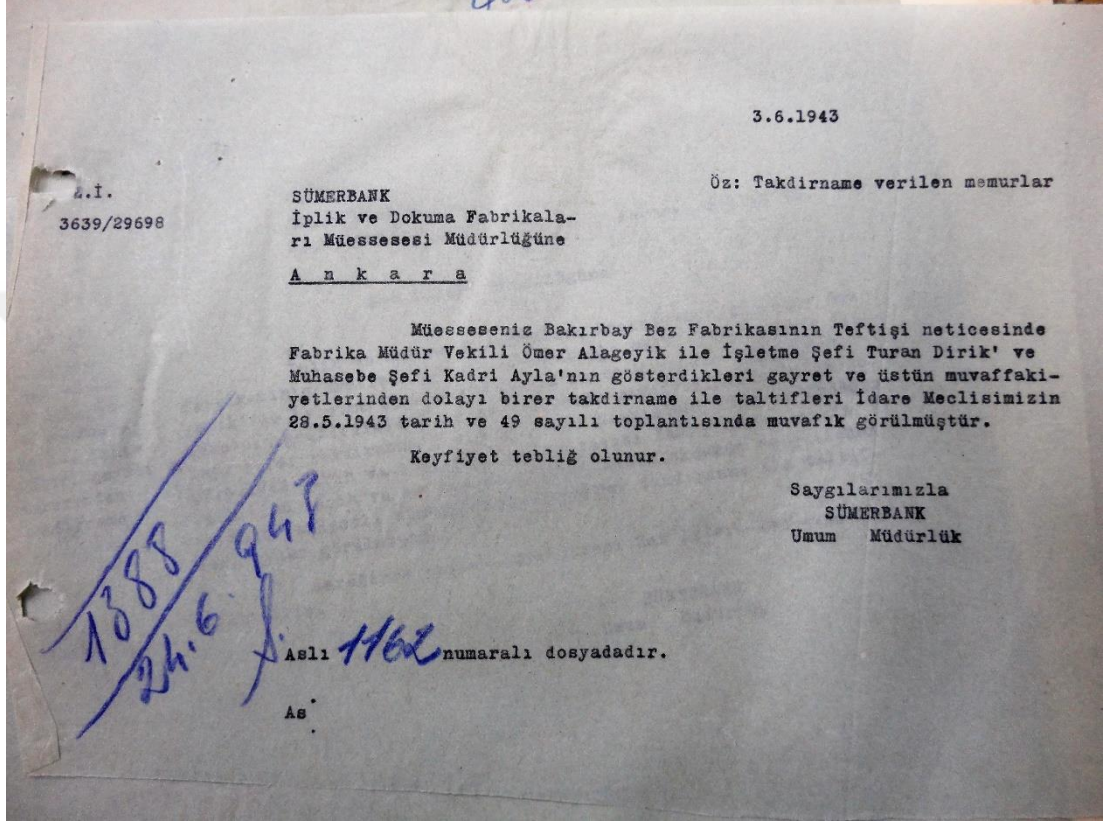
İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesemiz Bakırköy Bez Fabrikasının teftişi neticesinde Fabrika Müdür Vekili Ömer Alageyik ile İşletme Şefi Turan Dirik'in ve Muhasebe Şefi Kadri Ayla'nın gösterdikleri gayret ve üstün muvaffakiyetlerinden dolayı birer takdirname ile taltifleri hakkındaki Umum Müdürlüğün 27.5.1943 tarih ve Z.İ./406 sayılı yazısı İdare Meclisimizin 28.5.1943 tarih ve 49 sayılı toplantısında okunmuş ve çalışan ve muvaffakiyetli elemanlarımızın birer takdirname ile taltifleri uygun görülmüştür.

Cereğinin yerine getirilmesi Zat İşleri Müdürlüğüne bildirilir.

SÜMERBANK
Umum Müdürlük

As.

Ek 21: Ömer Alageyik'e Başarılarından Dolayı Takdirname Verilmesine İlişkin Yazı

Ek 22: Ömer Alageyik'e Takdirname Verilmesine İlişkin Yazı

SÜMERBANK
UMUM MÜDÜRLÜK

Telgraf SÜMERUM

NO. _____
Servis U.K. _____

Ankara. 5.5.1944

İdare Meclisimiz kararı:
(Bir kısım fabrika Müdürleri ile şeflerin takdirname ile taltif edildikleri.)

4.5.94
426

Zatışleri Müdürlüğüne

Son Kayseri devre toplantısında gözden geçirilen üç aylık faaliyet durumlarına göre Bakırköy Bez Fabrikamızın kapasitesinin üstünde bir istihsale ulaştığı Ereğli ve Defterdar abrikalarımızın geçen seneye nazaran büyük hamleler yaparak iyi çalıştıkları neticesine varıldığı ve bilhassa toplantıyı müteakip Ereğli Fabrikamızda yapılan tetkiklerde İplik kalitesinin iyilik ve düzgünlüğü, memullerde birinci kalite malların % 82 ye varan bir nisbete yükselişi ve fabrikanın teknik ve sosyal organizasyonunda görülen yenilik ve intizam ve teknik kontrolde hassasiyetle takip olunan usullerin takdire değer bulunduğu, bu sebeplerden :

Bakırköy Fabrikası	Müdürü Ömer Alageyik
"	" İşletme Şefi Turan Dirik,
Defterdar Fabrikası	Müdürü Vasıf Dokuman,
"	" İşletme Şefi Hasan Danişılan,
"	" İplik Şefi Nazif Meriç,
"	" Santral Şefi Nidayet Tuğcu,
Ereğli Fabrikası	Müdürü Ragıp Sipahii,
"	" Müdür muavini Turgut Akkaş,
"	" İşletme Şefi Hüsnü Akar

in birer takdirname ile taltiflerinin muvafık olacağı hakkında Umum Müdürlüğün 2.5.1944 tarih ve U.İ./426 sayılı yazısı İdare Meclisimizin 2.5.1944 tarih ve 43 sayılı toplantısında incelendi.

Fabrikanın faaliyeti nazara alınarak aylığı yeni artırılmış olan Defterdar Fabrikası Müdürü Vasıf Dokuman'a aynı sebepten ayrıca takdirname verilmesi muvafık görülmediğinden mumaileyh hariç bırakılmak üzere diğerlerinin birer takdirname ile taltifleri uygun görüldü.

Gereğinin yapılması Zatışleri Müdürlüğüne bildirilir.

S.K.

SÜMERBANK
Umum Müdürlük

23.5.944
45

Ömer Alageyik

aslı görülmüştür.

Zinet

Ek 23: Bakırköy Bez Fabrikasına Ait 19.2.1943 Tarihli Teftiş Raporu

Ankara, 19.2.1943

Sayı: U.
K. 7/9

GİZLİDİR:

Öz: Bakırköy Bez Fabrikasının umumî vaziyeti ve teftişi hak.

SÜMERBANK
Umum Müdürlük
Teftiş ve Kontrol
Müdürlüğü Yüksek
Makamına

Telâkki olunan emir ve program muvabince İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi Bakırköy Bez Fabrikasında yapılan tetkik ve teftiş neticesinde noksan, hatalı, teknik ve takdiri mucip hususata tesbit ve alınması gerekli tedbir ve mütalâaları havi 7 adet rapor tarih sırasına göre bir dedvel halinde tanzim edilip bağlı olarak takdim kılınmıştır.

Fabrikanın umumî idare şekli hakkındaki mütalâamız berveçhiatidir.

1.- Bay Ömer Alageyik fabrika müdürü olup her türlü gayret ve faaliyetle vazifesini müdrük, vukuf ve ihtisas sahibi, yorulmak bilmeden mütemadi çalışan, yakın ve uzak her türlü işi takip eden bir zattır.

İş dahilinde bir âmir, iş haricinde dürüst ve mütevazî bir arkadaş kabiliyetini haiz olup sırasında müşfik sırasında otoriterdir. Fabrikadaki bilcümle işlerin nazım ve takipçisi B.Ömer Alageyik'in emir ve sözleri kati ve vazihdir.

2.- İşletme şefi Bay Turan Dirik uzun müddet Fabrika Müdür Vekilliği yapmış mütevazî, bilgili, dürüst ve çalışkan bir âmirdir. İş programlarına nazaran azami randman istihsaline muvaffak olan Fabrikanın bu muvaffakiyetinin başta gelen amillerindendir.

3.- Muhasebe Şefi Kadri Ayla mesleğinde ihtisas sahibi olup yorulmak bilmeden gece gündüz çalışmayı kendine zevkedilmiş, maliyetindeki muhasebe memurlarına şevkle, istekle çalıştırmayı bilen genç bir arkadaştır. Bilhassa acül tabiatî karakterli, bariz vasfıdır.

Bilmediğini öğrenmek, sormak ve tetkik etmek kabiliyetini haizdir. Muhasebe memurlarına vazifelerini gösteren birer muhtıra vermiş aynı zamanda onlara yetiştirmek üzere muayyen günlerde muhasebe dersleri vermektedir.

Genç ve müsaait bir eleman olan Kadri Ayla'dan ilerde daha fazla istifade edileceği tabii telâkki olunmaktadır.

4.- İşletme Muhasebe Şefi Sabri Sürmeli'nin yetişmiş ve çalışkan bir şef olduğu görülmektedir.

5.- İç Hizmetler Âmiri Bedri Uğur konuştuğu kadar iş çıkarmasına mukabil, çalışkan ve faal görünmekte ancak fabrika Müdürlüğün ikaz ve teşvikile hareket geçmektedir.

6.- Zat İşleri Şefi Behçet Torla genç, enerjik ve çalışkandır. Kendisinden başka bu işleri buleni kabul etmez. İcini ve mevkiini kıskınır. Memurini alakalandıran her şeyi takip eder. Âmirlerine bağlıdır. Tecrübe ile daha iyi bir Zat İşleri Şefi olabilir.

./.

7.- Tam bir iş bölümü dahilinde verimli ve rötarsız çalışan ve ajur neticeler alan Fabrikadaki memurlar ve bilhassa bunlardan Hadi Cöpgil, Faruk Sümerler, Haluk Borman, Nebahat Kırkinci, Tevfik Sayar, Melâhat Bağçeli, Hanife Sümerler'in mesaieleri şayarı takdirdir.

Fabrikanın Muhasebe işleri umumiyetle iyi işlemektedir. Kayıtlar ajurdur. Ehemmiyetli bir rötâr görülmemiştir. Tam bir iş bölümü dahilinde bilhassa son zamanlaraki bilanço dolayısıyla ahenkli bir mesai havası içinde geç vakte kadar çalıştıkları görülmüştür. Bu servisin tediye ve tahsisatındaki hassasiyeti barizdir. Defterler ve kayıtlar temiz ve usulü veçhile tutulmuş olmasına rağmen kasa fişlerinin dağanıklığı nazari dikkatimizi celbetmiş ve tarafımızdan tenkit edilmesi üzerine derhal defterlenme usulüne girilmiştir. Muhasebede biraz kırtasiyecilik zihniyetinin hakim bulunduğu müşahade olunmuştur. Her kesin uhdesine düşen vazifeye müstenit bir iş bölümü cedveli yapılmış her hangi bir suretle muvakkaten ayrılmış olan memurlara diğerleri derhal vekâlet etmekte ve bu suretle işler gerilememektedir.

Memur maaşları iyi ve muntazam tahakkuk ettirilmekte buna mukabil işçi istihkaklarının menşeden itibaren takip ve kontrolü zayıf ihdas edilen bir usulle bunun kısmen önüne geçilmesinin mümkün olacağı tahmin olunmaktadır.

Fişlere raptedilen evrakı müsbite ufak tefek eksiklerine rağmen tamdir.

Fabrika iç Hizmetleri Servisi:

Fabrikada işçi odalarından gayri temizliğe lâyikil veçhile ehemmiyet verilmektedir. İnzibat ve kontrol işlerinin hırsızlıkların meydana çıkarılmasiyle, muntazam olduğu anlaşılır. Bununla beraber yoklamaların daha dikkatle yapılması tavsiye edilmiştir. Yeni vasıta mübayaa edilinceye kadar eski kamyonla iş görülmek zarureti vardır. Biran evvel kamyon alınması temenni olunmuştur. İtfaiye Teşkilâtında bilhassa motopomp gibi mühim teçhizatın azlığı, talim ve tertibe noksanlığı göze çarpmaktadır.

Passif Korunma, teferruattan olan noksanlara rağmen iyi teşkilâtlandırılmıştır.

Personel Servisi:

Bu servis ihmal edilmiş olup bu kere yeni bir şefin tayini ile islahı cihetine gidilmektedir. Sicil dosyalarındaki evraktan ekserisi noksandır. Kısmi azamı pulusuzdur.

Memur ve işçilerin devam vaziyeti iyidir. Askerlik işlerinin takibi son zamanlarda mazbut bir şekil almış ve yeni tabedilmiş olan defterlere kayıt ve işaretle tesbit edilmektedir. Müeccel ve tehirlil kadrolarda doldurulması icabeden münhaller vardır.

İşçi istihkakları, bidayeti tahakkukları itibarile zayıf ve kontrolsüzdür. Bu yüzden fazla veya noksan tediye olabileceği gibi tahakkuk harici kalanlar için ayrıca tediye yapılması mümkündür. Bu itibarla bu işi menşenden hal ederek müfredat kâtiplerini muhtelif usullerle dikkate davet etmek ve muamelelerinin kontrolünü temin etmek zarureti vardır.

Umumî Muhaberat her sene daha isabetli bir şekil ile tekâmül etmektedir.

İçtimai Muavenet Teşkilâtı 1.1.1941 de faaliyete geçmiş olmasına rağmen daha verimli ve olgun neticeler alınmıştır.

Talimatname ahkâmına göre, yemeklerin maliyeti fazla ve kalitesi düşük olmakla beraber piyasanın bu gündeki vaziyetine nazaran normal addolunabilir. Hatta ucuz da telâkki edilebilir.

İşçi ve memurlara imkân nisbetinde erzak tevziatı yapılmaktadır. Yemekler az mütenevvi olmakla beraber doyuracak kadardır. Listeler doğru ve usulüne göre tanzim edilmektedir. Teşkilâta ait kayıt muameleleri günü gününe tutulmuş olup iyidir.

Giyim işleri talimatnameye göre, tanzim ve ifa olunmaktadır.

Sene sonu tadadı dolayısıyla tanzim edilen tadat cedvellerinde anormal addedilen noksan ve fazlalıklar raporda arz edilmiştir.

Mukayeseli şekilleri raporda gösterildiği veçhile borçlu, alacaklı, muvakkat hesaplarda bir gayri tabiiyet mevcut değildir.

Biriktirme ve Yardım Sandığı talimatname ahkâmına göre ikrazatta bulunmakta ve zamanında taksitleri tahsil edilmektedir.

Fabrika tesellüm ve muayene işlerinde, muayene ve mukavvat tesellüm şekilleri biraz ihmale uğramıştır.

Ölçü aletleri ise gayri kâfidir. 1941 senesine ait Ayar ve Dağıtılma işi 1942 sebesinde yapılmış ve 1942 senesinde muayene işine henüz tevessül edilmemiştir.

1942 senesindeki muayenede bozuk görülenler istimalden kaldırılmıştır.

Spor işleri geçen senelere nazaran durgundur. Spor teşkilâtının başkanı, onu takiben muavini askere gittiğinden bu işlerle iş hizmetler Amirî tanzif edilmiştir.

Teşkilâtın iyi ve programlı idare edilmeyişi spor sahalarının ihmâl edilişi ve bilhassa futbol sahasının sebze bahçesi haline ifrağı bu duraklamanın başlıca sebebidir.

Spor malzemesinin bakımına lüzumlu itina gösterilmemekte olduğu müşahade edilmiştir.

Saygılarımızla
SÜMERBANK MÜFETTİŞİ
Nezihî Akyüz Tarık Bütem

Aslı

numaralı dosyadadır.

Ek 24: Şefkati Türkekul'a Ait Hizmet Cetveli

SÜMER BANK
İPLİK VE DOKUMA FABRİKALARI MÜHÜRÜ

3639 Sayılı Kanunun 2 İncel Anvaktaki Maddesi Hücrine Göre

HİZMET MÜDDETİ CETVELİ

Adı, Soyadı: Şefkati Türkekul

Derecesi	Tahsisi	Bulduğu varifeler	Varifesine başlangıç tarihi	Varifesinden ayrıldığı tarih	Maaş tesbitine esas olan hizmet müddeti			İstihkama ayra hak eden aylar		İstihkama hak hizmet günü	İstihkama emel alınmış gün	İstihkama tesbit derecesi	İstihkama ücret	İstihkama rakıbratı	Farkın istihkama günü	İstihkama emel aldığı gün zam tarih	MOLÂHAZ
					Sene	Ay	Gün	E	H								
Yüksek 10		Devlet Memurları	10/8/926	1/9/947	1		21										
		Askeri Fabrikalar	21/9/927	12/3/928	-	5	21										
		Çakır Samsun Fabrikası	12/3/928	5/7/932	4	3	23										
		İktisat V. Müfettişi	6/7/932	15/9/933	1	2	9										
		Sümerbank Aayseri Fab.	31/12/933	13/4/935	1	3	10										
		Resimli Fab. İp. Şefi	8/10/934	23/11/936	-	1	15										
		Sümerbank Genel Md.	23/11/936	16/1/937	-	1	23										
		Sümerbank Genel Md.	16/1/937	21/6/938	1	5	5										
		Breğli Fabrika Md. V.	21/6/938	31/12/938	-	6	10										
		" " "	1/9/939	31/8/939	-	8	-										
" " "	1/1/939	22/3/940	1	2	22				1	1	17	350	4	300	1/1/939		
" " "	13/4/940	21/1/942	3	9	8												
" " "	22/1/942	31/8/942	-	7	9												
" " "	1/9/942	29/12/942	-	3	29												
" " "	29/12/942	22/2/944	1	1	24												
" " "	22/2/944	20/1/945	-	10	28												
" " "	20/1/945	28/2/946	1	1	8												

Ek 25: Şefkati Türkekul'a Ait Hizmet Vesikası

S U R E T

Sümer Bank Umum Müdürlük Ankara: 1/4/940

No. 524 Vekilliği
servis: Z.İ./14 İnceleme No.

Hizmet Vesikası

Adı Soyadı : Şefkati Türkekul

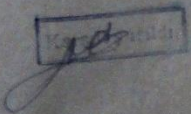
Bulduğu vazifeler : 15/4/935-5/10/936 kadar banka hesabına Rusyada
ihntias stajı görmüştür.
8/10/936-23/11/936 tarihine kadar Kayseri bez fabrika-
kasında istihdam edilmiştir.
23/11/936-16/1/937 kadar Nazilli fabrika fabrika-
sında iplik şefi TL.200.- ücret
16/1/937-21/6/938 kadar Umumî Müdürlük pa muklu
servisinde şef TL. 250.- ücret.
21/6/938-1/1/939 tarihine kadar Ereğli bez fabri-
kasında Müdür vekili. Birinci derece imza selâhi/
yetile T.L. 300 ücret.
1/1/939-22-3-940 tarihine kadar Ereğli bez fabrikası
Müdürü.
1/1/939 -22/3/940 tarihine kadar Ereğli bez fabri-
kası Müdürü. Birinci derece imza selâhiyetile
T.L. 350.- ücret.
(1.9.939 tarihinde icra edilen intibakında ücreti
baremin 3 üncü derecesi tutarı olan T.L.400.- liraya
intibak etmiştir.İcra Vekilleri heretinin 9/10/939
tarihli ve 12132 sayılı kararile Müdürlük vazifesi
ihntias mevkiline alınmıştır.)

Ayrıldığı Tarih. 22.3.940

Yukarıda sicil kaydı yazılı Bay Şefkati Türkekul'un talebi
üzeine işbu hizmet vesikası verilmiştir.

Dağa ve İmzalar

Aslı Görüldü.

Ek 26: Şefkati Türkekul'a Ait Yüksek Mühendislik Ruhsatnamesi

SURET

Adı ve Soy adı : Şefkati Türkekul
Doğum yeri ve Yılı: İstanbul 1315
Babasının adı : Şemsettin
Anasının Adı : Fatma Şadiye
Tabiiyeti : T.C.

İktisat Vekâleti tarafından yukarıda hüviyeti yazılı ve fotoğrafı yapıştırılmış olan Şemsettin oğlu Şefkati Türkekul'a Moskova'da yüksek Tekstil Enstitüsü'nün 28/9/936 tarihinde kendisine vermiş olduğu dereceden Mensucat mühendisliği diplomasına istinaden, 3458 numaralı kanun hükümlerine göre, Türkiye dahilinde icrayı san'at eylemek üzere işbu
"İhtisas:....."

YÜKSEK MÜHENDİSLİK

ruhsatnamesi verilmiştir.

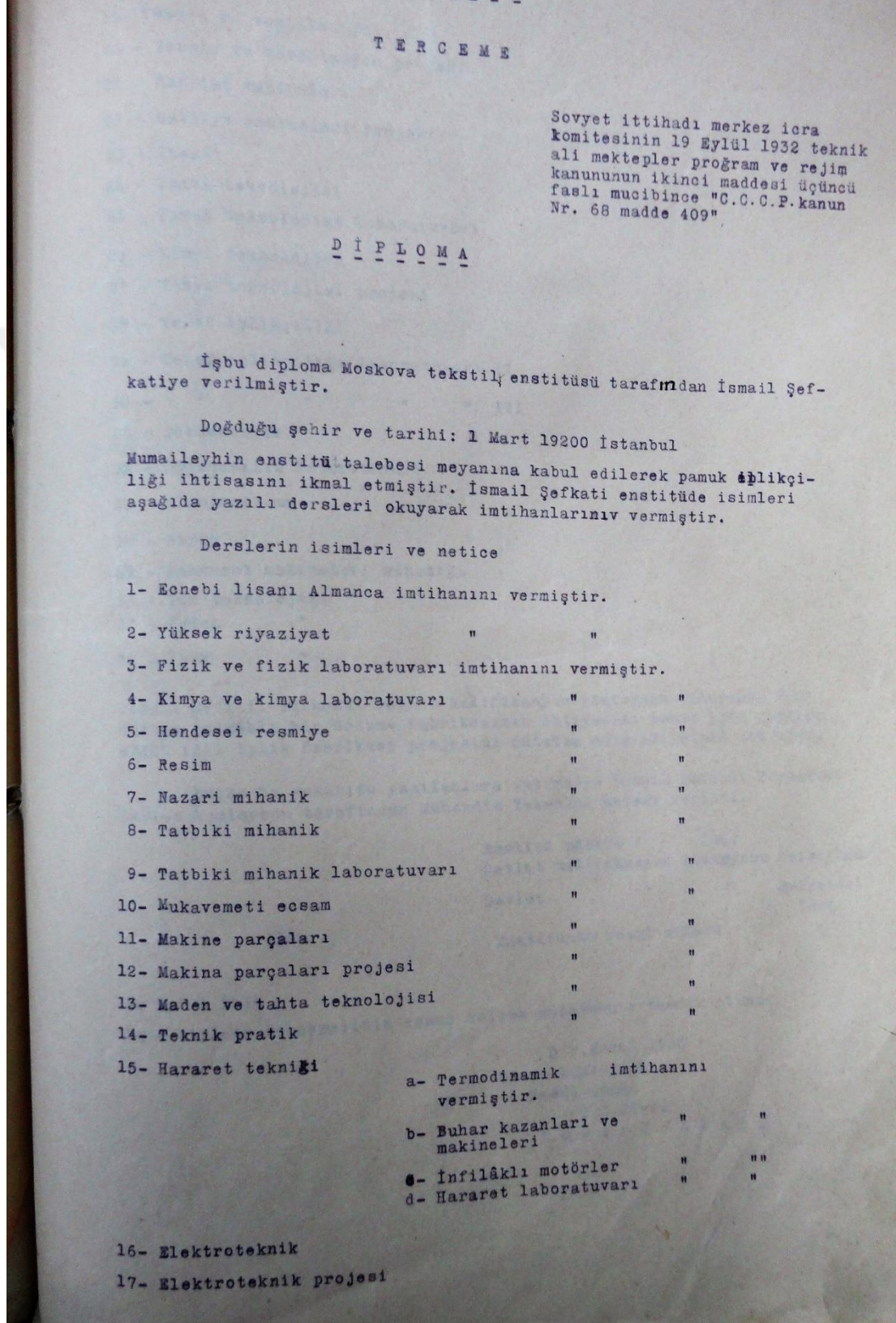
İktisat Vekili
H. Yakar

Maadin U.Müdürü
K.Balkar

SOMERBANK
İPLİK VE DOKUMA FABRİKALARI
M. K. ÖZSESİ

3 Liralık
D.1

Ek 27: Şefkati Türkekul'un Moskova Tekstil Enstitüsünden Aldığı Diploma

- 18 - Elektroteknik laboratuvarı
- 19- Teshin ve ventilasiyon
- 20 - Teshin ve ventilasyon projesi
- 21 - Nakliye makineleri
- 22 - Nakliye makineleri projesi
- 23 - İnşaat
- 24 - Pamuk teknolojisi
- 25 - Pamuk teknolojisi laboratuvarı
- 26 - Kimya teknolojisi
- 27 - Kimya teknolojisi projesi
- 28 - Telef iplikçiliği
- 29 - Telef iplikçiliği laboratuvarı II
- 30 - " " " " III
- 31 - Dokumacılık
- 32 - Dokumacılık laboratuvarı
- 33 - Planlaştırma
- 34 - Norma
- 35 - Mensucat makineleri mihanîği
- 36 - Yün teknolojisi
- 37 - Keten "
- 38 - İpek "

39 -
İsmail Şefkati Türkekul Devlet kalifikasyon komisyonu huzurunda 1200 dokuma tezgâhı bir dokuma fabrikasının ihtiyacını temin için yaptığı 42320 iğli iplik fabrikası projesini müdafaa edip aliyülalâ not aldı.

Bütün bu yukarıda yazılanlara istinaden İsmail Şefkati Türkekula Devlet komisyonu tarafından Mühendis Teknoloğ ünvanı verildi.

Enstitü mühürü : İmza
Devlet kalifikasyon komisyonu reisi: İmza
Devlet " " sekreteri
İmza
Enstitünün resmi mühürü

28 Eylül 1936

İşbu diploma tercemesinin rusca aslına mutabakatı tasdik olunur.

5 T.Evvel 1936
Odesa konsolosu
Resmî mühür
T.C.Odesa
Konsolosluğu

Ek 28: Şefkati Türkekul'a Moskova Tekstil Enstitüsünden Verilen Transkript

TECHNIKUM MITTWEIDA.

Herr **İsmail Schefkaty**
 geboren den 1. März 1900 zu Konstantinopel, Türkei
 hat in der

HAUPTPRÜFUNG FÜR MASCHINEN - INGENIEURE
 folgende Ergebnisse erzielt

ERSTER TEIL,

abgelegt nach Besuch des ersten, zweiten u. dritten Semesters

Mathematik	Maschinenteile.....genügend
Niedere Mathematik..genügend	Hebe- und Bewegungsmaschinen...Gut
Höhere Mathematik...genügend	Mechanische Technologie.....Fast gut
Mechanik	Elektrotechnik.....
Grundl. u. Technische Mechanik...Gut	Allgemeine Elektrotechnik...genügend
Festigkeitslehre....Fast gut	Gleichstrommaschinen.....Fast gut
Physik.....genügend	Entwerfen von Maschinenteilen..Gut
Darstellende Geometrie..recht gut	Physikalisches u. elektrotechnisches
Graphostatik.....Genügend	Laboratoriumgenügend

ZWEITER TEIL,

abgelegt nach Besuch des vierten u. fünften Semesters

Wärmekraftmaschinen	Entwerfen von Pumpen..fast gut
Dampfkessel.....gut	Entwerfen von Wasserkraftmaschinen
Dampfmaschinen u. Dampfturbinen..fast gutfast gut
Verbrennungskraftmaschinen.....recht gut	Maschinenbau-Laboratorium..fast gut
Wasserkraftmaschinen.....Genügend	Elektrotechnisches Laboratorium...
Pumpen.....sehr gut	,.....fast gut
Werkzeugmaschinen.....genügend	Sonderentwurf :
Eisen-Hoch- und Brückenbau..fast gut	Maschinenanl. Drehstrommot., v,
Entwerfen von Dampfmaschinen..Fast gut	30 KW mit Differentialpumpe/f, d,
Entwerfen von Verbrennungskraftmaschinen..fast gut	Erweiterung d. Wasserhaltungsanlage
	eines Bergwerkes (maschinentechn.
	Teil)
	nebst wissenschaftlicher Begründung
	angefertigt in 10 tägiger Klausur.
	Der Wortlaut der Aufgabe ist auf
	einem Sonderblatt beigegeben
genügend

918 eraj

Zensurenfolge: sehr gut (1), recht gut (1,5), gut(2),
 fast gut (2,5), genügend (3), kaum genügend (3,5),
 nicht genügend (4).

Mittweida, den 8. August 1925.

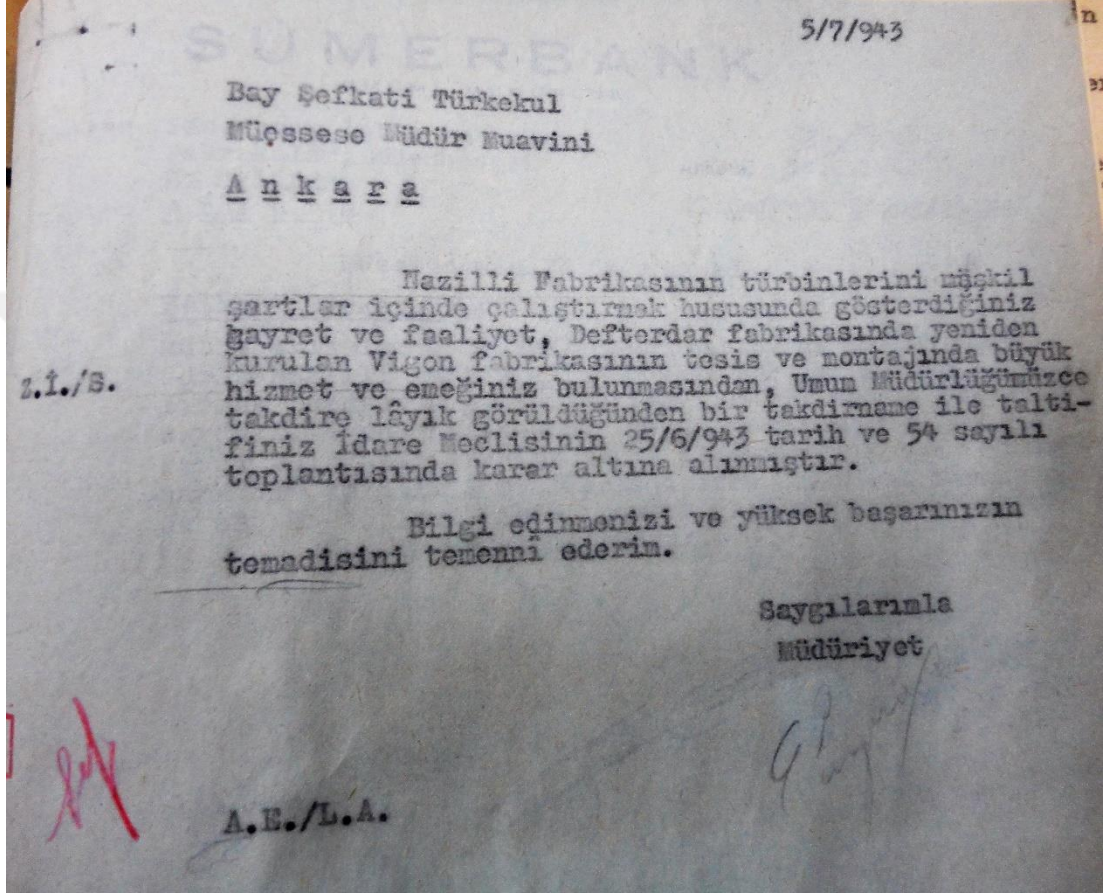
DER DIREKTOR:
 Fofrat Prof.

DER VORSITZENDE
 DER PRÜFUNGSKOMMISSION:
 Prof. Stapelfeler.

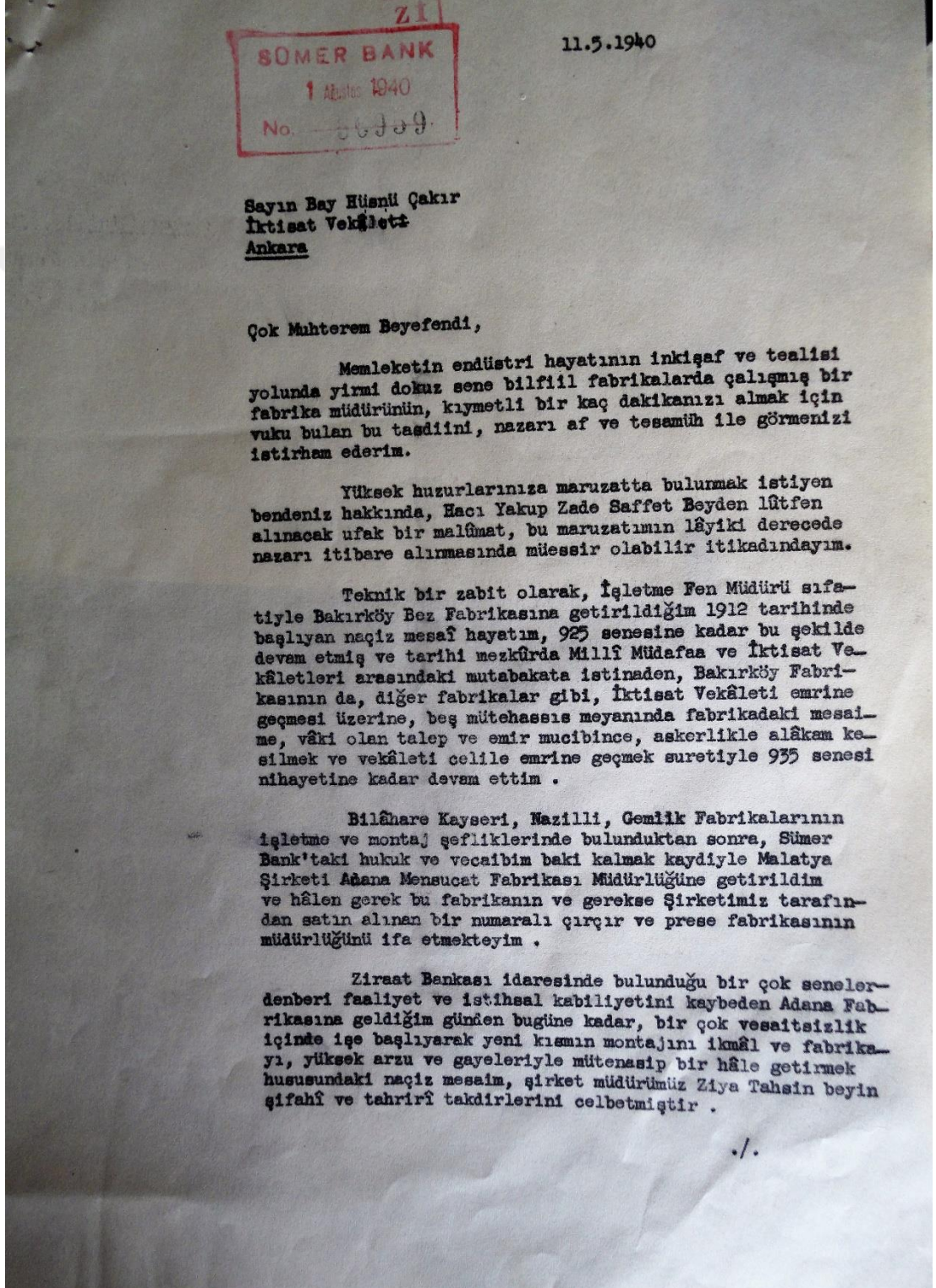
Aslı görülmüştür.

SÖMER BANK ÇİRESİK PAMUK İNŞAİ VE DOKUMA
 F. No: 13775 E. No: 236
 Ver. De. Um. 11.11.1939
 Mü. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
 İmza:

Ek 30: Şefkati Türkekul'un Bakırköy Bez Fabrikası Müdürlüğüne Naklen Atandığına Dair Yazı

Ek 31: Osman Akçam'ın Bakırköy Bez Fabrikasına Müdür Olma İsteğine İlişkin Yazı

(2)

Vazifesindeki aşk ve heyecanı, maddî ihtiraslar-
dan değil, bilhassa yüksek ideal ve feyizli prensipleriniz-
den alan ve daha bir çok seneler mensucat sanayi inkişafı
yolunda azimkâr bir irade ve uzun tecrübelerden mülhem olan
bir salâhiyet ve vukuf ile yürümek kabiliyetini hisseden ve
enerjisini asla kaybetmeyen bir mütehassis sıfatıyla, zatı
Şiirlerinden bir istirahatda bulunacağım :

İki buçuk senedenberi ifa eylediğim vazifesi hazıramı,
Adana'nın havasıyla ademî imtizacım cebebiyle, bundan böyle
yapamayacağımdan ,

Doktor raporiyle de tevsik edilebilen bu mazeretimin
ve Bakırköy Fabrikasında geçen 24 senelik mesaf hayatımın ve
hukuku müktesebemin lütfen nazarı itibare alınarak tekrar Ba-
kırköy Fabrikasına nakil ve tahvilim hususundaki kıymetli mur-
vafakat ve emirlerinizi son derecelerde istirahat ile en derin
hürmet ve bağlılık hislerimi; arz ve teyid eylerim muhterem
efendim .

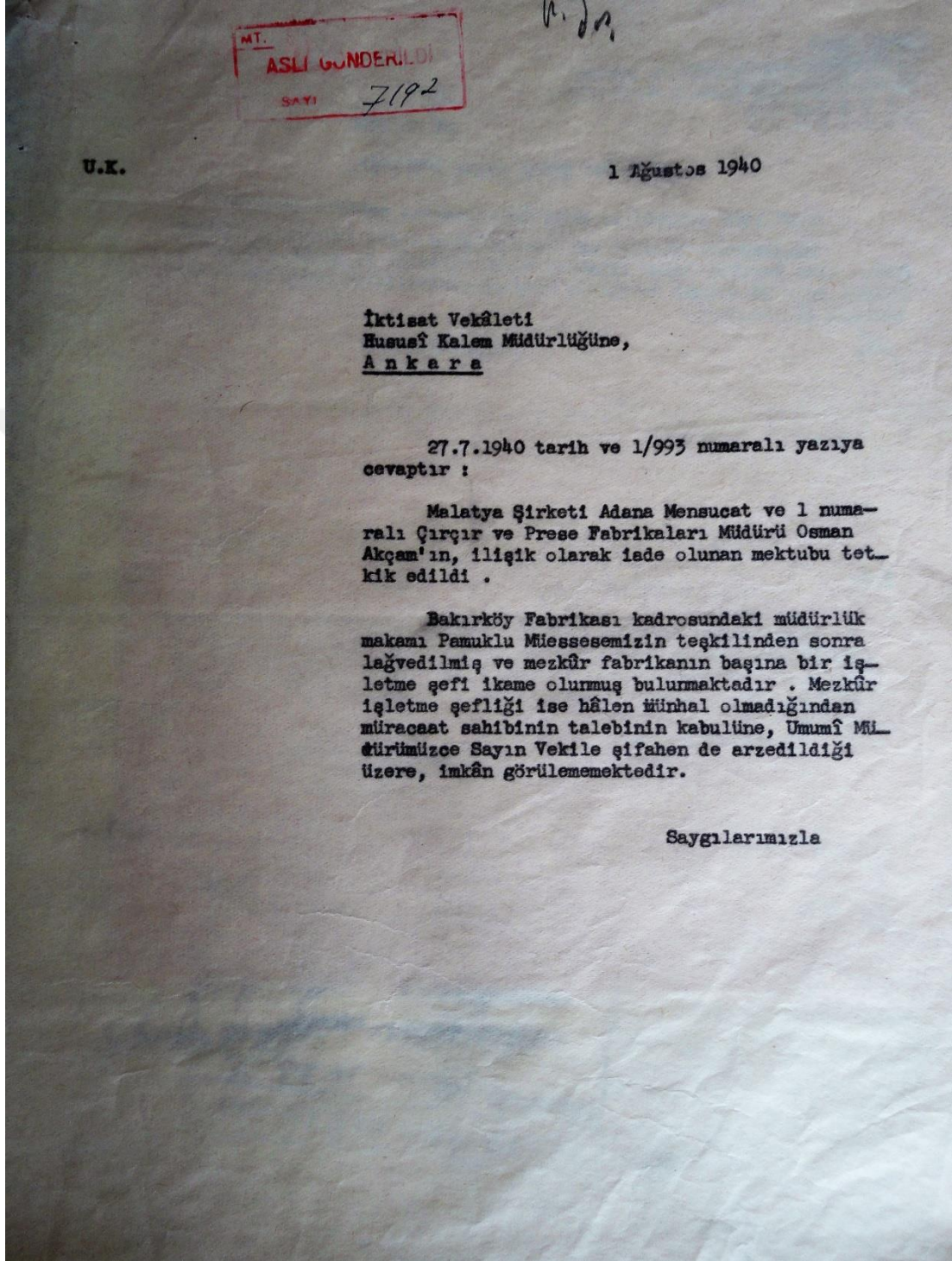
Malatya Şirketi
Adana Mensucat ve bir numaralı Çırçır
ve Prese Fabrikaları Müdürü

O. Akçam

Mensucat 1 N. m. laje arıza

No. 1183	Tarih 1.8.940	ZAT İŞLERİ
1	X	Muamelesi: <i>Bn. Neli</i> <i>Lâhial. V.</i> <i>Kendisi cevap verildi 1.8.940 U.K.</i>
2		
3		<i>Bize alan mensucatınla cevap.</i>
4		
	Dosya	Cevap:

Ek 32: Osman Akçam'ın İsteğinin Reddedildiği Cevabi Yazı

Ek 33: Bakırköy Bez Fabrikasından...

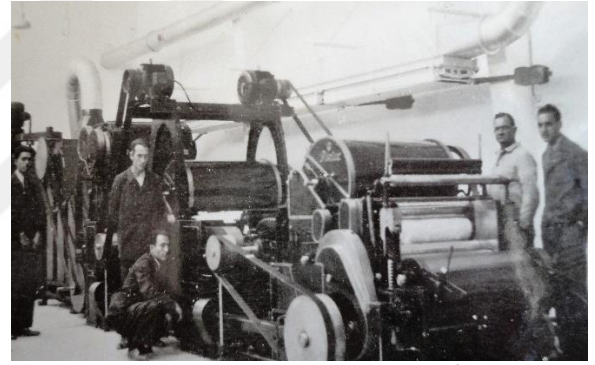
Bakırköy Bez Fabrikası İplik Dairesi
İşçilerinden Ahmet (Ayg l)

Bakırköy Bez Fabrikası Dokuma Dairesi

Bakırköy Bez Fabrikası İşçilerinden Bir
Grup İplik Dairesi'nde (3.4.1950)

Bakırköy Bez Fabrikası Dokuma Dairesi İşçileri
1950'li Yıllar

Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri İplik
Dairesi'nde (10.04.1950)

İşçiler ve Dokuma Tezgâhı (1950)

Bakırköy Bez Fabrikası  şçileri Toplu Halde

Bakırköy Bez Fabrikası  şçileri Toplu Halde

Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri

Bakırköy Bez Fabrikası İşçileri

Bakırköy Bez Fabrikası alışanları Bir Yemek Sırasında

Bakırköy Bez Fabrikası alışanları Fabrika Bahçesinde Bir Yemek Sırasında

Bakırköy Bez Fabrikası İşçilerinden Bir Grup

Bakırköy Bez Fabrikası'nın Kadın İşçilerinden Bir Grup

Fabrikada Bir Tören

Bakırköy Bez Fabrikası Muhasebe Müdürü Hulki Tuna (4.6.1949)

Bakırköy Bez Fabrikası Çalışanlarından Bir Grup Dinlenme Sırasında

Bakırköy Bez Fabrikası İplik Ustalarından Ahmet A yg l (1932)

Bakırköy Bez Fabrikası Muhasebe Müdürlerinden Hulki Tuna alışma Sırasında

İşçiler Bir Arkadaşlarının Doğum Günü Kutlaması Srasında

Bakırköy Bez Fabrikası Çalışanları Çocuklarının Toplu Sünnet Töreni

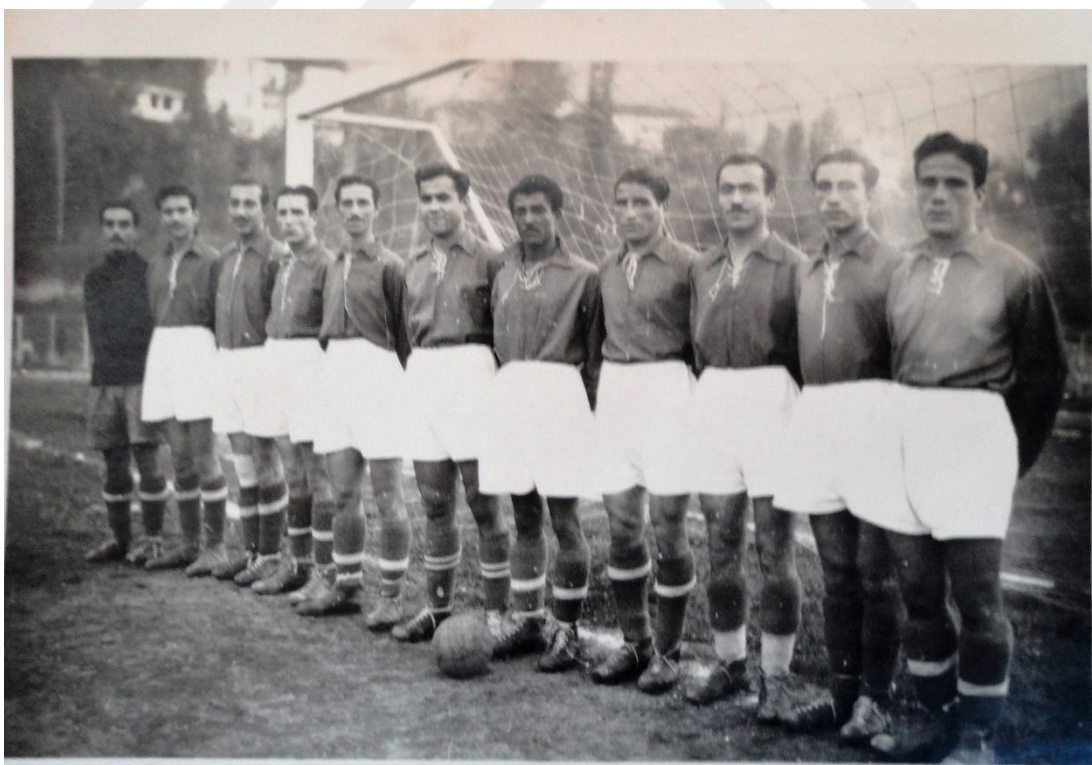
Bakırköy Bez Fabrikası  şçileri Bir Tekne Gezisinde

Bakırköy Bez Fabrikası  alışanları Sultanahmet'te Alman  eşmesinde

Ek 34: Bakırköy Bez Fabrikasında Spor Faaliyetleri

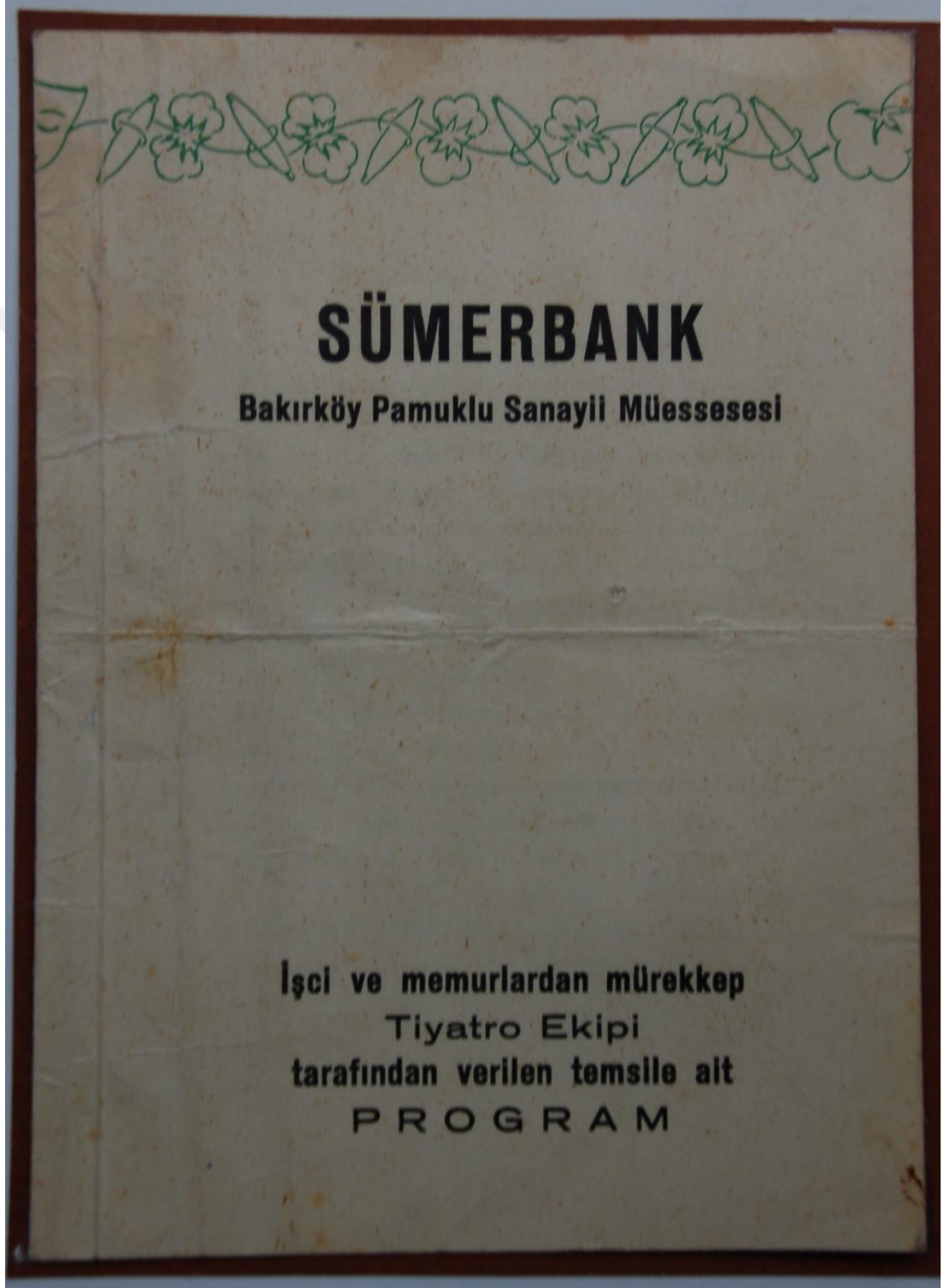

Ek 35: Bakırköy Bez Fabrikasında Tiyatro Çalışmaları

**Ek 36: Bakırköy Bez Fabrikası  şçi ve Memurlarından Oluşan Tiyatro Ekibinin
Sahneleyeceği Oyunun Program Kitapçığı**

Perdeyi Açarken

Müessesemizde uzun zamandanberi ihmale uğramış sahnenin yeniden ihyasında himâye ve teşviklerini esirgemeyen sanat sever Müessesese Müdürümüz Şefkati Türkekul'a, isteklerimizi yerine getirmekte büyük kolaylıklar gösteren müdür muavinlerine ve her konuda yardımlarını gördüğümüz bütün arkadaşlara teşekkürü bir borç biliriz.

Şimdiye kadar müteaddit tecrübeler geçiren sahne faaliyetini yeni bir enerji, yeni bir metod ve yeni bir zihniyetle canlandırırken bu ilk temsilimizde görülecek noksanların ve kusurların — zamanın kifayetsizliği ve sahne elemanlarının tecrübesizliği göz önünde tutularak — müsamaha ile karşılanacağını ummaktayız.

Arkadaşlarımızın tenkitleri bizim için rehber olacaktır. Ancak, yapıcı bir tenkit karşısında iyiye, güzele doğru daha sağlam adımlar atabileceğimize inanıyoruz.

HANIMLAR TERZİHANESİ

Vodvil 3 Perde

Yazan :

Georges Feydeau

Adapte eden :

Yesârizade M. Esat

Dekor - Kostüm

Hidayet Demiryont

Fevzi Peker

Sahneye koyan :

Hulki Tuna

Şetâret Bacı . . .	Hulki Tuna
Nâzan	Muzaffer Sukuşu
Siret	Nuri Sezgin
Namık	Kenan Özüt
İkbal	Muazzez Çelikişletgen
Belkis	Sabiha Çeliktaş
Mesut	Cevad Önöng
Râna	Mükerrem Metinkan

(Perde aralarında onbeşer dakika ara)

ASLI NUR SENCER'İN ÖZGEÇMİŞİ

İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini Beyazıt İlkokulu'nda, orta ve lise öğrenimini İSTEK Vakfı Florya Bilge Kağan Lisesinde tamamladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde iki yıl öğrenim gördü. Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünden mezun oldu. Yıldız Teknik Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladı.

Martı Dershanesi Kuruculuğunu yürüttü. 2007'den beri Maltepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak çalışmakta, aynı üniversitenin Türk Dili Bölümü Başkanlığı, Sağlık, Kültür ve Spor Dairesi Başkan Yardımcılığı görevlerini de yürütmektedir.